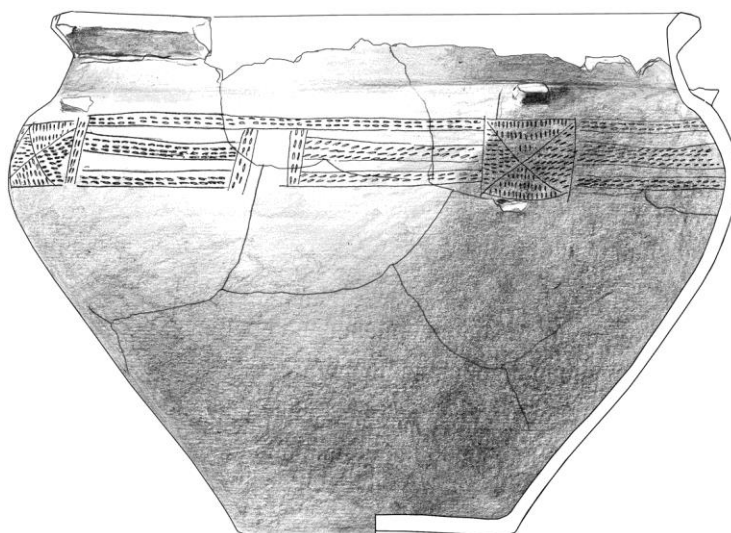

WIELKOPOLSKIE
SPRAWOZDANIA
ARCHEOLOGICZNE

STOWARZYSZENIE
NAUKOWE
ARCHEOLOGÓW
POLSKICH

Oddział Wielkopolski

WIELKOPOLSKIE SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

TOM **22** 2023

Poznań 2023

RADA NAUKOWA/SCIENTIFIC COUNCIL:

Michał Brzostowicz (Poznań), Dobrochna Jankowska (Poznań), Eliška Kazdová (Brno),
Michael Meyer (Berlin), Danuta Minta-Tworzowska (Poznań),
María Ruiz del Árbol Moro (Madryt)

LISTA RECENZENTÓW:

Artur Błażejowski, Grzegorz Domański, Marcin Ignaczak,
Hanna Kóčka-Krenz, Michał Kara, Rafał Koliński

REDAKCJA WSA:

Andrzej Michałowski (redaktor)
Daniel Żychliński (z-ca redaktora)
Milena Teska (sekretarz)

REDAKCJA TOMU:

Daniel Żychliński, Jacek Wierzbicki

TŁUMACZENIA

Autorzy

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Niklas

SKŁAD

Jacek Wierzbicki

RYCINA NA OKŁADCE:

Amfora kultury pucharów lejkowatych z Koninka, pow. poznański, stan. 6 (rys. Anna Lipkowska-Matula)

RYCINA NA STRONIE TYTUŁOWEJ:

Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Naczynie ludności kultury przeworskiej (rys. E. Pawlak)

RYCINY NA STRONACH TYTUŁOWYCH POSZCZEGÓLNYCH CZĘŚCI TOMU:

Część 1: Koninko, pow. poznański, stan. 6. Amfora kultury pucharów lejkowatych (rys. A. Lipkowska-Matula)

Część 2: Dobrzyca, pow. pilski. Wisiorek brodawkowaty z brązu (fot. J. Rola)

Wersją pierwotną (referencyjną) czasopisma jest wersja elektroniczna

AUTORZY ARTYKUŁÓW PONOSZĄ PRAWNĄ I FINANSOWĄ
ODPOWIEDZIALNOŚĆ ZA ZAMIESZCZONE W TOMIE TEKSTY
I ILUSTRACJE

© Copyright by Wydział Archeologii UAM, 2023
© Copyright by SNAP Oddział Wielkopolski, 2023
ISSN 978-83-65085-10-8

ADRES REDAKCJI WSA:

Wydział Archeologii
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
e-mail: wsa@amu.edu.pl

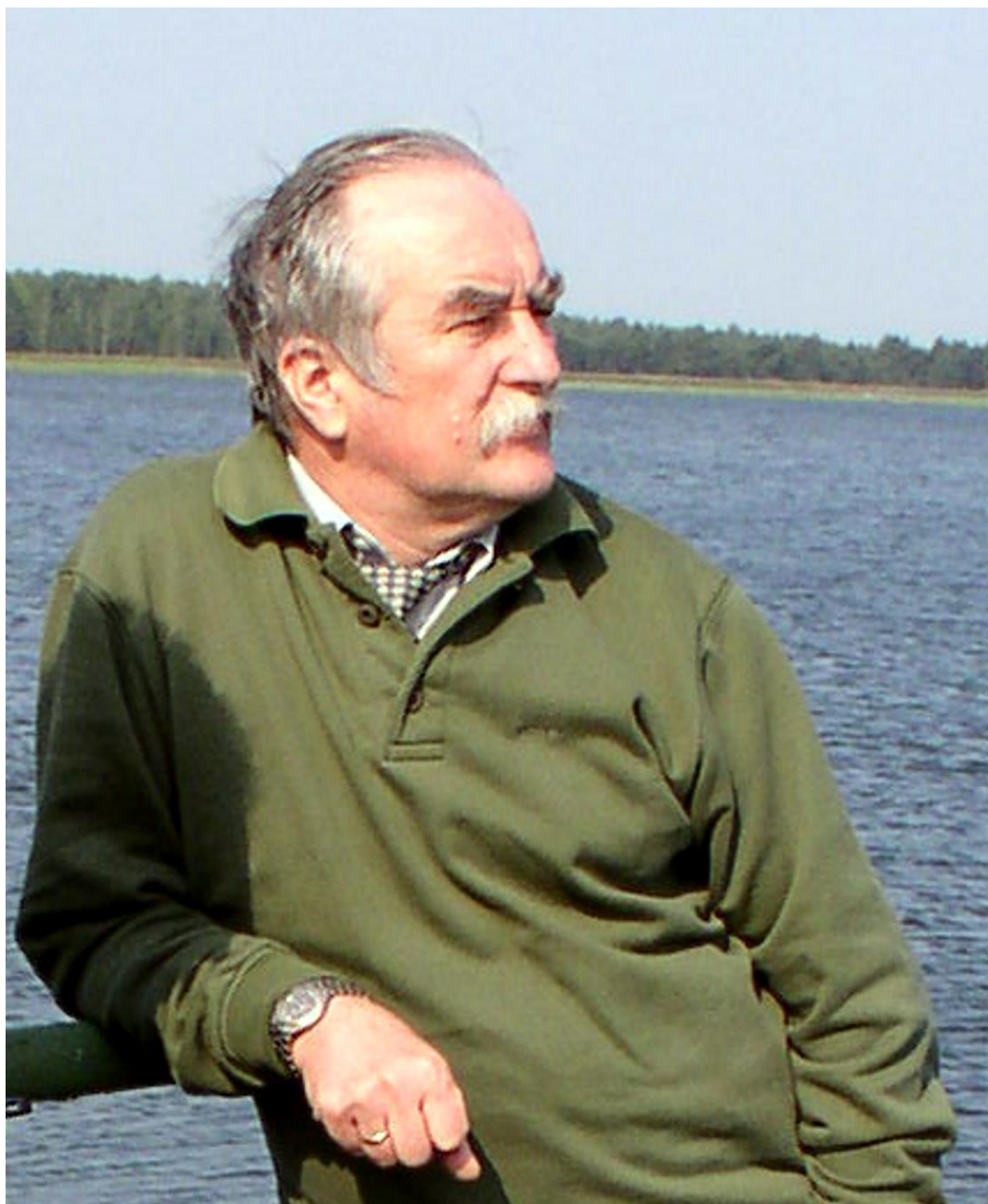
ISSN 1734-4549

9 771734 454001

IN MEMORIAM

TADEUSZ MAKIEWICZ

(18.09.1945–15.02.2019)

Założyciel i Redaktor Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych
Prezes Zarządu Głównego Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich

SPIS TREŚCI

OD REDAKCJI	9
-------------------	---

IN MEMORIAM TADEUSZ MAKIEWICZ

PIOTR WAWRZYŃIAK Wspomnienie o Tadeuszu Makiewiczu	13
DANIEL ŻYCHLIŃSKI Wspomnienie o Tadeuszu Makiewiczu	15

CZĘŚĆ 1 | MATERIAŁY

JACEK WIERZBICKI Amfora kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska 6 w Koninku, pow. poznański	19
MARCIN KRZEPKOWSKI, ROMUALDA BARTKOWIAK Nieznane pradziejowe cmentarzysko kurhanowe w Borucinie, gm. Okonek, pow. złotowski, woj. wielkopolskie, stan. 36 (AZP 29-26/29)	25
JAROSŁAW ROLA Wisiorek brodawkowaty z Dobrzycy, gm. Szydłowo, pow. pilski	35
BARTŁOMIEJ ROGALSKI Osada ludności kultury przeworskiej z Osieczy, gm. Rzgów, pow. koniński, stan. 19 (AZP 57-39/68)	39
JUSTYNA ŻYCHLIŃSKA Wyniki badań wykopaliskowych przeprowadzonych na stanowisku nr 17 w miejscowości Koszanowo, gm. Śmigiel, pow. kościański, woj. wielkopolskie	63
SEBASTIAN PRZYBYLSKI Badania osad kultury przeworskiej w dorzeczu górnej Baryczy — osady w Kałkowskim, stan. 4, gm. Sośnie, i Jankowie Zaleśnym, stan. 4, gm. Raszków, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, w świetle zdjęć lotniczych i badań geofizycznych	79
PAWEŁ BANASZAK, PIOTR WAWRZYŃIAK Zespół trzech chat z późnego okresu wpływów rzymskich-wczesnego okresu wędrówek ludów w Promnicach koło Owińska. Rezultaty ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku Promnice 17 (AZP 49-28/86) w 2022 r.	103
PAWEŁ BANASZAK, PIOTR WAWRZYŃIAK Rezultaty badań archeologicznych przeprowadzonych na przełomie 2018 i 2019 roku w Czerwonaku, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 21 i 9	119

ANDRZEJ KRZYSZOWSKI Średniowieczna studnia ze Szczodrzykowa/Dziećmierowa koło Kórnik w Wielkopolsce	149
KRZYSZTOF NOWACZYK, KAMILA WASZCZUK Wyniki ratowniczych badań archeologicznych prowadzonych na stanowisku 13 w Sokołowie, gm. Września, woj. wielkopolskie. Próba identyfikacji osady zaginionej	173
MICHAŁ BONK Romans nauki o przeszłości z technologią przyszłości — czy archeologia staje się elementem branży gier wideo?	185
CZĘŚĆ 2 SPRAWOZDANIA Z BADAŃ TERENOWYCH	
ANDRZEJ SMARUJ Wstępne wyniki badań na cmentarzysku z młodszego okresu przedrzymskiego w Mogilnie, pow. mogileński, stan. 76	193
Aneks I: MARTA KASPRZAK Analiza antropologiczna szczątków ludzkich z cmentarzyska z młodszego okresu przedrzymskiego w Mogilnie, pow. mogileński, stan 76	205
Aneks II: KAMILA WASZCZUK Analiza archeozoologiczna szczątków zwierzęcych ze stanowiska nr 76 w Mogilnie	209
Aneks III: NATALIA BOGDAŃSKA, MARIUSZ FEJFER Analiza taksonomiczna próbek drewna pozyskanych z cmentarzyska z młodszego okresu przedrzymskiego w Mogilnie, pow. mogileński, stan. 76	211
DANIEL ŻYCHLIŃSKI, ANDRZEJ SMARUJ, KAMILA WASZCZUK, MICHAŁ BONK, PIOTR PACHULSKI, ROBERT PRAWNICZAK, ARTUR REWEKANT Wstępne wyniki badań na nowożytnym cmentarzu w Gwarzewie, pow. poznański, stan. 99	213
CZĘŚĆ 3 Z ŻYCIA ODDZIAŁU WIELKOPOLSKIEGO SNAP	
JACEK WIERZBICKI Sprawozdanie z działalności Oddziału Wielkopolskiego Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich w 2020 roku	221
JACEK WIERZBICKI Zaczęło się 30 lat temu. Podwójne narodziny Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich w Poznaniu	223
ANDRZEJ MICHAŁOWSKI Zarząd Główny Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich ponownie w Poznaniu — relacja z XXX Walnego Zjazdu SNAP w Łodzi	227
JACEK WRZESIŃSKI Z Poznania do Kruszwicy — Jubileusz Profesora Wojciecha Dzeduszyckiego	231
ANDRZEJ MICHAŁOWSKI Profesor Jacek Wierzbicki laureatem Nagrody im. Krzysztofa Dąbrowskiego za rok 2018	239

OD REDAKCJI

Drodzy Czytelnicy!

Redakcja Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych z nieukrywaniem żalem przyjęła wiadomość, iż 15 lutego 2019 roku, odszedł od nas pomysłodawca i współtwórca naszego periodyku prof. zw. dr hab. Tadeusz Makiewicz.

Urodzony w Rzgowie, wychowanek łódzkiej archeologii, swą karierę zawodową związał z Wielkopolską i Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Erudyta o szerokich zainteresowaniach badawczych, był wybitnym znawcą dziejów ostatnich stuleci starej i pierwszych wieków nowej ery w strefie środkowoeuropejskiej. W swych pracach budował śmiało wizje interesujących go epok, poparte doskonałą znajomością materiału źródłowego. Owe umiejętności łączenia przezeń wiedzy praktycznej z szeroką wiedzą teoretyczną zawdzięczał swą karierę naukową, której poszczególne etapy wieńczyły kolejne uzyskiwane przezeń stopnie i tytuły. Magisterium uzyskał w roku 1968 na podstawie pracy „Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Białej koło Łodzi”, wykonanej pod kierunkiem prof. dr hab. Konrada Jażdżewskiego. Już w czerwcu 1976 roku w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN obronił dysertację doktorską pod tytułem: „Osadnictwo kultury przeworskiej w rejonie Jeziora Pakoskiego”, której promotorem był prof. dr hab. Lech Leciejewicz. Stopień naukowy doktora habilitowanego otrzymał Tadeusz Makiewicz w 1984 roku, co było efektem przewodu opartego o rozprawę zatytułowaną: „Formy kultu bóstw domowych w starożytnej Europie”. Jego recen-

zentami byli prof. dr hab. Kazimierz Godłowski, prof. dr hab. Bogusław Gediga i prof. dr hab. Jan Żak. Zwieńczenie owej drogi kariery nastąpiło w roku 2006, gdy na wniosek Rady Wydziału Historycznego UAM, po weryfikacji przez Centralną Komisję do Spraw Stopni i Tytułów, w uznaniu osiągnięć naukowych i dydaktycznych, Tadeusz Makiewicz otrzymał na mocy decyzji Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Lecha Kaczyńskiego tytuł naukowy profesora.

Działalność akademicka, choć podstawowa i szczególnie ukochana przez Profesora, nie była jedyną podejmowaną przez Niego aktywnością. Niezwykle istotnym aspektem życia zawodowego stało się równoległe realizowane do kariery naukowej wniknięcie w struktury administracyjne Wydziału Historycznego i Instytutu Prahistorii. Pełnił on kolejno funkcję wicedyrektora Instytutu Prahistorii UAM, następnie prodziekana Wydziału Historycznego UAM i wicedyrektora, by w końcu przez okres sześciu lat piastować obowiązki Dyrektora Instytutu Prahistorii UAM. Równoległe działał on w szeregu powołanego do życia w 1989 roku Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich, którego był członkiem-założycielem.

Od momentu powstania Stowarzyszenia do roku 1994 Tadeusz Makiewicz pełnił funkcję Prezesa Oddziału w Poznaniu. To z jego inicjatywy w roku 1992 doszło do utworzenia Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych, które stały się organem Oddziału w Poznaniu SNAP. Pierwszym Redaktorem Naczelnym WSA została wówczas prof. dr hab. Zofia Kurnatowska, a prof. Tadeusz Makie-

wicz pełnił funkcję Zastępcy Redaktora. To on w pierwszych, najtrudniejszych latach budowania nowego czasopisma, stał się głównym organizatorem środków finansowych pozwalających na jego druk. Budował także koncepcję nowego czasopisma, mającego w swym założeniu raportować stan badań z ówczesnych województw gorzowskiego, zielonogórskiego, pilskiego, poznańskiego, leszczyńskiego, bydgoskiego, konińskiego i kaliskiego. Ideę tę oddawała okładka, która pojawiła się w tomach 1-4, ze stolicami owych jednostek administracyjnych (wykonała ją Barbara Bednarczyk z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, ale jej pomysłodawcą był właśnie Tadeusz Makiewicz). Pozwoliło mu to uzyskać środki na wydanie poszczególnych tomów z budżetów wojewodów leszczyńskiego, pilskiego i poznańskiego, a w przypadku 4 tomu WSA nawet od wojewody sieradzkiego. Reforma administracyjna i powstanie dużego województwa wielkopolskiego spowodowały konieczność zweryfikowania przez ówczesną redakcję zasięgu tematycznego pisma, skupiającego się od tego momentu na prezentacji sprawozdań i opracowań z najnowszych prac badawczych podejmowanych w historycznej Wielkopolsce.

Aktywne uczestnictwo w życiu Stowarzyszenia i udział w budowaniu jego struktur zaowocowało tym, iż w roku 2001 prof. dr hab. Tadeusz Makie-

wicz wybrany został na Prezesa Zarządu Głównego Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich. Funkcję tą sprawował z powodzeniem przez dwie kadencje, do roku 2007.

Niestety, pogarszający się od 2009 roku stan zdrowia wyłączył Profesora z aktywnego życia tak naukowego, jak również organizacyjnego. Choć fizycznie nie był w stanie wspierać Stowarzyszenia i Redakcji swą osobą, to przez cały czas interesował się rozwojem inicjatyw, które zaczął budować i w miarę swych możliwości im kibicował. Pomimo zejścia przezeń z głównej sceny, świadomość Jego obecności była dla Redakcji Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych niezwykle ważną. Jego wiedza i autorytet zawsze stanowiły wsparcie dla podejmowania nowych wyzwań. Jego odejście zamyka pewien rozdział dziejów naszego Stowarzyszenia i dziejów Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych. Jego pamięć będzie jednak trwać w tych inicjatywach, które tak twórczo budował i rozwijał. Trwać będzie przede wszystkim w naszych sercach.

Cześć jego pamięci!

Andrzej Michałowski
Daniel Żychliński
Milena Teska

In memoriam Tadeusz Makiewicz

Piotr Wawrzyniak

WSPOMNIENIE O TADEUSZU MAKIEWICZU

MEMORY OF TADEUSZ MAKIEWICZ

Pana profesora Tadeusza Makiewicza miałem zaszczyt poznać w początkach października 1976 roku. Był „świeżo upieczonym” doktorem, opiekunem naszego roku, acz niewiele starszym, dzieliła nas różnica raptem kilkunastu lat. Ponieważ koleżeństwo powierzyło mojej skromnej osobie funkcję starosty, spotykałem się z Nim dość często, omawiając i załatwiając nurtujące studencką brać sprawy, do których zawsze podchodził z dużą życzliwością i zrozumieniem. Zyskał wielką sympatię, był bardzo lubiany i często zapraszany na nasze spotkania, chociażby na piwo do legendarnego klubu „Od nowa”, mieszczącego się w pomieszczeniach piwnicznych pod wieżą zamku cesarskiego. Tam, przy wielkim, dębowym stole zastawionym „bombkami” złocistego „Ratusza”, snuł swoje słynne dygresje i wspaniale opowiadał o rzeczach z pozoru prostych, acz – jak się w toku rozmowy okazywało – niezmiernie interesujących. Dzięki Profesorowi pierwszy raz w życiu wyjechałem za granicę jako jeden z uczestników ekspedycji archeologicznej penetrującej we wrześniu 1979 roku malownicze okolice miasteczka Petricz, położonego w dolinie rzeki Strumesznicy, na południowo-

zachodnich kresach Bułgarii. Wyjazd okazał się niezapomnianym przeżyciem, wspominanym do dzisiaj przez jego uczestników przy każdej nadarzącej się okazji. Poczesne miejsce w tych wspomnieniach zajmuje oczywiście Osoba naszego opiekuna roku, który razem z nami peregrynował po tej przepięknej, wtedy jeszcze nieskażonej współczesnymi miazmatami krainie w pogoni za starożytnymi artefaktami, a wieczorami biesiadował przy stole z dzbanami wspaniałego czerwonego wina i butli domowym sposobem wyrabianej rakii. I te dyskusje po świt, anegdoty, dygresje...

Wiadomość o śmierci Profesora przyjąłem z wielkim smutkiem. Pozostały wspomnienia, kilka zdjęć z rozkosznych, studenckich lat i prezentowana w Mikołajki Anno Domini 1976 książka autorstwa J. Wielowiejskiego o życiu codziennym na ziemiach polskich w okresie wpływów rzymskich z adnotacją: „Staroście – Panu Piotrowi w dniu Św. Mikołaja Tadeusz Makiewicz”.

Niech spoczywa w spokoju.

Poznań, dnia 23 sierpnia 2019 r.

Ryc. 1. Tadeusz Makiewicz w otoczeniu „swoich” studentów III roku archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
Kraków, maj 1979 r.

Fig. 1. Tadeusz Makiewicz surrounded by 'his' third year archaeology students of Adam Mickiewicz University.
Cracow, May 1979.

Daniel Żychliński

WSPOMNIENIE O TADEUSZU MAKIEWICZU

MEMORY OF TADEUSZ MAKIEWICZ

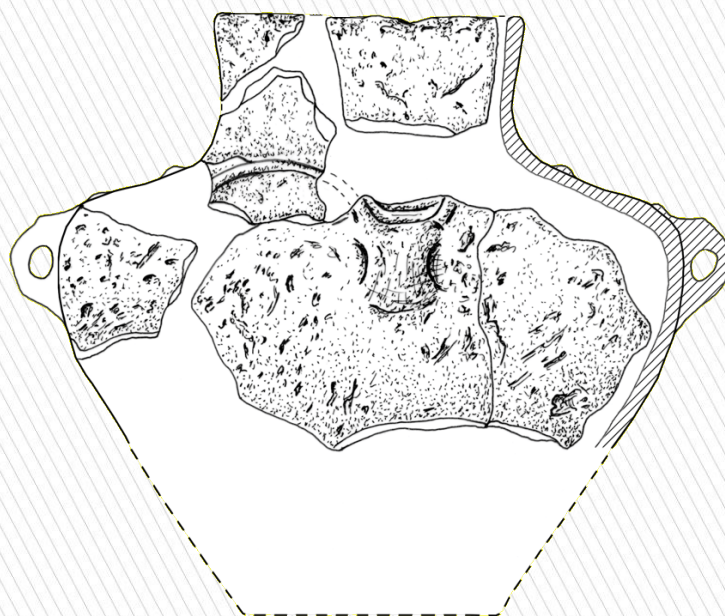
Pana Profesora znałem oczywiście z Uniwersytetu, widywałem go na korytarzu, choć zajęć z „rzymu” z nim nie mieliśmy, bo akurat, gdy wypadły na III roku Profesor był na stypendium w Niemczech. Tak naprawdę poznaliśmy się w 1994 roku przy okazji badań stanowiska bagienego w Słowikowie, pow. słupecki.

W Gnieźnie wraz z Andrzejem Michałowskim nabyliśmy „za gruby grosz” 150 m kabla do gniazda trójfazowego (tzw. siła) w celu uruchomienia pompy do wybierania szamba, która miała odprowadzać wodę i szlam z wykopu badawczego. I tenże kabel musieliśmy dotransportować do Słowikowa leżącego około 30 km na wschód. Na szczęście mój Ojciec pożyczył mi na wykopaliska swojego Poloneza Caro, więc transport był, ale ciężar kabla był imponujący. Z niemałym trudem załadowaliśmy go do wozu i do Słowikowa. Rzeczony kabel trafił do szopy gospodarza, którego nazwiska już dziś nie pomnę, mieszkającego na górze powyżej stanowiska, właśnie te 150 metrów dalej. Byliśmy sami, Profesor przyjechał dopiero następnego dnia rano i od razu przyszedł do nas na wykop, gdzie prace

badawcze już trwały, a pompa dziarsko wyrzucała wodę z wykopu. Kabel rozciągnęliśmy już o samym świecie.

Po pracy należało kabel wciągnąć na górkę do szopy gospodarza. I to właśnie wtedy naprawdę poznaliśmy się z Panem Profesorem... gdyż postanowił osobiście zanieść kabel na górę. Wymyślił bardzo sprytny sposób, niestety, z góry skazany na porażkę, ale nie słuchając nikogo, szedł pod górę nakładając sobie kolejne metry kabla na szyję. Muszę przyznać, że Pan Profesor był bardzo wytrwały i nie chciał przyznać się do porażki, ale mniej więcej w jednej trzeciej stoku zaczął „padać na kolana”, gdyż kabel naprawdę był ciężki. Całe szczęście, że byliśmy razem, zdjęliśmy z Nieszczęśnika brzemień i sposobem o wiele prostszym, po prostu wciągając, umieściliśmy kabel w szopie.

Nie zapomnę entuzjazmu Pana Profesora dla każdego nowego pomysłu, hipotezy, idei w zakresie archeologii, lecz nie tylko. Pan Profesor był prawdziwym zapaleńcem, drążył temat wbrew wszystkim i wszystkiemu... I takiego Profesora zapamiętałem.

CZĘŚĆ 1 | MATERIAŁY

Jacek Wierzbicki

AMFORA KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH ZE STANOWISKA 6 W KONINKU, POW. POZNAŃSKI

THE AMPHORA OF FUNNEL BEAKER CULTURE FROM THE KONINKO, POZNAŃ COUNTY, SITE 6

Abstrakt: Na stanowisku 6 w Koninku w trakcie ratowniczych badań wykopaliskowych odkryto skupisko ceramiki kultury pucharów lejkowatych, które pochodziły najprawdopodobniej z jednego naczynia. Była to amfora z dwoma (czterema?) uchami osadzonymi na maksymalnej wydętości brzuśca i ornamentem plastycznych listew będących przedłużeniami górnych zaczepów uch. Zdobienia tego typu najczęściej spotykane są na amforach kultury baalberskiej na terenie Saksonii-Anhalt, Czech oraz Moraw i są tam łączone z późnymi fazami tego ugrupowania. Obecność amfory z Koninka zdradza tym samym istnienie młodszej fazy kontaktów pomiędzy strefą środkowego dorzecza Warty a baalberskim obszarem stylistycznym.

Naczynie to także również poddać reanalizie dotychczasowe poglądy na temat dominującej roli szlaku wielkodołinnego w napływie z zachodu, ze środkowoniemieckiej aglomeracji kultury pucharów lejkowatych, impulsów kulturowych.

Słowa kluczowe: Wielkopolska, neolit, kultura pucharów lejkowatych (KPL), ceramika, amfory, zdobnictwo plastyczne, kultura Baalberge, Czechy

Abstract: At the site no. 6 in Koninko during the rescue archaeological excavation the cluster of pottery of the Funnel Beaker culture were discovered. All these fragments came probably from a single vessel. It was the amphora with two (four?) handles located at the maximal bulginess of the body. These handles were ornamented with plastic strips which were extensions of the upper parts of the handles. Such ornamentation was the most often encountered on the amphoras of Baalberg culture at the area of Saxony-Anhalt, Bohemia and Moravia, and there they were dated to the late phases of this culture. The presence of such amphora at Koninko reveals the existence of the younger phases of the contact between the central zone of the basin of Warta river and the Balberg styling area.

This vessel caused that the new analysis of current views on the dominant role of the great-valley trail in the inflow of cultural impulses from the west (from the Central German agglomeration of the Funnel Beaker culture) should be taken.

Key words: Greater Poland, Neolithic, Funnel Beaker culture (TRB), pottery, amphorae, plastic ornament, Baalberge culture, Bohemia

Stanowisko nr 6 w Koninku gm. Kórnik, pow. poznański (AZP 54-28/61), usytuowane jest na południowo-zachodnim stoku niewielkiego wyniesienia w obrębie Równiny Wrzesińskiej. Mezoregion

ten cechuje się mało urozmaiconą rzeźbą — w przeważającej części jest to obszar objęty równiną morenową z niewielkimi sandrowo-kemowymi wzniesieniami, pokryty w większości glebami

bielicowymi i brunatnoziemnymi (Kondracki 1994, s. 96). W kwietniu 2015 roku na tym stanowisku zostały przeprowadzone ratownicze badania wykopaliskowe realizowane przez APB Thor Sp. z o.o. z Gniezna pod kierownictwem mgr. P. Pachulskiego, które objęły powierzchnię 120 arów (Pachulski 2015).

W trakcie badań archeologicznych zanotowano prostą sytuację stratygraficzną — jednolity profil glebowy składający się z dwóch warstw — humusu o miąższości ok. 30-50 cm i zalegającego poniżej piasku calcowego. Na stropie calca odkryto 28

obiektów nieruchomych (25 jam, 3 dołki posłupowe) oraz pojedyncze skupisko ceramiki. W ośmiu z tych obiektów wystąpił materiał ruchomy pozwalający określić ich chronologię. Dwie jamy uznano za pozostałości osadnictwa z wczesnego okresu epoki brązu, dwa obiekty (jama i dołek posłupowy) pochodziły z późnego okresu wpływów rzymskich, jedna jama została datowana na czasy późnego średniowiecza, a w trzech kolejnych jamach zarejestrowano po jednym wyrobie krzemienным, uformowanym zapewne w epoce kamienia lub brązu.

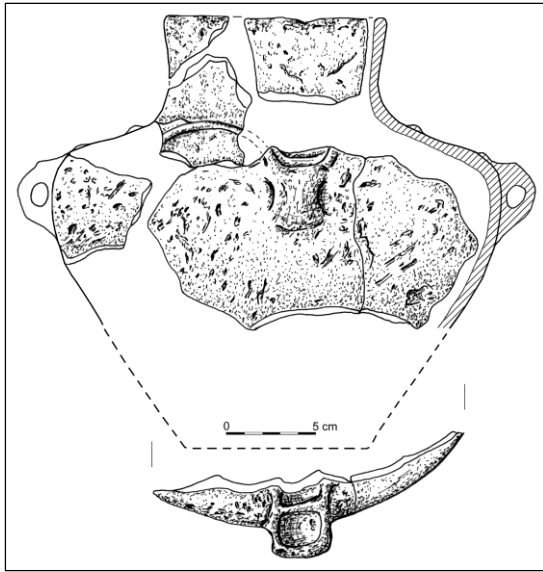

Ryc. 1. Koninko, pow. poznański, stan. 6. Skupisko fragmentów amfory (ob. 27) kultury pucharów lejkowatych in situ (fot. Z. Woźniak).

Fig. 1. Koninko, Poznań County, site 6. A cluster of fragments of the amphora (feature 27) of Funnel Beaker culture in situ (photo by Z. Woźniak).

Jednym z najbardziej interesujących rezultatów badań na stanowisku w Koninku było odkrycie skupiska ceramiki (ryc. 1) kultury pucharów lejkowatych (KPL), zarejestrowanego jako obiekt numer 27 (hektar II, ar 26, ćwiartka B), złożonego z 47 ułamków (w tym 5 okruchów pozbawionych przynajmniej jednej powierzchni). Po wyklejeniu liczebność tego zbioru została zredukowana do 37 fragmentów. Wszystkie one pochodzą najprawdopodob-

niej z jednego naczynia, którym była amfora zapewne z dwoma (czterema?) poziomo przekłutymi uchami, osadzonymi na maksymalnej wydętości brzuśca (ryc. 2). Jej lekko lejkowata szyjka posiadała wysokość ok. 4,5 cm i średnicę u krawędzi ok. 12,5 cm, a maksymalna średnica dwustożkowatego brzuśca, o silnie zaznaczonej asymetrii między niższą partią górną a wyższą dolną, wynosiła ok. 21 cm. Pomimo że nie udało się odtworzyć połączenia

Ryc. 2. Koninko, pow. poznański, stan. 6. Amfora kultury pucharów lejkowatych ze skupiska ceramiki — ob. 27 (rys. Anna Lipkowska-Matula).

Fig. 2. Koninko, Poznań County, site 6. Amphora of Funnel Beaker culture from clusters of ceramics — feature 27 (drawn by Anna Lipkowska-Matula).

fragmentów szyjki i brzuśca, ani zrekonstruować całego profilu brzuśca, można z dużą dozą pewności stwierdzić, że opisywane naczynie należy do typu IIIC według A. Kości, a dokładniej zapewne do odmiany IIIC3, ewentualnie IIIC2 (1981, s. 27).

Powierzchnia amfory jest gładka, matowa, lekko szorstka — z licznym wżerami (szczególnie od zewnątrz) spowodowanymi procesami podepozycyjnymi — miejscami bardzo gładka, a nawet delikatnie błyszcząca, o barwie szarobrunatnej od zewnątrz i szarej od wewnątrz. Natomiast przełam posiada barwę intensywnie czarną, na tle której widoczne są stosunkowo liczne bryłki domieszki schudzającej, w postaci tłucznia ceramicznego (szamotu) o ziarnach dochodzących nierzadko do średnicy około 3 mm.

Jedynym ornamentem, jaki wystąpił na tym naczyniu, są plastyczne listwy będące przedłużeniami górnych zaczepów ucha, rozchodzące się od nich łukowato na boki. Dodatkowo listwy te są połączone na górnej powierzchni ucha krótkimi plastycznymi poprzeczkami, wskutek czego powstały w tym miejscu kwadratowego kształtu zakłębienia. Zważywszy na długość i krzywiznę łukowatych listew mogły one łączyć ze sobą ucha amfory tylko w przypadku, gdyby naczynie to posiadało cztery ucha,

czego — ze względu na jego szczątkowy stan zachowania — nie można wykluczyć.

Opisane cechy technologii i morfologii prezentowanej amfory pozwalają jednoznacznie uznać ją za przynależną do grupy wschodniej KPL, a jej pozycję chronologiczną można określić na środkowo-neolityczny etap rozwoju tego ugrupowania. Uściślenie datowania będzie możliwe ewentualnie dopiero po rozpatrzeniu interregionalnych powiązań kulturowych specyficznego rodzaju zdobienia, jaki zarejestrowano na amforze z Koninka.

Naczynia z podobnym ornamentem są na obszarach dorzeczy Odry i Wisły spotykane sporadycznie, co już 80 lat temu podkreślił K. Jażdżewski: „...rzadkie bardzo formy, znane mi tylko z poza obszaru objętego tą pracą. Są to amfory, których ucha, umieszczone nieco powyżej największej wydatości brzuśca, połączone są łukowato ku górze wygiętymi listwami (Grubno, pow. Chełmno, woj. pomorskie, Wiltschau st. 3, pow. Breslau (Wrocław), Śląsk Dolny)” (1936, s. 241). Właśnie plastyczne zdobnictwo czterouchej amfory z Wilczkowa (Wiltschau), pow. wrocławski, stan. 3, wydaje się najbliższe temu z Koninka, choć listwy wychodzące od górnych zaczepów ucha nie łączą się ze sobą (między ich końcami jest ok. 5-10 mm odstępu), a ponadto naczynia te dość znacznie różnią się morfologią — w szczególności rozmiarami szyjek (Umbreit 1937, s. 100, Taf. 42: a; Preuß 1966, s. 11, 12, 231). Szczegóły zdobnictwa amfory z Grubna, o zapewne karbowanych listwach i jej przynależność kulturowa nie są jasne (La Baume, Langenheim 1933, s. 43, Taf. 18: e), ale jej ornament zbliżony jest do tego z klasycznej czterouchej amfory kultury amfor kulistych z masowego grobu w Koszycach, pow. proszowicki, stan. 3 (Przybyła i in. 2013, ryc. 18: 2, tabl. 3). Siodełkowate ucha tego ostatniego naczynia zakończone były u dołu trzema plastycznymi wąsami, a ich górne zaczepy łączyła pozioma listwa plastyczna o trójkątnym przekroju, wyznaczająca jednocześnie górną granicę brzuśca (Przybyła i in. 2013, s. 23). Obecność tej listwy zwiększa podobieństwo omawianej amfory do naczyń grupy krakowsko-sandomierskiej kultury ceramiki sznurowej (Włodarczak, Przybyła 2013, s. 211). Grób z Koszyc datowany jest radiowęglowo na ok. 2875-2670 BC, co oznacza, że jest on w zasadzie równoczesowy ze schyłkiem istnienia grupy zesławicko-pleszowskiej kultury badeńskiej, fazą I kultury ceramiki sznurowej i obiektami

kultury złockiej (Włodarczak, Przybyła 2013, s. 235, 238, 239, tab. 5-6, ryc. 7).

Z terenu ziem polskich jako kolejną analogię do amfory z Koninka można by jeszcze ewentualnie wymienić fragment naczynia z jamy nr 180 w Ćmielowie, pow. ostrowiecki (Podkowińska 1961, tabl. V: 2), jednak ze względu na jej ułamkowy stan zachowania brak jest w tym przypadku pewności co do sposobu połączenia plastycznych łukowatych listew z uchami.

Poza obszarem dorzeczy Odry i Wisły zdobienia takiego typu najczęściej spotykane są na ośmiouchych amforach kultury baalberskiej. Trzy przykłady takiej ornamentyki można znaleźć na terenie Saksonii-Anhalt, a jeden w Saksonii. Pierwsza z tych amfor, z Leuna-Rössen, Lkr. Saale, posiada listwy plastyczne łączące ucha ulokowane na dwóch poziomach, na przejściu między szyjką a brzuścem i tuż nad załomem, w efekcie czego powstała zygzakowata linia złożona z łukowatych, silnie zakrzywionych w bok listew (Preuß 1966, s. 12, Taf. 18: 1, 56: 7). Dużo słabiej wygięte są listwy na naczyniu z Nordgermersleben, Lkr. Börde i nie łączą one ze sobą wszystkich uch ulokowanych w górnej części brzuśca i na jego maksymalnej wydętości (Preuß 1966, Taf. 31: 1). Ucha amfor z Sangerhausen-Oberröblingen, Lkr. Mansfeld-Südharz i Groitzsch, Lkr. Lipsk, osadzone na przejściu między szyjką a brzuścem i tuż nad załomem, łączą proste listwy, stąd też powstał z nich regularny plastyczny zygzak (Grimm 1937, s. 165, Abb. 7: b; Coblenz 1960, 196, 197, Abb. 74-75). Podobne naczynia występują też na terenie Czech i Moraw. Z miejscowości Močovice, okr. Kutná Hora pochodzą fragmenty dwóch amfor zdobionych prostymi, poprzecznie karbowanymi listwami, które łączą ucha osadzone w górnej części brzuśca i na jego maksymalnej wydętości (Zápotocký 1995, s. 70, obr. 9: 18, 12: 7). Natomiast na stanowisku Slánská Hora w Slanách, okr. Kladno znaleziono ośmiouchą amforę z podwójnymi, łukowato wygiętymi w górę listwami łączącymi jedynie cztery ucha ulokowane na maksymalnej wydętości brzuśca (Zápotocký 1956, s. 551, obr. 233). Identyczne rozwiązanie zastosowano na czterouchych amforach z Reuden, Lkr. Burgenland (Preuß 1966, s. 12, Taf. 48: 3) i z Gröningen-Kloster, Gröningen, Lkr. Börde w Saksonii-Anhalcie z tym, że w tym drugim przypadku, listwy są dodatkowo poprzecznie karbowane (Preuß 1966, s. 12, Taf. 8: 1), podobnie jak to było w przypadku amfory z Grubna.

Czteroucha amfora z podobnie ukształtowanymi listwami plastycznymi (jednak krótszymi, niełączącymi uch) wystąpiła pod rumowiskiem kamiennego wału obronnego na osadzie obronnej (grodzisku) kultury baalberskiej Rmíz u Laškova, okr. Ołomuniec (Šmíd 1995, s. 46, obr. 24: 1). Może należałoby tu wymienić także, niestety, fragmentarycznie tylko zachowane naczynie z miejscowości Močovice, okr. Kutná Hora (Zápotocký 1995, s. 69, obr. 9: 18). Jeszcze inny wariant zastosowania plastycznych listew stwierdzono na amforze z Makotřasów, okr. Kladno. Tu pionowe listwy wychodzą od uch umieszczonych nad załomem zarówno w dół, jak i w górę — do uch osadzonych na przejściu między szyjką a brzuścem. Dodatkowo te ostatnie połączone są jeszcze listwą poziomą, obiegającą naczynie na wysokości podstawy szyjki (Pleslová-Štiková 1987, Abb. 2: B2a).

W obrębie grupy baalberskiej stosunkowo liczną grupę stanowią też naczynia – amfory, dzbany i puchary, zdobione plastycznymi listwami wychodzącymi od dolnych zaczepów uch, a więc tzw. wąsami (Schwalbenschwanzbildung). Jednak ornamentyce amfory z Koninka bliższe są rzadziej spotykane okazy, na których wąsy te skierowane są ku górze, jak np. na amforach z miejscowości Postoloprty, okr. Louny (Pleslová-Štiková 1987, Abb. 1: A2a, A2b) i Kramolína, okr. Třebíč (Košťálek 1991, Abb. 5: 3), czy na pucharze ze Slánskiej Hory w Slanách, okr. Kladno (Zápotocký 1956, obr. 229: 6; Moucha 1961, Abb. 20: 1). Wyjątkowo to zdobnictwo plastyczne wiąże się nie z uchami, a z guzami, jak np. w Dneboh-Hrada, okr. Mladá Boleslav (Driebehaus, Pleslová 1961, Abb. 25). Poza Czechami motyw prostych plastycznych listew skierowanych od uch w górę wystąpił jeszcze na Górnym Śląsku — w Grudyni Wielkiej, pow. kędzierzyńsko-kozielski (Bukowska-Gedigowa 1975, ryc. 23: f). Ponadto ze Świętosławia, pow. włocławski pochodzi ułamany tuż nad uchem fragment brzuśca amfory, ale prawdopodobnie też z listwami plastycznymi stanowiącymi przedłużenie w górę zaczepów uch (Gabalówna 1964, s. 32-34, tabl. I: 5; Preuß 1966, Taf. 64: 5).

Symptomatyczne, że amfory (chyba bez wyjątku dwuuche), a niekiedy także dzbany, z plastycznymi listwami wychodzącymi od dolnych zaczepów uch, znane są jeszcze z obszaru wschodnich Niemiec, od Rittgarten, Lkr. Uckermark na północy, po Luckau-Freesdorf, Lkr. Dahme-Spreewald na południu (Kirsch 1993, Abb. 9: 51-3, 30: 113.3-2, 49: 224,

87: 376-4, 113: 664-1, 116: 693, 117: 719, Karte 2: 1), to na tym terenie nie występują już żadne naczynia z takimi listwami idącymi w górę. Może to być ważną przesłanką pozwalającą uznać, że motywy zdobnicze takiego typu jak z Koninka, przenikały na obszar Niżu Polskiego nie z zachodu, a raczej z południa, z odłamu ugrupowania baalberskiego rozwijającego się na terenie Kotliny Czeskiej. Na tamtym terenie omawiana ornamentyka plastyczna łączona jest z okresem od młodszej części starszej fazy baalberskiej, tj. fazy I A2, synchronizowanej z fazą pikutkowską na terenie Kujaw — tak jest w przypadku wspomnianych już naczyń ze Sląskiej Hory i Postoloprtołów (Pleslová-Štiková 1987, Abb. 1: A2a, A2b, 4), aż po koniec starszej fazy baalberskiej, tj. stadium I B2, np. materiały z Kramolína (Šmíd 1994, s. 138).

Stosunkowo pewnie datowana jest również amfora znaleziona pod destruktem kamiennego wału obronnego na grodzisku Rmíz u Laškova. Typologicznie odpowiada ona końcowi I fazy KPL na Morawach, przez co moment zniszczenia wału został określony na starszą część fazy II (Šmíd 1995, s. 46, obr. 24: 1). Morawska faza I B2 (Baalberge B2) odpowiada schyłkowi kultury baalberskiej w Czechach i w środkowych Niemczech (Šmíd 1994, tab. 1). Przypada więc na fazę TRB-MES III, a więc ok. 3500-3300 BC (Müller i in. 2013, fig. 3).

Na obszarze Niżu Polskiego tzw. elementy baalberskie, z reguły najczęściej spotykane w postaci plastycznych listew w kształcie odwróconych liter „U” lub „V”, umieszczanych z reguły w górnych partiach brzuśców pucharów, wymieniane są najczęściej wśród innych cech typowych dla starszego odcinka fazy wczesnowiódreńskiej (Wierzbicki 2013, s. 113), choć ich obecność „w strefie wielkodolinnej Niżu jest w tym czasie tak powszechna, że właściwie można by zaprzestać identyfikowania ich w każdym przypadku jako elementów egzogen-nych (baalberskich) i uznać za integralną składową stylistyki ceramiki wczesnowiódreńskiej” (Wierzbicki

2013, s. 276, 279). Według S. Rzepeckiego znaczny udział komponentu baalberskiego charakterystyczny jest dla wyróżnionej przez niego grupy KPL-s2 (2004, s. 175), która jest datowana na koniec fazy I (sarnowskiej) i starszą część fazy II (wczesnowiódreńskiej, tj. pikutkowskiej) KPL na Kujawach (2004, ryc. 39).

Podsumowując, można stwierdzić, że obecność amfory z Koninka zdradza istnienie młodszej fazy kontaktów rejonu środkowego dorzecza Warty z baalberskim obszarem stylistycznym. Naczynie to także również poddać reanalizie dotychczasowe poglądy na temat — jeśli nawet nie wyłącznej, to dominującej — roli szlaku wielkodolinnej w napływie z zachodu, ze środkowoniemieckiej aglomeracji kultury pucharów lejkowatych, impulsów kulturowych — a być może i niewielkich grup migrantów (Rzepecki 2004, s. 158), które to zjawiska określane są na płaszczyźnie źródłoznawczej jako tzw. baalberskie elementy zdobnicze. Na odmienny kierunek możliwych oddziaływań baalberskich zwrócił uwagę już dużo wcześniej W. Wojciechowski: „Przy wyraźnie zaznaczającej się pustce na zachód i wschód od Nysy Łużyckiej z jednej strony, a znacznym nasileniu znalezisk typu baalberskiego nad górną Łabą (Czechy) z drugiej strony, kierunek poprzez Bramę Kłodzką wzdłuż Nysy Kłodzkiej z Czech wydaje się być rzeczywistym szlakiem przenikania oddziaływań baalberskich nad środkową Odrę” (1996, s. 19, ryc. 5). Jeśli tak, to amforę z Wilczkowa można potraktować jako punkt pośredni, leżący na trasie wędrówki idei tego zdobnictwa ze Sląskiej Hory do Koninka.

Adres Autora:

dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM
Wydział Archeologii
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
e-mail: jacwierz@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0001-7475-7741

LITERATURA:

BUKOWSKA-GEDIGOWA J.

1975 *Kultura pucharów lejkowatych w dorzeczu górnej Odry*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 23, s. 83-186.

COBLENZ W.

1960 *Baalberger Gräber in Zauschwitz, Kreis Borna*, „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Bd. 7, s. 139-200.

GABAŁÓWNA L.

- 1964 *Uwagi o kulturze pucharów lejkowatych w fazie wióreckiej na Kujawach*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, nr 11, s. 29-43.

DRIEHAUS J., PLESLOVÁ E.

- 1961 *Aspekte zur Beurteilung des Äneolithikums in Böhmen und Mähren*, [w:] *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen Prague-Liblice-Brno 5-12 octobre 1959*, red. J. Böhm, S. J. De Laet, Praha, s. 361-387.

GRIMM P.

- 1937 *Die Baalberger Kultur in Mitteldeutschland*, „Mannus”, Bd. 29, s. 155-187.

JAŹDŻEWSKI K.

- 1936 *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej*, Poznań.

KIRSCH E.

- 1993 *Funde des Mittelneolithikums im Land Brandenburg*, Potsdam.

KONDRACKI J.

- 1994 *Mezoregiony fizyczno-geograficzne*, Warszawa.

KOŚKO A.

- 1981 *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*. Grupa mątewska, Poznań.

KOŠTUŘÍK P.

- 1991 *Trichterbecherkultur von der Höhensiedlung bei Kramolín*, [w:] *Die Trichterbecherkultur. Neue Forschungen und Hypothesen. Material des Internationalen Symposiums Dymaczewo, 20-24 September 1988, Teil II*, red. D. Jankowska, Poznań, s. 213-222.

LA BAUME W., LANGENHEIM K.

- 1933 *Die Steinzeit im Gebiet der unteren Weichsel*, „Blätter für deutsche Vorgeschichte”, H. 9/10, s. 1-53.

MOUCHA V.

- 1961 *Die stratigraphie des Äneolithikums an Slánská hora*, [w:] *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen Prague-Liblice-Brno 5-12 octobre 1959*, red. J. Böhm, S. J. De Laet, Praha, s. 303-311.

MÜLLER J., BORK H. R., BROZIO J. P., DEMNICK D., DIERS S., DIBBERN H., DÖRFLER W., FEESER I., FRITSCH B., FURHOLT M., HAGE F., HINZ M., KIRLEIS W., KLOOB S., KROLL H., LINDEMANN M., LORENZ L., MISCHKA D., RINNE C.

- 2013 *Landscapes as Social Spaces and Ritual Meaning: Some New Results on TRB in Northern Germany*, [w:] *From Funeral Monuments to Household Pottery. Current advances in Funnel Beaker Culture (TRB/TBK) research: Proceedings of the BorgerMeetings 2009, The Netherlands*, red. J. A. Bakker, S. B. C. Bloo, M. K. Dütting, Oxford, s. 51-80.

PACHULSKI P.

- 2015 *Sprawozdanie z archeologicznych badań wykopaliskowych, przeprowadzonych na stanowisku archeologicznym nr 6 zlokalizowanym w miejscowości Koninko, gmina Kórnik, powiat poznański, województwo wielkopolskie, Gniezno (praca w maszynopisie)*.

nym nr 6 zlokalizowanym w miejscowości Koninko, gmina Kórnik, powiat poznański, województwo wielkopolskie, Gniezno (praca w maszynopisie).

PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ E.

- 1987 *Die kulturelle Entwicklung und die Periodisierung der TRB in Böhmen: die neueren Ergebnisse*, [w:] *Neolit i początki epoki brązu na ziemi chełmińskiej. Materiały z międzynarodowego sympozjum*, Toruń, 11-13 XI 1986, red. T. Wiślański, Toruń, s. 397-418.

PODKOWIŃSKA Z.

- 1961 *Spichrze ziemne w osadzie kultury pucharów lejkowatych na Gawroncu-Pałydze w Ćmielowie, pow. Opatów*, „Archeologia Polski”, t. VI, z. 1, s. 21-63.

PREUB J.

- 1966 *Die Baalberger Gruppe in Mitteldeutschland*, Berlin.

PRZYBYŁA M. M., WŁODARCZAK P., PODSIADŁO M., TUNIA K.

- 2013 *Obiekty kultury amfor kulistych*, [w:] red. M. M. Przybyła, A. Szczepanek, P. Włodarczak, Koszyce, stanowisko 3. *Przemoc i rytuał u schyłku neolitu*, Kraków-Pekowice, s. 11-64.

PYŻEWICZ K.

- 2015 *Analiza artefaktów krzemienych ze stanowiska Koninko 6, woj. wielkopolskie (praca w maszynopisie)*.

RZEPECKI S.

- 2004 *Społeczności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań.

ŠMÍD M.

- 1994 *Nástin periodizace kultury s nálevkovitými poháry na Moravě*, „Pravěk”, nová řada 2 (1992), s. 131-157.
1995 *Výsledky zjišťovacího výzkumu na eneolitickém hradištu Rmíz u Laškova*, „Pravěk”, nová řada 3 (1993), s. 19-77.

UMBREIT C.

- 1937 *Neue Forschungen zur ostdeutschen Steinzeit und frühen Bronzezeit. Die Ausgrabung des steinzeitlichen Dorfes zu Berlin-Britz*, Leipzig.

WIERZBICKI J.

- 2013 *Wielka kolonizacja. Społeczności kultury pucharów lejkowatych w dorzeczu środkowej Warty: koniec V poł. III tys. BC*, Poznań.

WŁODARCZAK P., PRZYBYŁA M. M.

- 2013 *Groby z Koszyc na tle innych późno- i schyłkowoneolitycznych znalezisk środkowoeuropejskich*, [w:] *Koszycy, stanowisko 3. Przemoc i rytuał u schyłku neolitu*, red. M. M. Przybyła, A. Szczepanek, P. Włodarczak, Kraków-Pekowice, s. 209-255.

WOJCIECHOWSKI W.

- 1996 *Neolityczny depozyt wotywny z Gajkowa, woj. Wrocław*, „Silesia Antiqua”, t. XXXVIII, s. 9-19.

ZÁPOTOCKÝ M.

- 1956 *Baalberská skupina v Čechách*, „Archeologické rozhledy”, r. VIII, s. 4, s. 539-563.
1995 *Čáslavská kotlina v eneolitu (1. část)*, „Archeologické rozhledy”, r. XLVII, s. 1, s. 58-90.

Marcin Krzepkowski, Romualda Bartkowiak

NIEZNANE PRADZIEJOWE CMENTARZYSKO KURHANOWE W BORUCINIE, GM. OKONEK, POW. ŻŁOTOWSKI, WOJ. WIELKOPOLSKIE, STAN. 36 (AZP 29-26/29)

UNKNOWN PREHISTORIC BARROW CEMETERY IN BORUCIN, OKONEK COMMUNE, ŻŁOTÓW COUNTY, WIELKOPOLSKA VOIVODESHIP, SITE 36 (AZP 29-26/29)

Abstrakt: W marcu 2017 roku podczas analizy danych z lotniczego skanowania laserowego (LiDAR) odkryte zostało nowe cmentarzysko kurhanowe w Borucinie, gm. Okonek (stan. 36, AZP 29-26/29). W artykule przedstawiono krótką charakterystykę tego stanowiska. Zarejestrowane na krawędzi rozległej doliny rzeki Czarnej kurhany stanowią istotny element krajobrazu kulturowego Pojezierza Szczecineckiego, którego część znajduje się w granicach administracyjnych województwa wielkopolskiego.

Słowa kluczowe: cmentarzysko pradziejowe, kurhany, Borucino, Pojezierze Szczecineckie, Friedrich Wilhelm Kasiski

Abstract: In March 2017 during the analysis of airborne laser scanning (LiDAR) data, a new barrow cemetery was discovered in Borucino, Okonek Commune (site 36, AZP 29-26/29). The article presents a brief description of this site. The barrows registered on the edge of a large valley of the Czarna river are an important element of the cultural landscape of Pojezierze Szczecineckie (Szczecinek Lakeland), part of which is located within the administrative borders of the Wielkopolska voivodship (Greater Poland).

Key words: prehistoric cemetery, barrows, Borucino, Pojezierze Szczecineckie (Szczecinek Lakeland), Friedrich Wilhelm Kasiski

WSTĘP

W marcu 2017 roku, podczas analizy cieniowanego numerycznego modelu terenu (CNMT) opracowanego na podstawie danych z lotniczego skanowania laserowego (LiDAR) dostępnego na platformie geoportal.gov.pl, zaobserwowano charakterystyczne formy terenowe, które określono jako silnie zniwelowane nasypy kurhanów. Nieznane dotąd stanowisko, zlokalizowane na północ od wsi Borucino, gm. Okonek, pow. złotowski, woj. wielkopolskie, otrzymało numer 36 w miejscowości

i 29 na obszarze AZP 29-26 (Krzepkowski 2017a, b).

POŁOŻENIE STANOWISKA

Wieś Borucino, w klasyfikacji Jerzego Kondraciego (2009, s. 68 i n.), położona jest na terenie Pojezierza Szczecineckiego (314.66) stanowiącego fragment Pojezierza Południowopomorskiego (314.6). Miejscowość ta zlokalizowana jest 7,5 km na północ od Jastrowia i około 6,6 km na połud-

Ryc. 1. Lokalizacja miejscowości Borucino na tle konturu Polski i województwa wielkopolskiego (oprac. M. Krzepakowski).

Fig. 1. Location of Borucino at the background of Poland and Wielkopolska Voivodship (elaborated by M. Krzepakowski).

niowy zachód od Okonka. Omawiany obszar stanowi najdalej wysuniętą na północ część województwa wielkopolskiego w jego obecnych granicach administracyjnych (ryc. 1). Nowoodkryte stanowisko zlokalizowane jest na północ od zabudowań wsi, około 550 m od kościoła borucińskiego, na działce nr ewid. 8317/1 (ryc. 2-4). Jest to teren zalesiony, administrowany przez Nadleśnictwo Okonek (Leśnictwo Pniewo – oddział 317d). Cmentarzysko kurhanowe założono w miejscu ekspozowanym, na krawędzi rozległej doliny rzeki Czarnej, której szerokość w tym rejonie waha się od 1 do nawet 4 m (ryc. 2-4). Nekropolia zajmuje wyodrębnioną kulminację (163,3 m n.p.m.) naturalnej, wydłużonej formy terenowej zorientowanej wzdłuż osi północny zachód – południowy wschód¹. Charakterystyczny kształt wyniesienia tłumaczy jego nazwę – Lang Berg, uwzględnioną na mapie z 2. połowy XVIII wieku, autorstwa Friedricha Wilhelma Carla Grafa von Schmettau². Na mapach topograficznych z okresu międzywojennego wzgórze to określone jest mianem Ficht-Berg, co

najpewniej nawiązuje do rosnących na nim świerków³.

OPIS CMENTARZYSKA

Analiza CNMT wykazała obecność 11 kurhanów, którym nadano robocze oznaczenia K1–K11 (ryc. 5-7)⁴. Tworzą one dwa wyraźne skupiska – zachodnie i wschodnie, rozdzielone naturalnym obniżeniem z relikdami drogi w jego dnie i rozległym wyrobiskiem, które jak można przypuszczać, zniszczyło część nekropolii.

Skupisko zachodnie tworzy pięć nasypów (K1–K5) w układzie liniowym o orientacji północny zachód – południowy wschód. Odległość między skrajnymi obiektami tego zgrupowania wynosi 150 m, a średnica nasypów waha się od 16 do 25 m. Kurhan K5 położony, w części południowo-wschodniej skupiska zachodniego, został niemal całkowicie zniszczony podczas eksploatacji kruszywa.

W skupisku wschodnim widocznych jest sześć nasypów (K6–K11) o średnicy 20–24 m. Tworzą one dwa równoległe rzędy o orientacji wschód-zachód, o długości około 70–75 m⁵. W przypadku tego zgrupowania zwraca uwagę regularny rozkład kopców oraz niewielkie, lecz równomierne odstępy między nimi. Nie można wykluczyć, że na wschód od opisanych form znajduje się jeszcze jeden, całkowicie dziś zniwelowany obiekt (ryc. 7).

W tym miejscu warto zastanowić się nad funkcją kopca zlokalizowanego na działce nr ewid. 2/40, około 180 m na południowy zachód od skupiska zachodniego. Znajduje się on na północno-zachodnim skraju terenu pieczarkarni i podobnie jak wcześniej opisane kurhany, nie został uwzględniony na niemieckich mapach topograficznych. Ma on średnicę zbliżoną do opisanych wyżej kopców (około 21 m), jednak ze względu na spiczastą formę i strome stoki, skłonni jesteśmy przypisać mu nowożytną lub nawet współczesną metrykę.

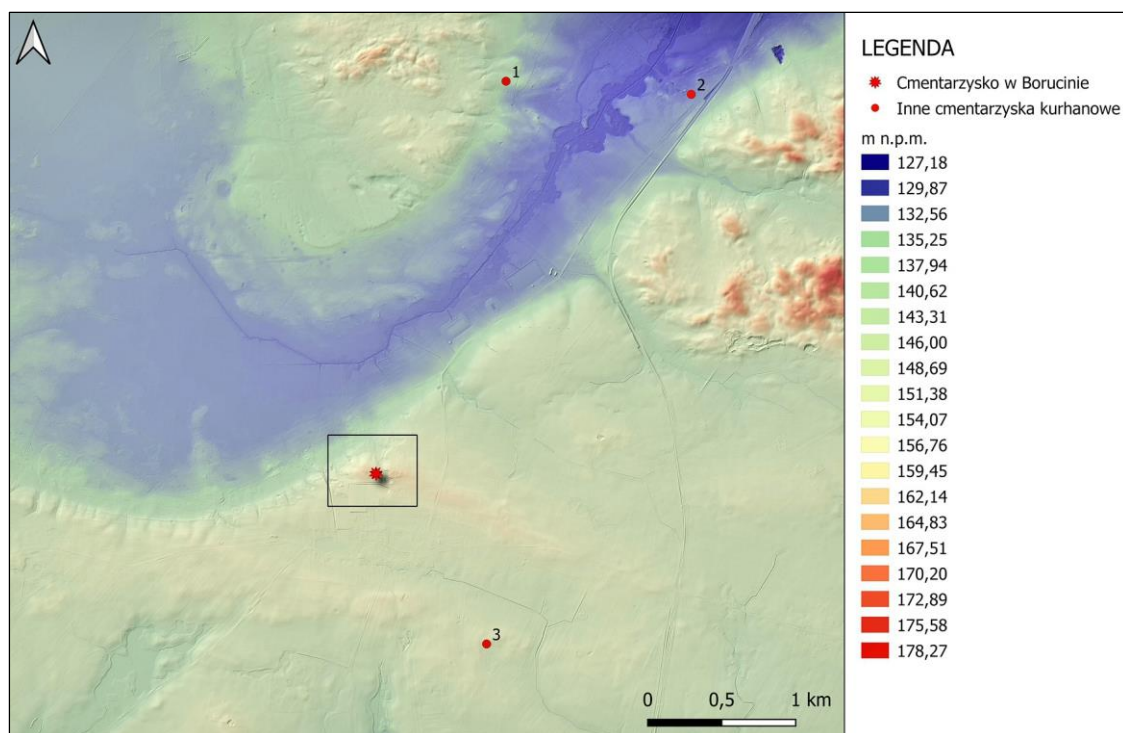
¹ Różnica wysokości pomiędzy najniższym punktem doliny rz. Czarnej a kulminacją, na której odkryto cmentarzysko wynosi około 34 m.

² Schmettausches Kartenwerk (Kabinettkarte), 1767-1787, skala 1:50 000 (sygn. SBB_IIIC_Kart_L5420_Blatt 32).

³ Topographische Karte (Mestischblatt), 1935, Blatt 2566 Jastrow, skala 1:25 000 (<http://igrek.amzp.pl>, dostęp 25.05.2022 r.)

⁴ W zgłoszeniu odkrycia stanowiska skierowanym do Delegatury w Pile WUOZ w Poznaniu podano liczbę 13 kurhanów. Późniejsza jednak, dokładniejsza analiza danych z lotniczego skanowania laserowego wykazała istnienie 11 „pewnych” nasypów.

⁵ Odległość między skrajnymi kurhanami (K1–K11) wynosi około 275 m.

Ryc. 2. Numeryczny model terenu (NMT) w skali barwnej okolic Borucina opracowany na podstawie pomiarów ALS z programu ISOK. Rozmieszczenie pewnych i domniemanych cmentarzysk kurhanowych: 1 – Anielin, stan. 5 (AZP 29-26/31); 2 – Okonek, stan. 69 (AZP 29-27/28); 2 – Borucino (stanowisko bez numer) – przybliżona lokalizacja kurhanów opisanych przez F. W. Kasiskiego (oprac. M. Krzepakowski).

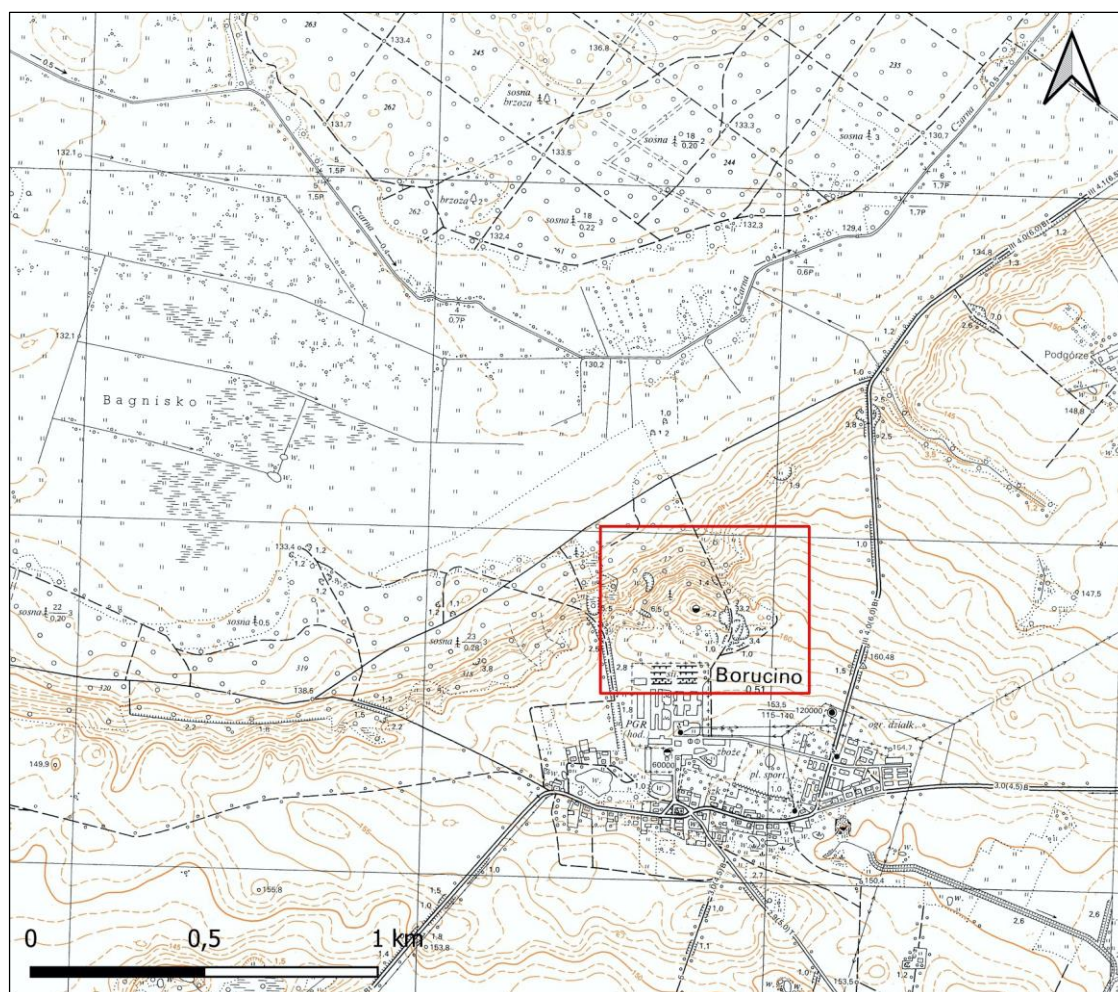
Fig. 2. Colour scale DEM (Digital Elevation Model) of Borucina area developed on the basis of ALS measurements from the ISOK programme. Distribution of known and suspected barrow cemeteries: 1 – Anielin, site 5 (AZP 29-26/31); 2 – Okonek, site 69 (AZP 29-27/28); 2 – Borucino (site without number) – approximate location of the barrows described by F. W. Kasiski (elaborated by M. Krzepakowski).

Wizja terenowa przeprowadzona 28 kwietnia 2017 roku potwierdziła istnienie silnie zniwelowanych kurhanów, których wysokość dochodzi obecnie do 0,5–0,7 m. W niektórych przypadkach widoczne były elementy konstrukcji kamiennych, w tym wieniec otaczający jeden z nasypów (ryc. 8: C, D). Skupisko kamieni zaobserwowano również w części północno-wschodniej wyrobiska. Jak można przypuszczać pochodzą one z osuniętej partii kurhanu K5 i być może – dodatkowo z naruszonego bruku kamiennego.

W centralnych partiach kurhanów K4, K6 i K7 stwierdzono głębokie, sięgające nawet 1 m, koliste i owalne wkopy, świadczące o ich penetracji w dość już odległej przeszłości (ryc. 8: B). Na jednym z nasypów kurhanowych (K2) znajdują się pozostałości betonowej konstrukcji o trudnej do ustalenia funkcji, być może zbiornika na wodę.

TŁO OSADNICZE OKOLIC NEKROPOLII

Podczas weryfikacji terenowej nowoodkrytego stanowiska nie zaobserwowano materiałów ruchomych pozwalających na ustalenie jego chronologii i przynależności kulturowej. Również prospekcja z zastosowaniem detektorów metali przeprowadzona w 2018 roku w zniszczonej części cmentarzyska nie dostarczyła żadnych przesłanek umożliwiających datowanie nowoodkrytej nekropolii (Krzepakowski 2022). Co znamienne, podczas badań powierzchniowych obszaru AZP 29-26 na którym zlokalizowana jest nekropolia, nie zewidencjonowano ani jednego stanowiska z materiałami starszymi niż wczesnośredniowieczne (Skrzypek 1999). Dopiero w 2018 roku, podczas inwentaryzacji dziedzictwa archeologicznego w lasach Nadleś-

Ryc. 3. Borucino, gm. Okonek, stan. 36 (AZP 29-26/29). Fragment mapy topograficznej w skali 1:10.000 z lokalizacją cmentarzyska kurhanowego (oprac. M. Krzepkowski).

Fig. 3. Borucino, Okonek Commune, site 36 (AZP 29-26/29). The fragment of a topographic map in the scale 1:10.000 with location of the barrow cemetery (elaborated by M. Krzepkowski).

nictwa Okonek, dr Jarosław Rola – autor tych działań zwrócił uwagę na regularne koliste nasypy zlokalizowane około 2,75 km na północ od obiektów borucińskich, na przeciwnym brzegu rzeki Czarnej (Rola 2019)⁶. Stanowisko to położone jest na stoku doliny i składa się z nierównomiernie rozlokowanych 5 kopców o średnicy od 12 do 23 m i wysokości 0,2-0,5 m, z wyraźnymi jeszcze dookołnymi rowkami (ryc. 9: A). Kopce te zostały określone jako pradziejowe cmentarzysko kurhanowe jednak bez bliższego wskazania chronologicznego.

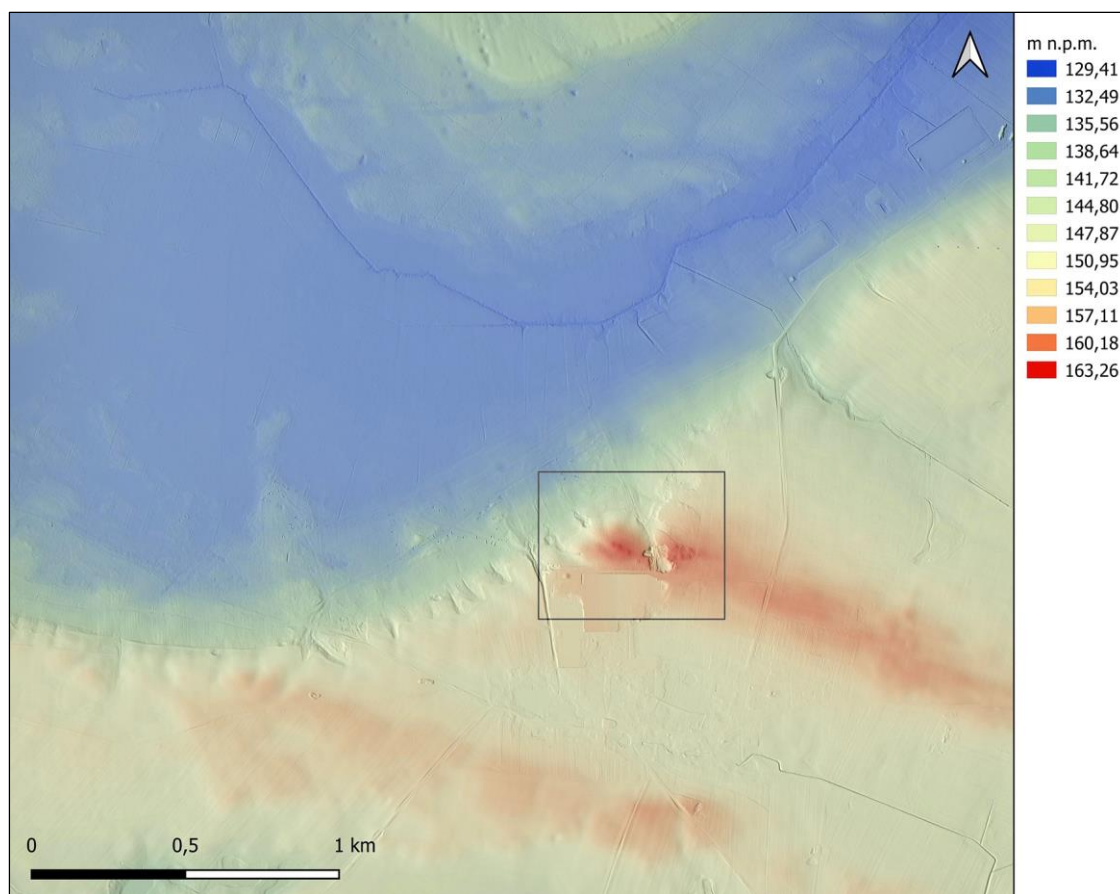
Interesująco przedstawia się również kwestia stanowiska 69 w Okonku, leżącego już w obrębie sąsiedniego arkusza AZP (29-27/28) (ryc. 9: B). Miejsce to, położone w lasach około 3,35 km na północny wschód od Borucina, zostało określone jako domniemane pradziejowe cmentarzysko kurhanowe liczące 2 lub 3 nasypy o wysokości 2 m i średnicy 12-22 m (Skrzypek 1998a)⁷.

Kiedy sięgniemy do archiwalnych informacji dotyczących okolic Borucina okaże się, że wymienione wyżej cmentarzyska kurhanowe nie wyczer-

⁶ Stanowisko Anielin 5 (AZP 29-26/31).

⁷ Nie sposób nie wspomnieć też niedawnych odkryć na stanowisku 2 w Grudnej, w pow. złotowskim, położonym około 10 km na południowy wschód od Borucina, ale już za rzeką Gwdą. Podczas badań weryfikacyjnych cmentarzyska kurhanowego przebadano tam jeden z nasypów z jądrem kamiennym, kryją-

cym ciałopalny pochówek jamowy. Ponadto, przy granicy nasypu, natrafiono na bogato wyposażony pochówek szkieletowy zawierający m. in. importowane naczynie brązowe. Na podstawie wyposażenia grób datowano na fazę B₂ okresu wpływów rzymskich (Kołoszuk 2015).

Ryc. 4. Borucino, gm. Okonek, stan. 36 (AZP 29-26/29). NMT w skali barwnej najbliższej okolicy cmentarzyska kurhanowego na podstawie pomiarów ALS z programu ISOK (oprac. M. Krzepakowski).

Fig. 4. Borucino, Okonek Commune, site 36 (AZP 29-26/29). Colour scale DEM of the immediate vicinity of the barrow cemetery based on ALS measurements from the ISOK programme (elaborated by M. Krzepakowski).

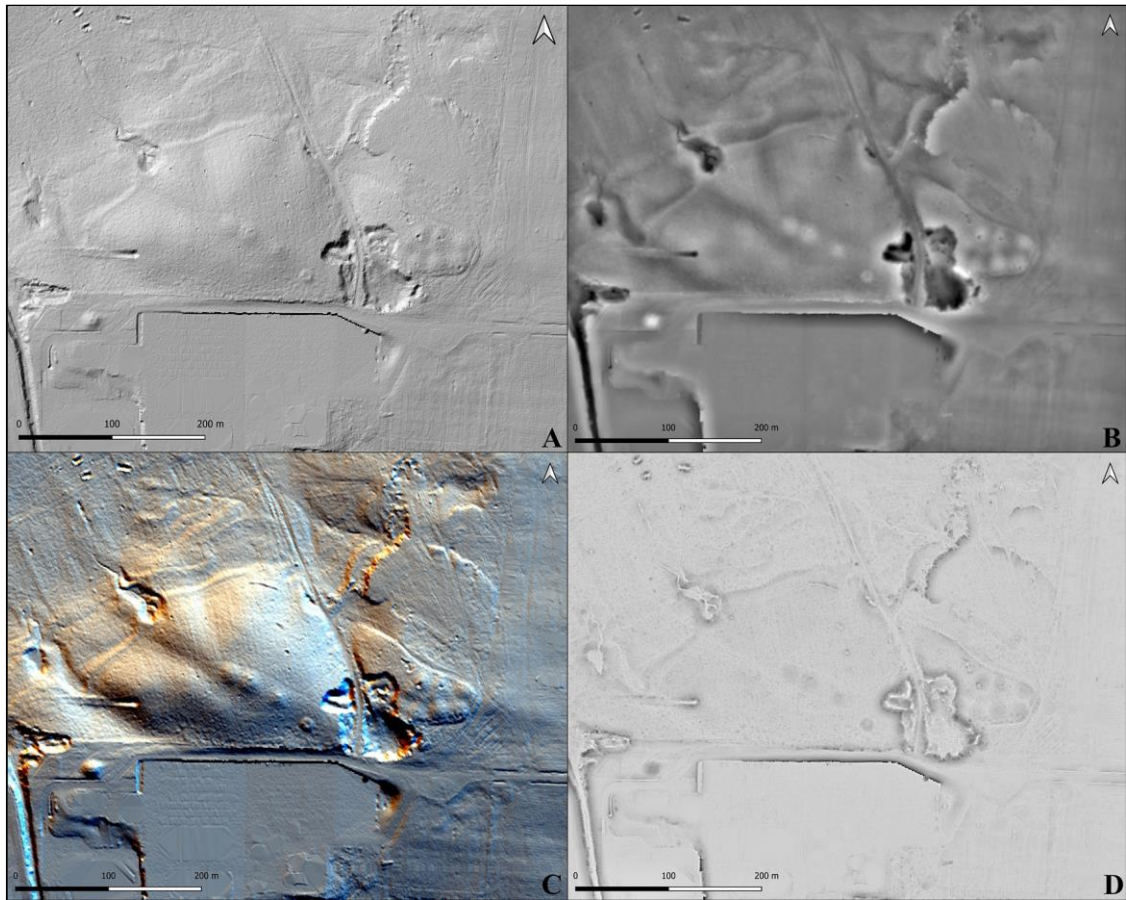
pują listy tego typu stanowisk w interesującym nas rejonie. Informację o niezachowanych już dziś kurhanach zawdzięczamy Friedrichowi Wilhelmowi Kasiskiemu – XIX-wiecznemu oficerowi pruskiemu i kryptologowi, a co dla nas najbardziej istotne, również amatorowi archeologii, działającemu intensywnie na terenie okręgu szczecińskiego i powiatu człuchowskiego. Dokonania tego badacza, niezwykle zasłużonego dla przeszłości wspomnianych terenów, przybliżył ostatnio w kilku publikacjach Ignacy Skrzypek (m. in. 2011; 2020)⁸. W swej książce „Beschreibung vaterländischen Alterthümer im Neustettin und Schlochau Kreise” F. W. Kasiski wspominał o dwóch kurhanach znajdujących się w okolicach Borucina, nie podając jednak ich bliższej charakterystyki ani chronologii (1881,

s. 69). Zabytki te wspomina również Andrzej Korkowski w swojej publikacji poświęconej najstarszym dziejom Krajny Złotowskiej (2011, s. 363-364). Krótki opis, wraz z poglądową mapą stanowisk, pozwalają lokalizować te nasypy około 1 km na południowy wschód od wsi, na lekko pofałdowanym terenie obecnie użytkowanym rolniczo. Przeprowadzona analiza ogólnodostępnych zobrazowań lotniczych i satelitarnych, jak również naloty wykonane w maju 2022 roku za pomocą bezzałogowego statku powietrznego (UAV) nie doprowadziły do ujawnienia anomalii pozwalających uściślić lokalizację zabytków znanych jeszcze F. W. Kasiskiemu⁹. Co szczególnie istotne, badacz ten nie uwzględnił w swym opracowaniu cmentarzyska będącego właściwym przedmiotem niniejszego opra-

⁸ W tym miejscu pragniemy serdecznie podziękować panu Ignacemu (Wojtkowi) Skrzypkowi za podzielenie się swą olbrzymią wiedzą podczas przygotowywania tego artykułu.

⁹ Należy zauważyć, że obiekty te nie zostały dotąd ujęte

w bazie AZP jako stanowiska archiwalne.

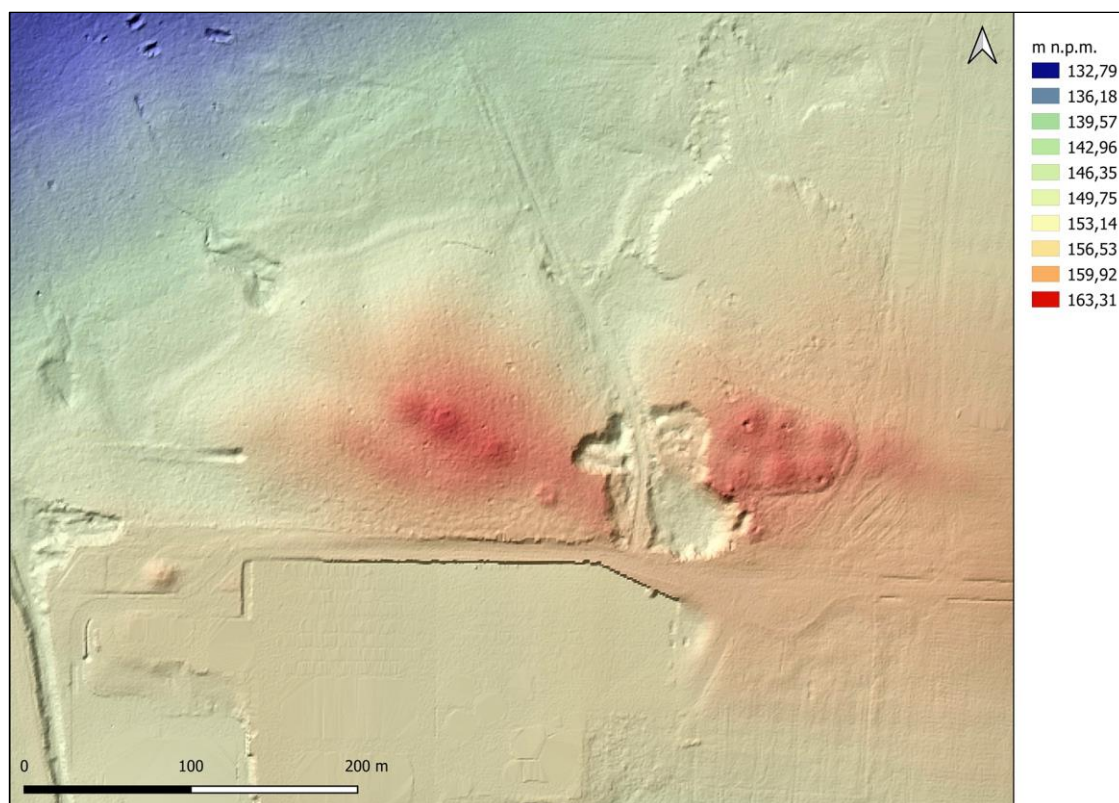
Ryc. 5. Borucino, gm. Okonek, stan. 36 (AZP 29-26/29). Wybór wizualizacji NMT z pomiarów ALS z programu ISOK (oprac. M. Krzepakowski).

Fig. 5. Borucino, Okonek Commune, site 36 (AZP 29-26/29). Selection of DEM visualisations based on ALS measurements from the ISOK programme (elaborated by M. Krzepakowski).

cowania. Możemy zatem z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że nie był on świadom jego istnienia i to nie jemu należy przypisywać pozostawienie widocznych do dziś śladów amatorskich rozkopowań.

Kończąc prezentację pewnych i wymagających dalszej weryfikacji cmentarzysk kurhanowych w tym rejonie warto, choć po krótko przedstawić kwestię występowania stanowisk pradziejowych w pobliżu Borucina. Ze sprawozdań z badań powierzchniowych na obszarach AZP 29-26, 29-27, 30-26, 30-27 wynika, że obraz osadnictwa jest tu wysoce niekompletny. Taki stan badań jest wynikiem dużej ilości lasów, łąk i nieużytków oraz terenu poligonu uniemożliwiających, a w najlepszym wypadku znacznie ograniczających możliwości obserwacji (Skrzypek 1987, 1995, 1998b, 1999). Konieczność powtarzania tego typu działań wykazały kolejne badania powierzchniowe obszaru AZP 29-27 (Nowakowski 2008).

Na analizowanym terenie znanych jest łącznie 41 stanowisk z epoki kamienia. Za wyjątkiem obszaru 29-26, gdzie ich dotąd nie odnotowano, rozsiane są one dość równomiernie. Jedynie na północ od Jastrowia, w widłach rzek Oska i Młynówka (AZP 30-27) tworzą wyraźne skupisko. Znaleźiska związane z kulturą łużycką (epoka brązu i wczesna epoka żelaza) reprezentowane są przez 23 stanowiska. Rozlokowane są one wyłącznie na wschód, południowy wschód i północny wschód od Borucina (AZP 29-27, 30-27). Ich koncentracja widoczna jest na południowy zachód od Okonka. Z odkryć archiwalnych wymienić należy luźne znalezisko bransolety spiralnej datowane ogólnie na epokę brązu (AZP 29-27). Osadnictwo kultury pomorskiej znane jest z 20 stanowisk. Punkt ciężkości znajduje się na południowy wschód od Borucina, pomiędzy Jastrowiem a Podgajami (AZP 30-27). Na analizowanym terenie z odkryć archiwalnych znanych jest aż 5 cmentarzysk społeczności tej kultury (Skrzy-

Ryc. 6. Borucino, gm. Okonek, stan. 36 (AZP 29-26/29). NMT w skali barwnej cmentarzyska kurhanowego opracowany na podstawie pomiarów ALS z programu ISOK (oprac. M. Krzepakowski).

Fig. 6. Borucino, Okonek Commune, site 36 (AZP 29-26/29). Colour scale DEM of the barrow cemetery developed on the basis of ALS measurements from the ISOK programme (elaborated by M. Krzepakowski).

pek 1987; 1998b). Z okresu wpływów rzymskich (kultura wielbarska) znanych jest 21 stanowisk. Tworzą one trzy skupiska: na południowy zachód od Okonka, w rejonie Chwalimia i na północ od Jastrowia.

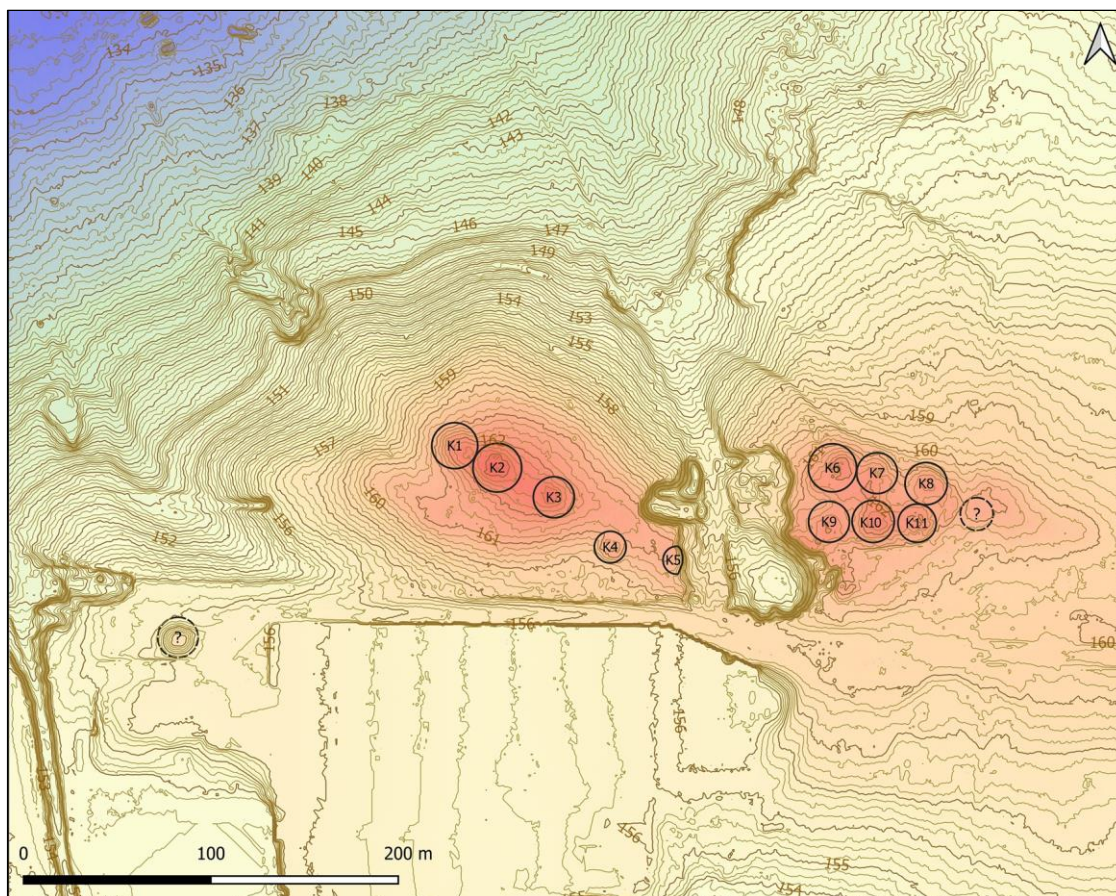
Jak można zauważyć, zaprezentowany powyżej przegląd stanowisk w rejonie Borucina nie rozwiązuje problemy określenia chronologii i przynależności kulturowej nekropolii. Uwagę zwraca jednak znaczna reprezentacja stanowisk związanych ze społecznościami kultury łużyckiej i osadnictwem z okresu wpływów rzymskich (kultura wielbarska). Najbardziej prawdopodobnym wydaje się przyporządkowanie nekropolii borucińskich któreś z tych dwóch jednostek kulturowych. Zarówno bowiem społeczności „późnobrązowe” i „wczesnożelazne”, jak i te zamieszkujące w pierwszych wiekach naszej ery tereny Pojezierza Szczecineckiego (i leżącego tuż obok Pojezierza Krajeńskiego), wznosiły swym zmarłym kurhany podobnej wielkości do borucińskich, także z wykorzystaniem surowca kamiennego (Kostrzewski 1958; Wołągiewicz 1981; Łoś 2007; Kaczmarek 2015, Kołoszuk 2015). Bliższych

danych na temat przedstawionej nekropolii mogą dostarczyć zatem jedynie dalsze badania.

WNIOSKI

Cmentarzysko pradziejowe w Borucinie, gm. Okonek, odkryte dzięki nowym metodom prospekcji liczy 11 kurhanów o średnicach dochodzących do 25 m. Pomimo pewnych zniszczeń, stanowi cenny zabytek archeologiczny, wzbogacający wiedzę o przeszłości Pojezierza Szczecineckiego. Pomimo przeprowadzonej w 2018 roku prospekcji z zastosowaniem detektorów metali, nie pozyskano zabytków ruchomych umożliwiających jego datowanie i powiązanie z konkretnymi społecznościami.

Na terenie nekropolii borucińskiej wymagane jest przeprowadzenie działań konserwatorskich. Badaniami ratowniczymi powinna zostać objęta zachodnia krawędź nieczynnego już wybieżyska, w której widoczne są zniszczone konstrukcje kamienne. Wyjaśnienia wymaga sposób organizacji

Ryc. 7. Borucino, gm. Okonek, stan. 36 (AZP 29-26/29). Plan sytuacyjno-wysokościowy cmentarzyska kurhanowego opracowany na podstawie pomiarów ALS z programu ISOK. Ciągtą linią zaznaczono nasypy kurhanowe, linią przerywaną – potencjalne kurhany (oprac. M. Krzepkowski).

Fig. 7. Borucino, Okonek Commune, site 36 (AZP 29-26/29). Situation and elevation plan of the barrow cemetery developed on the basis of ALS measurements from the ISOK programme. Solid line indicates barrow mounds, dashed line – potential barrows (elaborated by M. Krzepkowski).

przestrzeni grzebalnej, a więc kwestia ewentualnego występowania grobów płaskich w obrębie cmentarzyska. Zagadnienie to stanowi klucz do wiarygodnego określenia zasięgu nekropolii, a jednocześnie, wyznaczenia granicy ochrony konserwatorskiej. W tym przypadku należy rozważyć przeprowadzenie badań sondażowych, które mogłyby dostarczyć źródeł umożliwiających zarówno ustalenie chronologii nekropolii jak i powiązanie jej z konkretnymi społecznościami pradziejowymi.

Adresy Autorów:

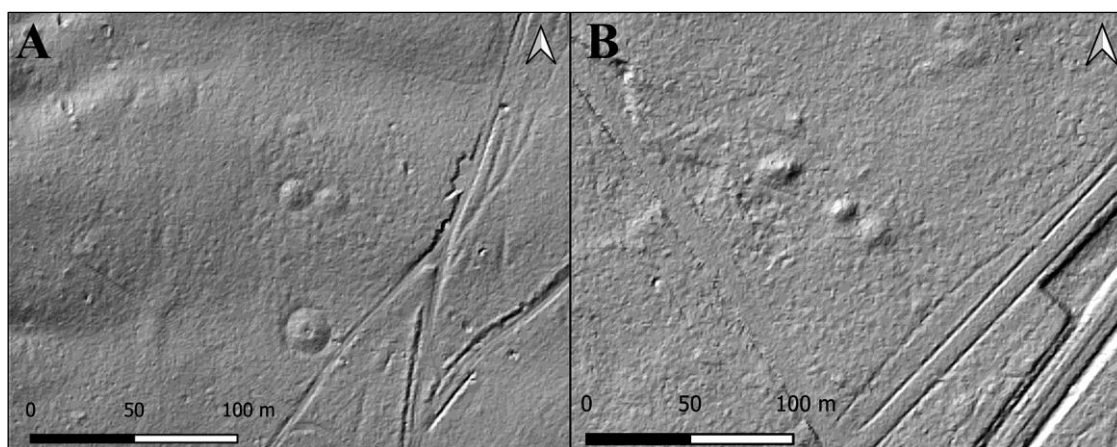
mgr Marcin Krzepkowski
Fundacja Relicta
os. S. Batorego 82o/14
60-687 Poznań
mail: krzepmar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2980-5473

mgr Romualda Bartkowiak
ul. Poznańska 11
64-700 Czarnków
mail: romkaczekala@op.pl
ORCID: 0009-0000-4951-6583

Ryc. 8. Borucino, gm. Okonek, stan. 36 (AZP 29-26/29). Fotografie cmentarzyska kurhanowego. A – jeden z nasypów kurhanowych ze skupiska zachodniego; B – wkop w centralnej części jednego z kurhanów w skupisku zachodnim; C, D – widok konstrukcji kamiennych (fot. i oprac. M. Krzepakowski).

Fig. 8. Borucino, Okonek Commune, site 36 (AZP 29-26/29). Barrow cemetery photographs. A – one of mound from western cluster; B – a trench in the central part of one of barrow from western cluster; C, D – view of the stone structures (photo and elaborated by M. Krzepakowski).

Ryc. 9. Cmentarzyska kurhanowe nad rzeką Czarną (pewne i domniemane): A – Anielin, stan. 5 (AZP 29-26/31); B – Okonek, stan. 69 (AZP 29-27/28). Cieniowany NMT na podstawie pomiarów ALS z programu ISOK (oprac. M. Krzepakowski).

Fig. 9. Barrow cemeteries on the Czarna River (definite and presumed): A – Anielin, site 5 (AZP 29-26/31); B – Okonek, site 69 (AZP 29-27/28). Shaded DEM based on ALS measurements from the ISOK programme (elaborated by M. Krzepakowski).

LITERATURA:

KACZMAREK M.

- 2015 *Dolice. Cmentarzyska kurhanowe z późnej epoki brązu na Pomorzu Zachodnim, Hyperborea*, t. 1, Poznań.

KASISKI F. W.

- 1881 *Beschreibung vaterländischen Alterthümer im Neustettin und Schlochau Kreise*, Danzig.

KOKOWSKI A.

- 2011 *Przygoda z archeologią czyli najstarsze dzieje Krajny Złotowskiej (do czasów lokacji miasta Złotowa)*, Warszawa.

KOŁOSZUK I.

- 2015 *Importowane naczynie brązowe ze stemplem Publiusza Cipiusza Polibiusza na cmentarzysku kurhanowym z okresu wpływów rzymskich w Grudnej, pow. złotowski*, stan. 2, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 20, s. 219-233.

KONDRACKI J.

- 2009 *Geografia Regionalna Polski*, Warszawa.

KOSTRZEWSKI J.

- 1958 *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań.

KRZEPKOWSKI M.

- 2017a *Domniemane cmentarzysko kurhanowe w miejscowości Borucino, gm. Okonek, pow. złotowski, woj. wielkopolskie*, Archiwum WUOZ w Poznaniu Delegatura w Pile.
- 2017b *Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego, Borucino, gm. Okonek, stan. 36, AZP 29-26/29, Archiwum WUOZ w Poznaniu Delegatura w Pile.*
- 2022 *Sprawozdanie z badań archeologicznych z wykorzystaniem detektorów metali nowoodkrytego cmentarzyska kurhanowego w miejscowości Borucino, gm. Okonek, pow. złotowski, woj. wielkopolskie. Borucino, stan. 36, AZP 29-26/29, Archiwum WUOZ w Poznaniu Delegatura w Pile.*

ŁOŚ J.

- 2007 *Problemy i stan badań nad obrzędkiem pogrzebowym kultury wielbarskiej na Pojezierzu Krajeńskim*, [w:] *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*, red. M. Fudziński, H. Paner, Gdańsk, s. 165-189.

NOWAKOWSKI J.

- 2008 *Sprawozdanie z badań powierzchniowych w ramach programu badań osadniczych Pojezierza Złotowskiego.*

Obszar AZP 29-27 (<https://zabytek.pl/pl>, dostęp 27.05.2022 r.).

ROLA J.

- 2019 *Karta Ewidencyjna Stanowiska Archeologicznego, Anielin, gm. Okonek, stan. 5, AZP 29-26/31 (Archiwum WUOZ w Poznaniu, Delegatura w Pile).*

SKRZYPEK I.

- 1987 *Sprawozdanie z archeologicznych badań weryfikacyjnych i powierzchniowych prowadzonych w ramach AZP na obszarze 30-27, woj. pilskie* (<https://zabytek.pl/pl>, dostęp 27.05.2022 r.).
- 1995 *Sprawozdanie z archeologicznych badań weryfikacyjnych i powierzchniowych prowadzonych w ramach AZP na obszarze 30-26, gm. Okonek, woj. pilskie* (<https://zabytek.pl/pl>, dostęp 27.05.2022 r.).
- 1998a *Karta Ewidencyjna Stanowiska Archeologicznego, Okonek, gm. Okonek, stan. 69, AZP 29-27/28* (<https://zabytek.pl/pl>, dostęp 7.05.2022 r.).
- 1998b *Sprawozdanie z archeologicznych badań weryfikacyjnych i powierzchniowych prowadzonych w ramach „Archeologicznego Zdjęcia Polski” na obszarze 29-27, gm. Okonek, woj. wielkopolskie* (<https://zabytek.pl/pl>, dostęp 7.05.2022 r.).
- 1999 *Sprawozdanie z archeologicznych badań weryfikacyjnych i powierzchniowych prowadzonych w ramach „Archeologicznego Zdjęcia Polski” na obszarze 29-26, gm. Okonek, woj. wielkopolskie* (<https://zabytek.pl/pl>, dostęp 5.05.2022 r.).
- 2011 *Fryderyk Wilhelm Kasiski, XIX-wieczny archeolog – amator ze Szczecinka, „Szczecineckie Zapiski Historyczne”, nr 5, s. 61-92.*
- 2020 *Friedrich Wilhelm Kasiski – kryptolog i badacz prehistorii*, [w:] *Pomorzanie znani i nieznani*, t. 3, red. A. Chłudziński, s. 73-114.

WOŁĄGIEWICZ R.

- 1981 *Kultura wielbarska – problemy interpretacji etnicznej*, [w:] *Problemy kultury wielbarskiej*, red. T. Malinowski, Słupsk, s. 79-106.

ŹRÓDŁA KARTOGRAFICZNE:

- 1767–1787 Schmettausches Kartenwerk (Kabinettkarte), Blatt 32, skala 1:50 000 (Staatsbibliothek Berlin, Prussische Kulturbesitz, sygn. SBB_IIC_Kart_L 5420_Blatt 32).
- 1935 Topographische Karte (Mestischblatt), Arkusz 2566 Jastrow, skala 1:25 000 (<http://igrek.amzp.pl>, dostęp 25.05.2022 r.).

Jarosław Rola

WISIOREK BRODAWKOWATY Z DOBRZYCY, GM. SZYDŁOWO, POW. PILSKI

KNOTENRING FROM DOBRZYCA, SZYDŁOWO COMMUNE, PIŁA COUNTY

Abstrakt: W 2022 r. do Muzeum Okręgowego w Pile przekazano odkryty przypadkowo brązowy wisiołek brodawkowaty. Został odnaleziony w miejscowości Dobrzyca, gm. Szydłowo, pow. pilski. Jest to jak dotąd druga ozdoba tego typu odkryta na obszarze Krajny i Pomorza Środkowego. Oba występują samotnie pomiędzy dwiema koncentracjami tych zabytków – związanego z kulturą wielbarską w strefie delty Wisły i Ziemi Chełmińskiej oraz nadodrzańsko-nadłabskiego kręgu kulturowego. Obecnie trudno jest rozstrzygnąć z której strefy przedmioty te dotarły nad Gwdę. Wisiołek z Dobrzyca może być datowany na II w. n.e. lub też nieco później. Odkrycie w Dobrzyca potwierdza ogromne znaczenie archeologii leśnej.

Słowa kluczowe: wisiołek brodawkowaty, okres wpływów rzymskich, Krajna, Pomorze, archeologia leśna

Abstract: A bronze *Knotenring*, discovered by accident, was donated to the Piła District Museum in 2022. It was found in the village of Dobrzyca, Szydłowo Commune, Piła County. It is so far the second ornament of this type discovered in the area of Krajna and Pomorze Środkowe. Both are found alone between two concentrations of these artefacts – one related to the Wielbark culture in the Vistula delta zone and Ziemia Chełmińska, and the other to the Oder-Elbe cultural circle. At present, it is difficult to determine from which zone these artefacts reached the Gwda River. The pendant from Dobrzyca can be dated to the 2nd century AD or slightly later. The find described in this paper confirms the great importance of forest archaeology.

Keywords: *Knotenring*, Roman period, Krajna, Pomorze, forest archaeology

W 2022 r. do Muzeum Okręgowego w Pile przekazano odkryty przypadkowo zabytek. Był to brązowy wisiołek brodawkowaty¹. Został odnaleziony na obszarze położonym administracyjnie w miejscowości Dobrzyca, gm. Szydłowo, pow. pilski. Jest to teren zalesiony, znajdujący się w granicach Leśnictwa Dobrzyca, Nadleśnictwo Zdrojowa Góra. Dominuje na nim drzewostan olchowy, o wieku 110 lat, co najmniej w drugim pokoleniu lasu – co oznacza, że przynajmniej od około 200 lat na

pewno nie było tu pól uprawnych. Pod względem fizjograficznym miejsce odkrycia zlokalizowane jest w dolnej części lewobrzeżnego stoku doliny Pękawnicy, na jej odcinku przebiegającym przez terasę wyższą doliny Gwdy. Teren ten zbudowany jest z przewarstwień piaszczystych.

Omawiany przedmiot należy do kategorii określonej w literaturze jako *Knotenring*, względnie wisiołek w stylu brodawkowatym (Balke 1999, s. 63; Kokowski 2021, s. 338). Zabytek zachował się w ca-

¹ Cenne uwagi podczas opracowywania tego zabytku przekazali mi: prof. dr hab. Andrzej Kokowski, dr hab. Adam Cieśliński oraz dr Bartłomiej Rogalski. Bardzo im za to dziękuję.

Ryc. 1. Wisiorek brodawkowaty z Dobrzycy, pow. piłski (fot. J. Rola).

Fig. 1. Dobrzyca, Piła County. Knotenring (photo by J. Rola).

łości (ryc. 1), ma średnicę zewnętrzną 59-60,5 mm oraz wewnętrzną 48-50,5 mm. Obręcz jest kolista w przekroju, o średnicy 0,5-0,6 mm. Na zewnętrznym obwodzie, co 18-24 mm, znajduje się regularnie rozmieszczonych siedem grup po trzy guzy, o średnicy 5-6 mm.

Wisiolek brodawkowaty z Dobrzycy jest jak dotąd zaledwie drugą ozdobą tego typu odkrytą w dorzeczu Gwdy, czy szerzej – Krajny i Pomorza Środkowego. Pierwszy odnaleziono w Jastrowiu, pow. złotowski (Kokowski 2021, s. 339). Oba występują samotnie pomiędzy dwiema koncentracjami tych zabytków. Pierwsza z nich związana jest z kulturą wielbarską w strefie delty Wisły i Ziemi Chełmińskiej; druga z nadodrzańsko-nadłabskim kręgiem kulturowym (Balke 1999, s. 69; Kokowski 2021, s. 339; Janowski, Rogalski 2019, s. 274). Obecnie trudno jest rozstrzygnąć, z której strefy przedmioty te dotarły nad Gwdę – biorąc pod uwagę nietypową dla tego terenu szklistą, jasnozieloną patynę przynajmniej w przypadku wisiorka z Dobrzycy można przyjąć, że nie jest wytworem lokalnej metalurgii. Układ szlaków rozwijany od neolitu w dorzeczu środkowej i dolnej Noteci (Rola 2009, s. 259-262) umożliwiał napływ wzorców kulturowych z obu tych obszarów. Na przykład w tak zwanym skarbie ze Skórki, pow. złotowski, z końca

epoki brązu znajdowały się zabytki, dla których ściśle analogie odnaleziono na Pomorzu Gdańskim, Pomorzu Zachodnim i Wielkopolsce (Rola 2011).

Bezkontekstowość obu znalezisk ogranicza możliwość ścisłego ich datowania. Na Pomorzu Gdańskim i Ziemi Chełmińskiej ozdoby w stylu brodawkowatym pochodzą z fazy lubowidzkiej kultury wielbarskiej i są związane z tak zwanym „renesansem celtyckim”, a więc wykorzystaniem niektórych form ozdób celtyckich w fazie lubowidzkiej kultury wielbarskiej (Balke 1999, s. 69, tam dalsza literatura). O ile wisiolek z Dobrzycy jest importem znad dolnej Wisły, wówczas jego datowanie w zasadzie przypadałoby na II w. n.e. Niemniej w przypadku zabytku z Jastrowia Andrzej Kokowski wskazuje na możliwość jego związku z osadnictwem „burgundzkim”, a więc młodszym chronologicznie niż kultura wielbarska (Kokowski 2021, s. 339). Jak się wydaje bez poznania kontekstu, z którego pochodzą oba zabytki uściślanie ich chronologii byłoby nieuzasadnione. O ile ozdoba jastrowska nie posiada dokładnej lokalizacji miejsca odkrycia, to dla wisiorka z Dobrzycy istnieje możliwość przeprowadzenia terenowej weryfikacji. Niemal wszystkie zabytki tego typu odnotowane w literaturze pochodzą z cmentarzysk. Jeśli podobnie jest w przypadku tytułowego wisiorka, wówczas –

z dużym prawdopodobieństwem można oczekiwać świetnie zachowanego stanowiska – dzięki wspomnianemu wyżej co najmniej dwustuletniemu wyłączeniu tego terenu z niszczącego oddziaływania gospodarki rolnej.

Odkrycie w Dobrzycy zwraca swą uwagę także w kontekście archeologii leśnej. To kolejne znalezisko z długiej listy zabytków odnajdywanych ostatnio w Polsce na terenach zalesionych. Jak każde poprzednie wskazuje na ogromny zasób znajdujących się tam, zazwyczaj świetnie zachowanych źródeł archeologicznych (np. Rola 2017). Jest to jednak zasób, który nieustannie się zmniejsza. Dzieje

się tak ze względu na mające wymiar masowy nielegalne penetracje prowadzone z wykorzystaniem detektorów metalu, jak i te nieprofesjonalne poszukiwania, na które urzędy konserwatorskie udzieliły pozwoleń.

Adres Autora:

dr Jarosław Rola
Muzeum Okręgowe w Pile
ul. Browarna 7
64-920 Piła
e-mail: jrola@muzeum.pila.pl
ORCID: 0000-0001-8391-4251

LITERATURA:

BALKE B.

- 1999 *Unikatowa bransoleta znad Mogielanki*, [w:] COMHLAN. *Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65 rocznicę urodzin*, red. J. Andrzejowski, Warszawa, s. 61-77.

JANOWSKI A., ROGALSKI B.

- 2019 *Pierścień brodawkowaty z Wolina. Nowe stanowisko z okresu przedrzymskiego czy efekt wtórnego wykorzystania metali we wczesnym średniowieczu?* „Materiały Zachodniopomorskie Nowa Seria, t. XV, s. 273-282.

KOKOWSKI A.

- 2021 *Grób „księżniczki” z okresu rzymskiego z miejscowości Różańsko (Rosenthal) w pow. myśliborskim*, [w:] *Ze*

świata dawnych barbarzyńców. Studia pradziejowe i wczesnodziejowe. Księga dedykowana Profesorowi Henrykowi Machajewskiemu z okazji 70. Urodzin i 50 lat pracy archeologicznej, red. A. Michałowski, M. Brzostowicz, M. Kaczmarek, A. Strobin, Poznań, s. 333-348.

ROLA J.

- 2009 *Późnoneolityczny węzeł komunikacyjny w strefie środkowej Noteci (Żuławka Mała, gmina Wyrzysk)*, Poznań.
- 2011 *Depotfund aus Skórka, Gde. Krajenka*, „Sprawozdania archeologiczne” 63, s. 285-317.
- 2017 *Archeologia w lasach – historia, teraźniejszość, perspektywy*, [w:] *Archeologia sarbskich lasów*, red. A. Michałowski, M. Strawa, R. Bartkowiak, M. Teska, Sarbia, s. 11-20.

Bartłomiej Rogalski

OSADA LUDNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ Z OSIECZY, GM. RZGÓW, POW. KONIŃSKI, STAN. 19 (AZP 57-39/68)

THE PRZEWORSK CULTURE SETTLEMENT AT OSIECZA, RZGÓW COMMUNE, KONIN COUNTY, SITE 19 (AZP 57-39/68)

Abstrakt: Stanowisko 19 w Osieczy, pow. koniński (AZP 57-39/68) badano wykopaliskowo w 2001 r. w związku z budową autostrady A2. Odsłonięto 183 ary powierzchni stanowiska odkrywając 470 obiektów archeologicznych. Pozyskano łącznie 3670 fragmentów ceramiki. Przeważały zdecydowanie materiały kultury przeworskiej: 108 obiektów (63 jamy; 25 ziemianek; 17 dołków posłupowych; 1 bruk kamienny oraz 2 paleniska), 3160 ułamków ceramiki oraz 3 zabytki wydzielone (sprzączka do pasa i 2 przęśliki). W zbiorze ceramiki zarejestrowano fragmenty waz, garnków, mis, kubek oraz fragmenty facetowane i toczone. Chronologię osady można rozciągnąć od fazy A3 młodszego okresu przedrzymskiego po (prawdopodobnie) wczesną fazę okresu wędrówek ludów. Na osadzie wystąpiło również osadnictwo kultury łużyckiej, materiały z wczesnego średniowiecza i nowożytności.

Słowa kluczowe: osada, kultura przeworska, stempeł tekstylny, Wielkopolska

Abstract: The archaeological site at Osieczka no. 19 was excavated in 2001 due to highway A2 construction. At 183 ares of site area 470 archaeological features were unearthed and 3670 fragments of pottery were discovered. The dominate was materials of Przeworsk culture: 108 features (63 pits, 25 pithouses, 16 postholes, 1 stone cobble and 2 hearts), 3160 fragments of pottery and 3 special artefacts (belt buckle and 2 spinwhorls). At the assemblage of pottery fragments of vases, pots, bowls, mugs were registered. Moreover, faceted rims and wheel-made pottery were also discovered. The chronology of this settlement was closed between phase A3 of Pre-roman Iron Age and the beginnings of Great Migration Period. At this site the settlements and artefacts of Lusatian culture, as well as from Early Middle Age and Modern Times were registered.

Keywords: settlement, Przeworsk culture, textile stamp, Greater Poland (Wielkopolska)

UWAGI WSTĘPNE

Stanowisko nr 19 w Osieczy, pow. koniński rozpoznane zostało w wyniku badań powierzchniowych AZP (stan. 68 w obszarze 57-39). Wielkość stanowiska oszacowano na około 1,5 ha. Pozyskano materiały ludności kultury łużyckiej i prze-

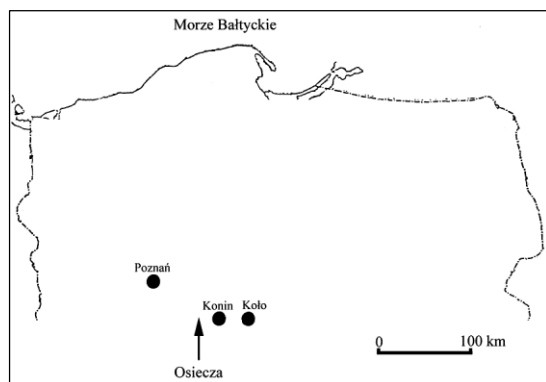
worskiej oraz z wczesnego średniowiecza. W 2001 roku przeprowadzono ratownicze badania wykopaliskowe, gdyż obszar stanowiska kolidował z trasą planowanej wówczas modernizacji autostrady A2 (ryc. 2-3). Odsłonięto 183 ary powierzchni. Prace terenowe z ramienia Ośrodka

Naukowo-Konserwatorskiego PKZ Sp. z o.o. z Poznania prowadził dr Józef Marcinkiewicz¹.

W 2004 r. wykonano pełne opracowanie wyników badań stanowiska (Krause, Rogalski 2004), którego prof. dr hab. Tadeusz Makiewicz był recenzentem naukowym. Niniejszy artykuł prezentuje materiały ludności kultury przeworskiej i jest adekwatnym, przedrzedagowanym rozdziałem wspomnianego opracowania. Materiały i dokumentację zdeponowano w Ośrodku Naukowo-Konserwatorskim PKZ Sp. z o.o. w Poznaniu.

LOKALIZACJA STANOWISKA

Miejscowość Osieczka położona jest około 4 km na południowy zachód od Konina oraz około 1,2 km na południe od rzeki Warty (ryc. 1). W ujęciu geografii regionalnej obszar ten znajduje się na pograniczu Kotliny Konińskiej i Równiny Rychwałdzkiej (Kondracki 2000, s. 158-160). Rzeźba terenu odznacza się tu obecnością łagodnych wyniesień, półwydmowych oraz zabagnień. Stanowisko zlokalizowane było na skraju cypla, który od zachodu, północy i wschodu otoczony był wyraźnymi wniesieniami.

Ryc. 1. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Lokalizacja miejscowości (rys. B. Rogalski).

Fig. 1. Osieczka, Konin County, site 19. Location of the town (drawn by R. Rogalski).

WYNIKI BADAŃ

W trakcie prac ratowniczych pozyskano łącznie 3.670 fragmentów ceramiki z warstw i obiektów archeologicznych. Zdecydowaną większość sta-

nowi ceramika ludności kultury przeworskiej (3.160 fragmentów); następnie ceramika późnośredniowieczna i nowożytna (438 fragmentów), ceramika ludności kultury łużyckiej (57 fragmentów), najmniej liczną serię (15 ułamków) stanowi natomiast ceramika wczesnośredniowieczna. Jeden fragment ceramiki jest zniszczony w stopniu uniemożliwiającym identyfikację kulturowo-chronologiczną.

Ryc. 2. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Lokalizacja oraz zasięg stanowiska (rys. B. Rogalski; podkład: www.geoportal.gov.pl).

Fig. 2. Osieczka, Konin County, site 19. Location and range of the site (drawn by R. Rogalski; source: www.geoportal.gov.pl).

Na wspomnianym wyżej obszarze 183 arów odsłoniętych w trakcie badań wykopaliskowych zarejestrowano ogółem 470 obiektów archeologicznych (ryc. 3), z czego 357 to obiekty o nieokreślonej chronologii (ryc. 11). Pozostałe zawierały materiał ruchomy ludności kultury przeworskiej (108 obiektów) i ludności kultury łużyckiej (3 obiekty). Po jednym obiekcie datować można na okres średniowiecza i nowożytności. Z horyzontem osadniczym kultury przeworskiej łączyć należy także dołki postępowe, które nie zawierały ceramiki, a wpisywały się w układ konstrukcji słupowych obiektów o takiej chronologii (ryc. 4-7).

Opracowane poniżej materiały ludności kultury przeworskiej składają się na jedną z nielicznych, rozpoznanych wykopaliskowo osad ludności kultury przeworskiej na obszarze Wielkopolski. Wstępnie chronologię osiedla określić można na późny okres wpływów rzymskich, podobnie jak większości osad odkrytych w Wielkopolsce (por. Michałowski 2003, s. 87).

¹ W tym miejscu Autor pragnąłby złożyć serdeczne podziękowania za okazaną mu pomoc.

OBIEKTY NIERUCHOME

Spośród 470 obiektów, jakie zarejestrowano w Osieczy, 108 zaklasyfikowano jako przynależne do ludności kultury przeworskiej. Wśród nich wskazać można 63 jamy (ryc. 7: 1-4; 8: 2, 4, 5; 9; 10; 11); 25 ziemianek (ryc. 4-6); 17 dołków posłupowych (ryc. 5: 1-3; 6: 1; 8: 1); 1 bruk kamienny (ryc. 7: 5) oraz 2 paleniska (ryc. 8: 3, 6).

Zdecydowaną większość obiektów odsłoniętych na osadzie stanowiły jamy. Jest to sytuacja powszechnie spotykana na osiedlach ludności kultury przeworskiej od okresu przedrzymskiego po okres wędrówek ludów na całym obszarze jej osadnictwa (np. Rogalski 2006, s. 158; 2018, s. 52; Stasiak-Cyran red. 2016, s. 48). Uwagę zwraca niewielka miąższość obiektów wszystkich wyróżnionych kategorii funkcjonalnych, nie przekraczająca 25 cm. Był to zapewne wynik niwelacji stropów w efekcie prac rolnych.

Jamy z osady w Osieczy odznaczały się w planie poziomym przeważnie owalnym lub kolistym kształtem (45 obiektów), w mniejszym zakresie formą nerkowatą (9 jam) i nieregularną (7 obiektów), a pojedyncze posiadały kształt trójkątny i prostokątny (ryc. 7: 1-4; 8: 2, 4, 5; 9; 10; 11). W profilu natomiast 22 jamy miały obrys misowaty, 20 – nieckowaty, 16 – nieregularny, a 5 obiektów miało profil lejowaty. Maksymalna średnica jam wynosiła od 300 do 60 cm, przeważnie zamykając się w przedziale 100–200 cm.

Wśród jam wyróżniały się obiekty posiadające konstrukcje kamienne – jednowarstwowe bruki (ryc. 7: 3, 4) lub konstrukcje złożone z kilku warstw kamieni (ryc. 8: 2, 4, 5; 9: 1; 10: 2). Brak spalenizny w wypełniskach odróżniał te obiekty od palenisk. Jamy posiadające konstrukcje kamienne względnie skupiska kamieni w wypełniskach znane są z osad ludności kultury przeworskiej, czego przykładem są obiekty tego typu z Nieszawy Kolonii, pow. opolski, stan. 5 (Stasiak-Cyran red. 2016, s. 19-20); Wiktorowa, pow. zgierski, stan. 1-4 (Matysiak, Moszczyński 2003, s. 87) oraz Zadowic, pow. kaliński, stan. 1a (Siciński 1992, s. 61).

Części jam wystąpiła wraz z układami przestrzennymi dołków posłupowych (ryc. 7: 1; 9: 5; 11) lub pojedynczymi obiektami tej kategorii (ryc. 7: 3; 9: 6). Także tutaj wskazać można liczne przykłady tego typu założeń na obszarze kultury przeworskiej, m.in. na wymienionej wyżej osadzie w Nieszawie Kolonii, pow. opolski, stan. 5 (Stasiak-

Cyran red. 2016, s. 130, tabl. XXXII: 108, s. 133, tabl. XXXV: 104), a także na osadzie w Zębowie, pow. nowotomyski, stan. 19, by wskazać odległą terytorialnie analogię (Dzieduszycki 1998, s. 513, ryc. 5).

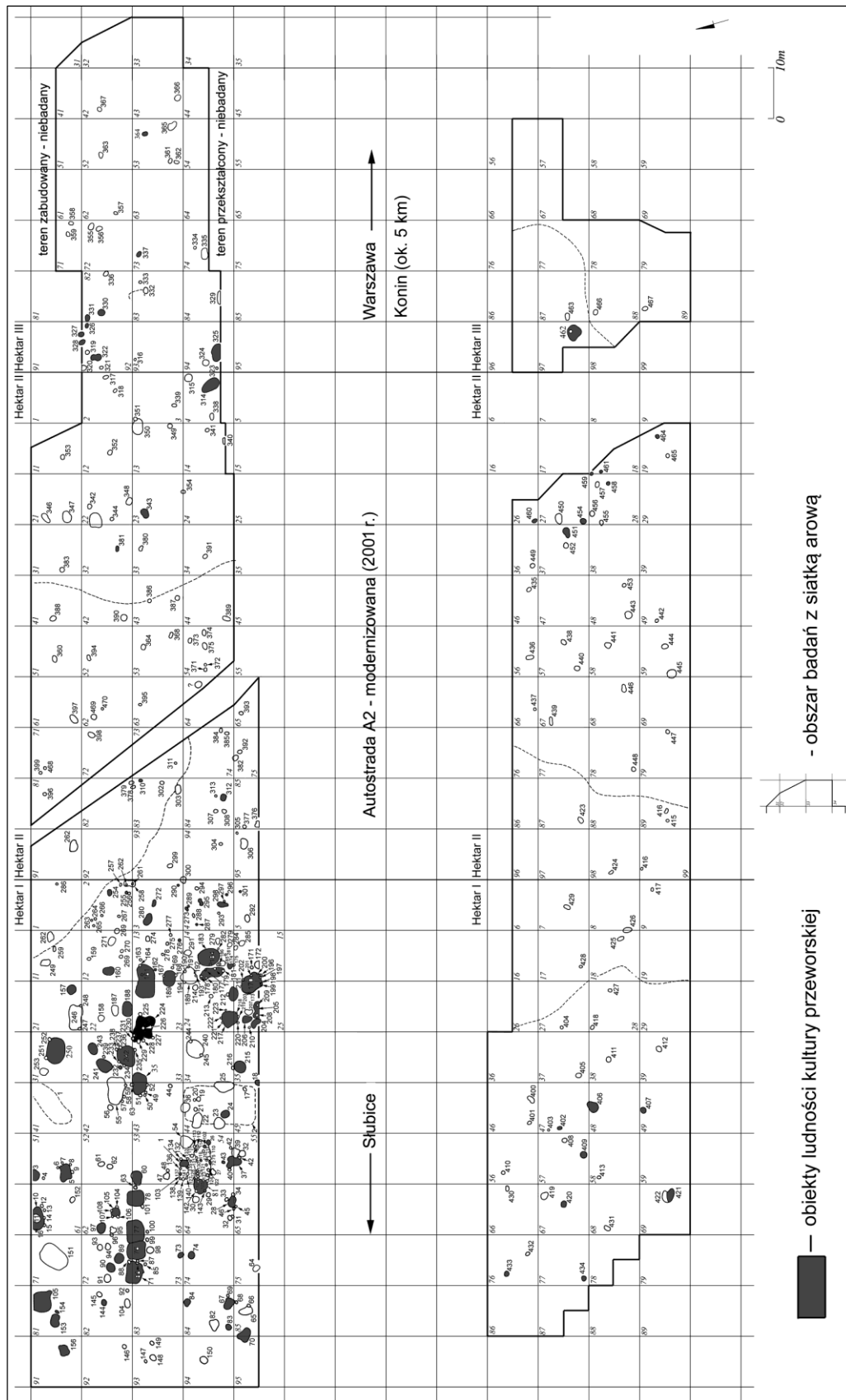
Większość z 25 odkrytych w Osieczy, stan. 19, ziemianek posiadało konstrukcje słupowe posadowione na swoich obrysach (ryc. 4-6: 3). Jedna z ziemianek miała dodatkowo wkopaną jamę (ryc. 5: 2). Jednej ziemiance towarzyszył dołek posłupowy także zlokalizowany na krawędzi (ryc. 4: 4). Odkryto również, choć mniej liczne, ziemianki bez śladów konstrukcji słupowych (ryc. 6: 4).

Ziemianki w rzucie poziomym posiadały kształt prostokątny lub zbliżony do trapezowatego (11 obiektów), w różnym stopniu owalny (8), nieregularny (5); w jednym przypadku formę jamy ziemianki określono jako nerkowatą.

W profilu natomiast kształt nieckowaty posiadało 21 ziemianek, formę nieregularną w rzucie pionowym miały 2 obiekty, a pojedyncze ziemianki – profil misowaty i lejowaty. Wymiary opisywanych ziemianek wynosiły od 300 do 800 cm, przy czym przeważnie zamykały się w przedziale 300–400 cm.

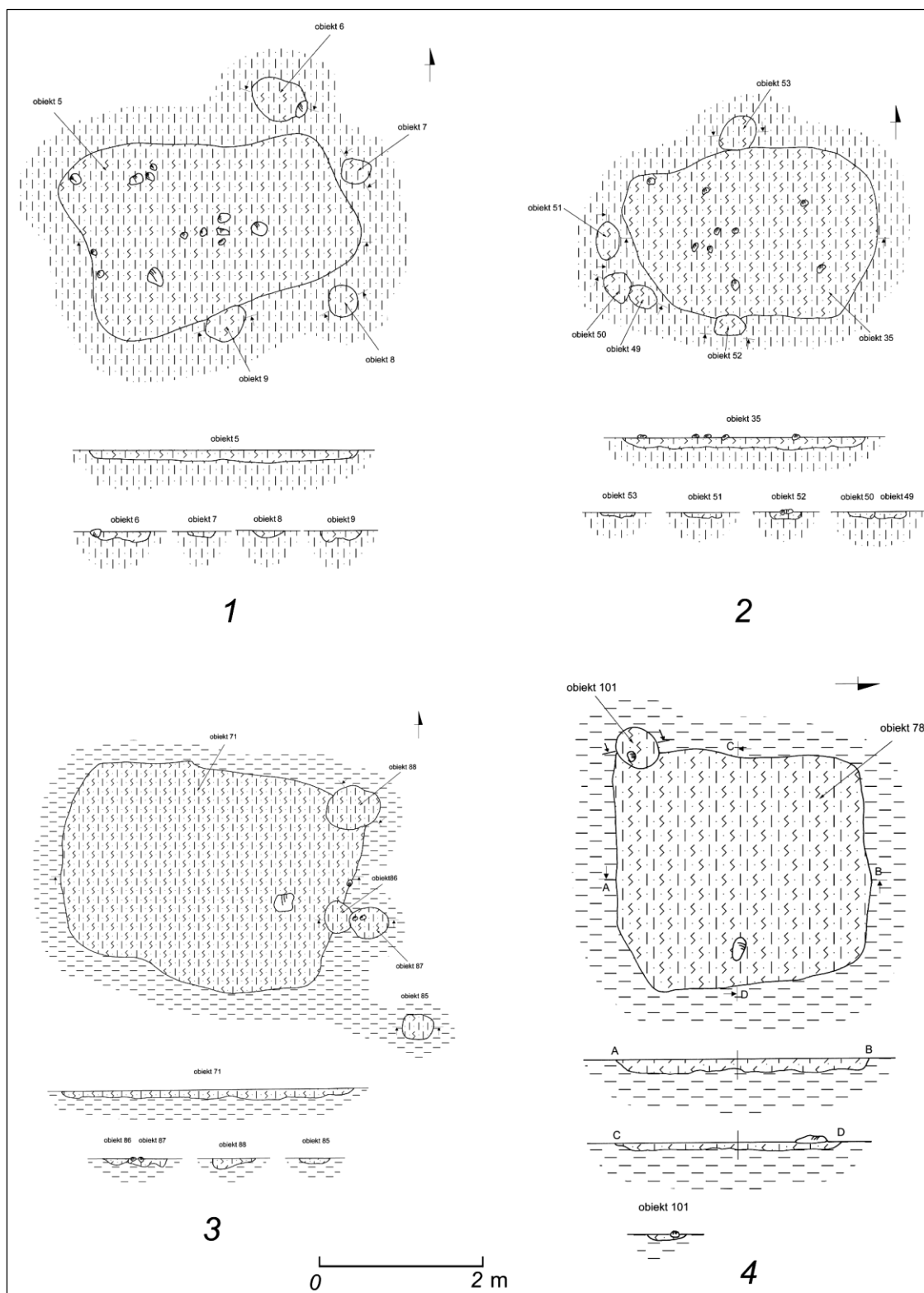
W materiałach kultury przeworskiej z terenu Wielkopolski wskazać można liczne ziemianki, zarówno z okresu przedrzymskiego, jak i okresu wpływów rzymskich odpowiadających morfologią i typem towarzyszących konstrukcji obiektom z Osieczy. Jako przykłady podać można osiedla w Płoskach, pow. górowski, stan. 3 (Wróbel 1992, s. 49, ryc. 4); Kunach, pow. turecki, stan. 4 (Rogalski 2006, s. 145, ryc. 7), czy Młodzikowie, pow. średzki, stan. 21 (Świerkowska-Barańska 1992, s. 36, ryc. 6). Także poza obszarem Wielkopolski ziemianki nawiązujące formą do obiektów z Osieczy znane są w literaturze (np. Dzieduszycki, Makiewicz, Sobucki 1998, s. 140, ryc. 17; Dobrakowski, Domańska, Lodowski, Noworyta, Romanow 2001, s. 170, ryc. 30, s. 171, ryc. 31; Machajewski 1992, s. 131-136, tabl. XII-XVII).

Dołki posłupowe zarejestrowano przeważnie jako elementy śladów konstrukcji wokół jam i ziemianek. W trzech zaledwie przypadkach dołki wystąpiły pojedynczo, bez przypisania do nadrzędnych układów zabudowy osady (ryc. 8: 1). Analogie dla tego typu założeń przestrzennych znanych w literaturze ze stanowisk kultury przeworskiej przedstawiono wyżej. Wspomnieć należy jednak, że jako dołki posłupowe zaklasyfikowano 17 obiektów ma-

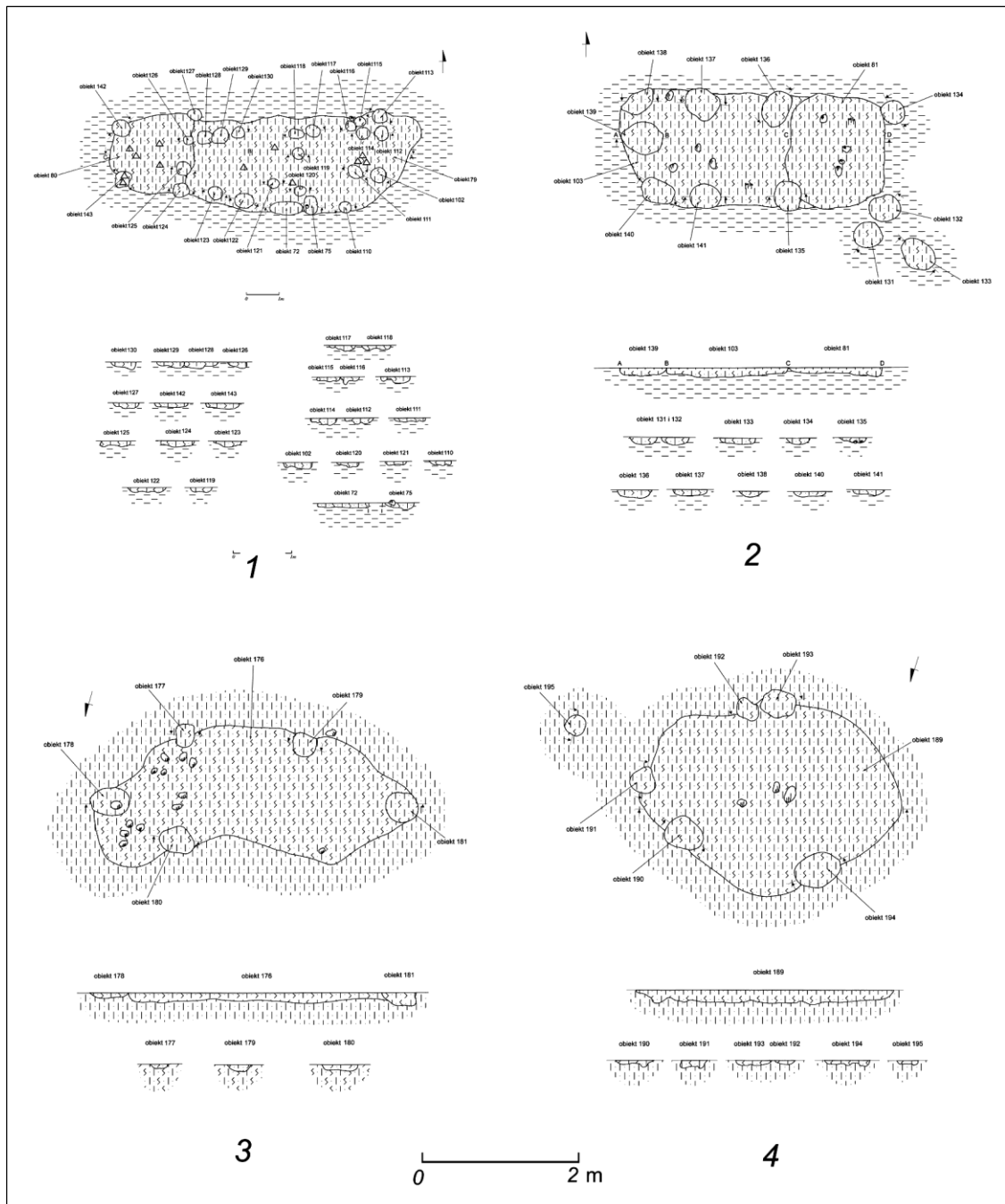
Ryc. 3. Osiecz, pow. koniński, stan. 19. Plan zbiorczy stanowiska (rys. W. Kudra).

Fig. 3. Osiecz, Konin County, site 19. Plan of distribution of archaeological features (drawn by W. Kudra).

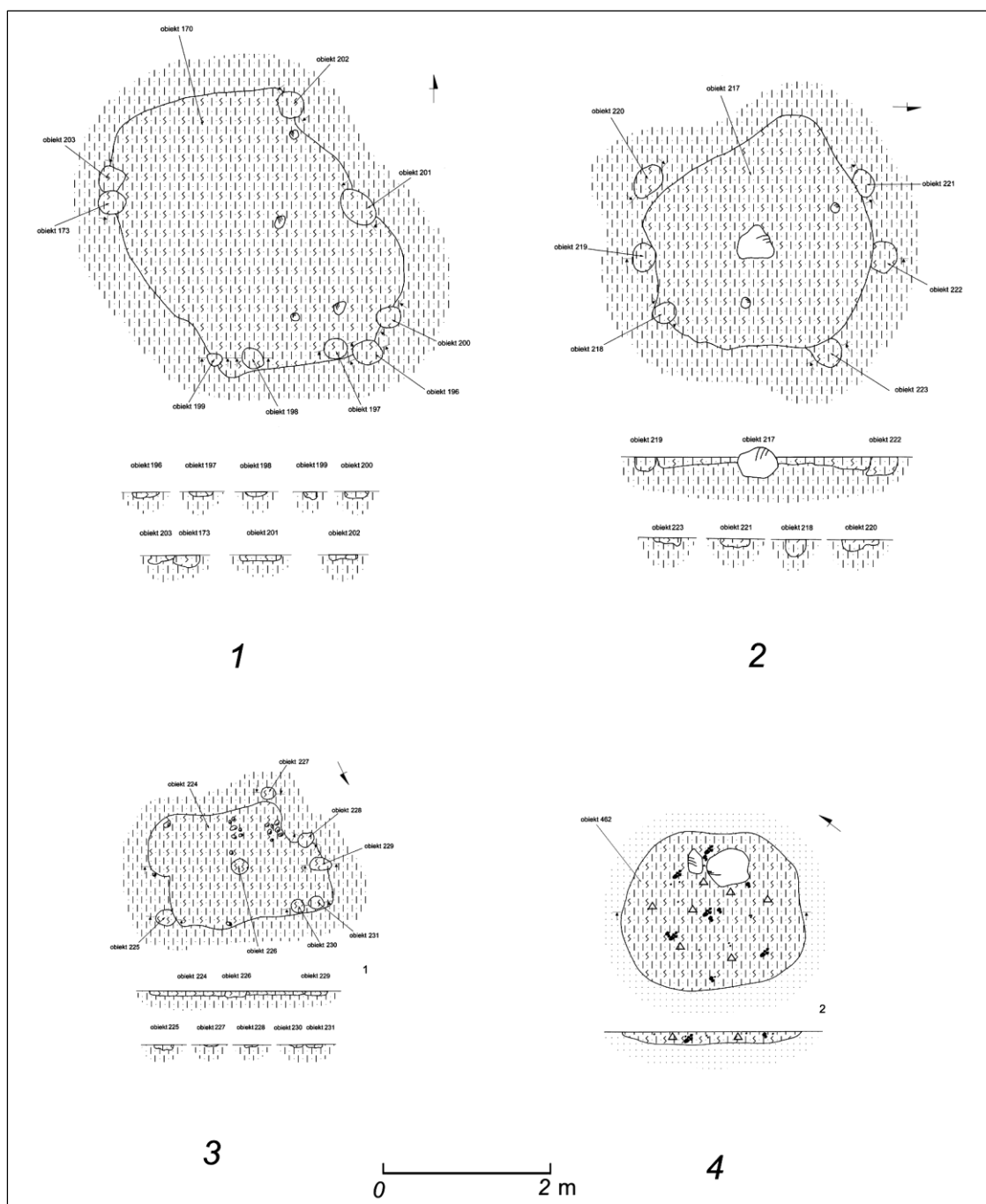
Ryc. 4. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Obiekty ludności kultury przeworskiej: 1-4 – ziemianki z towarzyszącymi im układami dołków posłupowych (rys. W. Kudra).

Fig. 4. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture features: 1-4 – pithouses with layout of postholes (drawn by W. Kudra).

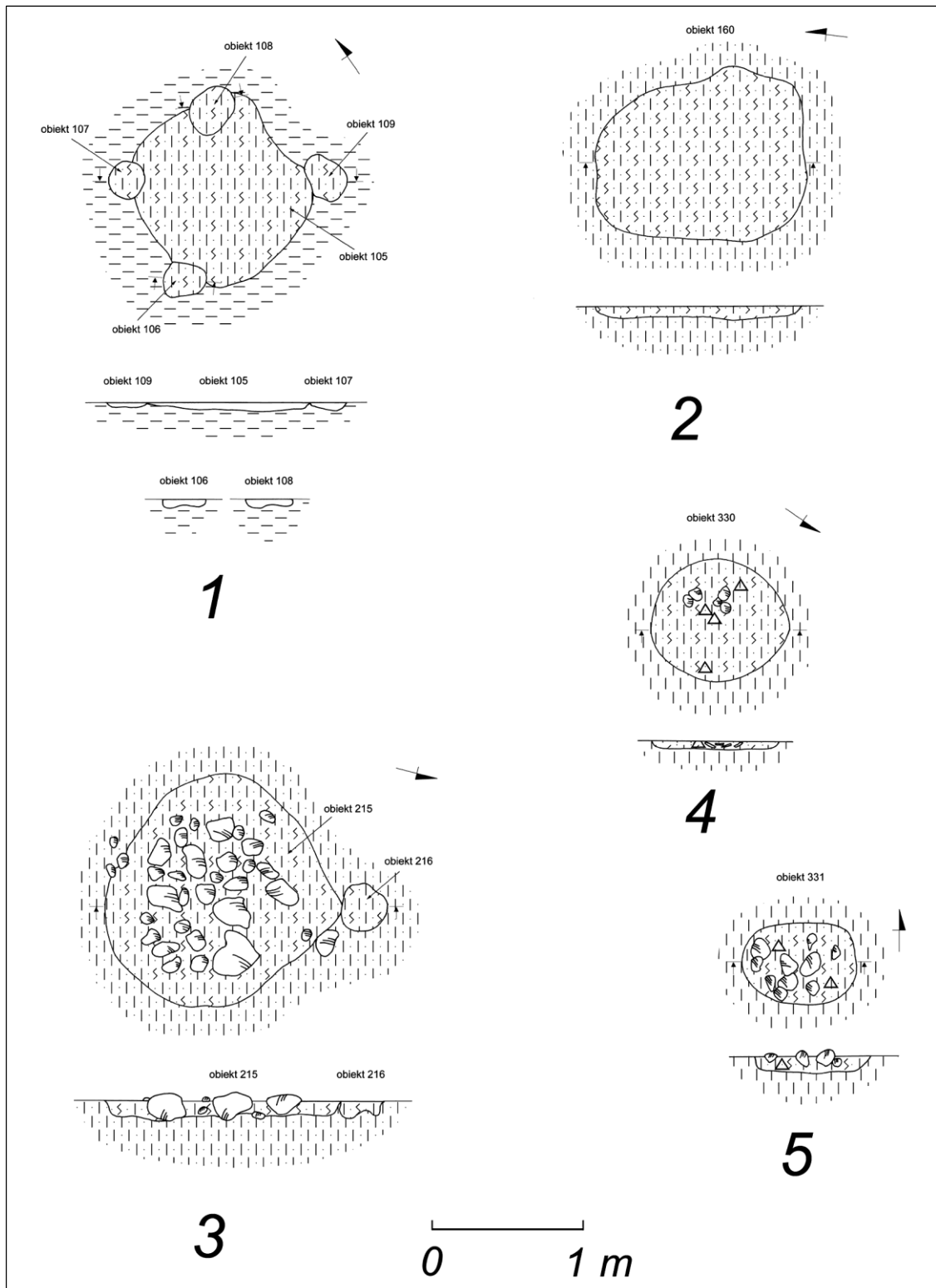
Ryc. 5. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Obiekty ludności kultury przeworskiej: 1-4 – ziemianki z towarzyszącymi im układami dołków postłupowych (rys. W. Kudra).

Fig. 5. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture features: 1-4 – pithouses with layout of postholes (drawn by W. Kudra).

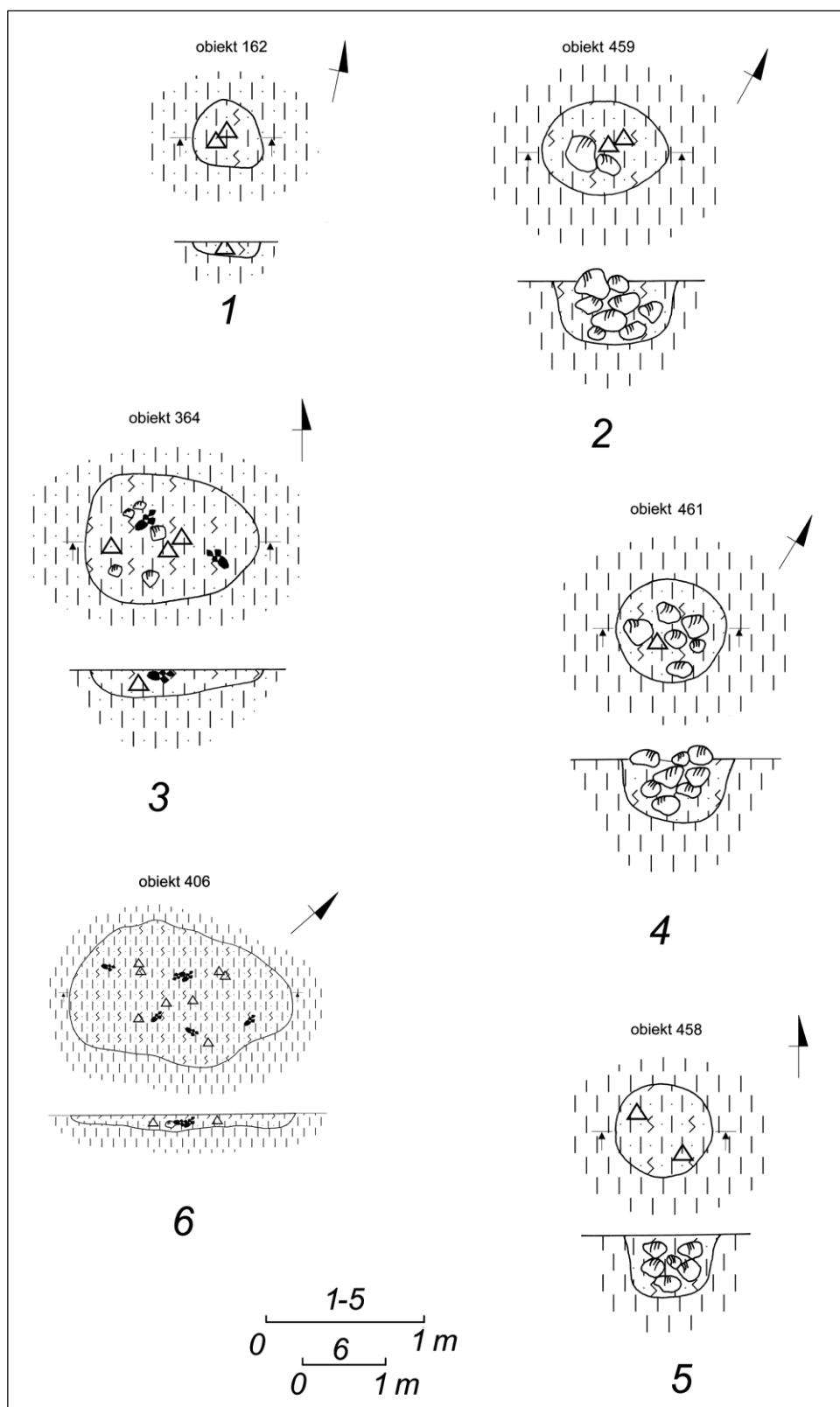
Ryc. 6. Osiecz, pow. koniński, stan. 19. Obiekty ludności kultury przeworskiej: 1-3 – ziemianki z towarzyszącymi im układami dołków posłupowych; 4 – ziemianka bez śladów konstrukcji słupowych (rys. W. Kudra).

Fig. 6. Osiecz, Konin County, site 19. The Przeworsk culture features: 1-3 – pithouses with layout of postholes; 4 – pithouse without traces of construction (drawn by W. Kudra).

Ryc. 7. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Obiekty ludności kultury przeworskiej: 1 – jama z układem dołków postupowych; 2 – jama bez konstrukcji towarzyszących; 3 – jama z brukiem kamiennym i dołkiem postupowym; 4 – jama z brukiem kamiennym; 5 – bruk kamienny (rys. W. Kudra).

Fig. 7. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture features: 1 – pit with layout of postholes; 2 – pits without construction; 3 – pit with stone cobble and posthole; 4 – pit with stone cobble; 5 – stone cobble (drawn by W. Kudra).

Ryc. 8. Osiecz, pow. koniński, stan. 19. Obiekty ludności kultury przeworskiej: 1 – dołek postłupowy; 2, 4, 5 – jamy z konstrukcjami kamiennymi; 3, 6 – paleniska (rys. W. Kudra).

Fig. 8. Osiecz, Konin County, site 19. The Przeworsk culture features: 1 – posthole; 2, 4, 5 – pits with stone constructions; 3, 6 – hearts (drawn by W. Kudra).

jących poniżej 60 cm maksymalnej średnicy. Wszystkie miały owalny kształt w rzucie poziomym oraz misowaty, nieckowaty bądź nieregularny obrys profilu. W przypadku tych obiektów o niewielkich gabarytach szczególnie wziąć należy pod uwagę redukcję ich miąższości, głównie w efekcie prac rolnych (por. Michałowski 2008, s. 467).

Odślonięto dwa paleniska, oba o owalnym kształcie w rzucie poziomym i nieckowatym profilu (ryc. 8: 3, 6). Oba paleniska różniły się gabarytami – ich maksymalne średnice wynosiły 110 i 270 cm. Bruki obu obiektów były zniszczone, w wypełnisku zalegała bardzo intensywna spalenizna.

Paleniska stanowią kolejną kategorię obiektów powszechnie spotykaną na osadach kultury przeworskiej na całym obszarze jej osadnictwa, w jej kolejnych fazach chronologicznych. Wymienić można obiekty tej kategorii funkcjonalnej z osad w Poświętnem, pow. płoński (Pyrgała 1972, s. 135); Nieszawie Kolonii, pow. opolski, stan. 5 (Stasiak-Cyran red. 2016, s. 55–57, tab. 1); Kunach, pow. turecki, stan. 4 (Rogalski 2006, s. 158); Piwonicach, pow. kaliski, stan. 1 (Dąbrowski 1958, s. 28, 41, ryc. 27); Zadowicach, pow. kaliski, stan. 1a (Siciński 1992, s. 62); Wiktorowie, pow. zgierski, stan. 1–4 (Matysiak, Moszczyński 2003, s. 85); Chabielicach, pow. bełchatowski, stan. 12 (Frąsiak, Gwóźdź, Siciński 2001, s. 59) oraz Polwicy 5 i Skrzypniku 8, pow. oławski (Dobrakowski, Domańska, Łodowski, Noworyta, Romanow 2001, s. 258). Osobno wymienić należy obiekt wydzielony jako bruk kamienny, będący prawdopodobnie zniszczonym paleniskiem o szczątkowo zachowanym wypełnisku (ryc. 5: 5). Przykłady bruków i skupisk kamieni z obszaru kultury przeworskiej wskazać można na osadzie w Wiktorowie, pow. zgierski, stan. 1–4 (Moszczyński 2010, s. 85).

Wszystkie obiekty ludności kultury przeworskiej wyeksplorowane w Osieczy posiadały zbliżoną budowę wypełniska, na którą składały się – piasek gliniasty jako szkielet mineralny; próchnica w różnym natężeniu oraz spalenizna jako główny element antropogeniczny, ewentualnie z fragmentami ceramiki.

Wymienione za literaturą analogie pozwalają przyjąć, że obiekty z Osieczy nie wykazują anomalii pod względem morfologii w porównaniu z innymi stanowiskami ludności kultury przeworskiej. Rozplanowanie osiedla zwraca uwagę brakiem wyraź-

nych śladów naziemnych konstrukcji słupowych. Także w tym przypadku nie można mówić o wyjątkowości takiej struktury zabudowy. Analogicznie rozplanowanie zarejestrowano na odległych od siebie osadach kultury przeworskiej z Rytra, pow. nowosądecki, stan. A oraz Wólki Łasieckiej, pow. skierniewicki, stan. 2 (Michałowski 2003, s. 240, ryc. 82, 254, ryc. 101).

CERAMIKA

Jak wspomniano wyżej w zbiorze 3.670 fragmentów ceramiki z osady w Osieczy, stan. 19 materiały ludności kultury przeworskiej zdecydowanie dominują liczbą 3.160 ułamków. W serii tej 3.137 okazów reprezentuje ceramikę ręcznie lepioną, a 23 – ceramikę toczoną. Są to w większości materiały z wyznaczonych warstw mechanicznych – 2.439 fragmentów; 721 ułamków naczyń kultury przeworskiej pochodzi z obiektów. Reprezentatywny dla całości zbioru wybór części naczyń przedstawiają ryc. 12–16. Pozyskano ponadto zaledwie trzy zabytki wydzielone: fragment sprzączki z żelaza oraz dwa ułamki przeszłików glinianych (ryc. 17).

Duży stopień rozdrobnienia materiałów uniemożliwił rekonstrukcję jakiegokolwiek całej formy pojemnika. Jedyną podstawę do rozważań nad typami makromorfologicznymi ceramiki stanowią większe fragmenty wylewów z dostatecznie zachowanymi partiami brzuśców. W serii ceramiki ręcznie lepionej wyróżniono następujące grupy naczyń:

A. Wazy

Z wydzielonej warstwy mechanicznej pochodzi fragment niskiej wazy o dwustożkowatej formie brzuśca, wylewie wychylonym na zewnątrz i pogrubionym, ściętym brzegu (ryc. 12: 3). Naczynie jest szorstkie o jasnobrunatnej barwie. Wazy takie, mające analogie m.in. na osadzie w Kucowie¹, pow. bełchatowski, stan. 2 (Machajewski 1992, s. 68), datuje się w kulturze przeworskiej na późny okres wpływów rzymskich (Godłowski 1981, s. 62; Liana 1970, s. 438–439).

Pojedynczo wystąpił ułamek wazy o dwustożkowatym brzuścu i zwężonym nachylonym do wnętrza wylewie (ryc. 14: 3). Technologicznie waza odpowiada wyżej przedstawionemu naczyniu swojej

¹ Miejscowość dziś nieistniejąca, zlikwidowana w 1991 r. w związku z eksploatacją odkrywki złóż węgla brunatnego.

grupy. Jest to kolejna forma ceramiki typowa dla starszego okresu wpływów rzymskich (Lina 1970, s. 439, 465, tabl. II: 12). Przykładem mogą być naczynia tej formy pochodzące z cmentarzyska w Wymysłowie, pow. gostyński, stan. 1, grób 220 (Jasnosh 1952, s. 153, ryc. 211: 5) oraz Kunach, pow. turecki, stan. 4, grób 66 (Skowron 2008, s. 186, tabl. XXIII: 2).

B. Garnki

Fragment wylewu z ob. 76 łączyć należy z formą jajowatego garnka z wylewem wychylonym na zewnątrz o pogrubionym, nieznacznie facetowanym brzegu (ryc. 12: 4). Forma brzuśca naczynia (szorstkiego, o średniej domieszce mineralnej, koloru ciemnobrunatnego) jest mało charakterystyczna, gdyż spotyka się ją w materiałach tak z młodszego okresu przedrzymskiego, jak i z okresu wpływów rzymskich aż po jego późną fazę (Godłowski 1981, s. 62, 65). Kształt wylewu i sposób uformowania brzegu wskazuje jednak wyraźnie jeszcze na tradycje młodszego okresu przedrzymskiego (Godłowski 1981, s. 60).

Fragmenty analogicznych form odkryto np. na cmentarzysku ludności kultury przeworskiej w Kamieńczyku, pow. wyszkowski, stan. 1, w grobie 115 datowanym na fazę A2 młodszego okresu przedrzymskiego (Dąbrowska 1997, s. 33, 191, tabl. LXI.115: 10) oraz w grobie 4 na cmentarzysku w Domaradzicach, pow. rawicki, gdzie analogiczne pojemniki wystąpiły w asocjacji z materiałem ceramicznym z późnego okresu przedrzymskiego (Kostrzewski 1954, s. 159–161, ryc. 6: 12). Z bliższych terytorialnie analogii wymienić można ceramikę z cmentarzyska w Ruszkowie Pierwszym, pow. kolski, stan. 27, grób 46 także datowaną na ten sam okres (Machajewski, Rogalski 2016, s. 28, 123, tabl. LII: 5).

Fragmenty z warstw mechanicznych reprezentują (ryc. 12: 14; 13: 10, 12; 14: 4) formy garnków jajowatych o wylewach nachylonych do wnętrza. Zarejestrowano w ich przypadku powierzchnię zewnętrzną chropowatą bądź szorstką, dwubarwny przełam i średnioziarnistą domieszkę mineralną.

Jest to ceramika o rozległej chronologii powszechnie spotykana na osadach i cmentarzyskach ludności kultury przeworskiej (Godłowski 1981, s. 62; Lina 1970, s. 439, 465, tabl. II: 14, 18, 21). Przykłady datowane na późny okres wpływów

rzymskich znane są z osad w Młodzikowie, pow. średzki, stan. 21 (Świerkowska-Barańska 1992, s. 37, ryc. 7: 2); Kurowie, pow. bełchatowski, stan. 2 (Machajewski 1992, s. 71) i Kunach, pow. turecki, stan. 4 (Rogalski 2006, s. 150, ryc. 12: 5), ale także z osiedla w Litwinkach, pow. nidzicki, stan. III, gdzie ceramika ta wystąpiła w materiałach z młodszego okresu przedrzymskiego (Rogalski 2018, s. 59, ryc. 15: 1–4, s. 61).

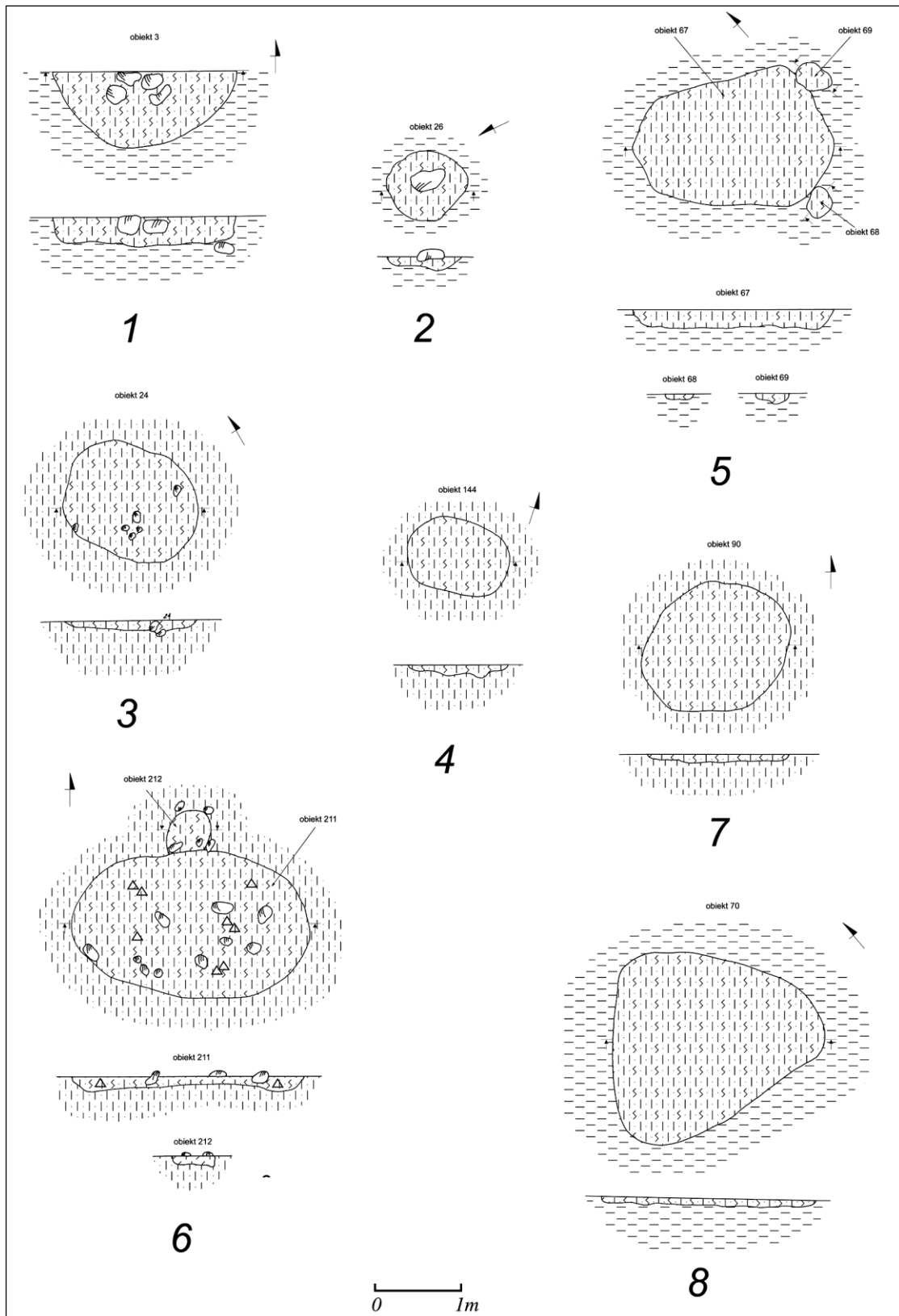
Z warstwy mechanicznej III pochodzi fragment smukłego garnka o esowatym profilu i wysokim wylewie, gdzie brzeg jest nieznacznie wychylony na zewnątrz i górą ścięty (ryc. 14: 2). Naczynie to odbiega technologicznie od wyżej zaprezentowanych okazów. Charakteryzuje się generalnie gorszym wypałem, brakiem dbałości o zachowanie stałych proporcji i grubszą domieszką. Przełam jest jednobarwny, a powierzchnia zewnętrzna jasnobrunatna.

Jest to forma charakterystyczna dla późnego okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów (Machajewski 2003, s. 278 tam dalsza literatura). Z analogii wielkopolskich wymienić można okazy z osiedla w Kunach, pow. turecki, stan. 4 (Rogalski 2006, s. 141, 147, ryc. 9: 1); Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 226 (Machajewski 2003, s. 278, 283, tabl. I: 1) i Daniszewie, pow. kolski, stan. 21 (Żychliński 2009, s. 148, ryc. 10: 7). Analogiczne materiały z bardziej odległych stanowisk reprezentuje okaz z osady w Kolonii-Woli Branieckiej, pow. łódzki, stan. 2 (Moszczyński 2000, s. 205, ryc. 3: 1).

C. Misy

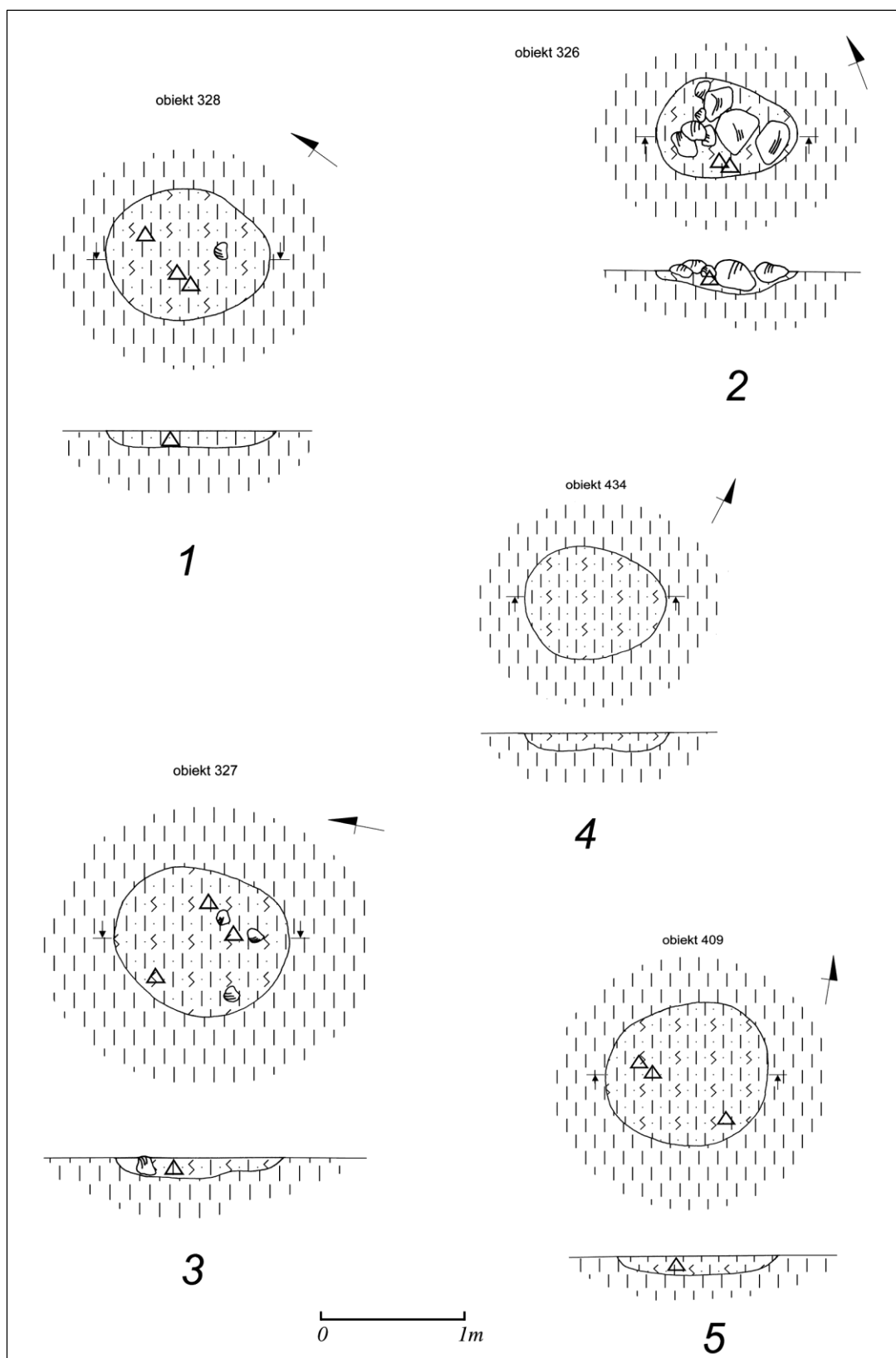
Równie szerokie datowanie posiadają misy o łukowatym profilu brzuśca i wylewach nachylonych do wnętrza, których ułamki także pozyskano z warstw mechanicznych (ryc. 13: 3, 4, 11, 13). Wymienione fragmenty mają barwę ciemnobrunatną, dwubarwny przełam, średnioziarnistą domieszkę mineralną oraz powierzchnię chropowatą.

Misy tego typu mają szerokie datowanie. Analogie z młodszego okresu przedrzymskiego przytoczyć można z cmentarzyska kultury przeworskiej w Ruszkowie Pierwszym, pow. kolski, stan. 27 (Machajewski, Rogalski 2016, 94, tabl. XXIII: 3), wspomnianej już osady w Litwinkach, stan. III (Rogalski 2018, s. 60, ryc. 16: 9–12; s. 64) i osady w Nowym Drzewiczu, pow. żyrardowski, stan. II i V (Galewski 2015, s. 209, tabl. 2: 2). Egzemplarze datowane na późny okres wpływów rzymskich znane są

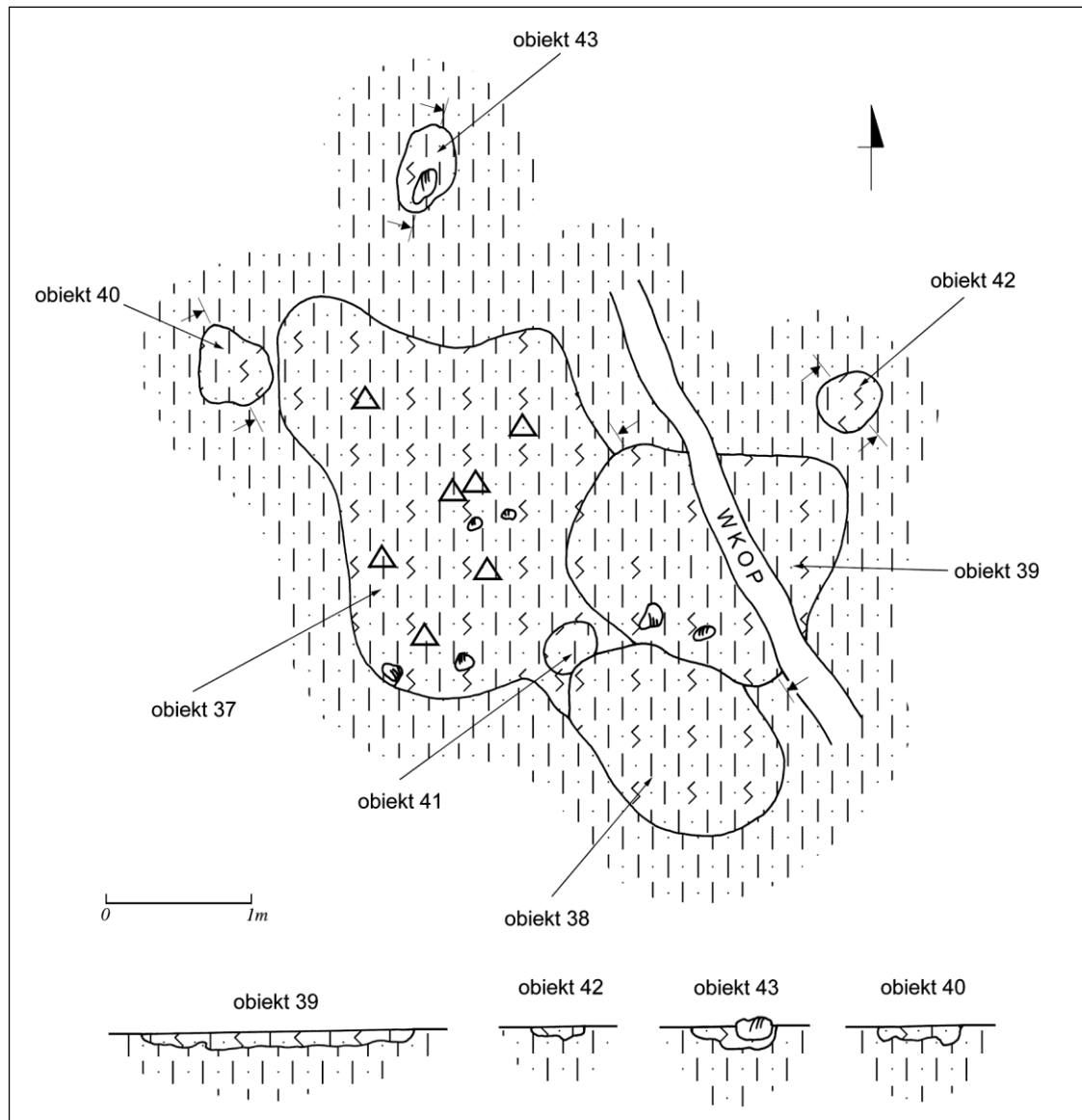
Ryc. 9. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Obiekty ludności kultury przeworskiej: 1 – jama z konstrukcją kamienną; 2-4, 7, 8 – jamy bez konstrukcji słupowych; 5-6 – jamy z dołkami postłupowymi (rys. W. Kudra).

Fig. 9. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture features: 1 – pit with stone construction; 2-4, 7, 8 – pits without hole constructions; 5-6 – pits with postholes (drawn by W. Kudra).

Ryc. 10. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Obiekty ludności kultury przeworskiej: 1, 3-5 – jamy; 2 – jama z konstrukcją kamienną (rys. W. Kudra).

Fig. 10. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture features: 1, 3-5 – pits; 2 – pit with stone construction (drawn by W. Kudra).

Ryc. 11. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Obiekty ludności kultury przeworskiej: jama (ob. 37) z układem dołków postupowych (ob. 38, 40-43) i wkopaną jamą (ob. 39) o nieokreślonej chronologii (rys. W. Kudra).

Fig. 11. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture features: pit (feature no. 37) with layout of postholes (features no. 38, 40-43) and undated (feature no. 39) pit (drawn by W. Kudra).

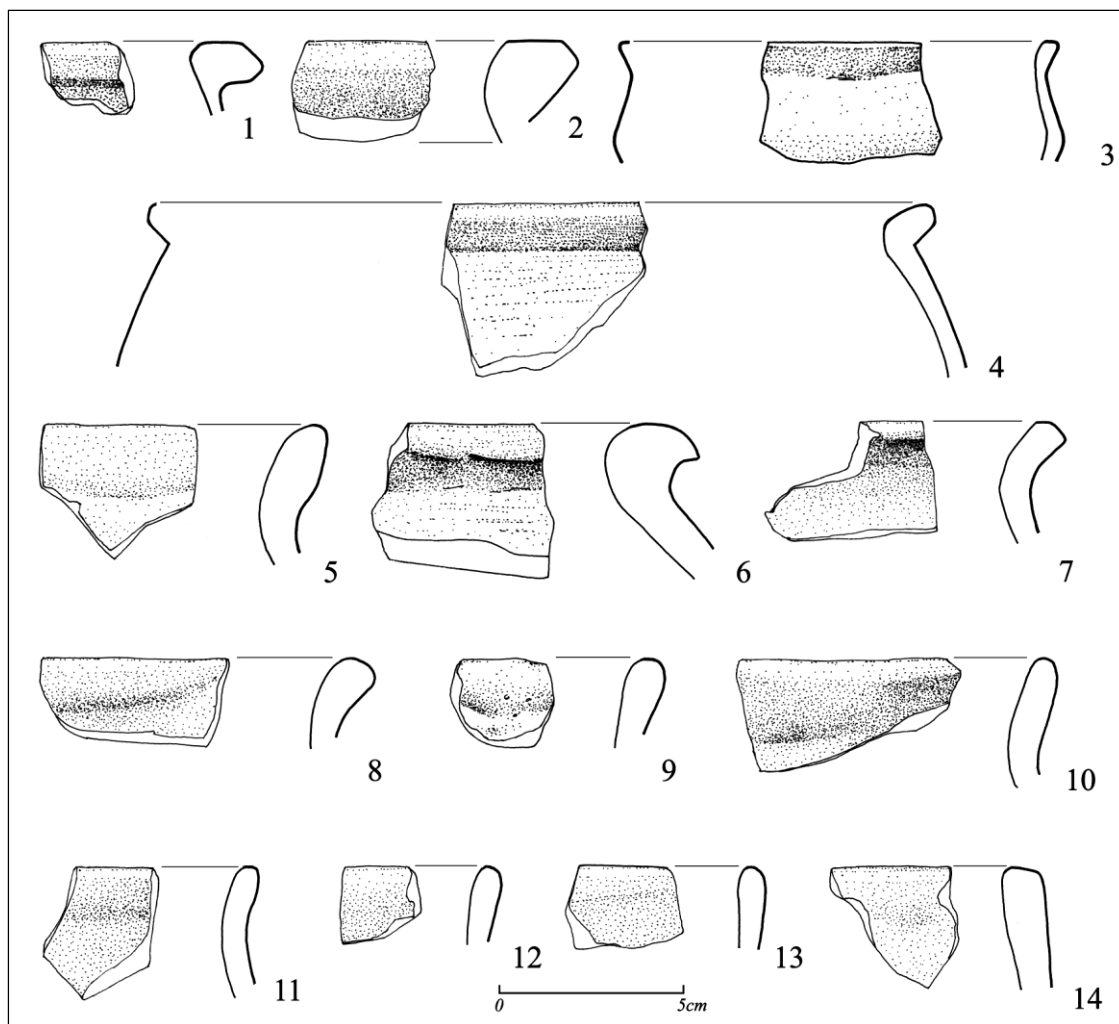
z kolei np. z osady w Koszanowie, pow. kościański, stan. 11 (Wróbel 1995, s. 7: 19-20).

D. Kubek

Z warstwy mechanicznej III pochodzi fragment kubka z wałkowatym uchem i baniastym brzuścem, o wylewie nachylonym do wnętrza (ryc. 13: 5). Kubki tej formy są kolejną grupą morfologiczną posiadającą szerokie datowanie. Przykładami bliskimi terytorialnie mogą być okazy z cmentarzysk w Kunach, pow. turecki, stan. 4, grób 49 i Ruszkowa Pierwszego, pow. kolski, stan. 27, grób 33.

Pierwszy z zespołów datowany jest zapinkami na fazę A-3 młodsze okresu przedrzymskiego (Skowron 2008, s. 37-38, 183, tabl. XX: 4-5), drugi z kolei także fibulami na fazę B₁ wczesnego okresu wpływów rzymskich (Machajewski, Rogalski 2016, s. 19-20, 108, tabl. XXXVII: 1-2, 9).

Reasumując, zaprezentowany wyżej katalog form ceramiki odpowiada stylistyce ludności kultury przeworskiej obecnej w analogicznych materiałach datowanych od młodsze okresu przedrzymskiego aż po wczesne stadium okresu wędrówek ludów. Zasadnicze spektrum w analizowanej

Ryc. 12. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Ceramika ręcznie lepiona ludności kultury przeworskiej: 2 – ob. 224; 4 – ob. 76; 8-9 – ob. 244; 11 – ob. 162; 3, 10, 14 – warstwa mech. I; 13 – warstwa mech. II; 1, 5-7, 12 – warstwa mech. III (rys. W. Kudra).

Fig. 12. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture hand made pottery: 2 – feature no. 224; 4 – feature no. 76; 8-9 – feature no. 244; 11 – feature no. 162; 3, 10, 14 – layer I; 13 – layer II; 1, 5-7, 12 – layer III (drawn by W. Kudra).

serii stanowią jednak formy chronologicznie późniejsze.

W analizowanym zbiorze ceramiki ludności kultury przeworskiej ze stanowiska w Osieczy wyróżniono 264 ułamki wylewów, 115 den oraz 18 uch.

Wylewy podzielić można wstępnie na dwa typy: I – pogrubione i II – niepogrubione. W ich ramach dokonano dalszego podziału na podtypy jako kryterium przyjmując kierunek wychylenia.

Podtyp I.1 – wylewy pogrubione, wychylone na zewnątrz (ryc. 12: 1-12; 13: 1, 2; 14: 2);

Podtyp I.2 – wylewy pogrubione wychylone do wnętrza (ryc. 12: 14; 13: 3-5);

Podtyp I.3 – wylewy pogrubione, proste (ryc. 12: 13).

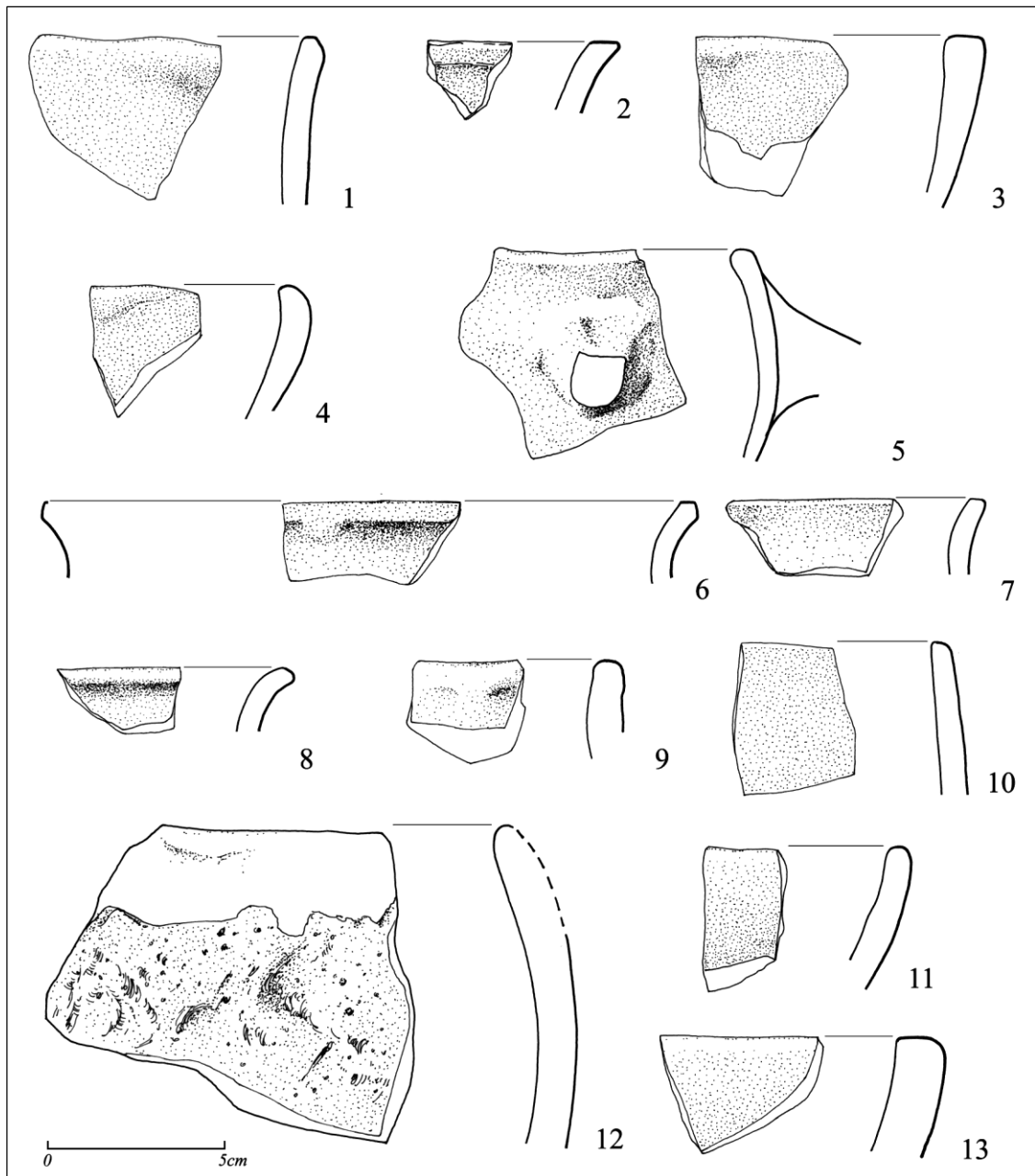
Podobnie w zbiorze wylewów niepogrubionych wydzielono dalsze podtypy kierując się kierunkiem wychylenia:

Podtyp II.1 – wylewy niepogrubione, wychylone na zewnątrz (ryc. 13: 6-9; 14: 1);

Podtyp II.2 – wylewy niepogrubione, wychylone do wnętrza (ryc. 13: 11-13; 14: 3, 4);

Podtyp II.3 – wylewy niepogrubione, proste (ryc. 13: 10).

W ramach każdego z podtypów przeprowadzono dalszą analizę mikromorfologiczną wydzielając odmiany. Kryterium stanowił w tym przypadku sposób ukształtowania brzegu. Podział ten stanowi jednocześnie zamknięcie typologii wylewów naczyń.

Ryc. 13. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Ceramika ręcznie lepiona ludności kultury przeworskiej: 1-9 – warstwa mech. III (rys. W. Kudra).

Fig. 13. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture hand made pottery: 1-9 – layer III (drawn by W. Kudra).

Odmiana I.1.1 – wylewy pogrubione, wychylone na zewnątrz, facetowane (ryc. 12: 1, 2);

Odmiana I.1.2 – wylewy pogrubione, wychylone na zewnątrz, pseudofacetowane (ryc. 12: 4);

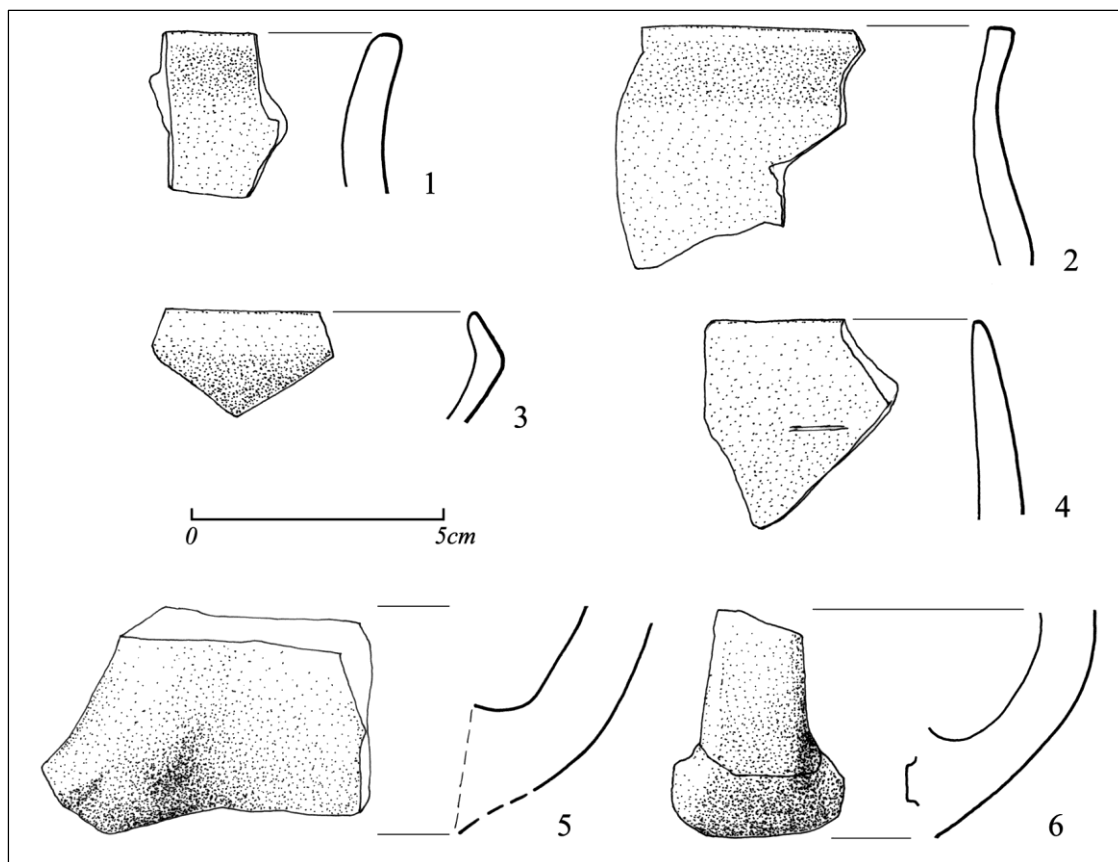
Odmiana I.1.3 – wylewy pogrubione, wychylone na zewnątrz, ścięte górą (ryc. 12: 3, 7, 8; 13: 2; 14: 2).

W tym zbiorze wskazać można na dalsze różnice mikromorfologiczne. Wyrażają się one w liczbie

poziomych ściegów góry brzoju. Wskazać należy zatem na wylewy o jednej płaszczyźnie ściegów (ryc. 12: 3, 8; 14: 2) i wylew o dwóch płaszczyznach (ryc. 12: 7).

Odmiana I.1.4 – wylewy pogrubione, wychylone na zewnątrz, „z okapem” (ryc. 12: 6).

Odmiana I.1.5 – wylewy pogrubione, wychylone na zewnątrz, zaokrąglone (ryc. 12: 5, 9-12; 13: 1).

Ryc. 14. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Ceramika ręcznie lepiona ludności kultury przeworskiej: 5 – ob. 205; 6 – ob. 97; 3-4 – warstwa mech. I; 1 – warstwa mech. II; 2 – warstwa mech. III (rys. W. Kudra).

Fig. 14. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture hand made pottery: 5 – feature no. 205; 6 – feature no. 97; 3-4 – layer I; 1 – layer II; 2 – layer III (drawn by W. Kudra).

Odmiana I.2.1 – wylewy pogrubiane, wychylone do wnętrza górą ścięte (ryc. 12: 14; 13: 3);

Odmiana I.2.2 – wylewy pogrubiane, wychylone do wnętrza, zaokrąglone (ryc. 13: 4, 5).

Według powyższych kryteriów zdołano wydzielić tylko jedną odmianę wylewów pogrubionych, prostych, określoną jako odmiana I.3.1 – wylew pogrubiony, prosty, zaokrąglony.

Analogiczną procedurę przeprowadzono również na wydzielonych podtypach wylewów niepogrubianych, przyjmując za kryterium sposób uformowania brzegu. Wyróżniono zatem następujące odmiany:

Odmiana II.1.1 – wylewy niepogrubione, wychylone na zewnątrz, pseudofacetowane (ryc. 12: 6);

Odmiana II.1.2 – wylewy niepogrubione, wychylone na zewnątrz, ścięte górą (ryc. 13: 7, 8);

Odmiana II.1.3 – wylewy niepogrubione, wychylone na zewnątrz, zaokrąglone (ryc. 13: 9);

Odmiana II.1.4 – wylewy niepogrubione, wychylone na zewnątrz, zwężone (ryc. 13: 1);

Odmiana II.2.1 – wylewy niepogrubiane, wychylone do wnętrza, górą ścięte (ryc. 13: 13);

Odmiana II.2.2 – wylewy niepogrubiane, wychylone do wnętrza, zaokrąglone (ryc. 13: 11, 12);

Odmiana II.2.3 – wylewy niepogrubione, wychylone do wnętrza, zwężone (ryc. 14: 3, 4).

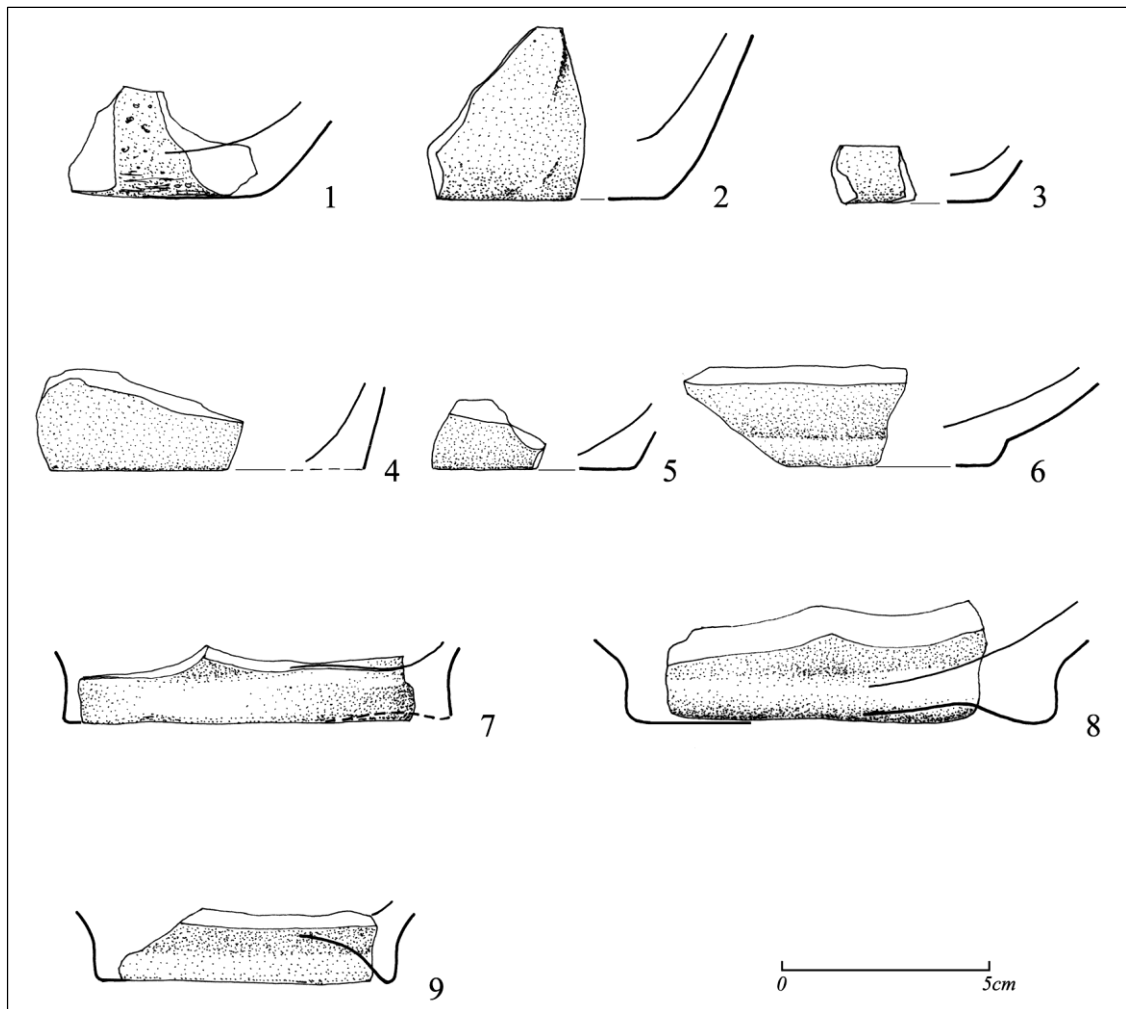
Podobnie potraktowano pozyskane w Osieczy 19 dna naczyń ludności kultury przeworskiej (ryc. 15). Jako kryterium typologiczne przyjęto na pierwszym miejscu profil samego dna. Wydzielono zatem dwa typy den: typ I – dna płaskie i typ II – dna wklęsłe. Następnie poddano analizie sposób ukształtowania partii przejścia brzuśca naczynia w dno. To pozwoliło wyróżnić podtypy:

Podtyp I.1 – dna płaskie, o zaokrąglonym profilu brzegu (ryc. 15: 1);

Podtyp I.2 – dna płaskie, o załamanym profilu brzegu (ryc. 15: 2-5);

Podtyp I.3 – dno na stopce (ryc. 15: 6).

W ramach typu II, den wklęsłych, wydzielono zaledwie jeden podtyp – II.1 – dna wklęsłe na stop-

Ryc. 15. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Ceramika ręcznie lepiona ludności kultury przeworskiej: 4 – ob. 326; 6 – ob. 326; 1, 9 – warstwa mech. I; 7 – warstwa mech. II; 2, 3, 5, 8 – warstwa mech. III (rys. W. Kudra).

Fig. 15. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture hand made pottery: 4 – feature no. 326; 6 – feature no. 326; 1, 9 – layer I; 7 – layer II; 2, 3, 5, 8 – layer III (drawn by W. Kudra).

ce. Należy podkreślić, że dna wszystkich wyszczególnionych podtypów wystąpiły wśród ceramiki lepionej ręcznie. Natomiast w zbiorze ceramiki toczonej odnotowano tylko pojedynczy fragment dna, przypisany do podtypu II.1.

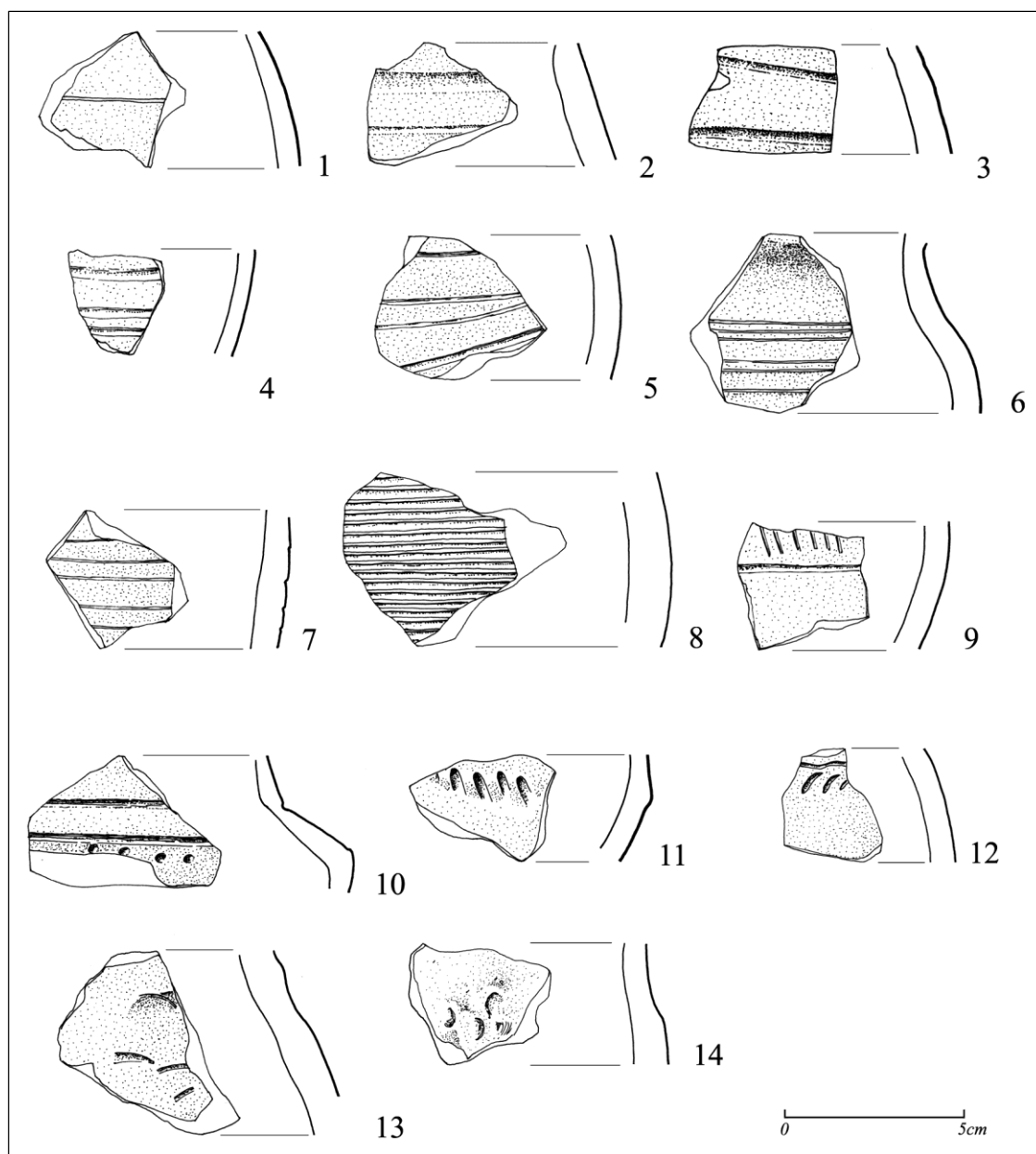
W materiałach ludności kultury przeworskiej z Osieczki natrafiono jedynie na 18 fragmentów uch reprezentujących dwa typy morfologiczne: typ I – ucha wałkowate (ryc. 13: 5) i typ II – ucha taśmowate (ryc. 14: 5, 6). Brak jest natomiast uch przewężonych, iksowatych, typowych dla stylistyki młodszego okresu przedrzymskiego (Gołłowski 1981, s. 60).

Przedstawiona wyżej charakterystyka mikromorfologiczna materiałów ludności kultury przeworskiej z Osieczki 19 odpowiada przede wszystkim ogólnej stylistyce okresu wpływów rzymskich,

głównie w jego młodszym stadium (por. Machajewski 1992, s. 72–73, ryc. 3, s. 107–119, tabele 5, 6; 2003, s. 283, tabl. 1: 1–9; Rogalski 2006, s. 141–144; Świerkowska-Barańska 1992, s. 37, ryc. 7: 1–31; Wróbel 1995, s. 62, ryc. 7: 5–23; Żychliński 2008, s. 387–397).

Wylewy z brzegami ściętymi górą zaliczone do odmian I.1.2, I.2.1, II.1.2 i II.2.1 łączyć należy natomiast z nurtem przemian stylistycznych charakterystycznych dla późnego okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów (por. Machajewski 2003, s. 278; Rogalski 2006, s. 141–145).

Osobną tradycję wykazują ponadto wylewy facetowane (odmiany I.1.1. ewentualnie I.1.2) charakterystyczne dla młodszego okresu przedrzymskiego (Dąbrowska 1988, s. 22–26, tabl. I–V; Gołłowski 1981, s. 60).

Ryc. 16. Osieczka, pow. koniński, stan. 19. Ceramika ludności kultury przeworskiej: 2-6, 8-14 – ręcznie lepiona; 1, 7 – wykonana na kole. 4 – ob. 510; 11 – ob. 224; 12 – ob. 173; 1, 3, 7, 14 – warstwa mech. I; 5, 8 – warstwa mechaniczna II; 2, 6, 9, 13 – warstwa mech. III (rys. W. Kudra).

Fig. 16. Osieczka, Konin County, site 19. The Przeworsk culture pottery: 2-6, 8-14 – hand made pottery; 1, 7 – wheel made pottery; 4 – feature no. 510; 11 – feature no. 224; 12 – feature no. 173; 1, 3, 7, 14 – layer I; 5, 8 – layer II; 2, 6, 9, 13 – layer III (drawn by W. Kudra).

Ceramika z osady w Osieczy pod względem techniki wykonania reprezentuje cechy typowe dla ceramiki osadowej ludności kultury przeworskiej. Analizie poddano wszystkie wydzielone w trakcie badań terenowych zespoły ceramiki.

Zdecydowaną większość stanowią ułamki o grubości ścianki 0,7–0,9 cm i domieszce mineralnej o granulacji tłuczni w przedziale 0,6–0,9 mm,

o dwubarwnym przełamie. Generalnie dominuje powierzchnia zewnętrzna w różnym stopniu chropowata, jasno- lub ciemnobrunatna. Od strony wewnętrznej naczynia przeważa powierzchnia wygładzana koloru czarnego, rzadziej, w przypadku fragmentów o przełamie jednobarwnym – ciemnobrunatnego. Wyjątek stanowią nieliczne fragmenty ceramiki facetowanej (ryc. 12: 1–2). Jest ona gładka,

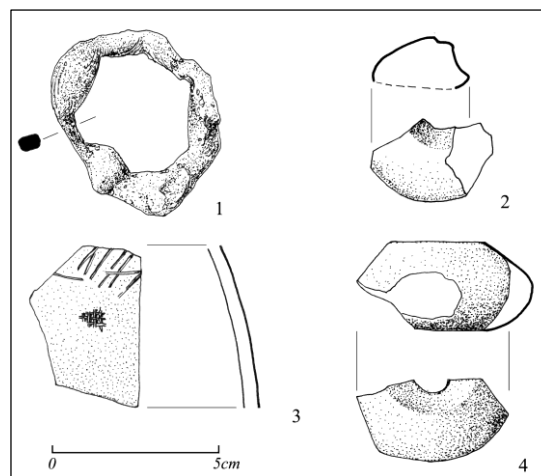
barwy czarnej, o średnicy ścianek około 0,5 cm. Domieszka mineralna jest drobniejsza. Technologicznie odpowiada zatem cechom ceramiki „stołowej” z młodszego okresu przedrzymskiego typowej dla materiałów ludności kultury przeworskiej na całym obszarze jej osadnictwa (np. Błażejewski 2017, s. 284-285; Rogalski 2018, s. 67-68; Żychliński 2011, s. 108-109).

Pod względem cech technologicznych ceramika z Osieczy, stan. 19, odpowiada seriom ceramiki z osad ludności kultury przeworskiej datowanych na rozwinięte stadium okresu wpływów rzymskich (por. Machajewski 1992, s. 76-77, 107-119, tabele 5, 6; Pietrzak, Machajewski 2003, s. 129-131, tab. 14, 15, s. 135; Rogalski 2006, s. 146), jakkolwiek zastrzec należy, że spotykane są współczesne im zbiory ceramiki o odmiennej charakterystyce technologicznej (np. Żychliński 2008, s. 384-387; 2009, s. 145).

Osobno potraktowano ceramikę toczoną na kole, jaką znaleziono w materiałach z Osieczy (ryc. 16: 1, 7; 17: 3). Reprezentuje ona odmianę siwą w liczbie 23 egzemplarzy. Duży stopień rozdrobnienia ceramiki siwej uniemożliwił rekonstrukcję całych form naczyń. Jest to, jak się wydaje, sytuacja typowa dla stanowisk z tej części Wielkopolski. Analogiczne zjawisko odnotowano w materiałach z osad w Woli Piekarskiej, pow. turecki, stan. 2 (Jaszewska, Łaskiewicz 1994, s. 265); Daniszewia, pow. kolski, stan. 21 (Żychliński 2009, s. 150-151); Beznazwy, pow. turecki, stan. 9+1 (Żychliński 2015, s. 253) oraz na osiedlu i cementarzysku w Kunach, pow. turecki, stan. 4 (Rogalski 2006, s. 150; Skowron 2008, s. 137-138). Dla Wielkopolski przyjmuje się w literaturze przedmiotu datowanie ceramiki toczonej na odcinek C_{1b}-D (Machajewski 1997, s. 110, ryc. 4; Makiewicz 2001, s. 85-108).

Z warstw mechanicznych II i III pochodzą dwa fragmenty ceramiki typu *Krausengefäße* (ryc. 16: 2). Naczynia te datowane są w literaturze zasadniczo na schyłek okresu wpływów rzymskich/wczesną fazę okresu wędrówek ludów (Machajewski 2003, s. 279; Mączyńska 1999, s. 25, 45, ryc. 4; Żychliński 1999, s. 196). Wspomniane dwa fragmenty naczyń tego typu z Osieczy to ułamki brzuśców (ryc. 16: 2). Nie sposób zatem wnioskować na ich podstawie o ewentualnych analogiach spoza Wielkopolski, te bowiem autorzy wskazują na podstawie form wylewu (por. Machajewski 2003, s. 279; Madyda-Legutko 1992, s. 190; Pazda 1994,

s. 224, 260, ryc. 12: g). Ceramika typu *Krausengefäße* z Osieczy nie jest ewenementem w regionie. Naczynia te znane są z osady w Kunach, pow. turecki, stan. 4 (Rogalski 2006, s. 147-148, ryc. 10) oraz Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 226 (Machajewski 2003, s. 278, 283, tabl. I: 10-11, s. 284, tabl. 2: 7), a z dalej położonych stanowisk wymienić można osiedle w Płoskach, pow. górowski, stan. 3 (Wróbel 1992, s. 51, ryc. 6: 15).

Ryc. 17. Osiecz, pow. koniński, stan. 19. Zabytki wydzielone ludności kultury przeworskiej: 1 – fragment żelaznej sprzączki (warstwa mech. V); 2, 4 – fragmenty przęślików glinianych (warstwy mech. II i III); 3 – fragment ceramiki wykonanej na kole z odciskiem stempla tekstylnego (warstwa mech. IV; ryc. W. Kudra).

Fig. 17. Osiecz, Konin County, site 19. The Przeworsk culture selected artefacts: 1 – the fragment of iron belt buckle (layer V); 2, 4 – fragments of clay spindle whorls (layers II and III); 3 – wheel made pottery with textile stamp (layer IV; drawn by W. Kudra).

Fragmenty zdobione wystąpiły wyłącznie w zbiorze ceramiki ręcznie lepionej, z jednym wyjątkiem o czym niżej. Wśród 82 wspomnianych ułamków ceramiki zdobionej w jakikolwiek sposób wskazać można zaledwie trzy wątki zdobnicze. Dominuje płytko ryta linia. Występuje ona zaledwie w trzech układach:

- horyzontalnym, pojedynczym (ryc. 16: 9);
- horyzontalnym, wielokrotnym, równoległym (ryc. 16: 2-6, 8, 10) oraz
- wielokrotnym wertykalnym, równoległym (ryc. 16: 9).

W pojedynczym wypadku (ryc. 16: 9) wystąpił ornament kombinowany układów a i c.

Drugim wątkiem zdobniczym jest punkt kłuty (ryc. 16: 10), który wystąpił w układzie horyzontalnego rzędu kłutych dołków w kombinacji z układem b płytko rytymi liniami.

Trzecim wątkiem zdobniczym jest dołek paznokciowy, który tworzył także jeden tylko układ – wielokrotny, chaotyczny (ryc. 16: 13, 14).

Ceramika toczona zdobiona jest w dwóch wypadkach linią horyzontalną, rytą dookoła (ryc. 16: 1, 7). Szczególne zainteresowanie wzbudzić winien fragment ceramiki toczony zdobiony stemplem tekstylnym (ryc. 17: 3). Jest to zabytek na tyle interesujący, że został osobno opracowany i opublikowany (Rogalski, Sikorski 2005). W tym miejscu przypomnieć jedynie można, że nie stwierdzono, czy jest to odcisk intencjonalny mający na celu zdobienie naczynia, czy przypadkowy będący wynikiem wyrównywania powierzchni naczynia. Odcisnięta tkanina wykonana była z przędzy o zróżnicowanej grubości (0–0,287 mm; W – 0,312 mm) i odmiennym kierunku skrętu ZS. Był to materiał zapewne wysokiej jakości. Jest to bardzo rzadko spotykany ślad na ceramice. Z obszaru Wielkopolski analogię wskazać można na osadzie z okresu wędrówek ludów w Gieczu, pow. średzki, stan. 21-22 (Sikorski, Żychliński 2008).

Przedstawiony wyżej skromny katalog wątków zdobniczych ceramiki nie stanowi podstaw do skorygowania datowania lub wskazania ewentualnych zewnętrznych wpływów kulturowych. Wymienione techniki zdobienia ceramiki są powszechnie spotykane w materiałach wielkopolskich kultury przeworskiej zarówno w młodszym okresie przedrzymskim, jak i w okresie wpływów rzymskich i okresie wędrówek ludów (Machajewski, Rogalski 2016, s. 46-47; Rogalski 2006, s. 150; Żychliński 2008, s. 397-399; 2009, s. 150).

ELEMENTY STROJU

Z warstwy mechanicznej V pochodzi kabłąk sprzączki żelaznej (ryc. 17: 1). Stan zachowania pozwala zaliczyć go do okazów nawiązujących do grupy D według R. Madydy-Legutko, typu 1-12 (Madyda-Legutko 1986, s. 24-28, Taff. 7-8). Są to zabytki o szerokim datowaniu obejmującym fazy B₁–C₂ okresu wpływów rzymskich (Madyda-Legutko 1986, s. 34-35). Analogie z regionu wskazać można na cmentarzysku w Kunach, pow. turecki, stan. 4, gdzie datowane są generalnie na okres

wpływów rzymskich od fazy A₃/B₁ po stadium C₁ (Skowron 2008, s. 116-117).

ZABYTKI ZWIĄZANE Z TKACTWEM

Wymienić tu należy, poza wspomnianym wyżej stemplem tekstylnym, dwa fragmenty przęślików glinianych pochodzące z warstw mechanicznych III i IV (ryc. 17: 2, 4). Oba są dwustożkowate, o zaokrąglonej krawędzi. Jest to kategoria zabytków nie mająca walorów datujących. Analogie z regionu pochodzą z wymienionej wcześniej osady w Kunach, pow. turecki, stan. 4 (Rogalski 2006, s. 157, ryc. 19: 6-7).

CHRONOLOGIA MATERIAŁÓW LUDNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ Z OSIECZY, STAN. 19

Datowanie prezentowanego osiedla oparto na wynikach przedstawionej wyżej analizy ceramiki naczyniowej. Zdecydowana większość tego materiału zebrana została poza zespołami, z warstw mechanicznych. Jest on bardzo rozdrobniony, o niewielkiej liczbie odtworzonych form. Wydzielić można zatem dwa horyzonty osadnicze ludności kultury przeworskiej na stanowisku w Osieczki:

1. Horyzont odpowiadający generalnie młodszemu okresowi przedrzymskiemu, zapewne fazie A₃, zidentyfikowany na podstawie niewielkich materiałów.
2. Horyzont okresu wpływów rzymskich i wcześniejszej fazy wędrówek ludów, będący zasadniczym stadium użytkowania stanowiska.

ZAKOŃCZENIE

Przedstawione wyżej materiały ludności kultury przeworskiej z Osieczki pozyskano dzięki szeroko-płaszczyznowym ratowniczym badaniom wyprzedzającym na trasie autostrady A2. Badania te pozwoliły odsłonić znacznie bogatsze stanowiska ludności kultury przeworskiej w regionie, czego dowodzą choćby cytowane wyżej publikacje (Kuny, stan 4 – osada i cmentarzysko; osady w Daniszewie, stan. 21 i Beznazwie, stan. 9+1). Jednak pomimo pewnej skromności pozyskanych w Osieczki źródeł, omówione osiedle doskonale wpisuje się w dotych-

czasowe ustalenia chronologiczne i osadnicze, stanowiąc istotny punkt na mapie omawianego regionu i znacząco wzbogacając wiedzę na temat osadnictwa ludności kultury przeworskiej w Wielkopolsce.

Adres Autora:

dr Bartłomiej Rogalski
Dział Archeologii
Muzeum Narodowe w Szczecinie
ul. Staromłyńska 27
70-561 Szczecin
e-mail: b.rogalski@muzeum.szczecin.pl
ORCID 0000-0003-4710-9882

LITERATURA:

BŁĄŻEJEWSKI A.

- 2017 *Keramik aus der Siedlung der Przeworsk Kultur aus der jüngeren vorrömischen Eisenzeit in Brodno (Niederschlesien). Einleitende Bemerkungen / Ceramika z osady kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego w Brodnie na Dolnym Śląsku. Uwagi wstępne*, [w:] *Eisenzeitliche Siedlungskeramik der Przeworsk-Kultur / Ceramika osadowa kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego*, red. M. Meyer, P. Łuczkiwicz, B. Rauchfuß, Berlin, s. 281-294.

DĄBROWSKA T.

- 1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*, Warszawa.
1997 *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk- Kultur in Ostmasowien*, Kraków.

DĄBROWSKI K.

- 1958 *Osadnictwo z okresów późno lateńskiego i rzymskiego na stanowisku 1 w Piwonicach, pow. Kalisz*, „Materiały Starożytne”, nr 4, s. 7-90.

DOBRAKOWSKI M., DOMAŃSKA J., ŁODOWSKI J., NOWORYTA E., ROMANOW K.

- 2001 *Wstępne sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych na stanowiskach Polwica 4 i 5 oraz Skrzypnik 8, gm. Domaniów, woj. dolnośląskie, przy budowie autostrady A4*, [w:] *Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych, seria B: Materiały Archeologiczne, Raport 96-99 Wstępne Wyniki Badań Archeologicznych w Strefie Budowy Autostrad w Polsce za lata 1996-1999*, red. Z. Bukowski, M. Gerlach, Warszawa, s. 109-185.

DZIEDUSZYCKI W.

- 1998 *Zębowo, st. 19, gmina Lwówek GAZ nr 88 AZP 51-19:9. Badania wykopaliskowe*, [w:] *Archeologiczne badania wykopaliskowe wzdłuż Gazociągu Tranzytowego, nr 1, Ziemia Lubuska*, red. R. Mazurowski, Poznań, s. 507-529.

DZIEDUSZYCKI W., MAKIEWICZ T., SOBUCKI A.

- 1998 *Nowa Wieś, st. 1 i 12, gmina Bledzew GAZ nr 43/43a AZP 51-12:7 i 55. Badania wykopaliskowe*, [w:] *Archeologiczne badania wykopaliskowe wzdłuż Gazociągu Tranzytowego, nr 1, Ziemia Lubuska*, red. R. Mazurowski, Poznań, s. 117-181.

FRĄSIĄK P., GWÓŹDZ B., SICIŃSKI W.

- 2000 *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na terenie odkrywki „Szczerców” KWB „Bełchatów” SA na*

stan. 12 w miejscowości Chabielice, gm. Szczerców, woj. łódzkie, [w:] *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A.*, red. R. Grygiel, Łódź, s. 25-187.

GALEWSKI T.

- 2015 *Nowe materiały do poznania początków kultury przeworskiej na terenie zachodniego Mazowsza*, „Materiały Archeologiczne”, nr 40, s. 195-220.

GODŁOWSKI K.

- 1981 *Kultura przeworska*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. V, red. J. Wielowiejski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 57-135.

JASNOSZ S.

- 1952 *Cmentarzysko z okresu późno lateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń*, „Fontes Praehistorici”, t. II, 1-284.

JASZEWSKA A., ŁASZKIEWICZ T.

- 1994 *Wola Piekarska 2 – z badań nad ceramiką siwą w Wielkopolsce*, [w:] *Kultura przeworska*, t. 1, red. J. Gurba, A. Kokowski, Lublin, s. 263-280.

KONDRACKI J.

- 2000 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.

KOSTRZEWSKI B.

- 1954 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. IV, s. 151-274.

KRAUSE E., ROGALSKI B.

- 2004 *Ratownicze badania wykopaliskowe na autostradzie A-2 Osieczka, stan. 19 (AZP 57-39/68) gm. Rzgów, pow. Konin, woj. wielkopolskie (nr stan. na A2-359)*, Poznań (praca w maszynopisie, dostępna u autorów).

LIANA T.

- 1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXXV, s. 429-487.

MACHAJEWSKI H.

- 1992 *Osada ludności kultury przeworskiej na stanowisku 1 w Kurowie, gm. Kleszczów, woj. Piotrków Trybunalski*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, nr 37-38 (1991-1992), s. 65-139.

- 1997 *Z badań nad kulturą przeworską w Wielkopolsce północnej* [w:] *Kultura przeworska*, t. 3, red. A. Kokowski, Lublin, s. 97-116.
- 2003 *Metalowe okucie końca pasa z osady kultury przeworskiej w Poznaniu-Nowym Mieście*, [w:] *Antyk i Barbarzyńcy. Księga dedykowana profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Bursche, R. Ciołek, Warszawa, s. 277-284.
- MACHAJEWSKI H., ROGALSKI B.
- 2016 *Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Ruszkowie Pierwszym, stan. 27, pow. kolski, woj. wielkopolskie*, *Prace Archeologiczne*, nr 2, Zielona Góra.
- MADYDA-LEGUTKO R.
- 1986 *Die Gürtelschnallen der römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, BAR International Series, no. 360, Oxford.
- 1992 *Zur Besiedlung des Sącz-Gebietes (Westkarpaten) in der spätrömischen Kaiserzeit*, [w:] *Probleme der Relativen und Absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*, red. K. Godłowski, R. Madyda-Legutko, Kraków, s. 187-195.
- MAKIEWICZ T.
- 2001 *Scheibengedrehte „graue” Keramik in Grosspolen*, „*Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*”, nr 42, s. 85-108.
- MATYSIAK J., MOSZCZYŃSKI J.
- 2003 *Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych na stanowisku 1-4 w Wiktorowie, gm. Ozorków, woj. łódzkie*, [w:] *Raport 2000. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce*, *Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego* (d. *Zeszyty ORBA*), Seria B: *Materiały Archeologiczne*, Warszawa, red. Z. Bukowski, M. Gerlach, Warszawa, s. 77-97.
- MĄCZYŃSKA M.
- 1999 *Schyłkowa faza kultury przeworskiej*, [w:] *Kultura przeworska*, t. 4, red. J. Gurba, A. Kokowski, Lublin, s. 25-53.
- MICHAŁOWSKI A.
- 2003 *Osady kultury przeworskiej z terenów ziem polskich*, Poznań.
- 2008 *Budynki wzięte z osad kultury przeworskiej w Wielkopolsce. Ziemiańska – półziemiańska – budynek zagłębiony. W poszukiwaniu definicji*, [w:] *Kultura przeworska. Odkrycia – interpretacje – hipotezy*, t. 2, red. J. Skowron, M. Olędzki, Łódź, s. 461-486.
- MOSZCZYŃSKI J.
- 2000 *Jung- und spätkaiserzeitliche Brunnen in der Siedlung Kolonia-Wola Branicka in Zentralpolen*, [w:] *Die spätrömische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa*, red. T. Grabarczyk, M. Mączyńska, Łódź, s. 201-216.
- 2010 *Zespół osadniczy kultury przeworskiej na stanowisku 1-4 w Wiktorowie, pow. Zgierz, woj. łódzkie. Ratownicze badania archeologiczne na trasie autostrady A-2 w woj. łódzkim*, *Via Archaeologica Lodziensis*, t. 2, Łódź.
- PAZDA S.
- 1994 *Brzeski rejon starożytnego hutnictwa żelaza (IV-V w. n.e.)*, [w:] *Kultura przeworska*, t. 1, red. J. Gurba, A. Kokowski, Lublin, s. 241-261.
- PIETRZAK R., MACHAJEWSKI H.
- 2003 *Osada ludności kultury przeworskiej* [w:] *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S. A.*, nr 3, cz. 1, *Wyniki badań archeologicznych w Grabku, gm. Szczerców, woj. łódzkie, stanowisko 9*, red. L. Czerniak, Poznań, s. 123-137.
- PYRGAŁA J.
- 1972 *Mikroregion osadniczy między Wisłą a dolną Wkrą w okresie rzymskim*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- ROGALSKI B.
- 2006 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Kunach, pow. Turek, stan. 4 w latach 2002-2003 na trasie autostrady A2* [w:] *Raport 2003-2004. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2003-2004. Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego* (d. *Zeszyty ORBA*), nr 1, red. Z. Bukowski, M. Gerlach, Warszawa, s. 139-170.
- 2018 *Wielokulturowa osada w Litwinkach, stan. III (AZP 32-60/4), gm. Nidzica, pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie* (badania 2014-2016), [w:] *Raport*, nr 13, red. S. Kadrow, s. 39-84.
- SICIŃSKI W.
- 1992 *Sprawozdanie z badań na osadzie kultury przeworskiej w Zadowicach na stan. 1a, woj. kaliskie, w latach 1988-1991*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*”, t. 1, s. 59-66.
- SIKORSKI A., ROGALSKI B.
- 2005 *Stempel tekstylny na fragmencie ceramiki toczonej z osady ludności kultury przeworskiej w Osieczy, pow. Konin, woj. wielkopolskie, stan. 19*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*”, t. 7, s. 221-229.
- SIKORSKI A., ŻYCHLIŃSKI D.
- 2008 *Stempel tekstylny z osady w Gieczu, pow. Środa Wielkopolska, woj. wielkopolskie, stan. 21-22* [w:] *Kultura przeworska. Odkrycia – interpretacje – hipotezy*, t. 2, red. J. Skowron, M. Olędzki, Łódź, s. 453-459.
- SKOWRON J.
- 2008 *Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Kunach na stanowisku 4* [w:] *Kultura przeworska. Odkrycia – interpretacje – hipotezy*, t. 2, red. J. Skowron, M. Olędzki, Łódź, s. 11-210.
- STASIAK-CYRAN M. RED.
- 2016 *Nieszawa Kolonia stanowisko 5, powiat Opole Lubelskie. Interdyscyplinarna monografia osady z okresu rzymskiego*, Lublin.
- ŚWIERKOWSKA-BARAŃSKA E.
- 1992 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych osady z okresu lateńskiego i wpływów rzymskich w Młodzikowie, gm. Krzykosy, woj. poznańskie, stan. 21*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*”, t. 1, s. 32-44.
- WRÓBEL M.
- 1992 *Badania osady ludności kultury przeworskiej w Płoskach, stan. 3, gm. Wąsosz, woj. leszczyński, w latach 1988-1990*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*”, t. 1, s. 45-57.
- 1995 *Ratownicze badania wykopaliskowe na wielokulturowym stanowisku nr 11 w Koszanowie, gm. Śmigiel*,

- woj. leszczyńskie, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, 55-66.
- ŻYCHLIŃSKI D.
- 1999 Szerokootworowe naczynia zasobowe typu Krausengefässe z Giecza w Wielkopolsce północnej, [w:] *Kultura przeworska*, t. 4, red. A. Kokowski, Lublin, s. 193-199.
- 2008 Ceramika naczyniowa z okresu wędrówek ludów z osady ludności kultury przeworskiej w Gieczu, pow. Środa Wielkopolska, stan. 21-22, [w:] *Kultura przeworska. Odkrycia – interpretacje – hipotezy*, red. J. Skowron, M. Olędzki, t. 2, Łódź, s. 383-452.
- 2009 Osada ludności kultury przeworskiej z okresu wędrówek ludów na stanowisku 21 w Daniszewie, pow. Koło, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 10, s. 135-156.
- 2011 Osada ludności kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego na stan. 21 w Daniszewie, pow. Koło, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 12, s. 97-123.
- 2015 Osada z Beznazwy – kolejne osiedle ludności kultury przeworskiej z okresu wędrówek ludów w Wielkopolsce, [w:] *Viator per devia scientiae itinera. Studia nad problematyką okresów przedrzymskiego, rzymskiego, wędrówek ludów i wczesnego średniowiecza*, red. A. Michałowski, M. Teska, M. Zólkiewski, Poznań, s. 245-256.

Justyna Żychlińska

WYNIKI BADAŃ WYKOPALISKOWYCH
PRZEPROWADZONYCH NA STANOWISKU NR 17
W MIEJSCOWOŚCI KOSZANOWO, GM. ŚMIGIEL,
POW. KOŚCIAŃSKI, WOJ. WIELKOPOLSKIE

THE RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS CONDUCTED
ON KOSZANOWO, SITE 17, ŚMIGIEL COMMUNE, KOŚCIAN COUNTY,
GREATER POLAND VOIVODESHIP

Abstrakt: Stanowisko nr 17 w miejscowości Koszanowo (AZP 60–24/141), pow. kościański, woj. wielkopolskie zostało zbadane wykopaliskowo w 2018 roku, w związku z jego kolizją z planowaną drogą ekspresową S5. W trakcie prac terenowych na łącznej powierzchni 115,4 ara zarejestrowano relikty osad: ludności kultury łużyckiej, z okresu wpływów rzymskich, wczesnego średniowiecza oraz czasów nowożytnych. Żadna z osad nie została rozpoznana w całości, stąd uzasadnione przypuszczenie o występowaniu źródeł archeologicznych poza obszarem badań.

Słowa kluczowe: kultura łużycka, okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, okres nowożytny, osada

Stanowisko w Koszanowie nr 17 zostało zarejestrowane w 1980 r. podczas prospekcji powierzchniowej prowadzonej w ramach ogólnopolskiego projektu badawczego, znanego jako Archeologiczne Zdjęcie Polski (dalej AZP). Kierujący pracami dr Lech Czerniak odkrył wówczas fragmenty ceramiki ludności kultury łużyckiej oraz z okresu późnego średniowiecza. Ostatecznie stanowisko zostało zweryfikowane w 2008 r. podczas badań powierzchniowych prowadzonych przez mgra Artura Sobuckiego. Odnaleziono wówczas ułamki na-

Abstract: Koszanowo, site 17 (AZP 60–24/141), Kościan County, Wielkopolskie voivodeship was excavated in 2018 due to planned construction of express road S5. During the field works on the total area of 115.4 ares, relics of settlements of Lusatian Culture, from Roman period, from early Middle Ages and Modern Period were registered. None of the settlements was fully recognized, hence the supposition of present of archaeological sources outside the area of research is justified.

Keywords: Lusatian Culture, Roman period, the early Middle Ages, Modern Period, settlement

czyń związane z osadnictwem ludności kultury łużyckiej, przeworskiej, z okresu wczesnego i późnego średniowiecza oraz nowożytności.

W maju i czerwcu 2018 r. zostały podjęte archeologiczne badania wykopaliskowe w związku z budową drogi ekspresowej S5 Poznań-Wrocław, na odcinku Wronczyn-Radomicko. Pracami kierował, z ramienia APB Thor Sp. z o.o. z Gniezna, mgr Piotr Pachulski, przy współpracy dwóch archeologów: mgra Przemysława Jażdżyka i mgra Piotra Anzla.

Obszar objęty badaniami wykopaliskowymi w ramach podziału administracyjnego ziem polskich położony jest w południowo-zachodniej części województwa wielkopolskiego, w powiecie kościańskim, w gminie Śmigiel (z miastem Śmigiel graniczy od strony zachodniej); oddalony jest o 11 km na południe od Kościana i 22 km na północ od Leszna (ryc. 1). Przez wieś Koszanowo przebiega droga krajowa nr 5 łącząca Poznań z Wrocławiem. Z punktu widzenia geografii regionalnej obszar badań leży w obrębie makroregionu o nazwie Pojezierze Leszczyńskie, w skład którego wchodzi cztery mezoregiony: Pojezierze Sławskie (315.81), Poje-

zierze Krzywińskie (315.82), Równina Kościańska (315.83) oraz Wał Żerkowski (315.84) (Kondracki 1994, s. 102-104; 2002). Miejscowość Koszanowo zlokalizowana jest w skrajnie wschodniej części Pojezierza Sławskiego. W obrębie tego mezoregionu, obejmującego powierzchnię około 770 km², charakterystycznymi elementami krajobrazu są wzgórza kemowe osiągające wysokość ponad 100 m n.p.m. oraz liczne jeziora, wśród których największe jest Jezioro Sławskie, z nieco mniejszych wymienić można Jeziora Przemęckie, Orłowińskie czy Wieleńskie.

Ryc. 1. Koszanowo, stan. 17, pow. kościański. Położenie stanowiska na mapie w skali 1:5 000 (opr. M. Wołoszyńska-Far).

Fig. 1. Koszanowo, site 17, Kościan County. Location of the site on the map on a scale of 1:5 000 (elaborated by M. Wołoszyńska-Far).

W skali mikroregionalnej stanowisko od strony północnej usytuowane jest na krawędzi doliny bezimiennego cieku wodnego. Analizowany obszar w momencie rozpoczęcia prac wykopaliskowych był terenem użytkowanym rolniczo.

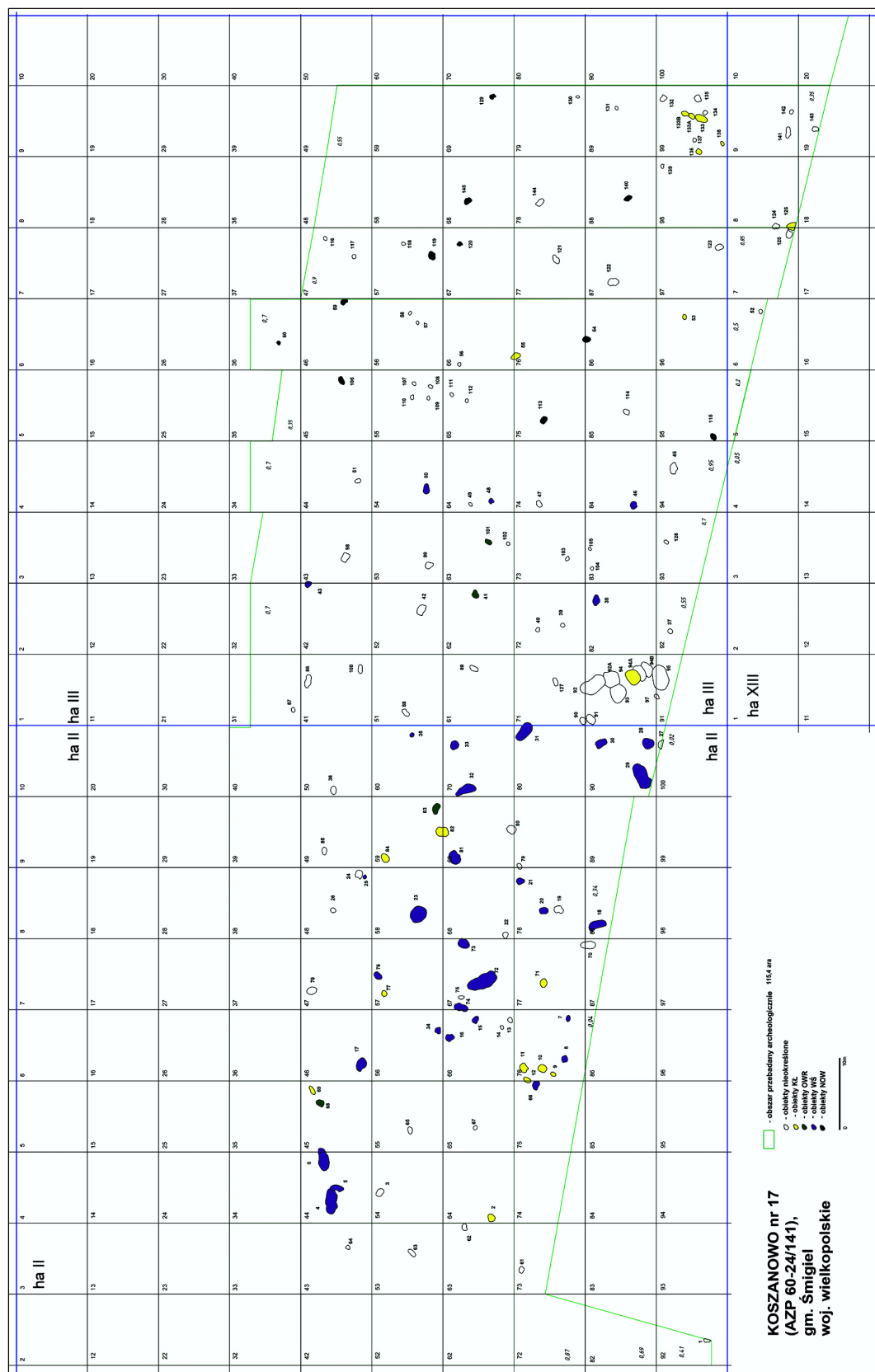
Podczas ratowniczych badań wykopaliskowych odsłonięto obszar o powierzchni 115,4 ara. Ujawniono tu, zadokumentowano i wyeksplorowano 150 nieruchomych obiektów kulturowych (ryc. 2) oraz zróżnicowany zbiór źródeł ruchomych: ułamki ceramiki (342), fragmenty polepy (23), zabytki metalowe (2) oraz kości zwierzęce (21). Na podstawie analizy źródeł ruchomych wydzielono cztery horyzonty użytkowania stanowiska: pierwszy łączony z osadnictwem ludności kultury łużyckiej (19 obiektów), drugi związany z późnym okresem wpływów rzymskich, z osadnictwem ludności kultury przeworskiej (cztery obiekty nieruchome), trzeci, najliczniej reprezentowany, odnoszony jest do okresu wczesnego średniowiecza (34 obiekty)

i czwarty, przypadający na nowożytność (10 obiektów). W przypadku pozostałych 83 nieruchomych obiektów kulturowych nie można było ustalić ich chronologii ze względu na brak materiału zabytkowego w ich wypełniskach.

Niezależnie od chronologii, ogół zarejestrowanych obiektów nieruchomych należy uznać za osadnicze. Wyróżniono przede wszystkim różnego rodzaju jamy, wśród których kilka uznano za hipotetycznie mieszkalne, pozostałe określono jako jamy o bliżej nieokreślonej funkcji gospodarczej, ponadto zarejestrowano także dołki posłupowe.

OSADA LUDNOŚCI KULTURY ŁUŻYCKIEJ

Najstarszy horyzont osadniczy reprezentowany był przez 19 nieruchomych obiektów kulturowych o prostych układach stratygraficznych. Wśród nich

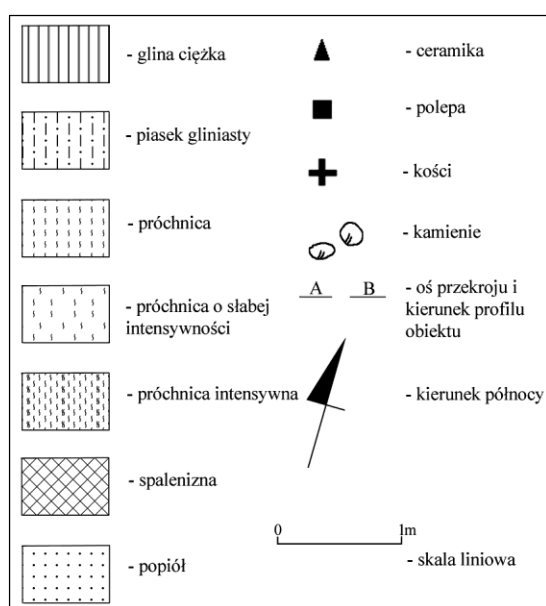

Ryc. 2. Koszanowo, stan. 17, pow. kościański. Plan zbiorczy obiektów archeologicznych (opr. M. Wołoszyńska-Far, J. Żychlińska).

Fig. 2. Koszanowo, site 17, Kościan County. The summary plan of archaeological features (elaborated by M. Wołoszyńska-Far, J. Żychlińska).

wyróżniono jamy o bliżej nieokreślonych funkcjach gospodarczych, najczęściej owalnych w rzutach poziomych i nieckowatych w przekrojach (17 obiektów) oraz dwa dołki posłupowe (ryc. 4).

Istnienie struktury osadniczej odnotowanej na analizowanym stanowisku jest zbyt skromne, aby wysuwać daleko idące wnioski szerszej natury w ramach problematyki osadniczej, ponieważ zarejestrowane tutaj relikty – jak wspomniano głównie jamy i dołki posłupowe – wystąpiły w znacznym rozproszeniu (ryc. 2).

Ryc. 3. Koszanowo, stan. 17, pow. kościański. Legenda oznaczająca graficzne wypełnienia nieruchomych obiektów kulturowych (opr. J. Żychlińska).

Fig. 3. Koszanowo, site 17, Kościan County. The legend of graphic symbols of fills of immovable cultural features (elaborated by J. Żychlińska).

W obiektach odkryto tylko źródła ceramiczne (w dwóch przypadkach także pojedyncze bryłki polepy), niemal wszystkie pochodzące ze środkowych partii naczyń (98,6% całości zbioru), stąd przynależność chronologiczno-kulturową tej partii materiału określono na podstawie cech technologicznych. Łącznie odnotowano 145 fragmentów naczyń glinianych.

Omawiany zespół źródeł charakteryzuje się znacznym stopniem rozdrobnienia, w zbiorze od-

notowano tylko pojedynczy fragment wylewu. Oznacza to brak możliwości wyróżnienia form morfologicznych, ponadto nie zarejestrowano jakiegokolwiek sposobu zdobienia (poza motywem plastycznym), co jest często obserwowane w materiałach podchodzących z osad, dlatego główny nacisk w niniejszej analizie położony został na aspekt technologiczny.

Analizę cech technologicznych ceramiki ludności kultury łużyckiej z prezentowanej osady wykonano metodą statystyczną, którą wcześniej autorka wykorzystywała wielokrotnie w przypadku podobnych opracowań (np. Rogalski i Żychlińska 2005, s. 59-97, tabele 1-4). Analogiczne podejście do analizy ceramiki ze stanowisk ludności kultury łużyckiej i pomorskiej wykazywali także inni autorzy, zwłaszcza związani z ośrodkiem poznańskim (m.in. Dernoga i Fredrych 1985, s. 68-71, tabele 2-7). Ta sama metoda wykorzystana została dla materiałów kultury przeworskiej i, w mniejszym stopniu¹, z okresu wczesnego średniowiecza. W ramach tej metody badawczej, dotyczącej cech technologicznych analizowanego zbioru, zaproponowano kilka etapów, uwzględniających następujące parametry, które, jak twierdzi się w literaturze przedmiotu (zob. Mogielnicka-Urban 1984) są z sobą nierozzerwalnie związane:

A. grubość ścianek²: do 0,5 cm włącznie – ceramika cienkościenna, I grupa techniczna, od 0,6 do 0,9 cm – ceramika średniościenna, II grupa techniczna, powyżej 0,9 cm – ceramika grubościenna, III grupa techniczna;

B. domieszka schudzająca masę garncarską w zbiorze domieszki mineralnej: piasek, tłuczeń drobnoziarnisty (do 0,4 mm), średnioziarnisty (od 0,5 do 0,9 mm) i gruboziarnisty (od 1 do 4 mm), organiczna, potłuczonych skorup;

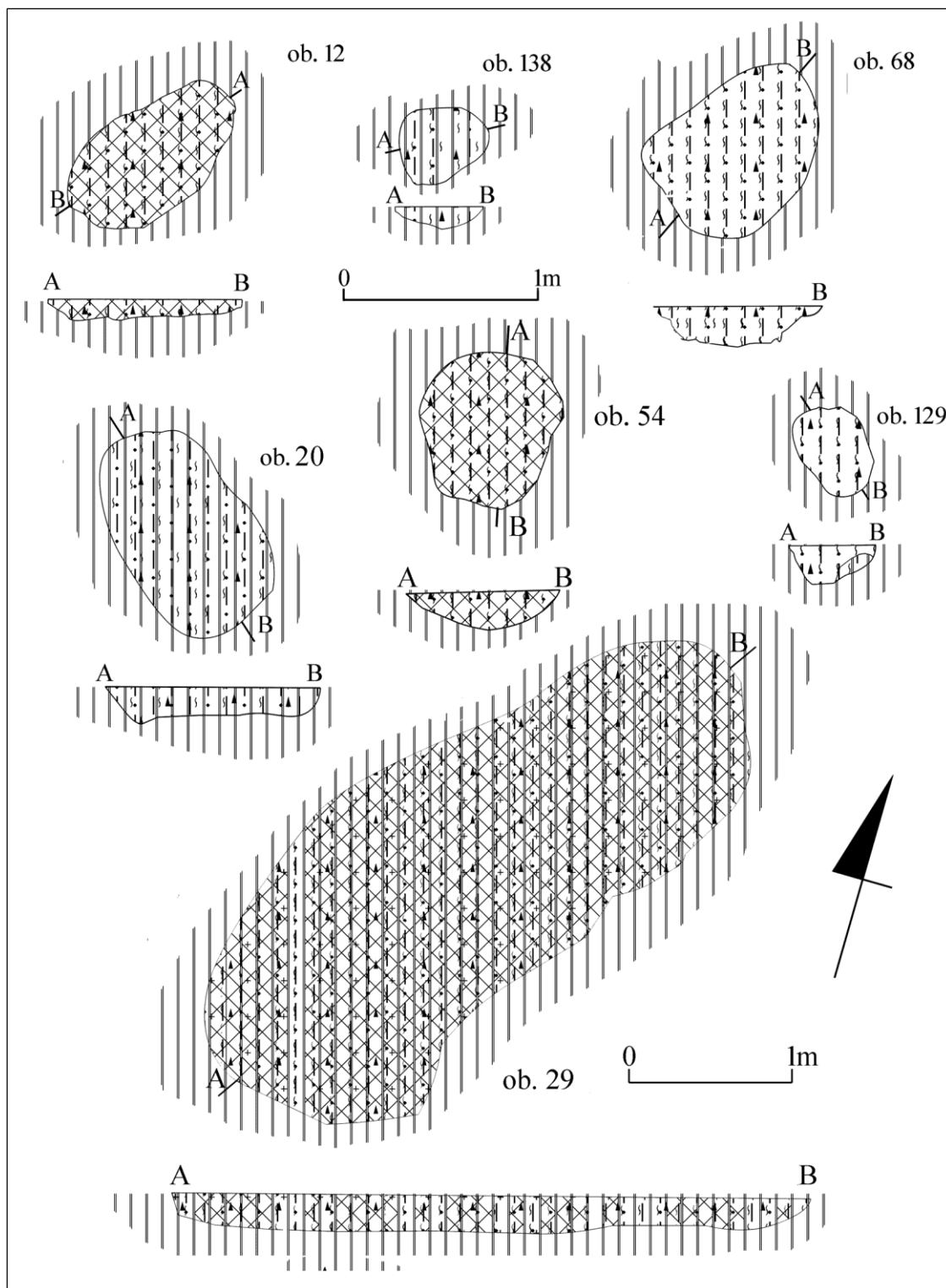
C. faktura powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej (przy czym, dla wewnętrznej wyróżniono tylko trzy pierwsze występujące na fakturze zewnętrznej): wygładzana, gładka, szorstka, drobnochropowata, grubochropowata, obrzucana, obmazana palcami lub wiechciem;

D. wypał. D.1. barwa zewnątrz i wewnątrz (jasno- i ciemnobrunatna, ceglasta, szara i czarna); D.2. przełam (jedno-, dwu- i trójbarwny).

¹ Informacje o zabiegach technicznych obserwowanych na ceramice wczesnośredniowiecznej oraz o konieczności zastosowania innych parametrów technologicznych znajdują się w części opracowania związanej z okresem wczesnego średniowiecza.

² Dla naczyń wykonywanych całkowicie ręcznie (bez użycia

koła) oraz częściowo obtaczanych i toczonej na kole.

Ryc. 4. Koszanowo, stan. 17, pow. kościański. Plany płaskie i profile nieruchomości kulturowych – wybór (rys. J. Żychlińska).
Kultura łużycka – ob. 12 (jama) i ob. 138 (dołek), kultura przeworska – ob. 68 (jama), wczesne średniowiecze – ob. 29 (obiekt o funkcji mieszkalnej), ob. 20 (jama), ob. 129 (dołek), okres nowożytny – ob. 54 (jama).

Fig. 4. Koszanowo, site 17, Kościan County. Flat plans and profiles of immovable cultural features – a choice (drawn by J. Żychlińska).

Lusatian culture – feature 12 (pit), feature 138 (pit), Przeworsk culture – feature 68 (pit), the early Middle Ages – feature 29 (building), fea 20 (pit), feature 129 (post hole), modern period – feature 54 (pit).

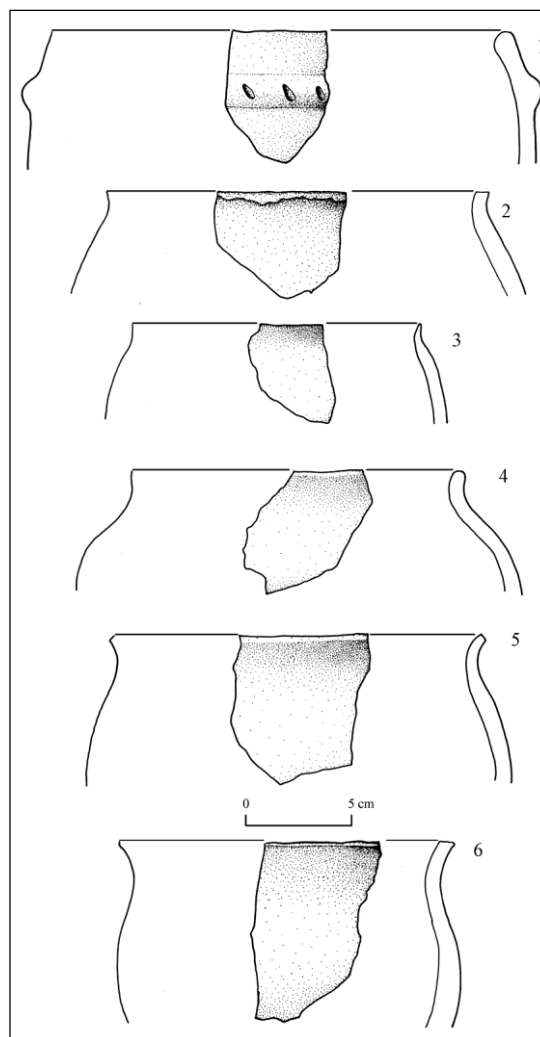
W ramach całości analizowanego zbioru (145 ułamków naczyń) wyróżniono dwie grupy techniczne (parametr A): grupa II (77 fr. - 53,1 % całości zbioru) i grupa III (68 fr. - 46,9%).

Wyniki analizy technologicznej dla wyróżnionych grup technologicznych przedstawiają się następująco:

- ceramika grupy technicznej II (77 fr.). Parametr B: domieszka mineralna, tłuczeń średnioziarnisty (62 fr. - 91,2% całości zbioru), gruboziarnisty (4 fr. - 5,9%), drobnoziarnisty i piasek (po 1 fr. - 1,5%). Parametr C – zewnętrzne: drobnochropowate (56 fr. - 72,7% całości zbioru), gładkie (19 fr. - 24,7%), szorstkie (2 fr. - 2,6%); wewnętrzne: gładkie (75 fr. - 97,4% całości zbioru), szorstkie (2 fr. - 2,6%). Parametr D.1 – barwy zewnętrzne: ceglaste (52 fr. - 67,5% całości zbioru), ciemnobrunatne (19 fr. - 24,7%), jasnobrunatne (6 fr. - 7,8%); barwy wewnętrzne: czarne (50 fr. - 64,9%), ciemnobrunatne (20 fr. - 25,9%), ceglaste (7 fr. - 9,1%). Parametr D.2 – przełamy dwubarwne (51 fr. - 66,2% całości zbioru), jednobarwne (26 fr. - 33,8%).

- ceramika grupy technicznej III (68 fragmentów). Parametr B: domieszka mineralna, tłuczeń średnioziarnisty (39 fr. - 57,4% całości zbioru), gruboziarnisty (29 fr. - 42,6%). Parametr C – zewnętrzne: drobnochropowate (51 fr. - 75% całości zbioru), obrzucane (15 fr. - 22,7%), szorstkie i gładkie (po 1 fr. - 1,5%); wewnętrzne: gładkie (67 fr. - 98,5% całości zbioru), szorstkie (1 fr. - 1,5%). Parametr D.1 – barwy zewnętrzne: ceglaste (51 fr. - 75% całości zbioru), ciemnobrunatne (17 fr. - 25%); barwy wewnętrzne: czarne (59 fr. - 86,8%), ceglaste (6 fr. - 8,8%), ciemnobrunatne (3 fr. - 4,4%). Parametr D.2 – przełamy dwubarwne (63 fr. - 92,7% całości zbioru), jednobarwne (5 fr. - 7,3%).

W trakcie badań wykopaliskowych odnotowano pojedynczy fragment wylewu naczynia (grupa techniczna III), ponadto jest to jedyny ułamek, na którym widnieje ornament plastycznej listwy, w związku z powyższym te dwie cechy postanowiono omówić łącznie. Na podstawie rekonstrukcji rysunkowej analizowany wylew naczynia zaliczono do jednosegmentowych garnków beczułkowatych, o wylewie nachylonym (ryc. 5: 1). Fragmentaryczność zachowania naczynia nie pozwala określić czy pierwotnie zaopatrzony był w ucha, dlatego omawiany okaz zaliczono wstępnie do typu 6C, według typologii Justyny Żychlińskiej (2013, s. 58). Naczynia tego typu nie są czułym wyznacznikiem chronologicznym – występują powszechnie na sta-

Ryc. 5. Koszanowo, stan. 17, pow. kościański. Wybór materiału ceramicznego: 1 – kultura łużycka, 2 – kultura przeworska, 3-6 – wczesne średniowiecze, faza B (rys. J. Żychlińska).

Fig. 5. Koszanowo, site 17, Kościan County. Selection of ceramic material: 1– Lusatian culture, 2 – Przeworsk culture, 3-6 – early Middle Ages, phase B (drawn by J. Żychlińska).

nowiskach ludności kultury łużyckiej już w IV okresie epoki brązu, aż po wczesną epokę żelaza, choć apogeum ich popularności przypada na V okres epoki brązu (Żychlińska 2013, s. 149, 160, zob. też katalog).

W przypadku listwy plastycznej można zauważyć, że jej popularność w garncarstwie ludności kultury łużyckiej nie jest duża. Obecność tego elementu notuje się od V okresu epoki brązu (Żychlińska 2013, ryc. 15), lecz ten typ zdobienia spotyka się także na naczyniach związanych ze schyłkową fazą osadnictwa tej ludności (Żychlińska 2013, ryc.

16, 22). Listwa jest stosunkowo słabo wysklepiona, o silnie zacieranych krawędziach, na których umieszczono pojedyncze odciski palcowo-paznokciowe. Choć sądzi się, że ten typ zdobień jest charakterystyczny dla szeroko rozumianej kultury pomorskiej, to należy zwrócić uwagę, że duży udział tych ornamentów notuje się w materiałach z najmłodszych faz kultury łużyckiej, w zespole bnińskim datowanym na przełom Ha C i D, czy pochodzących już z Ha D kruszwickim i biskupińskim (Szamałek, Dudziak-Jankowiakowa, Karolczak, 1979, ryc. 6: 17, 13: 11, 20: 17; Szamałek 1987, ryc. 37: IA, s. 94; Mikłaszewska-Balcer 1991, tabl. X, tab. 5, s. 162).

OSADA LUDNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ

Relikty związane z osadnictwem z późnego okresu wpływów rzymskich – kulturą przeworską, reprezentowane są przez cztery nieruchome obiekty kulturowe o prostych układach stratygraficznych. Wśród nich wyróżniono tylko jamy gospodarcze o bliżej nieokreślonej funkcji (ryc. 4). Wystąpiły w znacznym rozproszeniu w obrębie badanej odkrywki (ryc. 2).

Odkryto w nich tylko źródła ceramiczne (w jednym przypadku także pojedyncze bryłki polepy), niemal wszystkie pochodzące ze środkowych partii naczyń – łącznie siedem fragmentów, stąd przynależność chronologiczno-kulturową tej partii materiału określono głównie na podstawie cech technologicznych.

Omawiany zespół źródeł także charakteryzuje się bardzo dużym stopniem rozdrobnienia. Ze względu na niską reprezentatywność zbioru nie dokonywano w tym miejscu rozbicia na odrębnie komentowane grupy techniczne, gdyż ich udział i tak niewielki, jest zbliżony ilościowo. Całość analizowanego zbioru (7 ułamków) podzielono ze względu na grubości ścianek, uwzględniające wyżej wymienione cechy miernicze (parametr A), na dwie, zaobserwowane w wyniku analizy, grupy techniczne: grupa II (4 fr. – 57,1% całości zbioru) i grupa III (3 – 42,9%). Parametr B: domieszka mineralna, tłuczeń grubo- i średnioziarnisty (po 3 – 42,8% całości zbioru), drobnioziarnisty (4 – 14,3%). Parametr C – zewnętrzne: gładkie (4 – 57,1% całości zbioru), szorstkie (2 – 28,6%), drobnochropowate (1 – 14,3%); wewnętrzne: gładkie (4 – 57,1% całości

zbioru), szorstkie (3 – 42,8%). Parametr D.1 – barwy zewnętrzne: ceglaste (3 – 42,8% całości zbioru), jasnobrunatne (2 – 28,6%), szare i czarne (po 1 – 14,3%). barwy wewnętrzne: czarne (3 – 42,8% całości zbioru), ciemnobrunatne (2 – 28,6%), ceglaste i jasnobrunatne (po 1 – 14,3%). Parametr D.2 – przełamy dwubarwne (3 – 42,8% całości zbioru), jednobarwne i trójbarwne (po 2 – 28,6%).

Odnotowano pojedynczy nieornamentowany fragment wylewu naczynia (grupa techniczna II) lepienego ręcznie. Na podstawie rekonstrukcji rysunkowej analizowany wylew zaliczono do jedno-segmentowych garnków jajowatych, o wylewie ustawionym prosto (ryc. 5: 2). Garnki z reguły stanowią najliczniejszy i najbardziej zróżnicowany, jeśli chodzi o mikromorfologię, zbiór naczyń związanych z okresem wpływów rzymskich (Żychliński 2008, s. 390). Uważa się, że naczynia tego typu pojawiają się dopiero u schyłku późnego okresu wpływów rzymskich, w momencie masowej produkcji ceramiki toczzonej na kole i trwają w głąb okresu wędrówek ludów (Żychliński 2008, s. 391). Najbliższe analogie do naczynia odnalezionego na omawianym stanowisku pochodzą z wielokulturowego stanowiska w Koszanowie 11 (Wróbel 1995, ryc. 8: 16, 17, 20, 22), gdzie zarejestrowano bogaty zespół źródeł odnoszony do fazy C₁-C₃.

OSADA Z Wczesnego Średnio-wieczna

Z tym horyzontem osadniczym związane są 34 nieruchome obiekty kulturowe. Wśród nich wyróżniono obiekty o hipotetycznie mieszkalnym charakterze (sześć – ryc. 4), jamy o bliżej nieokreślonej funkcji gospodarczej (23 – ryc. 4) oraz dołki posłupowe (pięć – ryc. 4). Dwie ostatnie kategorie źródeł pod względem formalnym nie odbiegają od wyżej wspomnianych – rysowały się najczęściej jako niewielkie owalne lub okrągłe jamy, nieckowate lub wannowate w profilu. W przypadku sześciu obiektów o hipotetycznym mieszkalnym charakterze uznano je za obiekty w typie półziemianek lub budynków lekko zagłębionych. Różnica pomiędzy nimi na poziomie źródeł archeologicznych jest w zasadzie płynna, na co zwrócił już uwagę Andrzej Michałowski w kontekście obiektów z okresu wpływów rzymskich (2008, s. 467). Obie kategorie budynków są zbliżone do siebie – nadbudowanie

ścian w technice zrębowej bądź słupowej, których kontynuacją są boki jamy wkopanej w grunt. Dachy opierały się na konstrukcji z dwoma sochami i śleminiem być może z towarzyszącymi półsochami, bądź o dachu ślegowym lub krokwiowym. Omawiane budynki różni natomiast obecność celowego zagłębienia ścian poniżej poziomu ziemi, co cechuje półziemianki. Przejawem tego jest sposób ukształtowania spągu warstwy zagłębionej (Michałowski 2008, s. 468). Domniemane budynki mieszkalne odkryte w trakcie badań, należałoby więc zaliczyć do obiektów zagłębionych w ziemi. Wśród pozostałych obiektów nieruchomych wyróżniają się one znacznymi rozmiarami (ich średnia zarejestrowana długość wynosiła 4,09 m, szerokość 1,54 m, co daje kubaturę ponad 6 m³, przy czym najmniejszy z nich miał 5,6 m³, natomiast największy 7,6 m³), regularnym zarysem w rzucie poziomym zbliżonym do wydłużonego owalu oraz posadowieniem w calcu do 30 cm – w kształcie płytkiej niecki. Ich wypełniska stanowiła szara lub szarobrunatna próchnica, czasami z niewielką ilością spalenizny i gliny calcowej (ryc. 3); odnotowano w nich głównie fragmenty naczyń glinianych, niekiedy także kości zwierzęce.

Odkryty na stanowisku w Koszanowie 17 fragment osady zwarty charakter wykazuje głównie w części zachodniej (zwłaszcza południowo-zachodniej – ryc. 2). To właśnie w tej strefie odnotowano obiekty o hipotetycznej funkcji mieszkalnej wraz z towarzyszącymi im jamami o bliżej niesprecyzowanej funkcji gospodarczej. Podobne rozwiązania osadnicze widoczne są na innych osiedlach otwartych wiązanych z młodszymi fazami wczesnego średniowiecza.

Katalog źródeł ruchomych związanych z omawianym horyzontem składa się z ułamków naczyń glinianych (166), przedmiotów metalowych (2) oraz kości zwierzęcych (21).

Ceramika

Zbiór ceramiczny, podobnie jak analizowane wyżej, charakteryzował się znacznym stopniem rozdrobnienia – w większości rejestrowano środkowe partie naczyń (70,5% całości zbioru), co znacznie ograniczało analizę. Obserwacja makroskopowa pozwoliła na wyróżnienie dwóch grup: naczyń całkowicie ręcznie lepionych (grupa 1) i całkowicie obtaczanych (grupa 2).

Grupa 1 – naczynia całkowicie ręcznie lepione

Zbiór składa się z 16 ułamków. Parametr A: grupa techniczna II (9 fr. – 56,2%) i III (7 – 43,7%). Parametr B: tłuczeń grubo- i średnioziarnisty (po 6 – 37,5%), drobnoziarnisty (4 – 25%). Taka sytuacja notowana jest także na innych stanowiskach z wczesnych faz wczesnego średniowiecza (np. E. Pawlak, P. Pawlak 2008, s. 39 i n; Antowska-Gorączniak i in. 2010, s. 515). Ilość domieszki jest znaczna, co powodowało jej łatwe wykruszanie się ze struktury ścianki. Często też spoistość masy schudzającej w cieście garncarskim była stosunkowo niska – tj. struktura masy garncarskiej była słabo uporządkowana poprzez nierównomierne rozłożenie domieszki schudzającej. Naczynia wykonywano z taśm lub wałków, o szerokości około 4 cm, techniką ugniatania – ślady ugniatania rejestrowano w przydennych partiach naczyń. Parametr C – powierzchnie zewnętrzne były zdecydowanie lepiej opracowane niż wewnętrzne, ale odnosi się to zazwyczaj do jakości wyrównania powierzchni, a nie do ich faktur. W największej liczbie przypadków obie powierzchnie były równe, nieznacznie szorstkie, przy czym szorstkość spowodowana była „wystawianiem” domieszki w wyniku zgładzania ścianek (dla zewnętrznych powierzchni fakt ten odnotowano na 12 ułamkach, co stanowi 75% całości zbioru). Tylko w czterech przypadkach (tj. 25%) odnotowano powierzchnie zewnętrzne gładkie. Parametr D.1 – wypał w atmosferze albo utleniającej, przy stałym, bądź w miarę stałym dopływie powietrza, efektem czego są pojemniki o ceglastym zabarwieniu ścian zewnętrznych i jednobarwnym przełame, albo w atmosferze redukcyjnej, czego wynikiem są naczynia o czerepie ciemnobrunatnym i dwubarwnym przełame – ich udział, podobnie jak zastosowanej domieszki, jest mniej więcej równy, D.2 – przełamy jednobarwne (56,3%), dwubarwne (43,7%).

W obrębie analizowanej grupy, w wyniku rekonstrukcji rysunkowej wyróżniono pięć naczyń, które reprezentują cztery typy:

- garnki jajowate, z krótkim, nieznacznie wychylnym na zewnątrz wylewem (ryc. 5: 3). Podobne formy Zofia Kurnatowska zaliczyła do typu I grupy A naczyń ręcznie lepionych, występujących na ziemiach polskich w VI–VII w., które nawiązują do klasycznego typu praskiego (1970; 1984, s. 374).

Zaliczone do typu 1 w ramach RT-I według Michała Brzostowicza (2002, s. 25, ryc. 9: 1):

- naczynia z wklęsłą, krótką szyjką, z nieznacznie odgiętymi na zewnątrz brzegami, baniastymi brzuściami (ryc. 5: 4). Według Z. Kurnatowskiej typ IV grupa A (1984), według M. Brzostowicza typ 4 w ramach RT-I; w zespole brzuszczewskim najliczniej reprezentowane w fazie B (2002, s. 27);
- garnki o jajowatym brzuścu, z krótkim, wychylonym na zewnątrz wylewem (ryc. 5: 5). Według typologii Z. Kurnatowskiej zaliczone do typu V grupy A (1984). Znane między innymi z Bruszczewa, pow. kościański, gdzie pojawiają się w fazie B i B/C wczesnego średniowiecza, odnoszone do typu 5, w ramach RT-1 (Brzostowicz 2002, s. 27, ryc. 9: 5);
- naczynia o silnie wydętym brzuścu, z krótkim, czasami pionowym, czasami lekko wychylonym wylewem (ryc. 5: 6). Ramowo datowany na fazę B wczesnego średniowiecza, w ramach typu 6 RT-I według M. Brzostowicza (2002, s. 27, ryc. 9: 6).

Na naczyniach z grupy 1 nie odnotowano żadnego sposobu zdobienia.

Grupa 2 – naczynia całkowicie obtaczane

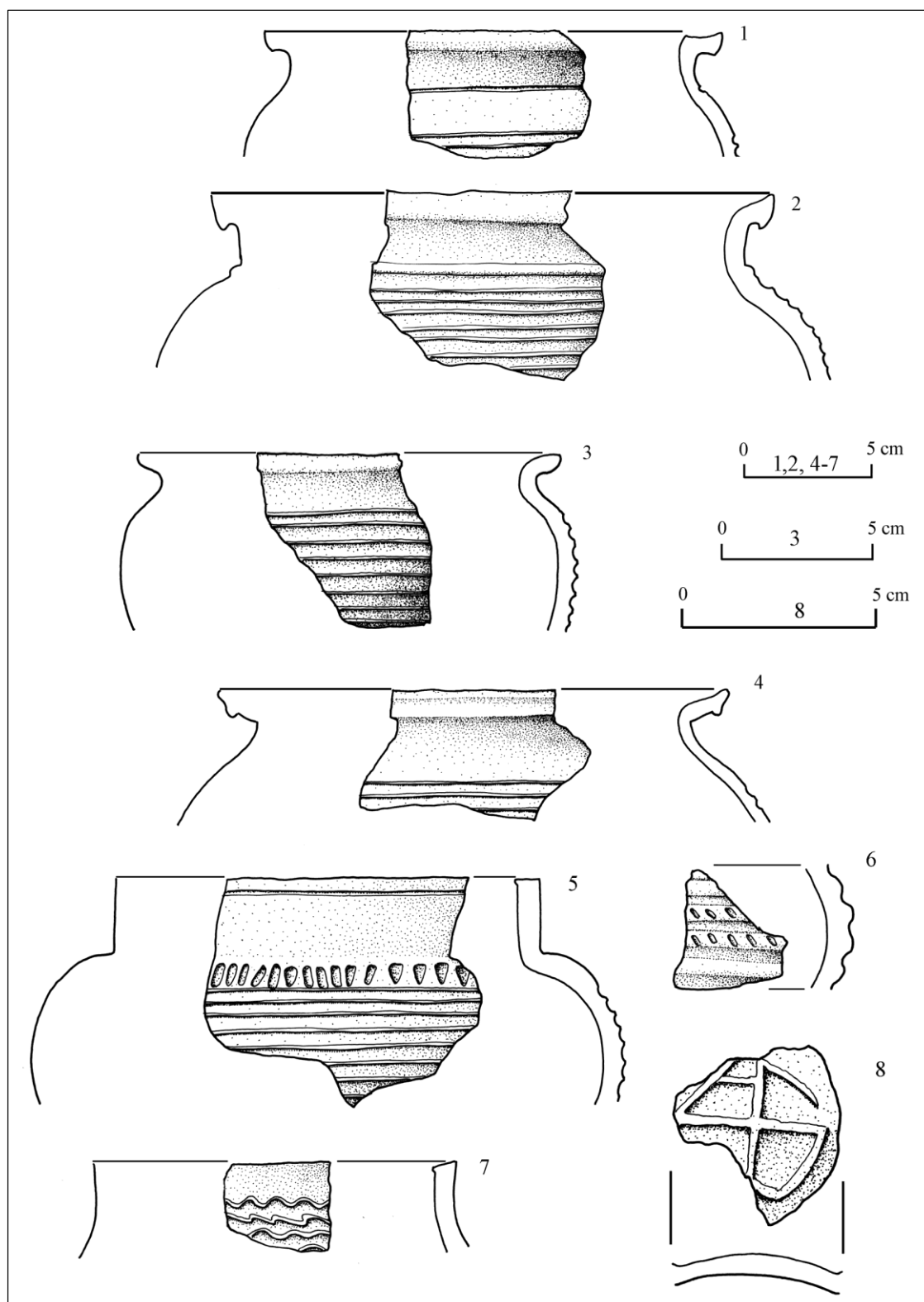
Odnótowano tutaj 150 ułamków (w tym 33 wylewy, 10 den i 107 brzuśców). Parametr A: dominacja naczyń II grupy technicznej (146 fr. - 97,3% całości zbioru). Pod tym względem naczynia wytwarzane w warsztatach koszanowskich nie odbiegają od ogólnych preferencji widocznych na innych stanowiskach z tego czasu, gdzie także notowany jest znaczny udział naczyń średniościennych (grupa II), ale przy jednoczesnej obecności naczyń cienkościennych, czego nie stwierdzono na osadzie w Koszanowie (np. Żerniki, pow. poznański, stan. 25 – P. Pawlak 2007, s. 64; Markowice, pow. poznański, stan. 26 – E. Pawlak, P. Pawlak 2008, s. 147 i n.; Głuchowo, pow. poznański, stan. 24 – P. Pawlak, Pietrzak 2006, za: E. Pawlak, P. Pawlak 2008, s. 148). Parametr B – domieszka mineralna, ostrokrawędzisty tłuczeń granitowy: drobnodziarnisty (80 fr. - 53,4%), średniodziarnisty (65 - 43,3%), piasek (3 - 3,3%). Zwiększająca się rola frakcji domieszki drobnodziarnistej jest notowana na wielu stanowiskach z młodszych faz wczesnego średniowiecza zarówno w Wielkopolsce (P. Pawlak 2007, s. 63 i tam dalsza literatura) czy na Kujawach (Róžański 2013, s. 249). Naczynia formowane były na kole garncarskim w technice taśm-wałków. Nie można wykluczyć, że stosowano tzw. technikę śli-

zgową, powszechną w młodszych fazach wczesnego średniowiecza (Kurnatowska 1973, s. 443; Buko 1990, s. 105), zwłaszcza, że znaczna część odkrytych fragmentów naczyń charakteryzuje się równomierną grubością ścianek, z widocznymi niekiedy ciągami palcowymi. Nieliczny zbiór den nie pozwala na pełną analizę dodatkowych zabiegów technicznych notowanych na naczyniach z tego czasu. Odnotowano zarówno dna płaskie, słabo wyodrębnione, jak i wklęsłe. Zaobserwowano stosowanie podsypki, głównie piasku. Parametr C: duże ujednolicenie zbioru – zewnętrzna szorstka (113 fr. - 75,3% całości zbioru), gładka (37 - 24,7%), wewnętrznie głównie szorstka (138 - 92%). Parametr D – brak wyraźnej preferencji, jeśli chodzi o temperaturę oraz warunki wypału – zarejestrowano zarówno naczynia wypalane w atmosferze utleniającej, jak i redukcyjnej, choć wydaje się, że pierwsza z nich była bardziej preferowana (112 ułamków o jednobarwnym przełamie), co notowane jest i dla innych stanowisk z młodszych faz wczesnego średniowiecza (por. E. Pawlak, P. Pawlak 2008, s. 150).

Odnosnie do naczyń całkowicie obtaczanych wyodrębniono, na podstawie rekonstrukcji rysunkowej, kilka jednostek taksonomicznych. Dalszy ich podział przeprowadzono w nawiązaniu do klasyfikacji zaproponowanej przez Michała Brzostowicza (2002). W ramach wyodrębnionych przez niego Naczyń XI Rodziny Typów (RT-XI) wyróżniono kilka typów:

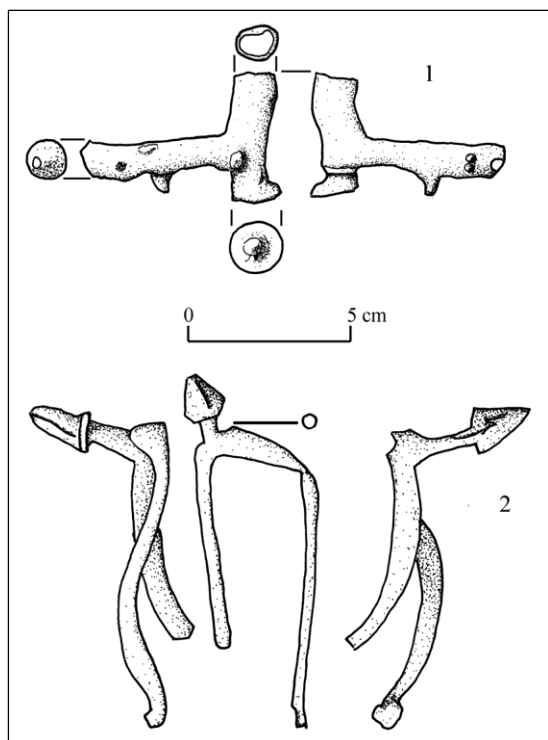
- typ 2 (ryc. 6: 1). Jako inne analogie można wskazać Markowice (E. Pawlak, P. Pawlak 2008, ryc. 56: 11), Żerniki (P. Pawlak 2007, tabl. 15: 13) czy Bodzie, pow. włocławski (Róžański 2013, tabl. 22: 7);
- typ 3 (ryc. 6: 2). Znane między innymi z Markowic (E. Pawlak, P. Pawlak 2008, ryc. 58: 3);
- typ 4 (ryc. 6: 3). Podobne naczynia zarejestrowano między innymi na stanowisku w Żernikach (P. Pawlak 2007, tabl. 13: 14; 16: 11) czy Kozanach Podleśnych (Antowska-Gorączniak i in. 2010, ryc. 13: 6);
- typ 6 (ryc. 6: 4). Znane z wielu stanowisk wczesnośredniowiecznych – np. Markowice, stan. 26 (E. Pawlak, P. Pawlak 2008, ryc. 52: 17; 58: 5), Żerniki (P. Pawlak 2007, tabl. 15: 7).

W ramach Naczyń XII Rodziny Typów według M. Brzostowicza (2002) wyróżniono typ 2 (ryc. 6: 5, 7), przy czym należy podkreślić, że okazy wymienione przez tego autora grupują tylko formy

Ryc. 6. Koszanowo, stan. 17, pow. kościański. Wybór materiału ceramicznego z fazy D wczesnego średniowiecza (rys. J. Żychlińska).

Fig. 6. Koszanowo, site 17, Kościan County. Selection of ceramic material from the early Middle Age, phase D (drawn by J. Żychlińska).

Ryc. 7. Koszanowo, stan. 17, pow. kościański. Przedmioty metalowe z obiektów wczesnośredniowiecznych (rys. J. Żychlińska).

Fig. 7. Koszanowo, site 17, Kościan County. Metal artifacts from early medieval features (drawn by J. Żychlińska).

o prostej, cylindrycznej szyjce i prosto ściętej krawędzi (Brzostowicz 2002, ryc. 23: 2). Stąd niejako dla porządku zostaną przywołane analogie z innych stanowisk, gdzie odnotowano także szyjki lekko nachylone do wewnątrz – np. Markowice, stan. 26 (E. Pawlak, P. Pawlak 2008, ryc. 52: 18, 53: 1; 54: 5), Bodzia, stan. 6 (Róžański 2013, tabl. 20: 15).

Należy podkreślić, że wytwórczość naczyń glinianych w starszych fazach wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce czy Małopolsce, terytoriach związanych z praską prowincją kulturową, charakteryzuje się stosunkowo małą różnorodnością form (Parczewski 1988). Na tych terenach (zwłaszcza w Wielkopolsce) zdecydowaną przewagę mają garnki o słabiej lub silniej zaznaczonych elementach budowy, natomiast naczynia innych typów (na przykład talerze, misy, pucharki czy też garnki

o niestandardowych kształtach) stanowią pojedyncze znaleziska (np. w Markowicach, stan. 26 typy K, L, L1 i M – E. Pawlak, P. Pawlak 2008, tabl. 6, czy w Bytkowie, pow. poznański, stan. 1 – E. Pawlak 2011).

Na naczyniach z grupy 2, na 68 fragmentach (45,3% całości zbioru), zaobserwowano ornament, w stosunku do którego stwierdzono wyraźną standaryzację¹ ograniczającą się głównie do nanoszenia na czerepy naczyń dookolnych poziomych żłobków lub bruzd (łącznie 60 fr. – 88,2% całości zdobionego zbioru – ryc. 6: 1-4). Sporadycznie wystąpiły motywy łączące dookolne linie ryte i podwójną linię falistą albo była to samodzielna (zarejestrowana) wielokrotna linia falista (1 fr. – ryc. 6: 7). W ramach techniki reliefowej odnotowano, poza ryciem także odciskanie – krótkie, zazwyczaj ukośnie odciski (nakłucia lub nacięcia) albo występujące jako motyw samodzielny, zazwyczaj w kilku szeregach, czy to płaskich ściankach naczyń, czy to na powierzchniach pokrytych głębokimi żłobkami (ryc. 6: 6), niekiedy w towarzystwie dookolnych linii rytých (ryc. 6: 5). Odnotowano także pojedynczy fragment dna ze znakiem garncarskim (ryc. 6: 8).

Zabytki metalowe

W toku prac wykopaliskowych w dwóch obiektach związanych z okresem wczesnego średniowiecza odnotowano dwa zabytki wykonane z żelaza. Odnośnie do pierwszego z nich (ryc. 7: 1), mimo przeprowadzenia kwerendy w ramach opublikowanych wyników badań na wielu stanowiskach wczesnośredniowiecznych oraz konsultacji naukowej z innymi badaczami², nie udało się niestety określić jego pierwotnego przeznaczenia. Drugi z zabytków to ostroga (ryc. 7: 2), którą na podstawie cech formalnych można zaliczyć do typu II, odmiany 2 według Zofii Hilczerówny (1956, s. 21 i n.) z bodźcem kolcowym. Egzemplarz z Koszanowa ma kabłąk w kształcie litery U, jedno z ramion kabłąka jest nieznacznie wygięte w rzucie bocznym. Zachował się tylko jeden zaczep, mocno skorodowany. Bodziec składa się z dość długiej, lekko łukowato wygiętej szyjki i dwupiramidalnego kolca o nieregularnej powierzchni boków. Okres występowania

¹ Standaryzacja ta widoczna jest także w rozmiarach naczyń, co w przypadku analizowanego zbioru przekłada się głównie na średnice wylewów naczyń – mieszczące się dla RTXII od 14 do 18 cm, sporadycznie 20 cm, dla pojemników RTXII głównie 16 cm, sporadycznie 14 cm.

² W tym miejscu dziękuję mgr Ewie Pawlak oraz mgr. Pawłowi Pawlakowi, wybitnym specjalistom zajmującym się między innymi problematyką wczesnego średniowiecza, za udzielenie mi informacji odnośnie do problematycznego zabytku.

tych ostróg w Polsce został określony przez badaczkę na XI w., z zastrzeżeniem, że czas ich produkcji był węższy i ograniczał się do 1. poł. XI w. (Hilczerówna 1956, s. 46).

Kości zwierzęce

W obiektach wiązanych z wczesnym średniowieczem znaleziono 20 ułamków kości i zębów zwierzęcych³. Wśród nich wydzielono 10 fragmentów pochodzących od bydła i 6 należących do świń. W czterech przypadkach gatunku nie oznaczono. Zachowane szczątki zwierzęce są tak nieliczne, że trudno na ich podstawie wysuwać daleko idące wnioski natury gospodarczej, jak np. preferencje hodowlane i związane z tym upodobania konsumpcyjne.

OSADA Z OKRESU NOWOŻYTNEGO

Zarejestrowane relikty związane z osadnictwem nowożytnym obejmują łącznie 10 nieruchomych obiektów kulturowych o prostych układach stratygraficznych. Wśród nich wyróżniono jamy o bliżej nieokreślonych funkcjach gospodarczych oraz pojedynczy dołek postłupowy, które pod względem kształtów oraz rozmiarów są zbieżne z omawianymi wyżej (ryc. 4). Nieruchome obiekty kulturowe zostały odkryte w północno-wschodniej części stanowiska, choć nie tworzyły zwartych układów przestrzennych (ryc. 2). Pod względem funkcjonalnym obiekty te są tożsame, a ich konstrukcja oraz funkcja, jak również homogeniczność źródeł ruchomych, a także współwystępowanie reprezentantów omówionych wyżej grup naczyń w ramach konkretnych, wspólnych obiektów, wskazuje na możliwość krótkotrwałego funkcjonowania tu osadnictwa nowożytnego, choć nie wykluczone, że w wyniku badań wykopaliskowych zostały zarejestrowane jedynie peryferia osady nowożytnej.

W obiektach tych odnotowano wyłącznie materiał ceramiczny – łącznie 24 ułamki, pochodzące głównie ze środkowych partii naczyń, tj. brzuśce (22 fr. - 91,6% całego zespołu). Materiał ten także charakteryzuje się znacznym stopniem rozdrobnienia, co oznacza brak możliwości wyróżnienia form morfologicznych, ponadto, poza pojedynczym fragmentem brzuśca, na którym umieszczono

ornament dookołnej linii rytej, nie odnotowano jakiegokolwiek innego sposobu zdobienia, dlatego główny nacisk w niniejszej analizie położony został na aspekt technologiczny. Zbiór reprezentujący głównie ułamki ceramiki naczyńowej (24 fragmenty), został podzielony na trzy podstawowe grupy, charakteryzujące się odmiennymi cechami w zakresie techniki wykonania, tj. odmiennymi warunkami wypału, skupiające ceramikę stalowoszara, cegląstą i brunatną.

Grupa stalowoszara (9 fr. - 37,5% całości zbioru ceramiki nowożytnej). Obecność ceramiki stalowoszarej jest często notowana na różnych stanowiskach nowożytnych, przy czym jej ilość jest zależna od charakteru stanowiska (Czopek, Lubelczyk 1993, s. 29). Parametr A: grupa II (6 fr.), grupa I (3). Może to być dowodem na to, że w przypadku stanowiska w Koszanowie 17 nadal stosowano tradycyjną metodę formowania naczyń przy jednoczesnym wprowadzaniu toczenia, co jest poświadczane na innych stanowiskach z tego czasu (Kajzer 1986, s. 223-224; Grygiel, Jurek 1996, s. 203 i n.). Parametr B: domieszka droбноziarnistego piasku, przy czym jej ilość we wszystkich analizowanych fragmentach była zbliżona – najczęściej średnia. Fragmentaryczność zbioru nie pozwala na jednoznaczne określenie czy były to naczynia formowane w technice obtaczania, czy toczenia na kole, ale jest to częsty dylemat badawczy zbiorów ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytnej (Gajewska 1990, s. 162). Parametr C: powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna głównie szorstka. Pewnym novum, aczkolwiek obserwowanym marginalnie w omawianym zbiorze, jest stosowanie pól na naczyniach stalowoszarych, przy czym zaobserwowano je tylko i wyłącznie na powierzchniach wewnętrznych (barwa biała i polewa przezroczysta). Parametr D: Wypał dobry, barwy głównie ceglaste lub ciemnobrunatne, jednolite, jednobarwne przełamy.

Grupa cegląsta (10 fr. - 41,7% całego zbioru naczyń nowożytnych). Parametr A: grupa I (5), grupa II (5). Parametr B: domieszka droбноziarnistego piasku i trudna do identyfikacji substancja ilasta. Ze względu na znaczne rozdrobnienie materiału nie można jednoznacznie stwierdzić czy wszystkie relikty naczyń wykonane były na kole, choć ogólne ustalenia dotyczące zastępowania techniki taśmowo-ślizgowej na rzecz toczenia, wnoszą, że

³ Analizę archeozoologiczną wykonała dr Kamilla Waszczuk

z APB Thor Sp. z o.o. z Gniezna.

proces ten dokonał się około połowy XVI w. (Gajewska 1990, s. 166). Parametr C: powierzchnia zewnętrzna i wewnętrzna głównie szorstka, na trzech ułamkach od wewnątrz odnotowano ślady polewy (w dwóch przypadkach ołowiowa, a więc przezroczysta, w jednym czekoladowa [brązowa]). Nie przedstawiano odrębnej charakterystyki odnoszącej się do fragmentów ze śladami polewy z uwagi na fakt, iż w sensie technologicznym mamy do czynienia z uławkami o takich samych cechach, jak naczynia niepolewane. Ponadto znaczna część naczyń nowożytnych szkliona była jedynie w górnych partiach, a w przypadku stanowiska w Koszanowie odnotowano wyłącznie fragmenty brzuśców. Parametr D: wypał w atmosferze utleniającej, przy stałym, długotrwałym dopływie powietrza, barwy czerpów o intensywnym czerwonym lub ceglastym zabarwieniu ścianek zewnętrznych i wewnętrznych (rzadko ciemnobrunatnym) oraz jednobarwnych przełamach. W zakresie zdobnictwa na pojedynczym fragmencie brzuśca odnotowano, silnie zatarty obecnie, ornament dookołnej linii rytej.

Grupa brunatna (5 fr. - 20,8% całości zbioru). Parametr A: grupa I (1), grupa II (4). Parametr B: domieszka drobnziarnistego piasku. Parametr C: powierzchnie szorstkie, w pojedynczym przypadku na wewnętrznej ścianie naczynia odnotowano ślady białej polewy. Parametr D: w miarę równomierny dostęp powietrza, czerepy o barwach wewnętrznych głównie ciemnobrunatnych, przełamy jednobarwne.

Mając na uwadze wyżej omówione kwestie techniczne zbioru naczyń nowożytnych można określić ich metrykę. Duża zbieżność cech technologicznych w ramach wyróżnionych grup, pozwala określić ich chronologię na połowę XVI wieku.

WNIOSKI KOŃCOWE

Ratownicze badania wykopaliskowe na stanowisku 17 w Koszanowie potwierdziły istnienie w tym miejscu osadnictwa trwającego od późnej epoki brązu po okres nowożytny. Miejsce to było zatem użytkowane przez ponad dwa tysiące lat. Trzy najstarsze horyzonty zasiedlenia rejestrowane były głównie w południowo-zachodniej partii obszaru badań, podczas gdy osadnictwo nowożytne notowano przede wszystkim w strefie północno-wschodniej.

Osada ludności kultury łużyckiej stanowi jeden z ważniejszych komponentów kulturowych stanowiska nr 17 w Koszanowie. W świetle przytoczonych wyżej uwag można ją datować na schyłek V okresu epoki brązu i początek wczesnej epoki żelaza. Ze względu na brak zabytków wydzielonych, mogących uściślić tę chronologię, należy zatrzymać się jedynie na ogólnych ustaleniach dotyczących datowania omawianej osady. Nie jest to ewenement w przypadku osiedli ludności kultury łużyckiej. Co istotne, w powiecie kościańskim, poza wielokutrowym stanowiskiem w Koszanowie nr 11 (Wróbel 1995), brak jest osad rozpoznanych w wyniku prospekcji AZP, o badaniach wykopaliskowych nie wspominając. Wszystkie stanowiska notowane w tej okolicy, od III okresu epoki brązu aż po koniec HaD, mają charakter sepulkralny (Żychlińska 2013, mapy 1-5). Fakt ten niezmiennie utrudnia omawianie osadnictwa tego okresu w szerszym kontekście struktury osadniczej ludności kultury łużyckiej. Tym samym stawia to osiedle w Koszanowie jako jeden z ważnych elementów siatki osadniczej z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Wielkopolsce południowej.

Osada ludności kultury przeworskiej stanowi niewielki komponent kulturowy stanowiska nr 17 w Koszanowie. W świetle cytowanych analogii ceramicznych można ją datować na fazę C₁-C₃ okresu wpływów rzymskich. Ze względu na brak zabytków wydzielonych, chronologia osiedla zasnada się jedynie na parametrach technologicznych i morfologicznych, co jest często spotykane dla tego typu struktur z okresu wpływów rzymskich. Najbliższym geograficznie przykładem jest osada w Koszanowie, stan. 11 (Wróbel 1995), nieco dalej osada w Płoskach, stan. 3 (Wróbel 1992). Na pierwszej odkryto między innymi warsztat kuźniczy, budynki mieszkalne, gospodarcze, mielerze, dymarki, piece wapiennicze oraz prawdopodobnie grodzie przeciwpowodziowe (Wróbel 1995, s. 56), na drugiej obiekty mieszkalne, studnię i piecowisko dymarskie (Wróbel 1992, s. 53). Nie można wykluczyć, że w przypadku stanowiska w Koszanowie nr 17, gdzie obiekty kultury przeworskiej odnotowano w znacznym rozproszeniu, w niemal równoleżnikowym pasie w obrębie całego przebadanego obszaru (plan 1), także mamy do czynienia z osiedlem o rozproszonym kilku-dworczym typie zabudowy, charakterystycznym dla schyłku starożytności, choć ubogi zespół źródeł, zarówno ceramicznych, jak i szczątków zwierzęcych nie pozwala na

wysuwanie daleko idących wniosków dotyczących odkrytej tutaj struktury osadniczej. W najbliższej okolicy znanych jest zaledwie kilka punktów „późnoprzeworskiego” osadnictwa, co pozwala sądzić o istnieniu tu skupienia o trudnych do sprecyzowania granicach (Wróbel 1992, s. 56).

Szczególnie istotną rolę w zasiedleniu omawianego obszaru odegrała społeczność z okresu wczesnego średniowiecza. Na podstawie analizy źródeł ceramicznych można stwierdzić, że zasiedlenie omawianego stanowiska w tym okresie miało dwufazowy charakter. Pierwsza faza, reprezentowana przez trzy obiekty (48, 72 i 73) wiązana jest z przełomem VIII i IX wieku (faza B/C wczesnego średniowiecza), druga liczniejsza (łącznie 31 obiektów) odnosi się do pierwszej połowy XI wieku (faza D/E wczesnego średniowiecza). O tak sprecyzowanej chronologii wnoszą cechy technologiczne fragmentów naczyń – zwłaszcza całkowite obtaczanie, przewaga domieszki drobnoziarnistej oraz znaczne ujednolicenie zbioru jeśli chodzi o sposoby zdobienia. Dodatkowo datowanie to umacnia ostroga z bodźcem kolcowym. Nie można wykluczyć, że założona przez tą ludność wieś stanowiła jedną z wielu osad otwartych, tworząc, w ramach istnie-

jącego nieopodal grodziska w Bruszczewie, harmonijną, zwartą strukturę osadniczą.

Okres nowożytny na stanowisku nr 17 w Koszanowie reprezentowany jest stosunkowo ubogo, tak pod względem nieruchomości obiektów kulturowych, jak i materiału ruchomego (wyłącznie ułamki naczyń). Rozpoznanie nowożytnego osadnictwa wiejskiego, nie tylko w Wielkopolsce, nadal wymaga wielu uzupełnień, tak w kwestii struktur osadniczych, ale również ważnej gałęzi wytwórczości, jaką niewątpliwie w tamtych czasach było garncarstwo. Badania w Koszanowie stanowią zatem ważny wkład w tę tematykę. Pozwoliły zwrócić uwagę na możliwość marginalnego przetrwania do czasów nowożytnych jedynie nieco zmodyfikowanych tradycyjnych technik garncarskich.

Adres Autorki:

dr Justyna Żychlińska
Katedra Archeologii i Cywilizacji Starożytnych
Wydział Historyczny
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
ul. ks. Poniatowskiego 12
85-671 Bydgoszcz
e-mail: justyna.zychlinska@ukw.edu.pl
ORCID: 0000-0003-1394-2446

LITERATURA:

ANTOWSKA-GORĄCZNIK O., PAWLAK P., PIETRZAK R., TABAKA A.

- 2010 *Średniowiecze*, [w:] *Osadnictwo Kotliny Kolskiej. Archeologiczne badania ratownicze na trasie autostrady A2. Via Archaeologica Posnaniensis. Źródła archeologiczne z badań wykopaliskowych na trasach dróg i autostrad*, red. J. Bednarczyk, J. Kabaciński, A. Koško, t. 1, Poznań, s. 513-552.

BRZOSTOWICZ M.

- 2002 *Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu*, Poznań.

BUKO A.

- 1990 *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Wrocław.

CZOPEK S., LUBELCZYK A.

- 1993 *Ceramika rzeszowska. XIV-XVIII wiek*, Rzeszów.

DERNOGA M., FREDRYCH A.

- 1985 *Osada ze schyłku środkowego okresu lateńskiego w Białosłiwie, woj. Piła*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 34 (1982-1985), s. 66-76.

GAJEWSKA M.

- 1990 *Garncarstwo nowożytne w Polsce. Stan i potrzeby badań*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, nr 36, s. 159-169.

GRYGIEL R., JUREK T.

- 1996 *Doliwowie z Nowego Miasta nad Wartą, Dębna i Biechowa. Dzieje rezydencji i ich właścicieli*, Łódź.

HILCZERÓWNA Z.

- 1956 *Ostrogi polskie z X-XIII wieku*, Poznań.

KAJZER L.

- 1986 *Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążu*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 34, s. 199-225.

KONDRACKI J.

- 1994 *Geografia regionalna Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*, Warszawa.
2002 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.

KURNATOWSKA Z.

- 1970 *Praski typ ceramiki*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, red. G. Labuda, S. Stieber, t. 4, cz. 1, s. 305-309.

- 1973 *Główne momenty rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa polskiego*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 21, nr 3, s. 435-447.
- 1984 *Próba uchwycenia zróżnicowania kulturowego ziem polskich w VI-VII w.*, „Archeologia Polski”, t. 29, s. 371-398.
- MICHAŁOWSKI A.
- 2008 *Budynki ziemne z osad kultury przeworskiej w Wielkopolsce. Ziemianka – półziemianka – budynek zagłębiony. W poszukiwaniu definicji*, [w:] *Kultura przeworska. Odkrycia – interpretacje – hipotezy*, red. J. Skowron, M. Olędzki, t. 2, Łódź, s. 461-486.
- MIKASZEWSKA-BALCER R.
- 1991 *Ceramika kultury łużyckiej ze st. 4 w Biskupinie*, [w:] *Prahistoryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, red. J. Jaskanis, T. Węgrzynowicz, Warszawa, s. 127-170.
- MOGIELNICKA-URBAN M.
- 1984 *Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- PARCZEWSKI M.
- 1988 *Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych*, Kraków.
- PAWLAK E.
- 2011 *Bytkowo, pow. poznański, stan. 1. Osadnictwo wczesnośredniowieczne* (maszynopis przechowywany w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu), Poznań.
- PAWLAK P.
- 2007 *Ceramika naczyniowa*, [w:] *Żerniki, gm. Kórnik, stan. 25. Osadnictwo pradziejowe, wieś średniowieczna i folwark nowożytny. Archeostrada. Studia i materiały z badań wykopaliskowych na autostradzie A2 – odcinek wielkopolski*, red. E. Pawlak, P. Pawlak, t. 1, Poznań, s. 61-162.
- PAWLAK E., PAWLAK P.
- 2008 *Osiedla wczesnośredniowieczne w Markowicach pod Poznaniem wraz z pozostałościami osadnictwa pradziejowego*, Poznań.
- PAWLAK P., PIETRZAK R.
- 2006 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne, z przełomu wczesnego i późnego średniowiecza oraz nowożytne na stan. 24 w Głuchowie, nr AUT 148* (maszynopis w archiwum Fundacji „Patrimonum” w Poznaniu), Poznań.
- ROGAŁSKI B., ŻYCHLIŃSKA J.
- 2005 *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku 2 w miejscowości Łęczyska, pow. Pajęczno, woj. łódzkie*, [w:] *Badania Archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” SA*, red. W. Dzieduszycki, R. Mazurowski, D. Żychliński, t. 5, Poznań, 13-180.
- RÓŻAŃSKI A.
- 2013 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne*, [w:] *Bodzia, stan. 6. Witoldowo, stan. 1. Śliwkowo, stan. 4. Archeologiczne badania ratownicze na trasie autostrady A1, w woj. kujawsko-pomorskim*, red. W. Kaczor, M. Żółkiewski, Poznań, s. 229-314.
- SZAMAŁEK K.
- 1987 *Kruszwicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- SZAMAŁEK K., DUDZIAK-JANKOWIAKOWA J., KAROLCZAK Z.
- 1979 *Osadnictwo podgrodzia bnińskiego*, [w:] *Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim. Podgrodzie*, red. J. Żak, Warszawa-Poznań, s. 5-248.
- WRÓBEL M.
- 1992 *Badania osady ludności kultury przeworskiej w Płoskach, stan. 3, gm. Wąsosz, woj. leszczyńskie, w latach 1988-90*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 1, s. 45-55.
- 1995 *Ratownicze badania wykopaliskowe na wielokulturowym stanowisku nr 11 w Koszanowie, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, s. 55-66.
- ŻYCHLIŃSKA J.
- 2013 *Przemiany stylistyczne naczyń ceramicznych ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce*, Bydgoszcz.
- ŻYCHLIŃSKI D.
- 2008 *Ceramika naczyniowa z okresu wędrówek ludów z osady ludności kultury przeworskiej w Gieczu, pow. Środa Wielkopolska, stanowisko 21*, [w:] *Kultura przeworska. Odkrycia – interpretacje – hipotezy*, red. J. Skowron, M. Olędzki, t. 2, Łódź, s. 383-452.

Sebastian Przybylski

BADANIA OSAD KULTURY PRZEWORSKIEJ
W DORZECZU GÓRNEJ BARYCZY –
OSADY W KAŁKOWSKIM, STAN. 4, GM. SOŚNIE,
I JANKOWIE ZALEŚNYM, STAN. 4, GM. RASZKÓW,
POW. OSTROWSKI, WOJ. WIELKOPOLSKIE,
W ŚWIETLE ZDJĘĆ LOTNICZYCH I BADAŃ GEOFIZYCZNYCH

STUDIES OF SETTLEMENTS OF THE PRZEWORSK CULTURE IN THE UPPER
BARYCZ RIVER BASIN – SETTLEMENTS IN KAŁKOWSKIE, SITE 4, SOŚNIE
COMMUNE AND JANKÓW ZALEŚNY, SITE 4, RASZKÓW COMMUNE,
OSTRÓW DISTRICT, WIELKOPOLSKA VOIVODESHIP, IN THE LIGHT
OF AERIAL PHOTOGRAPHY AND GEOPHYSICAL SURVEY

Abstrakt: Celem prac zrealizowanych w ramach projektu: „Badania osad kultury przeworskiej w dorzeczu górnej Baryczy” było nieinwazyjne rozpoznanie rozplanowania osad w Kałkowskim, gm. Sośnie, stan. 4, i Jankowie Zaleśnym, gm. Raszków, stan. 4, woj. wielkopolskie. Podjęto próbę odpowiedzi na pytanie czy na obu osiedlach zostaną zarejestrowane wspólne elementy, gdyż w Kałkowskim w trakcie badań wykopaliskowych potwierdzono produkcję hutniczą, a według danych AZP także w Jankowie Zaleśnym odkryto żużel żelazny sugerujący taką samą działalność produkcyjną. Materiał do analiz obydwu stanowisk dostarczyła Fundacja Archeolodzy.org., która wykonała zdjęcia lotnicze i badania magnetometryczne. Rezultaty pokazały różnice między wspomnianymi osiedlami, które polegały na występowaniu różnego typu obiektów: jam, potencjalnych ziemianek, pieców hutniczych i pieców gospodarczych oraz palenisk.

Abstract: The aim of the work carried out under the project: „Research on the Przeworsk culture settlements in the Upper Barycz river basin” was to identify due to non-invasive methods the layouts of settlements in Kałkowskie, site 4 and in Janków Zaleśny, site 4. An attempt was made to answer the question whether there are common elements within the area of both settlements, because in Kałkowskie as a result of excavations, the bloomery smelting was confirmed and according to the AZP data, also in Janków Zaleśny iron slag was found which suggested the same production activity. The material for sites analysis was provided by the Archeolodzy.org Foundation, which made aerial photographs and magnetometric tests. The results of these analyses showed differences between the both settlements in area of the existence of different types of archaeological features: pits, potential dugouts, bloomer furnaces, furnaces and fireplaces.

Słowa kluczowe: dorzecze górnej Baryczy, badania nieinwazyjne, geofizyka, zdjęcia lotnicze, badania nad osadnictwem kultury przeworskiej, okres wpływów rzymskich

Key words: Upper Barycz basin, non-destructive research, geophysics, aerial photographs, research on the settlement of Przeworsk culture, the Roman Period

W studiach nad osadami pradziejowymi, w tym kultury przeworskiej coraz powszechniejsze są badania nieinwazyjne (zdjęcia lotnicze i geofizyka) z uwagi na dostępność sprzętu oraz efektywność i aspekt niedestrukcyjny dla nawarstwień archeologicznych (Wroniecki, Jedynak 2016, s. 279-292; Herbich 2016, s. 212-224; Wroniecki 2018, s. 27). Ze względu na wspomniane zalety także w dorzeczu górnej Baryczy postanowiono zastosować zdjęcia lotnicze i geofizyczną metodę magnetometryczną dla rozpoznania dwóch osad w Kałkowskim, gm. Sośnie, stan. 4 (AZP 72-35/11) i Jankowie Zaleśnym, gm. Raszków, stan. 4 (AZP 67-34/37), pow. ostrowski, woj. wielkopolskie.

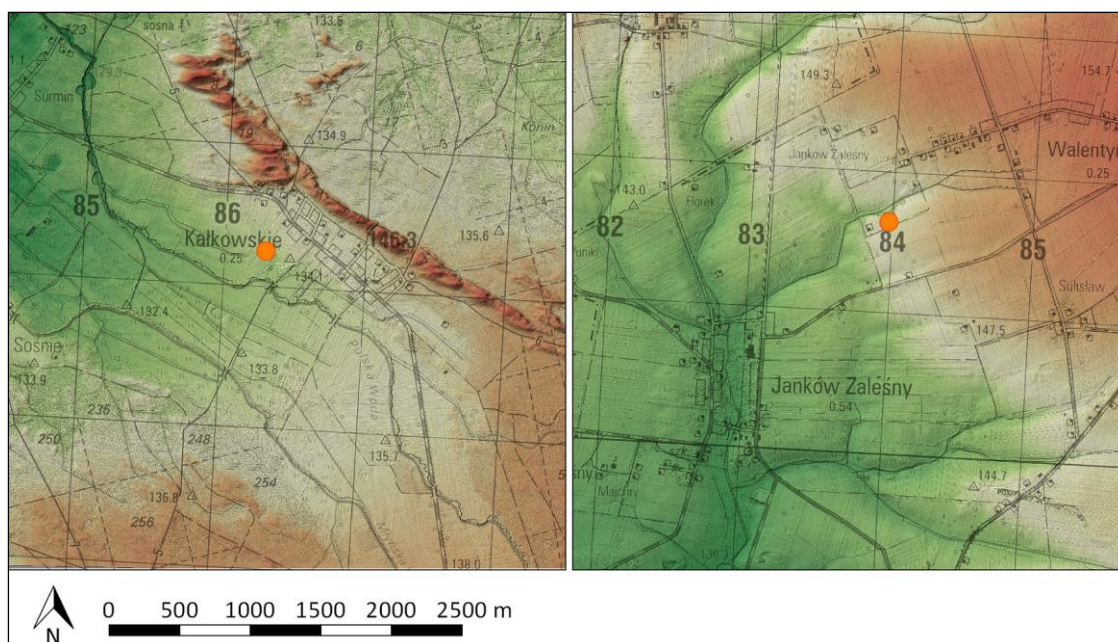
Stanowiska te różnią się pod względem warunków geograficznych. Osada w Kałkowskim leży na terasie niższej i łagodnym stoku dość szerokiej doliny, w której płyną dwa dopływy Baryczy – Polska Woda (przy stanowisku) i Młyńska Woda (526 m¹; ryc. 1-3). Według podziału w regionalizacji fizycznogeograficznej kraju dolina Polskiej Wody i Młyńskiej Wody wchodzi w skład mezoregionu Kotliny Milickiej (synonim Kotliny Odolanowska), wchodzącej w skład makroregionu Obniżenia Milicko-Głogowskiego, tak samo jak i dolina Baryczy (Kondracki 2014, s. 155, 163-166). Natomiast osada w Jankowie Zaleśnym leży na terasie bezimienego strumienia, który zasila rzekę Kuroch stanowiącą prawy dopływ Baryczy (ryc. 1, 13). Stanowisko to położone jest w mezoregionie Wysoczyzny Kaliskiej (nazywanej także Koźmińską) stanowiących część makroregionu Niziny Południowowielkopolskiej (Kondracki 2014, s. 155, 157-158). Geologicznie teren dorzecza górnej Baryczy został ukształtowany przez zlodowacenie środkowopolskie, w czasie stadiału Warty ok. 150 tys. lat temu, następnie przez oddziaływanie spływającej wody z topniejącego lodowca po zlodowaceniu bałtyckim ok. 20-18 tys. lat temu. Z racji, że obszar ten znajdował się pod lądolodem – jako morena denna charakteryzuje się niewielkim nachyleniem stoków. Lądolód naniósł także piaski, żwiry i gliny zwałowe tworząc warstwę gleby uprawnej. Dodatkowo

ukształtowanie terenu i działalność cieków wpłynęła na charakter gleb. W strefie dennej i teras nadrzecznych występują tu mułki, mady, piaski i żwiry rzeczne (Stupnicka 1989, s. 199-209; Dolata 2006, s. 2). Warunki te sprzyjały odkładaniu się rudy darniowej, która była surowcem dla zamieszkującej ten region ludności kultury przeworskiej do wytwarzania żelaza (Błażejowski 2004, s. 93; Błażejowski 2007, s. 112-113; Przybylski 2011 s. 15, 32). Właśnie ta działalność łączy oba stanowiska. W wyniku badań wykopaliskowych w Kałkowskim potwierdzono produkcję żelaza stwierdzoną w ramach badań AZP (Błażejowski 2004, s. 91; 2007, s. 104-105). Na stanowisku w Jankowie Zaleśnym, także podczas badań AZP zarejestrowano obecność żużla żelaznego sugerującego działalność metalurgiczną. Właśnie te cechy oraz różnice geograficzne i przynależność do dwóch różnych mikroregionów osadnictwa kultury przeworskiej jakie wyróżnił autor (Przybylski 2011, s. 19) stanowiły przesłankę do zainteresowania się tymi stanowiskami i podjęcia próby ich głębszej analizy porównawczej.

CO MOŻNA POWIEDZIEĆ O OSADNICTWIE NA PODSTAWIE ZDJEĆ LOTNICZYCH?

Często pierwszym badaniem, które jest stosowane do rozpoznania organizacji stanowiska archeologicznego są zdjęcia lotnicze, także w niniejszym projekcie od nich rozpoczęto prace. Naloty wykonano w połowie czerwca 2019 r. z wysokiego pułapu samolotem ultralekkim oraz w początku lipca 2019 r. z użyciem drona DJI Phantom 4. Wybrano ten czas z uwagi na występowanie długotrwałej suszy, która wpływa na możliwość obserwacji wyróżników wegetacyjnych. Uwzględnić tu trzeba, że widoczność obiektów archeologicznych na podstawie wyróżników wegetacyjnych związana jest nie tylko z długotrwałymi warunkami pogodowymi, ale także z ukształtowaniem powierzchni, warunkami geologicznymi oraz gospodarką rolną,

¹ Pomiary na podstawie www.geoportal.gov.pl.

Ryc. 1. Lokalizacja stanowisk nr 4 w Kałkowskim i nr 4 w Jankowie Zalesnym
 (projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

Fig. 1. Location of site no. 4 in Kałkowskie and site no. 4 in Janków Zalesny
 (map project M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

Ryc. 2. Widok na ukształtowanie powierzchni stanowiska nr 4 w Kałkowskim z poziomu ziemi w kierunku rzeki – południowo-zachodnim (fot. S. Przybylski).

Fig. 2. View of the surface shape of the site no. 4 in Kałkowskie from ground level towards the river – southwest (photo by S. Przybylski).

Ryc. 3. Widok na ukształtowanie powierzchni stanowiska nr 4 w Kałkowskim z poziomu ziemi w kierunku północno-wschodnim i na sposób wykonywania badań magnetometrycznych (fot. S. Przybylski).

Fig. 3. View of the surface shape of the site no. 4 in Kałkowskie from the ground level towards the north-east and on the way of performing magnetometric research (photo by S. Przybylski).

Ryc. 4. Widok z powietrza na stanowisko nr 4 w Kałkowskim w kierunku południowo-wschodnim. Widoczne wyróżniki wegetacyjne i glebowe wskazujące na różnice w warunkach wegetacyjnych stanowiących odzwierciedlenie powierzchniowej geologii (fot. M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

Fig. 4. Aerial view of site no. 4 in Kałkowskie towards the south-east. Visible vegetation and soil features indicating differences in vegetation conditions reflecting surficial geology (photo by M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

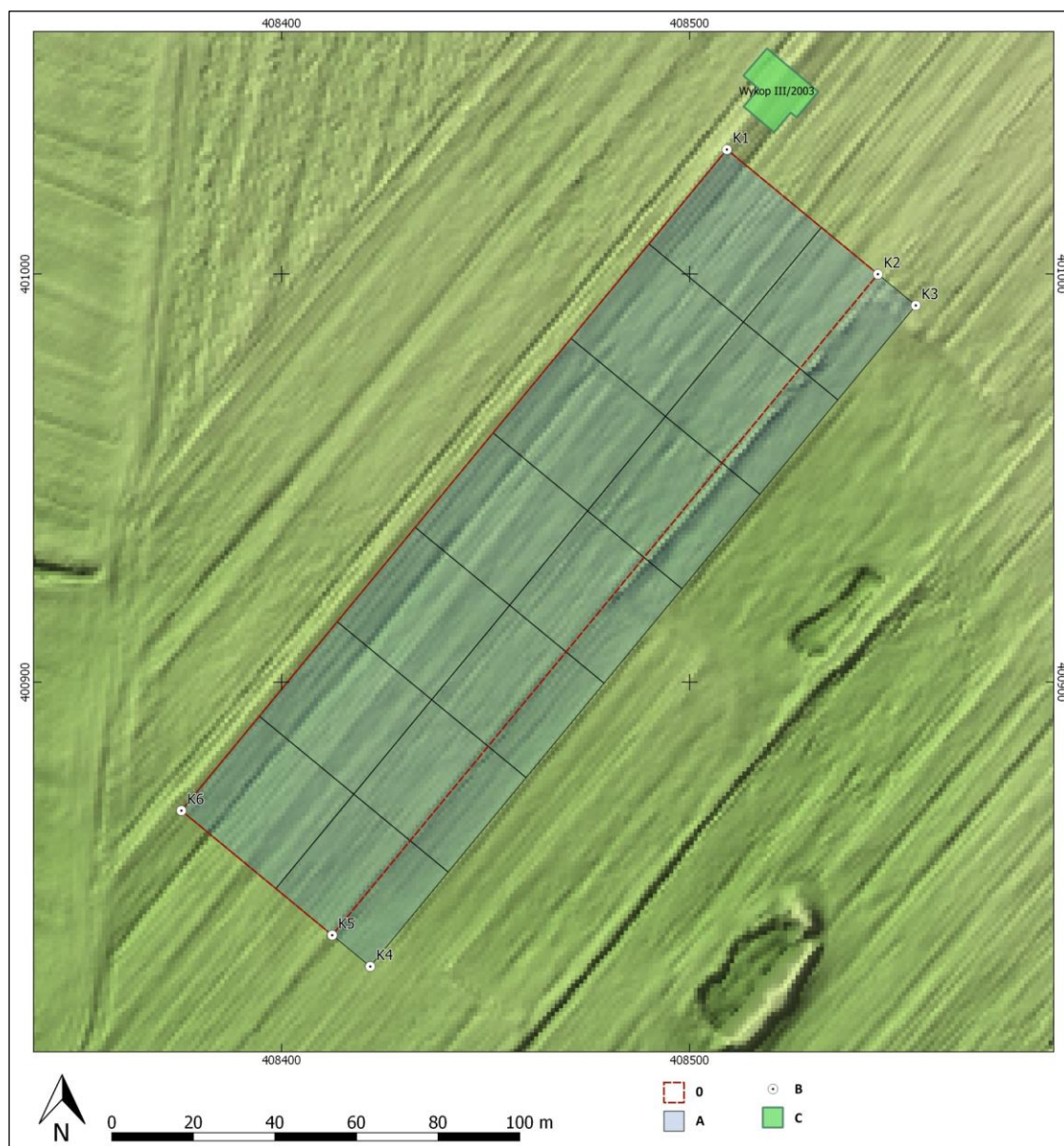
Ryc. 5. Widok z powietrza na stanowisko nr 4 w Kałkowskim z fragmentem doliny Polskiej Wody – dopływu Baryczy (fot. M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

Fig. 5. Aerial view of site no. 4 in Kałkowskie with a fragment of the Polish Water Valley – Barycz tributary (photo by M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

Ryc. 6. Widok z powietrza na stanowisko nr 4 w Kałkowskim, na ukształtowanie powierzchni stanowiska w kierunku rzeki – południowo-zachodnim (fot. M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

Fig. 6. Aerial view of the site no. 4 in Kałkowskie, for shaping the surface of the site towards the river – southwest (photo by M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

Ryc. 7. Rozplanowanie siatki pomiarowej i punkty domiarowe w Kałkowskim stan. 4 (projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

Legenda: 0 – zakres pomiarów magnetycznych, A – rozplanowanie siatki pomiarowej, B – punkty domiarowe, C – lokalizacja wykopu badawczego sąsiadującego z obszarem badań.

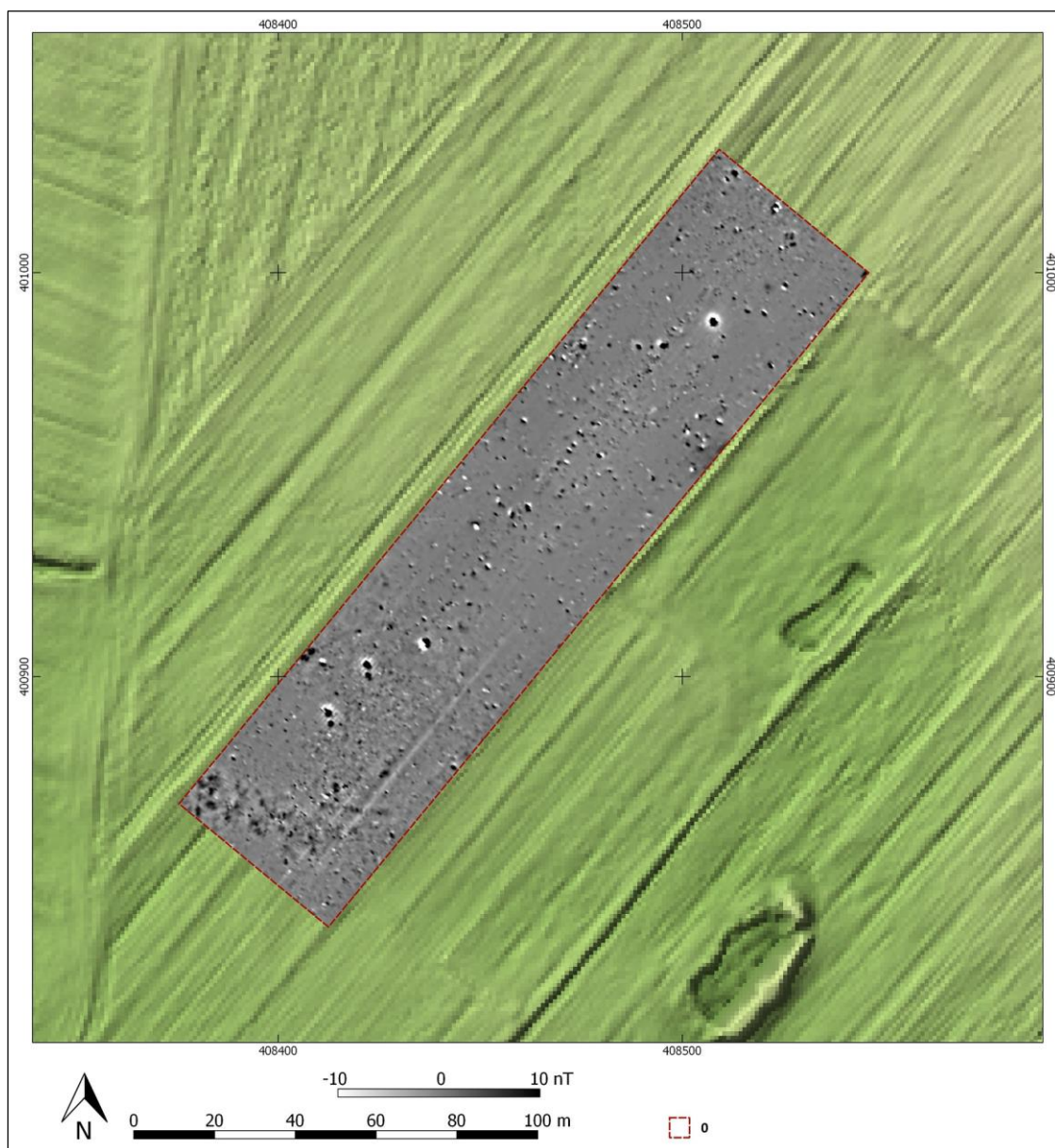
Fig. 7. Layout of the measuring grid and offset points in Kałkowski site 4 (map project M. Mackiewicz – Archeolodzy.org Foundation).

Legend: 0 – range of magnetic measurements, A – layout of the measuring grid, B – offset points, C – location of the trench adjacent to the research area.

w tym nawożeniem i stosowaniem środków ochrony roślin (Gojda 2004, s. 76-80). Wyniki są sumą tych czynników i powtarzalności badań – nalotów. Zdjęcia lotnicze istotne są też dla dokumentacji otoczenia stanowisk i zachodzących w nim zmian, co może w dalszej perspektywie wpłynąć na

działania ochrony konserwatorskiej (Krzeptowski, Moeglich, Wroniecki, 2017, s. 46; Wroniecki 2018, s. 38-39).

Na podstawie zdjęć lotniczych można stwierdzić, zarówno dla stanowiska w Kałkowskim, jak i Jankowie Zalesnym, że najbardziej widoczne są

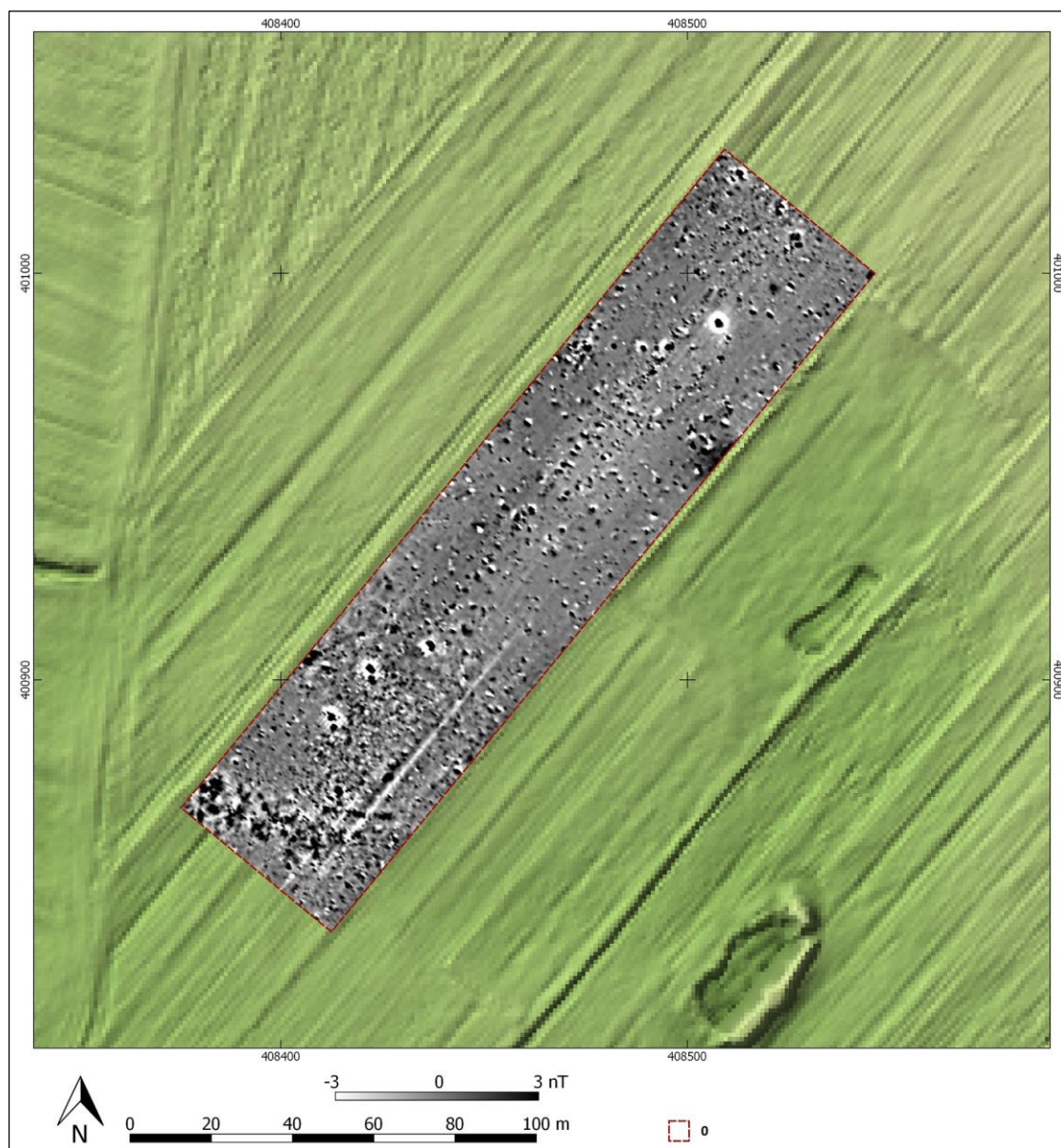
Ryc. 8. Mapa rozkładu anomalii magnetycznych w zakresie $-10/+10$ nT w Kałkowskim stan. 4
 (projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).
 0 – zakres pomiarów magnetycznych

Fig. 8. Map of the distribution of magnetic anomalies in the range $-10/+10$ nT in Kałkowski site 4
 (map project M. Mackiewicz – Archeolodzy.org Foundation).
 0 – range of magnetic measurements

warunki płytkiej geologii, w odzwierciedleniu warunków glebowych.

W Kałkowskim na podstawie wyróżników negatywnych w południowo-zachodniej części obszaru objętego badaniami zaobserwowano ślady po dawnym biegu strumienia Polskiej Wody (ryc. 4 środkowa część i ryc. 6 u góry). Na obszarze za zabudowaniami wyróżniki wegetacyjne nie zarysowały wyraźnych obiektów, ale jak wspomniano

może to być efektem zarówno typu gleby, jak i warunków upraw (ryc. 5 i 6 – dolna część). Nie można jednak zaprzeczyć istnieniu tam obiektów archeologicznych. Odpowiedź mogą dać jedynie kolejne badania geofizyczne lub sondażowe. Wyróżniki pozytywne pozwoliły tylko na wyróżnienie obiektów pochodzenia antropogenicznego – prawdopodobnie jam, na północny zachód od obszaru badań, na przyległej działce (ryc. 6 zielony pas w prawej czę-

Ryc. 9. Mapa rozkładu anomalii magnetycznych w zakresie $-3/+3$ nT w Kałkowskim stan. 4

(projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

0 – zakres pomiarów magnetycznych

Fig. 9. Map of the distribution of magnetic anomalies in the range $-3/+3$ nT in Kałkowski site no. 4

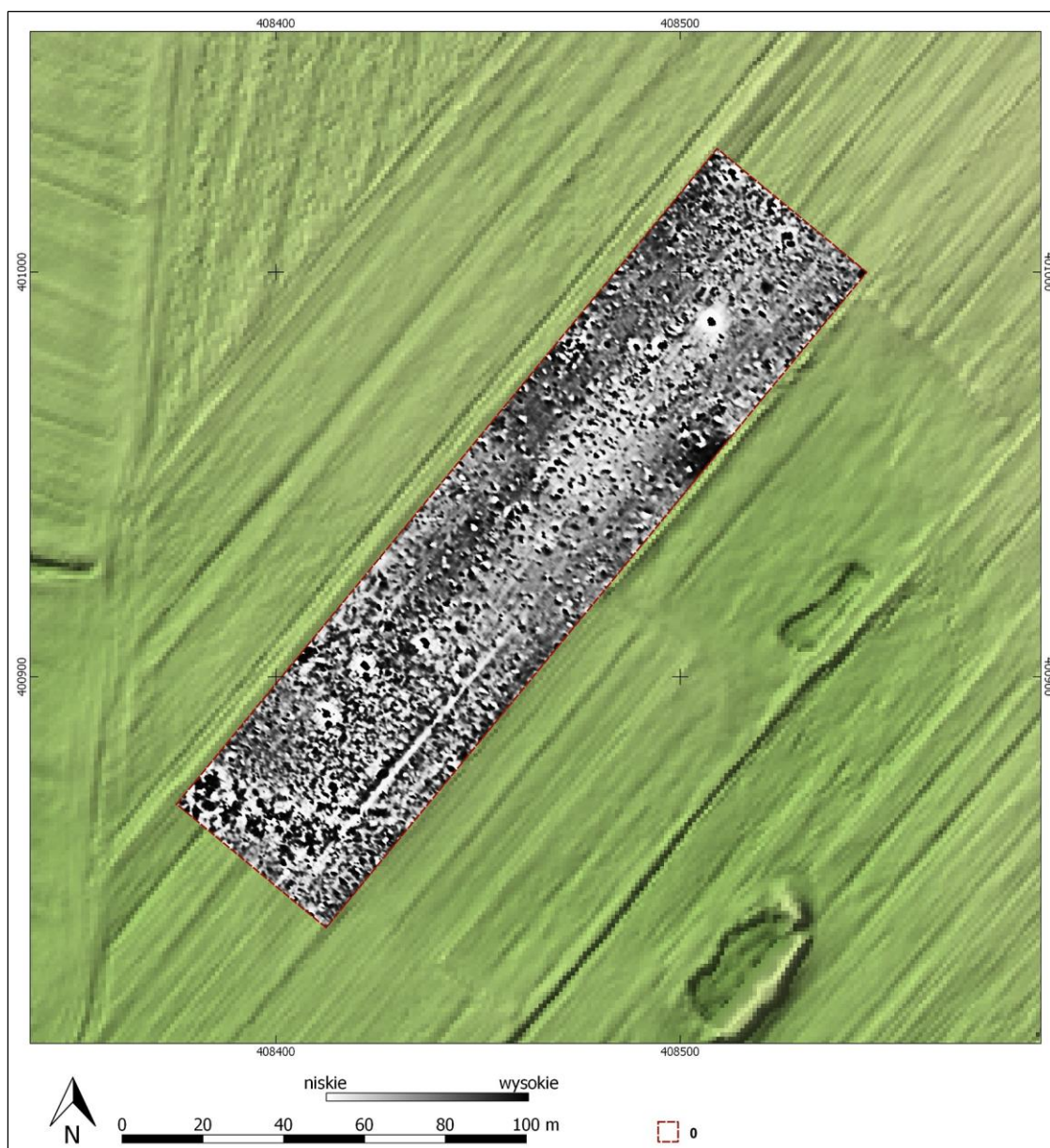
(map project M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

0 – range of magnetic measurements

ści). Sugerują one kontynuację osady w stronę stanowiska nr 5 i potwierdzenie hipotezy A. Błazejewskiego (2004, s. 91-92), że stanowiska w Kałkowskim łączą się. W celu weryfikacji tej teorii należałoby wykonać badania geofizyczne lub w następnych sezonach kolejne naloty w celu wykonania zdjęć lotniczych.

W Jankowie Zalesnym zdjęcia lotnicze także nie pozwoliły na wyróżnienie obiektów i wyznaczenie

pełnego zasięgu stanowiska. Zadziałały tutaj czynniki glebowe i geologiczne (ryc. 14). Wyróżniki negatywne wystąpiły w strefie doliny nienazwanego strumienia i na stykającej się z nim powierzchni pól, możliwe, że stanowią one odbicie budowy geologicznej tego obszaru. Jedynie w partii południowo-wschodniej widoczne są wyróżniki pozytywne, które mogą świadczyć o istnieniu obiektów archeologicznych, prawdopodobnie jam i ziemianek.

Ryc. 10. Mapa rozkładu anomalii magnetycznych po zastosowaniu algorytmu wyrównania histogramu w Kałkowskim stan. 4 (projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).
0 – zakres pomiarów magnetycznych

Fig. 10. Map of magnetic anomalies distribution after applying the histogram equalization algorithm in Kałkowskie site no. 4 (map project M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).
0 – range of magnetic measurements

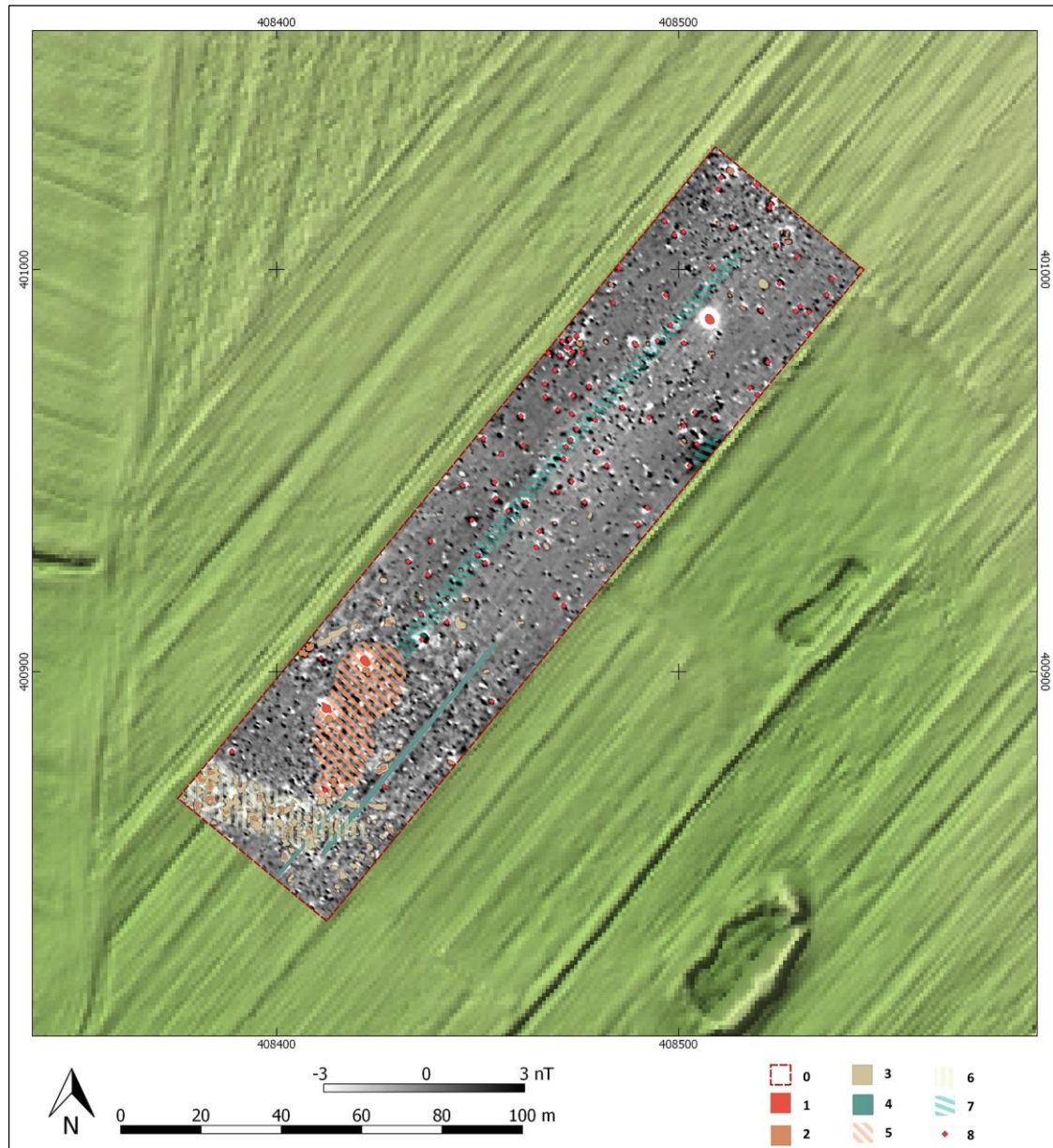
Istotne jest tutaj, że zarejestrowano je w pasie „poszerzającym się” w stronę (także rozpoznanego w wyniku badań powierzchniowych AZP) stan. 1 w Walentynowie; co sugeruje powiązanie obu stanowisk, podobnie jak miało to miejsce w Kałkowskim (ryc. 14, 15a, 15b). Te fragmentaryczne dane dla obu omawianych w niniejszym artykule stanowisk nie powinny zniechęcać, a stanowić argument na rzecz kontynuacji prospekcji lotniczej.

CO MOŻNA POWIEDZIEĆ NA PODSTAWIE PROSPEKCJI MAGNETYCZNEJ?

Dla analizy rozplanowania przestrzeni obu stanowisk nieproporcjonalnie więcej informacji dostarczyły badania magnetometryczne. Metoda ta

oparta jest na pomiarze: „gradientu składowej pionowej pola magnetycznego” (Misiewicz 2006, s. 95). Najlepiej scharakteryzował jej zastosowanie

w praktyce archeologicznej T. Herbich (2016, s. 212): „Metoda ta pozwala na rejestrację palenisk i pieców (popioły i przepalona glina charakteryzują

Ryc. 11. Mapa rozkładu anomalii magnetycznych w zakresie $-3/+3$ nT z klasyfikacją zarejestrowanych odczytów w Kałkowskim stanie 4 (projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeologii.org).

Legenda: 0 – zakres pomiarów magnetycznych, 1 – punktowe anomalie termoremanentne – miejsca długotrwałego palenia ognia, piece, większe depozyty ceramiki, 2 – punktowe anomalie pozytywne o wysokich wartościach – jamy gospodarcze, zawierające materiał ceramiczny, popioły lub spaleniznę, ziemianki, eratyki ze skał metamorficznych, 3 – punktowe anomalie pozytywne o średnich wartościach – płytsze jamy gospodarcze, o mniejszej zawartości spalenizny lub odpadu ceramicznego, 4 – anomalie liniowe odpowiadające ukształtowaniu terenu (stare drogi, miedze) oraz ukształtowanie terenu, 5 – strefa wysokodynamicznych odczytów – zalegający w warstwie przypowierzchniowej materiał wysoko podatny magnetycznie i ferromagnetyczny, np. liczny odpad ceramiczny, odpad produkcji metalurgicznej, lub współczesne śmieci, 6 – strefa odczytów o wysokich wartościach – wybierzyska o zróżnicowanej głębokości lub/i zróżnicowanym pod względem podatności magnetycznej materiałem zasypu, 7 – strefy odczytów spowodowanych infrastrukturą – obecności współczesnej lub dawnej infrastruktury, np. żelbetowe płyty lub słupy, dawne miedze lub drogi, 8 – anomalie dipolowe – obiekty ferromagnetyczne w warstwie przypowierzchniowej, np. metale ferromagnetyczne, żużle, śmieci lub elementy maszyn rolniczych.

się wysoką podatnością magnetyczną). Metoda magnetyczna pozwala także na lokalizowanie jam gospodarczych, dzieje się tak jednakże tylko wówczas, gdy podatność magnetyczna wypełnisk jam różni się od podatności otoczenia. W Nieszawie wypełniska wielu jam tworzyła ziemia o ciemnej barwie. Świadczyło to o obecności w wypełnisku popiołów i humusu – materiałów charakteryzujących się podwyższonymi wartościami podatności magnetycznej. Wartości te pozostają w kontraście do zwykle niskiej podatności magnetycznej piasków, które tworzyły otoczenie jam. Obecność tych samych materiałów (oraz polepy) w warstwach wypełniających relikty obiektów mieszkalnych powodowała, iż również wypełniska tych obiektów mogły wywoływać czytelne dla aparatury pomiarowej zmiany w natężeniu pola magnetycznego. Wiele spośród głązów pochodzenia północnego charakteryzuje się podwyższonymi wartościami podatności magnetycznej – stąd nadzieja na efektywność metody magnetycznej w rejestracji bruków kamiennych”.

Badania magnetometryczne zostały wykonane z użyciem jednego z najczęściej stosowanych instrumentów w geofizyce archeologicznej wyposażonego w dwie sondy pomiarowe magnetometru gradientowego (tzw. fluxgate) Bartington Grad 601-2. Pomiary wykonano w trybie przejść naprzemiennych (tzw. zygzak). Rozstaw linii pomiarowych wynosił 0,5 m a odczyty rejestrowano co 0,125 m – czyli rozdzielczość 16 pomiarów na metr kwadratowy. Badania przeprowadzono w wytyczonej z pomocą GPS RTK siatce tzw. gridów o wymiarach 30×30 m. Powierzchnia objęta prospekcją magnetometryczną wyniosła w Kałkowskim 1,01 ha (ryc. 7), a w Jankowie Zaleśnym 0,99 ha (ryc. 16). Dane na potrzeby projektu zostały przetworzone przez wykonawców w oprogramowaniu Terra Surveyor Lite 3.0.33.10 firmy DW Consulting i zobra-

zowane w formie map rozkładu anomalii magnetycznych. W celu wyraźniejszego uwidocznienia pomiarów zostały przedstawione w obrazach czarno-białych, ograniczając zakres wyświetlanych odczytów (clip) dla uwypuklenia pomiarów o wartościach, które mogłyby wskazywać na obecność struktur o charakterze archeologicznym (-10/+10 nT i -3/+3 nT; ryc. 8-11; 17-20; Mackiewicz, Krupski 2019a, s. 5-8; Mackiewicz, Krupski 2019b, s. 5-7).

Interpretacja danych geofizycznych według wykonawów pomiarów M. Mackiewicza i M. Krupskiego (2019a, s. 8-9; 2019b, s. 8-9) przedstawia się następująco: „W opracowaniu zaproponowano interpretację geofizyczną opartą na kilkustopniowej klasyfikacji odczytów (zgodnie z kolejnością legendy do ryc. 11, 12, 20 i 21):

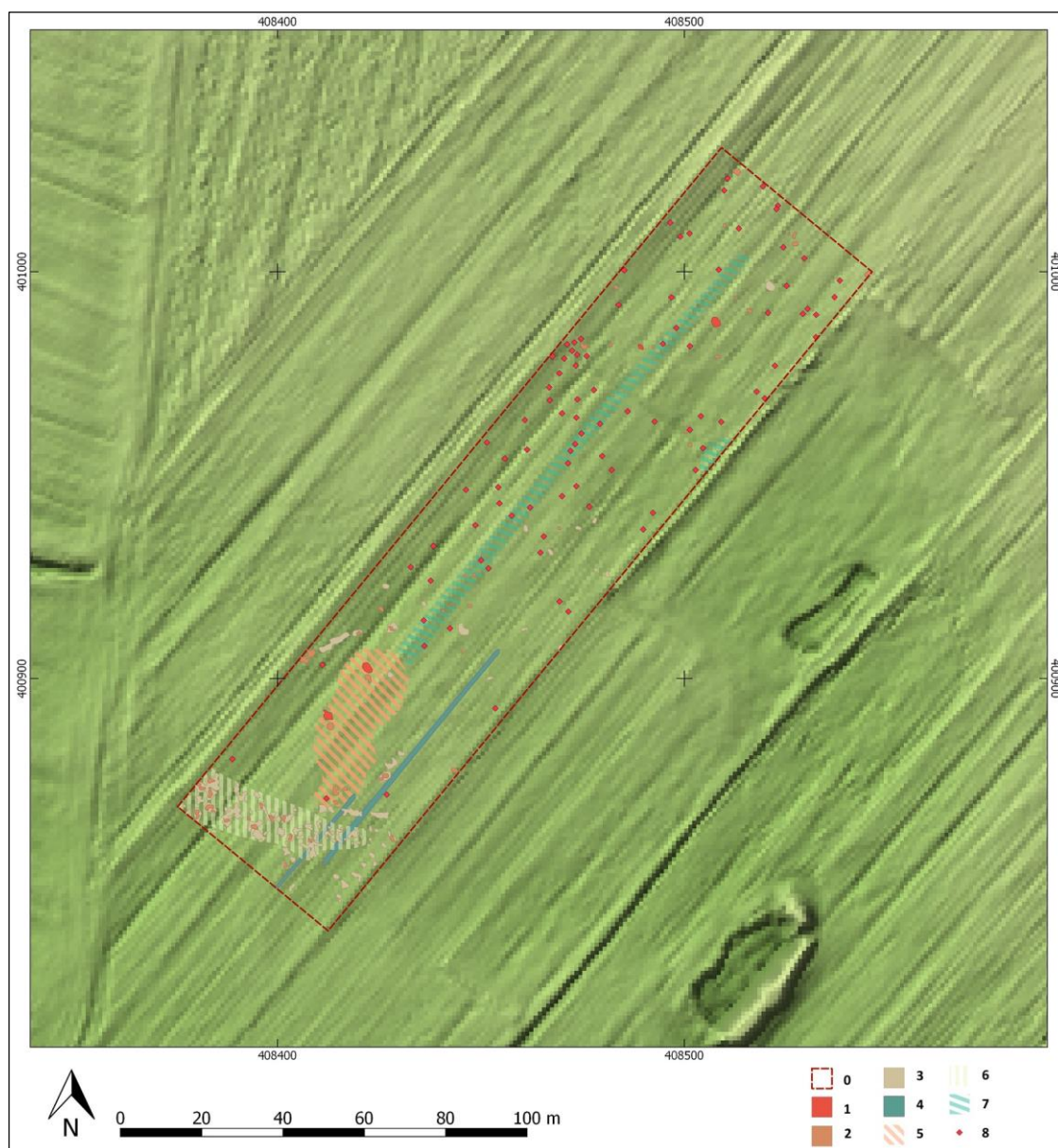
- punktowe anomalie termoremanentne, anomalie o wysokiej wartości odczytów, z charakterystyczną dookołą reakcją dipolową, których źródłem mogą być obiekty związane z działaniem ognia i wysokich temperatur np. miejsca długotrwałego palenia ognia, piece, większe depozyty ceramiki (nr 1);
- punktowe anomalie pozytywne o wysokich wartościach, o maksymalnych odczytach powyżej 10 nT, wskazujące miejscowe podniesienie natężenia gradientu pola magnetycznego, mogące wskazywać na obecność naturalnych lub antropogenicznych struktur pod powierzchnią gruntu cechujących się wysoką podatnością magnetyczną, dużą miąższością lub objętością substancji reaktywnej magnetycznej, np. jamy gospodarcze, zawierające materiał ceramiczny, popiół lub spaleniznę, eratyki ze skał metamorficznych (nr 2);
- punktowe anomalie pozytywne o średnich wartościach, o maksymalnych odczytach poniżej 10 nT, wskazujące miejscowe podniesienie

← Fig. 11. Map of the distribution of magnetic anomalies in the range -3/+3 nT with a classification of recorded readings in Kałkowskie site no. 4 (map project M. Mackiewicz: Archeology.org Foundation).

Legend: 0 – range of magnetic measurements, 1 – point temperature-sensitive anomalies – places of long-lasting burning of fire, stoves, larger deposits of ceramics, 2 – point positive anomalies of high value – economic cavities, containing ceramic material, ash or burning, dugouts, eratics from metamorphic rocks, 3 – point positive anomalies of medium values – shallower household cavities, with lower content of burning or ceramic waste, 4 – linear anomalies corresponding to the topography (old roads, balks) and topography, 5 – zone of high-dynamic readings – high magnetic and ferromagnetic material lying in the surface layer, e.g. numerous ceramic waste, metallurgical production waste or modern waste, 6 – zone of high-value readings – picks with varying depths and / or differentiated fill material in terms of magnetic susceptibility, 7 – reading zones due to infrastructure – the presence of modern or old infrastructure, e.g. reinforced concrete fences or poles, former balks or roads, 8 – dipole anomalies – ferromagnetic objects in the surface layer, e.g. ferromagnetic metals, slags, rubbish or elements of agricultural machinery.

natężenia gradientu pola magnetycznego, mogące wskazywać na obecność naturalnych lub antropogenicznych struktur pod powierzchnią

gruntu cechujących się średnimi wartościami podatności magnetycznej, lub miąższością/objętością substancji reaktywnej magnetycznie,

Ryc. 12. Mapa rozkładu zarejestrowanych odczytów z interpretacją obiektów archeologicznych w Kałowskim stan. 4 (projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

Legenda: 0 – zakres pomiarów magnetycznych, 1 – punktowe anomalie termoremanentne – miejsca długotrwałego palenia ognia, piece, większe depozyty ceramiki, 2 – punktowe anomalie pozytywne o wysokich wartościach – jamy gospodarcze, zawierające materiał ceramiczny, popiół lub spaleniznę, ziemianki, eratyki ze skał metamorficznych, 3 – punktowe anomalie pozytywne o średnich wartościach – płytsze jamy gospodarcze, o mniejszej zawartości spalenizny lub odpadu ceramicznego, 4 – anomalie liniowe odpowiadające ukształtowaniu terenu (stare drogi, miedze) oraz ukształtowanie terenu, 5 – strefa wysokodynamicznych odczytów – zalegający w warstwie przypowierzchniowej materiał wysoko podatny magnetycznie i ferromagnetyczny, np. liczny odpad ceramiczny, odpad produkcji metalurgicznej, lub współczesne śmieci, 6 – strefa odczytów o wysokich wartościach – wybierzyska o zróżnicowanej głębokości lub/i zróżnicowanym pod względem podatności magnetycznej materiałem zasypu, 7 – strefy odczytów spowodowanych infrastrukturą – obecności współczesnej lub dawnej infrastruktury, np. żelbetowe płyty lub słupy, dawne miedze lub drogi, 8 – anomalie dipolowe – obiekty ferromagnetyczne w warstwie przypowierzchniowej, np. metale ferromagnetyczne, żużle, śmieci lub elementy maszyn rolniczych.

mniejszą niż w uprzednio opisanej kategorii, np. płytsze jamy gospodarcze o mniejszej wartości spalenizny lub odpadu ceramicznego (nr 3);

- anomalie liniowe odpowiadające ukształtowi terenu, czyli sygnały-artefakty, których źródłem jest infrastruktura lub ukształtowanie terenu widoczne w terenie podczas akwizycji danych, np. drogi, miedze (nr 4);
- strefa wysokodynamicznych odczytów obejmująca skupisko anomalii dipolowych o dużych amplitudach wartości i trudnych do wskazania obrysach, której źródłem może być zalegający w warstwie przypowierzchniowej materiał wysoko podatny magnetycznie i ferromagnetyczny, np. liczny odpad ceramiczny, odpad produkcji metalurgicznej, ale też często współczesne śmieci. Strefy dipolowe, na zasadzie kontrastu, mogą wskazywać na obecność rejonów podwyższonej aktywności produkcyjnej (nr 5);
- strefa odczytów o wysokich wartościach wskazująca silne skupisko anomalii punktowych, anomalii pozytywnych o wysokich i średnich wartościach, w tym anomalii o trudnych do wskazania obrysach. Strefa ta może wskazywać obszar o charakterze wybierzyska o zróżnicowanej głębokości lub/i zróżnicowanym pod względem podatności magnetycznej materiałem zasypu (nr 6);
- strefy odczytów spowodowanych infrastrukturą, wskazująca obszary z zaburzeniami danych wynikającymi z obecności współczesnej lub dawnej infrastruktury, np. żelbetowe płoty lub słupy, dawne miedze lub drogi (nr 7);
- anomalie dipolowe, czyli punktowe odczyty o wysokiej dynamice, o sąsiadujących dodatnich i ujemnych wartościach, wskazujące

obecność obiektów ferromagnetycznych w warstwie przypowierzchniowej, np. metale ferromagnetyczne, żużle, często śmieci lub elementy maszyn rolniczych (nr 8)”.

Jak trafnie zauważył P. Wroniecki (2015, s. 60): „Zwizualizowane dane nie są „fotografią” obiektów ukrytych pod ziemią, ale zobrazowaniem naturalnego pola magnetycznego, które miejscami jest zakłócone przez obecność wytwarzanych przez te obiekty anomalii” oraz: „Dane geofizyczne muszą posiadać zatem co najmniej dwa poziomy interpretacji. Pierwszy poziom informacji klasyfikuje kształt i rodzaj magnetyzmu. Można zatem interpretować dipolową anomalię o wysokiej amplitudzie jako pochodzącą od żelaznego przedmiotu, jednak nie można jednoznacznie stwierdzić, że ten obiekt jest zabytkiem archeologicznym (np. „mieczem”). Mogą być to tylko przypuszczenia, które należy zweryfikować innymi technikami badawczymi [...] Drugi, archeologiczny poziom interpretacji opiera się na przyporządkowaniu anomalii magnetycznych do konkretnych procesów kulturowych. Na tym etapie prac należy szczególnie ostrożnie stawiać hipotezy, gdyż bardzo łatwo o nadinterpretację. Jednym z problemów jest fakt, że różne obiekty mogą generować niemalże identyczny sygnał magnetyczny. Nie zawsze jest zatem możliwe stworzenie jednoznacznej interpretacji. Zebranie i uwzględnienie wszystkich możliwych danych na temat stanowiska jest niezmiernie ważne, ponieważ pozwala na wyważoną i wiarygodną interpretację”.

Na podstawie dostarczonych danych i mając na uwadze powyższe zastrzeżenia przystępując do interpretacji wyników magnetometrycznych z Kałkowskiego i Jankowa Zaleśnego można odrzucić anomalie dipolowe – punktowe odczyty o wysokiej dynamice (oznaczone nr 8 w legendzie na ryc. 11,

← Fig. 12. Map of the distribution of recorded readings with the interpretation of archaeological objects in Kałkowskie site no. 4 (map project M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

Legend: 0 – range of magnetic measurements, 1 – point temperature-sensitive anomalies – places of long-lasting burning of fire, stoves, larger deposits of ceramics, 2 – point positive anomalies of high value – economic cavities, containing ceramic material, ash or burning, dugouts, erratics from metamorphic rocks, 3 – point positive anomalies of medium values – shallower household cavities, with lower content of burning or ceramic waste, 4 – linear anomalies corresponding to the topography (old roads, balks) and topography, 5 – zone of high-dynamic readings – high magnetic and ferromagnetic material lying in the surface layer, e.g. numerous ceramic waste, metallurgical production waste or modern waste, 6 – zone of high-value readings – picks with varying depths and / or differentiated fill material in terms of magnetic susceptibility, 7 – reading zones due to infrastructure – the presence of modern or old infrastructure, e.g. reinforced concrete fences or poles, former balks or roads, 8 – dipole anomalies – ferromagnetic objects in the surface layer, e.g. ferromagnetic metals, slags, rubbish or elements of agricultural machinery.

Ryc. 13. Widok na ukształtowanie powierzchni stanowiska nr 4 Jankowie Zaleśnym z poziomu ziemi w kierunku południowo-zachodnim i na sposób wykonywania badań magnetometrycznych (foto. S. Przybylski).

Fig. 13. View of the surface shape of site no. 4 Janków Zaleśnym from the ground level in a south-westerly direction and on the way of performing magnetometric tests (photo by S. Przybylski).

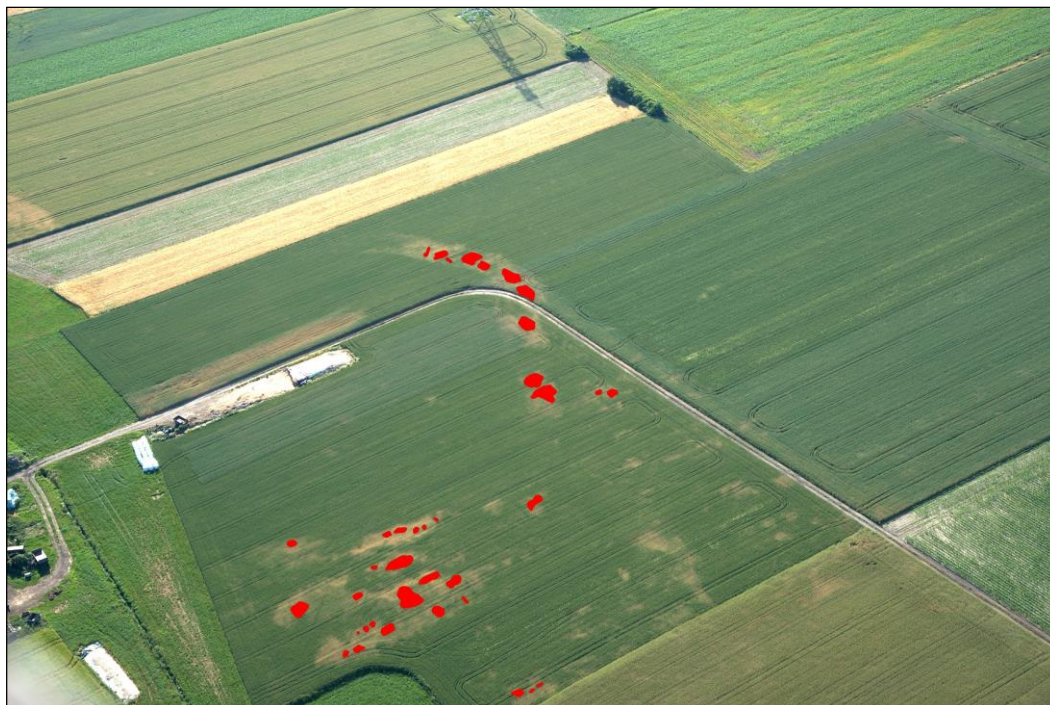
Ryc. 14. Widok z powietrza na stanowisko nr 4 w Jankowie Zaleśnym (fot. M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org)

Fig. 14. Aerial view of the site no. 4 in Janków Zaleśny (photo by M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation)

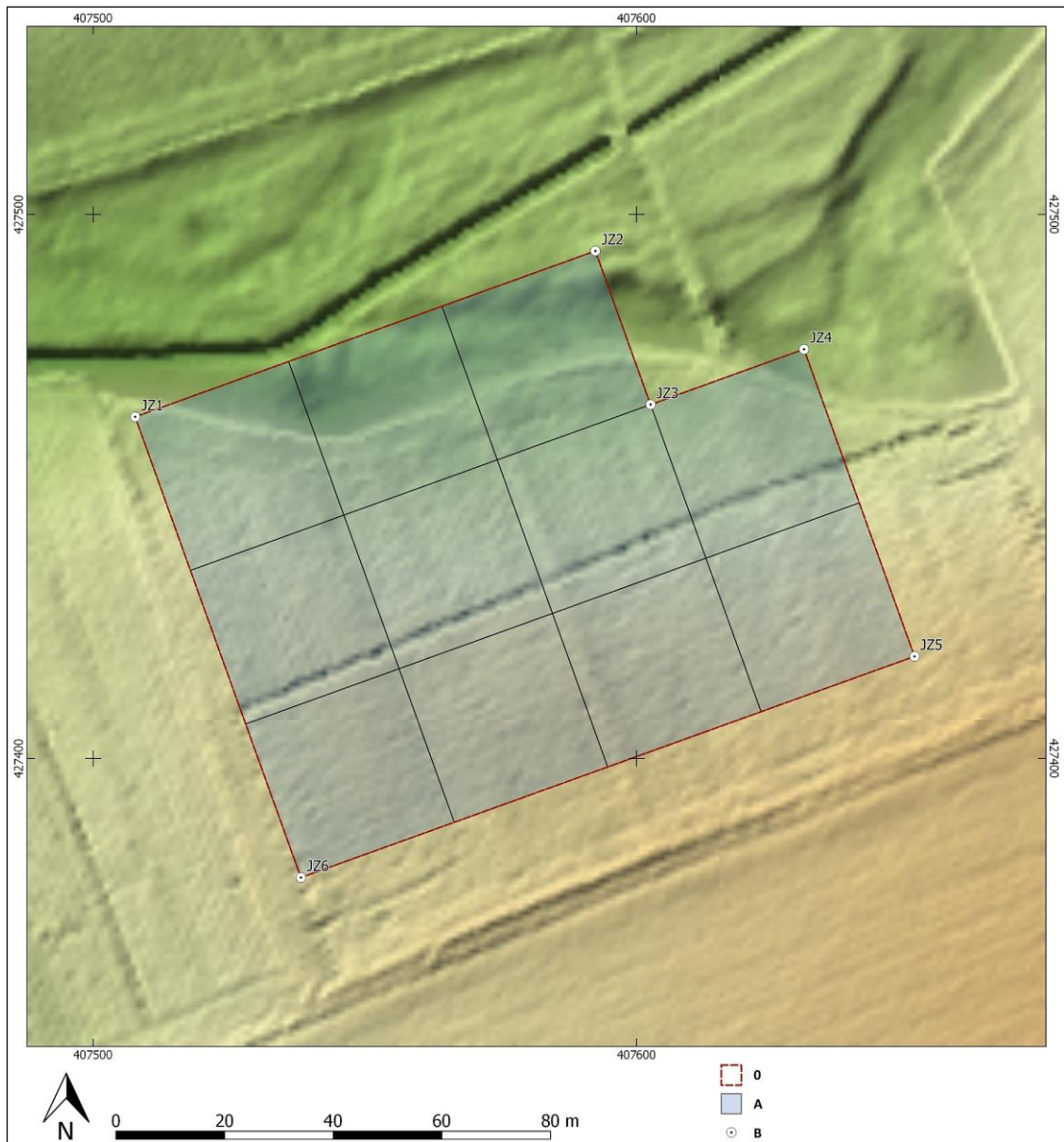
Ryc. 15 a. Widok z powietrza na kontynuację stanowiska nr 4 w Jankowie Zaleśnym i połączenie do stanowiska Walentynów nr 1 (foto. M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

Fig. 15a. Aerial view of the continuation of site no. 4 in Janków Zaleśny and connection to site Walentynów no. 1 (photo by M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

Ryc. 15b. Widok z powietrza na kontynuację stanowiska nr 4 w Jankowie Zaleśnym i połączenie do stanowiska Walentynów nr 1. Interpretacja (na czerwono) hipotetycznych obiektów na osadzie na podstawie wyróżników roślinnych (fot. M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org, interpretacja S. Przybylski).

Fig. 15b. Aerial view of continuation of site no. 4 in Janków Zaleśny and connection to site no. 1 Walentynów. Interpretation of (red) hypothetical objects on the settlement based on plant distinguishing features (photo by M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation, interpretation by S. Przybylski).

Ryc. 16. Rozplanowanie siatki pomiarowej i punkty domiarowe w Jankowie Zaleśnym stan. 4

(projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

Legenda: 0 – zakres pomiarów magnetycznych, A – rozplanowanie siatki pomiarowej, B – punkty domiarowe.

Fig. 16. Layout of the measuring grid and offset points in Janków Zaleśny site no. 4

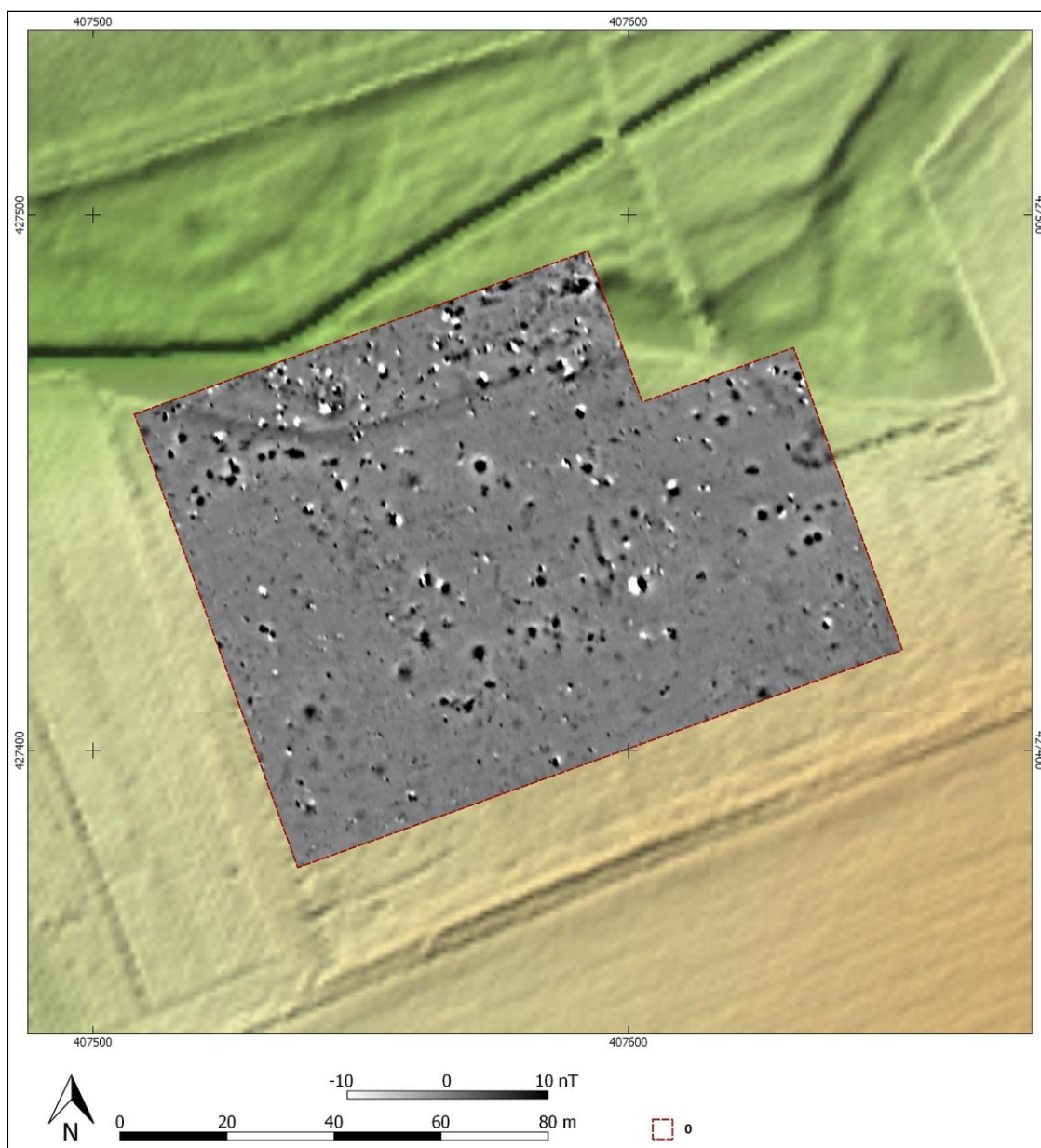
(map project M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

Legend: 0 – range of magnetic measurements, A – Layout of the measuring grid, B – Offset points.

12, 20 i 21) jako ewentualne fragmenty ferromagnetycznych śmieci typu: kapsle, drobne elementy np. maszyn rolniczych – śruby, nakrętki lub zalegające w warstwie humusu małe bryłki żużli żelaznych lub rudy darniowej. Kolejnymi składowymi odczytów geofizycznych, które mówią nam o stanowiskach oraz ich współczesnych przekształceniach, ale nie o samych obiektach archeologicznych na osadach, są anomalie liniowe odpowiadające ukształtowaniu terenu. W przypadku Kałkowskie-

go był to ślad po dawnej miedzy i towarzyszącym jej rowie (w południowo-zachodniej części obszaru badań, oznaczone w legendzie nr 4 na ryc. 11, 12). Natomiast w Jankowie Zaleśnym był to efekt odcinającej się krawędzi terasy od doliny ze strumieniem – podłużne wygięcie ze wschodu na zachód (oznaczone w legendzie nr 4 na ryc. 20 i 21).

Następnym elementem zakłócającym obraz w Kałkowskim była strefa odczytów spowodowanych infrastrukturą (po środku terenu prospekcji –

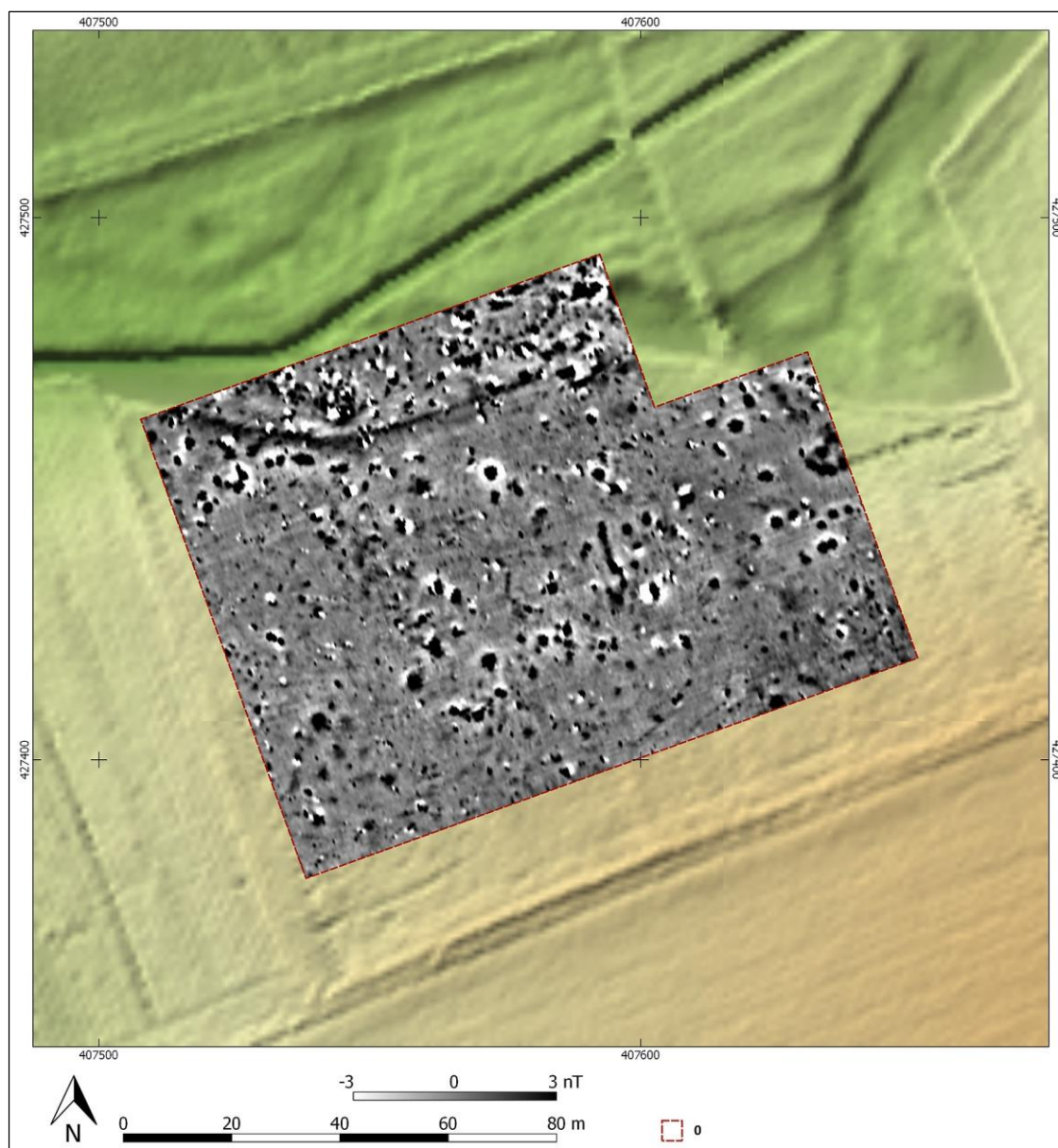
Ryc. 17. Mapa rozkładu anomalii magnetycznych w zakresie $-10/+10$ nT w Jankowie Zaleśnym stan. 4
(projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).
Legenda: 0 – zakres pomiarów magnetycznych.

Fig. 17. Map of the distribution of magnetic anomalies in the range $-10/+10$ nT in Janków Zaleśny site no. 4
(map project M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).
Legend: 0 – range of magnetic measurements.

legenda nr 7 na ryc. 11 i 12), czyli pozostałościami po drodze przebiegającej niegdyś między parcelami.

Przechodząc do obiektów archeologicznych zarejestrowanych na stanowisku w Kałkowskim, pierwszym co rzuca się w oczy to punktowe anomalie termoremanentne, o wysokiej wartości odczytów, z charakterystyczną dookólną reakcją dipolową tzw. halo – białą otoczką (co jest szczególnie

widoczne na ryc. 8-10). Jak wspomniano powyżej powstały one w skutek działania ognia i wysokiej temperatury, więc prawdopodobnie można je interpretować jako piece (oznaczone nr 1 w legendzie na ryc. 11, 12). W Kałkowskim w badaniach A. Błażejewskiego w 2003 r. ujawniono piec do wyprężania rudy darniowej o średnicy prawie trzech metrów (Błażejewski 2004, s. 91; s. 92: ryc. 3), więc po uwzględnieniu wymiarów około

Ryc. 18. Mapa rozkładu anomalii magnetycznych w zakresie $-3/+3$ nT w Jankowie Zaleśnym stan. 4

(projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

Legenda: 0 – zakres pomiarów magnetycznych.

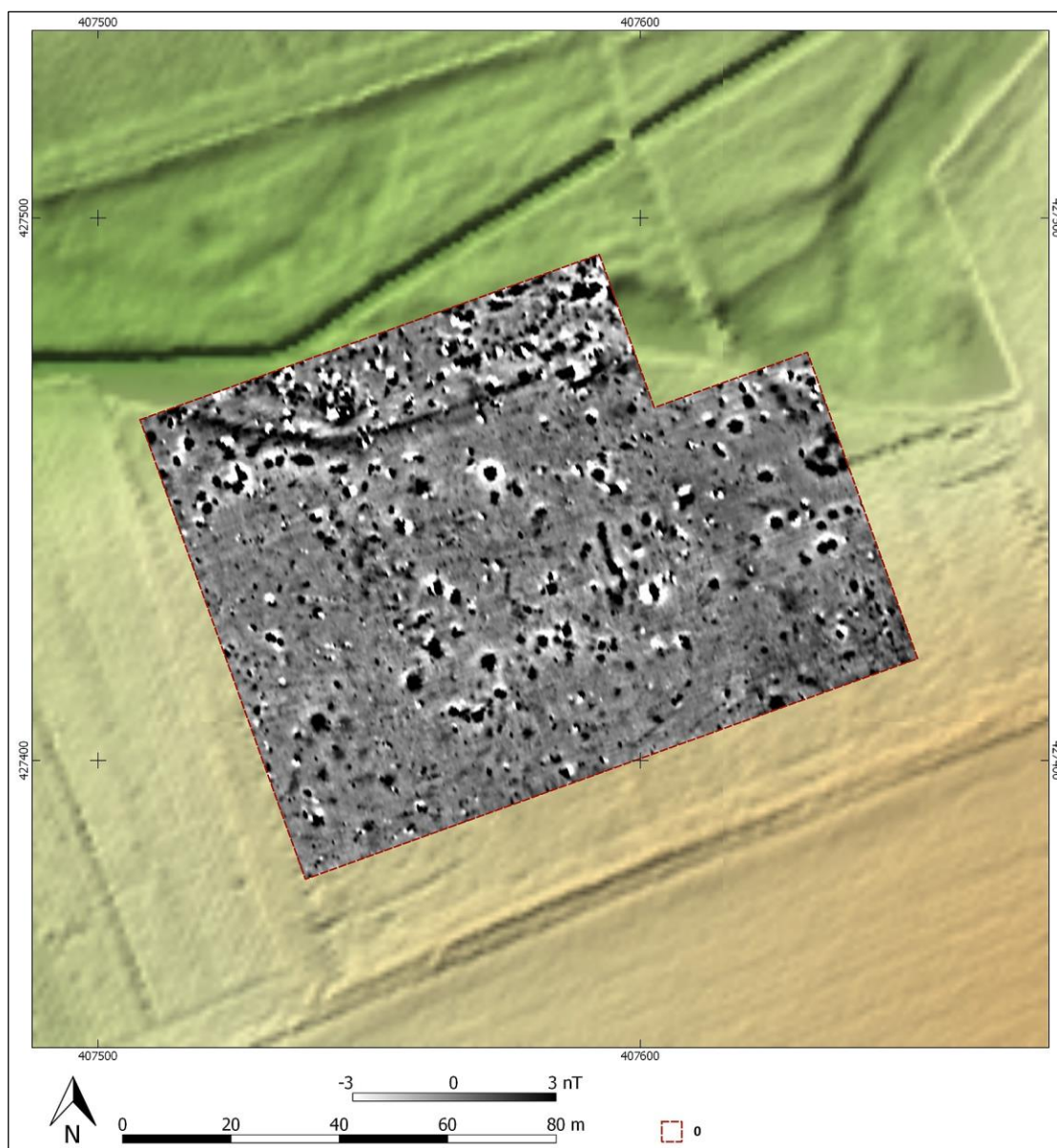
Fig. 18. Map of the distribution of magnetic anomalies in the range $-3/+3$ nT in Janków Zaleśny site no. 4

(map project M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

Legend: 0 – range of magnetic measurements.

2,3×1,7 m tej wysuniętej najbardziej na północny wschód anomalii temoremanentnej, możliwa będzie analogiczna interpretacja. Nie można wykluczyć też, że jest to piec do wypału ceramiki z wypełnioną jamą przypieczową (stąd taka wielkość w obrazowaniu) podobny do obiektów z Zofipola, stan. 1, gdzie średnica rusztu dochodziła do 1,6 m (Dobrzańska 2008, s. 185). Hipotezę tę może potwierdzać fakt, że oba stanowiska funkcjonowały

w fazie C_1 późnego okresu wpływów rzymskich (Błazejewski 2007, s. 104-105; Dobrzańska 2008, s. 187-189). Kolejny piec odnotowano 17 m na południowy zachód i miał on wymiary około 1,9×1,3 m. Dalej, 120 m na południowy zachód wykryto następne dwa obiekty tego typu; pierwszy o wymiarach 2,4×1,5 m i drugi 1,7×1,8 m. Towarzyszyły im punktowe anomalie pozytywne o wysokich wartościach i maksymalnych odczytach powyżej 10 nT

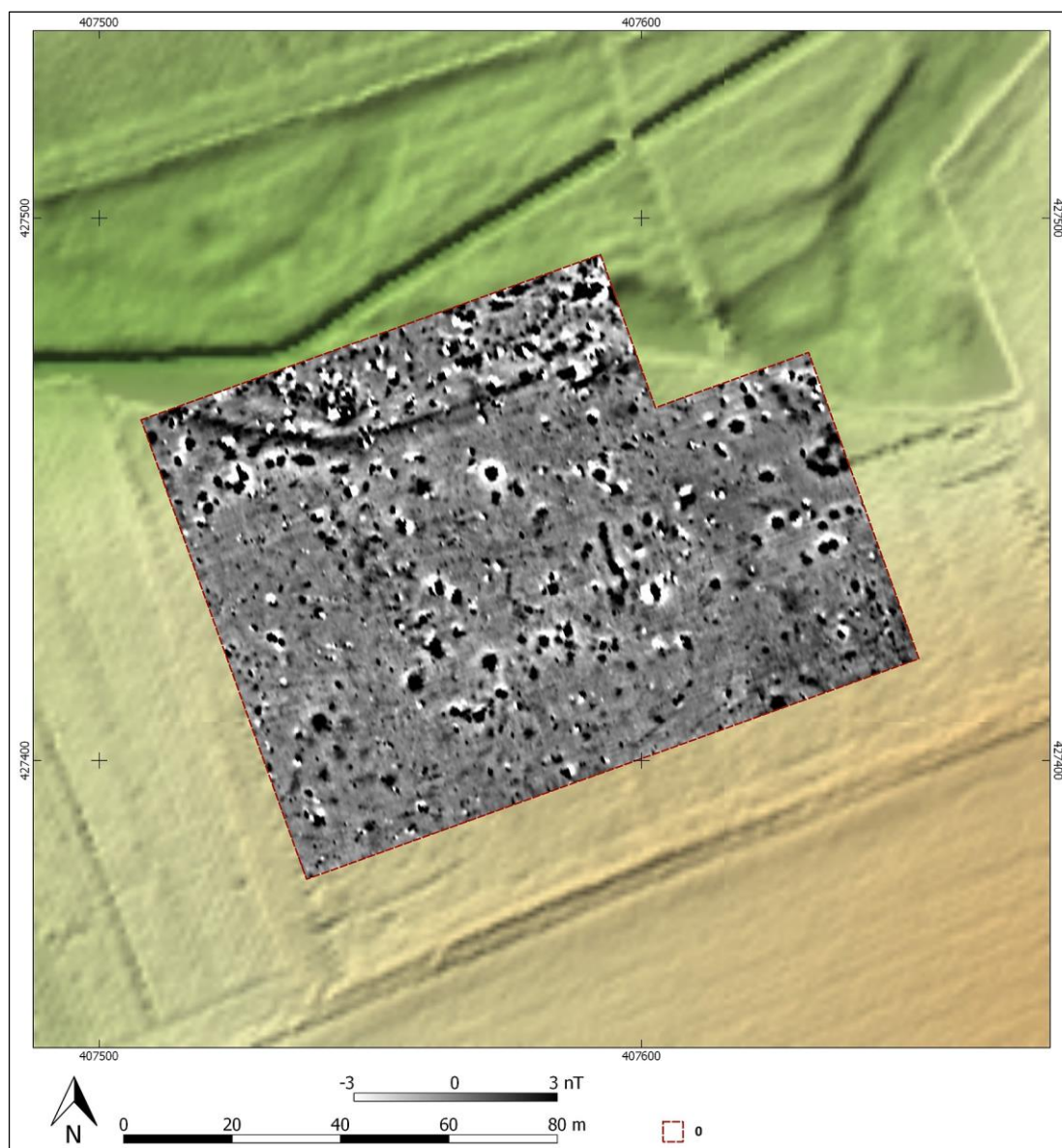

Ryc. 19. Mapa rozkładu anomalii magnetycznych po zastosowaniu algorytmu wyrównania histogramu w Jankowie Zaleśnym stan. 4 (projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).
Legenda: 0 – zakres pomiarów magnetycznych.

Fig. 19. Map of magnetic anomalies distribution after applying the histogram equalization algorithm in Janków Zaleśny site no. 4 (map project M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).
Legend: 0 – range of magnetic measurements.

(oznaczone w legendzie nr 2 ryc. 11, 12), które miały wymiary 2,4×1,6 m oraz 1,6×1,8 m. Te dwie anomalie ze względu na fakt, iż towarzyszą piecom mogą być jamami z surowcem lub w przypadku pieców do wypału ceramiki z odpadami poprodukcyjnymi. Trzeba tu zwrócić uwagę, że znajdują się one w otoczeniu strefy wysokodynamicznych odczytów, czyli skupiska anomalii dipolowych o dużych

amplitudach wartości i trudnych do wskazania obrysach, widoczne jako strefa „szczególnie zmieszana – szumu-kaszki” (ryc. 8 i 9; oznaczone w legendzie nr 5 ryc. 11, 12), które mogą być efektem naruszenia tych obiektów przez orkę i „rozwlaczenia” ich zawartości. Świadczą one najprawdopodobniej o typowo produkcyjnym charakterze tej części osiedla. Pozostałe anomalie pozytywne o wy-

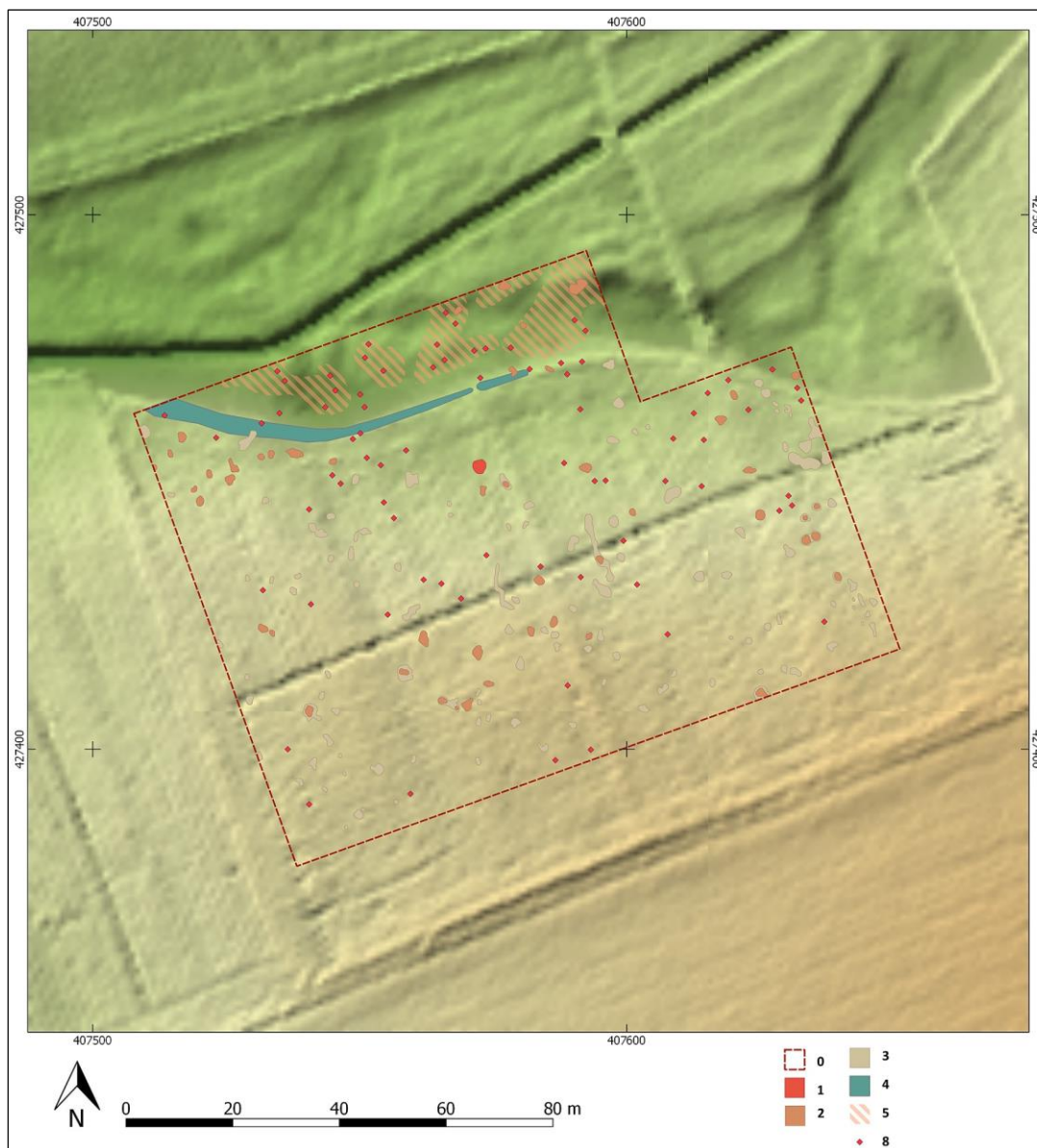

Ryc. 20. Mapa rozkładu anomalii magnetycznych w zakresie $-3/+3$ nT z klasyfikacją zarejestrowanych odczytów w Jankowie Zaleśnym stan. 4 (projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org)

Legenda: 0 – zakres pomiarów magnetycznych, 1 – punktowe anomalie termoremanentne – miejsca długotrwałego palenia ognia, piece, większe depozyty ceramiki, 2 – punktowe anomalie pozytywne o wysokich wartościach – jamy gospodarcze, zawierające materiał ceramiczny, popiół lub spaleniznę, ziemianki, eratyki ze skał metamorficznych, 3 – punktowe anomalie pozytywne o średnich wartościach – płytsze jamy gospodarcze, o mniejszej zawartości spalenizny lub odpadu ceramicznego, 4 – anomalie liniowe odpowiadające ukształtowaniu terenu (stare drogi, miedze) oraz ukształtowanie terenu, 5 – strefa wysokodynamicznych odczytów – zalegający w warstwie przypowierzchniowej materiał wysoko podatny magnetycznie i ferromagnetyczny, np. liczny odpad ceramiczny, odpad produkcji metalurgicznej, lub współczesne śmieci, 8 – anomalie dipolowe – obiekty ferromagnetyczne w warstwie przypowierzchniowej, np. metale ferromagnetyczne, żużle, elementy maszyn rolniczych.

Fig. 20. Map of the distribution of magnetic anomalies in the range $-3/+3$ nT with the classification of recorded readings in Janków Zaleśny site no. 4 (map project M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

Legend: 0 – range of magnetic measurements, 1 – point temperature-sensitive anomalies – places of long-lasting burning of fire, stoves, larger deposits of ceramics, 2 – point positive anomalies of high value – economic cavities, containing ceramic material, ash or burning, dugouts, eratics from metamorphic rocks, 3 – point positive anomalies of medium values – shallower household cavities, with lower content of burning or ceramic waste, 4 – linear anomalies corresponding to the topography (old roads, balks) and topography, 5 – zone of high-dynamic readings – high magnetic and ferromagnetic material lying in the surface layer, e.g. numerous ceramic waste, metallurgical production waste or modern waste, 8 – dipole anomalies – ferromagnetic objects in the surface layer, e.g. ferromagnetic metals, slags, rubbish or elements of agricultural machinery.

Ryc. 21. Mapa rozkładu zarejestrowanych odczytów z interpretacją obiektów archeologicznych w Jankowie Zaleśnym stan. 4 (projekt mapy M. Mackiewicz: Fundacja Archeolodzy.org).

Legenda: 0 – zakres pomiarów magnetycznych, 1 – punktowe anomalie termoremanentne – miejsca długotrwałego palenia ognia, piece, większe depozyty ceramiki, 2 – punktowe anomalie pozytywne o wysokich wartościach – jamy gospodarcze, zawierające materiał ceramiczny, popiół lub spaleniznę, ziemianki, eratyki ze skał metamorficznych, 3 – punktowe anomalie pozytywne o średnich wartościach – płytsze jamy gospodarcze, o mniejszej zawartości spalenizny lub odpadu ceramicznego, 4 – anomalie liniowe odpowiadające ukształtowaniu terenu (stare drogi, miedze) oraz ukształtowanie terenu, 5 – strefa wysokodynamicznych odczytów – zalegający w warstwie przypowierzchniowej materiał wysoko podatny magnetycznie i ferromagnetyczny, np. liczny odpad ceramiczny, odpad produkcji metalurgicznej, lub współczesne śmieci, 8 – anomalie dipolowe – obiekty ferromagnetyczne w warstwie przypowierzchniowej, np. metale ferromagnetyczne, żużle, elementy maszyn rolniczych.

Fig. 21. Map of the distribution of recorded readings with interpretation of archaeological objects in in Janków Zaleśny site no. 4 (map project M. Mackiewicz: Archeolodzy.org Foundation).

Legend: 0 – range of magnetic measurements, 1 – point temperature-sensitive anomalies – places of long-lasting burning of fire, stoves, larger deposits of ceramics, 2 – point positive anomalies of high value – economic cavities, containing ceramic material, ash or burning, dugouts, eratics from metamorphic rocks, 3 – point positive anomalies of medium values – shallower household cavities, with lower content of burning or ceramic waste, 4 – linear anomalies corresponding to the topography (old roads, balks) and topography, 5 – zone of high-dynamic readings – high magnetic and ferromagnetic material lying in the surface layer, e.g. numerous ceramic waste, metallurgical production waste or modern waste, 8 – dipole anomalies – ferro-magnetic objects in the surface layer, e.g. ferromagnetic metals, slags, rubbish or elements of agricultural machinery.

sokich wartościach mogą być głębszymi jamami lub paleniskami zawierającymi fragmenty ceramiki (oznaczone w legendzie nr 2 ryc. 11, 12). Natomiast rozproszone punktowe anomalie pozytywne o średnich wartościach i maksymalnych odczytach poniżej 10 nT to typowe najpowszechniejsze na osadach jamy gospodarcze (oznaczone w legendzie nr 3 - ryc. 11, 12; Dąbrowska, Dąbrowski 1968, s. 500; Pyrgała 1981, s. 387). Wyjątkiem od tego schematu są występujące w znacznym skupieniu, nachodzące na siebie anomalie typu 2 i 3 zlokalizowane na południowo zachodnim krańcu terenu badań, w strefie odczytów o wysokich wartościach i trudnych do wskazania obrysach. Strefa ta może mieć charakter „wybierzyska” z jamami o zmiennej głębokości i zróżnicowanym pod względem podatności magnetycznej materiałem zasypu (oznaczone w legendzie nr 6 - ryc. 11, 12). „Wybierzyska” te znajdują się niedaleko zaobserwowanego na zdjęciach lotniczych „starego” przebiegu strumienia (ryc. 4, 6; była to zapewne strefa bardziej podmokła, co sprzyjało odkładaniu się rudy darniowej), są najprawdopodobniej pozostałością po starożytniej kopalni surowca żelaznego. Materiał ten był przetapiany na miejscu, a potwierdził to w badaniach wykopaliskowych w 2003 r. A. Błażejowski (2004, s. 91; 2007, s. 104-105).

W Jankowie Zaleśnym na terenie objętym badaniami magnetometrycznymi odkryto tylko pojedynczą punktową anomalię termoremanentną (oznaczona w legendzie nr 1 - ryc. 20, 21), o wysokiej wartości odczytów, z charakterystyczną dookólną reakcją dipolową, tzw. halo - białą otoczką (szczególnie widoczną na ryc. 17-19). Identycznie, jak w Kałkowskim jest to zapewne piec garncarski, a jego wymiary to 2,5×2,4 m. Niewiele mniejszy piec do wypału ceramiki, datowany na fazę C₂ późnego okresu wpływów rzymskich odkryto na stanowisku nr 5 w Kocinie w 2005 r. (Błażejowski, Mi-rocha 2007, s. 167-168). W przypadku stanowiska w Jankowie Zaleśnym badania AZP pozwoliły powiązać to osiedle w bardzo ogólnie z kulturą przeworską, nie można jednak wykluczyć, że funkcjonowało ono również i w tej fazie (C₂).

Kolejnymi anomaliami, na które warto zwrócić uwagę są regularne w kształcie punktowe anomalie pozytywne o wysokich wartościach i maksymalnych odczytach powyżej 10 nT, wskazujące miejscowe podniesienie natężenia gradientu pola magnetycznego, a mogące być powiązanymi ze strukturami charakteryzującymi się wysoką podatnością

magnetyczną (oznaczone w legendzie nr 2 - ryc. 20, 21). Ich właściwą cechą jest też występowanie otoczki „halo” (co szczególnie widać na ryc. 17, 18 i 20). Wystąpiły one w dwóch parach - przy wschodnim brzegu obszaru prospekcji (pierwsza o wymiarach 1,9×1,6 m oraz druga - 2,1×2,1 m) i w części północnej przy krawędzi terasy (pierwsza o wymiarach 1,8×1,6 m i druga - 2,0×1,5 m). Prawdopodobnie mogą to być również piece służące do wypału ceramiki. Natomiast pozostałe punktowe anomalie pozytywne o wysokich wartościach i maksymalnych odczytach powyżej 10 nT, które mają nieregularny kształt mogą być utożsamiane z jamami gospodarczymi wypełnionymi fragmentami naczyń, warstwą spalenizny, popiołu i kamieni polnych (oznaczone w legendzie nr 2 - ryc. 20, 21). Na osadzie w Jankowie Zaleśnym zarejestrowano również punktowe anomalie pozytywne o średnich wartościach i maksymalnych odczytach poniżej 10 nT (oznaczone w legendzie nr 3 - ryc. 20, 21), które są analogicznie jak w Kałkowskim, najprawdopodobniej typowymi jamami gospodarczymi (Dąbrowska, Dąbrowski 1968, s. 500; Pyrgała 1981, s. 387). Wśród nich wyróżniają się jednak dwie podłużne kilkumetrowe struktury o przebiegu z północnego zachodu na południowy wschód - nie wykluczone, że pełniły jakąś funkcję przy podziale wewnętrznej przestrzeni osiedla.

Na stanowisku w Jankowie Zaleśnym, za krawędzią terasy (na stoku doliny bezimiennego strumienia), podobnie jak w Kałkowskim, zarejestrowano strefę wysokodynamicznych odczytów obejmującą skupisko anomalii dipolowych o dużych amplitudach wartości i trudnych do wskazania obrysach (oznaczona w legendzie nr 5 - ryc. 20, 21).

Tutaj jednak z uwagi na fakt, że nie wystąpiły w niej obiekty o cechach produkcyjnych i towarzyszyły jej liczniejsze niż w pozostałej części stanowiska anomalie dipolowe (oznaczone w legendzie nr 8 - ryc. 20, 21), odnotowane to na całym obszarze, można przyjąć, że jest to odzwierciedleniem naturalnej budowy geologicznej - żwirów z odkładającymi się tlenkami żelaza oraz współczesnym zaśmieceniem.

PODSUMOWANIE

Porównując wyniki analizy zdjęć lotniczych i metody geofizycznej można stwierdzić, że druga z wymienionych pozwoliła zarejestrować niepo-

równywalnie więcej obiektów nieruchomych, nie udzieliła jednak odpowiedzi na wiele pytań odnośnie organizacji przestrzeni omawianych osiedli, jak również istnienia w ich zakresach przestrzennych zróżnicowanych faz osadniczych.

Porównując wyniki otrzymane dla obydwu stanowisk można stwierdzić, że w Kałkowskim rysuje się wyraźnie bliżej nieokreślona strefa produkcyjna, natomiast w Jankowie Zaleśnym obiekty były bardzo równomiernie rozlokowane w przestrzeni osiedla i przemieszane pod względem typów. Nie sposób jednak wyróżnić tu obrazu potencjalnej zagrody. W ramach omawianych badań nie udało się także wyróżnić sygnałów o zarysie zbliżonym do prostokątnego, które można by zinterpretować jako pozostałości budynków zagłębionych w podłoże. Uwzględniając, że w kulturze przeworskiej popularne są budynki o konstrukcji słupowej (Skowron 2006, 35-41; Michałowski 2011 s. 171-227), można uznać, że ślady po słupach jako mniejsze po prostu „zniknęły” w całości zobrazowania. Hipotezę tą można też argumentować faktem, że w Kałkowskim w trakcie badań A. Błażejewskiego ujawniono taki właśnie budynek (2004, s. 91; 2007 s. 104-105, s. 285, ryc. 65).

W trakcie badań geofizycznych, autor wykonał też prospekcję powierzchniową na obu stanowiskach. W Kałkowskim natrafiono na licznie zalegające powierzchnię stanowiska duże ilości bryłek rudy darniowej, jak i żużli po wytopie żelaza. Natomiast w Jankowie Zaleśnym powierzchniowo nie udało się potwierdzić śladów hutnictwa żelaza. Nie oznacza to jednak, że na tym osiedlu nie parano się czarną metalurgią. Potwierdzeniem takiego przypadku są wyniki badań z Pielgrzymowic, pow. namysłowski, gdzie odkryto piec w typie dymarek z kotlinką a materiał z powierzchni stanowiska nie

wskazywał na ich obecność (Thelemann, Lehnhard, Bebermeier, Meyer 2015, s. 121).

Na podstawie wyników badań magnetometrycznych można stwierdzić, że metoda ta może udzielić więcej odpowiedzi w temacie struktury osady niż zdjęcia lotnicze, ale nie spełni „wszystkich życzeń” jakie archeolog badający osadnictwo przedstawił tej metodzie. Wynika to z uwarunkowań geologicznych danego stanowiska, typów gleb i tego jak bardzo kontrastowe magnetycznie jest wypełnisko obiektów archeologicznych. Dobrze przemyślane i skorelowane różne metody badań nieinwazyjnych pomogą przynajmniej określić zasięg stanowiska, a przy optymalnych warunkach umożliwią także rozpoznanie jego organizacji wewnętrznej. Niekiedy też, gdy obiekty są bardzo charakterystyczne pozwolą określić datowanie stanowiska.

Wydaje się zasadnym, by w oparciu o wyniki opisanych wyżej badań przeprowadzić weryfikację ujawnionych struktur metodą niewielkich sondaży, co pozwoliłoby stworzyć klucz do rozszerzonej interpretacji tych i ewentualnych kolejnych prospekcji magnetometrycznych dla obu stanowisk. Sondaże te umożliwią także poznanie faz funkcjonowania tych osiedli¹.

Adres Autora:

mgr Sebastian Przybylski
 Instytut Archeologii
 Uniwersytetu Wrocławskiego
 Stacjonarne Studia Doktoranckich Nauk
 o Kulturze Wydziału Nauk Historycznych
 i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego
 ul. Szewska 48
 50-139 Wrocław
 e-mail: seba.przybylski@gmail.com

LITERATURA:

BŁĄŻEJEWSKI A.

- 2004 *Ze studiów nad osadnictwem z okresu wpływów rzymskich we wschodnim dorzeczu Baryczy*, [w:] *Kultura przeworska. Odkrycia – interpretacje – hipotezy*, red. M. Olędzki, J. Skowron, Łódź, s. 87-97.
- 2007 *Kultura przeworska a reńsko-wezerska strefa kulturowa*, „*Studia Archeologiczne*”, t. 39.

BŁĄŻEJEWSKI A., MIROCHA W.

- 2007 *Badania pracowni garncarskiej kultury przeworskiej na stan. 5 w Kocinie, gm. Sośnie, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie*, „*Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*”, t. 8, s. 165-174.

DĄBROWSKA J., DĄBROWSKI K.

- 1968 *Osada lateńsko-rzymska we wsi Piwonice, pow. Kalisz*, „*Materiały Starożytne*”, t. 11, s. 423-505.

¹ Realizacja artykułu była możliwa dzięki środkom finansowym uzyskanym z grantu pod tytułem: „*Badania osad kultury przeworskiej w dorzeczu górnej Baryczy nr WNHIP/1A/BM4*” przyznawanemu w ramach Konkursu Wewnętrznego na finansowanie badań naukowych lub prac rozwojowych oraz zadań z nimi związanych, służących rozwojowi młodych naukowców

oraz uczestników studiów doktoranckich Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego w 2018 r. za co bardzo serdecznie dziękuję Władzom Wydziału i Instytutu.

- DOLATA P. T.
2006 *Powiat ostrowski. Mapa przyrodniczo-krajoznawcza*, wyd. 2, Poznań.
- DOBRZAŃSKA H.
2008 *Zagadnienie dużych ośrodków produkcji ceramiki szarej w środkowoeuropejskim Barbaricum: przypadek Zofipola k. Krakowa*, [w:] *Ceramika warsztatowa w środkowoeuropejskim Barbaricum*, red. A. Błażejowski, Wrocław, s. 175-204.
- GOJDA M.
2004 *Letecká archeologia a dalekový průzkum, [w:] Nede-
struktivní archeologie: teorie, metody a cíle – Non-de-
structive archaeology: theory, methods and goals*, red.
M. Kuna i in., Praha, s. 49-112.
- HERBICH T.
2016 *Badania geofizyczne stanowiska 5 w Nieszawie Kolo-
nii*, [w:] *Nieszawa Kolonia stanowisko 5, powiat Opole
Lubelskie: interdyscyplinarna monografia osady
z okresu rzymskiego*, red. M. Stasiak-Cyran, Lublin.
- KONDRACKI J.
2014 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.
- KRZEPKOWSKI M., MOEGLICH M., WRONIECKI P.
2017 *Z georadarem, dronem i łopatą. O odkrywaniu tajem-
nic zaginionego Dzwonowa*, „Archeologia Żywa”, nr 3
(65) lipiec-wrzesień 2017, s. 40-47.
- MACKIEWICZ M., KRUPSKI M.
2019a *Prospekcja nieinwazyjna w obrębie stanowiska nr 4
w Kałowskim (pow. ostrowski, woj. wielkopolskie) –
opracowanie danych lotniczego skanowania lasero-
wego, rekonesansu lotniczego i pomiarów magnetycz-
nych*, Wrocław (maszynopis w Archiwum Dolnoślą-
skiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków).
- 2019b *Prospekcja nieinwazyjna w obrębie stanowiska nr 4
w Jankowie Zaleśnym (pow. ostrowski, woj. wielkopol-
skie) – opracowanie danych lotniczego skanowania la-
serowego, rekonesansu lotniczego i pomiarów magne-
tycznych*, Wrocław (maszynopis w Archiwum Dolno-
śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków).
- MISIEWICZ K.
2006 *Geofizyka archeologiczna*, Warszawa.
- MICHAŁOWSKI A.
2011 *Budownictwo kultury przeworskiej*, Poznań.
- PRZYBYLSKI S.
2011 *Osadnictwo kultury przeworskiej w dorzeczu górnej
Baryczy i Ołoboku*, Ostrów Wielkopolski.
- PYRGAŁA J.
1981 *Mieszkanie*, [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 5, red.
J. Wielowiejski, Wrocław, s. 383-387.
- SKOWRON J.
2006 *Kultura przeworska w dorzeczu środkowej i dolnej
Bzury. Monografia osadnictwa*, Poznań.
- STUPNICKA E.
1989 *Geologia regionalna Polski*, Warszawa.
- THELEMANN M., LEHNHARDT E., BEBERMEIER W.,
MEYER M.
2015 *Iron, Humans and Landscape – Insights from a Micro-
Region in the Widawa Catchment Area, Silesia*, „Bridg-
ing the Gap – Integrated Approaches in Landscape Ar-
chaeology, eTopoi. Journal for Ancient Studies”, Spe-
cial Vol. 4 (2015), s. 109-138.
- WRONIECKI P.
2015 *Rzecz o interpretacji wyników badań geofizycznych.
Szurpiły, st. 8 „Mosiężysko”*, [w:] *Materiały do Archeo-
logii Warmii i Mazur*, t. 1, red. S. Wadyl, M. Karczewski,
M. Hoffmann, Warszawa-Białystok, s. 57-66
- 2018 *Było sobie stanowisko. Nieinwazyjne rozpoznanie ar-
cheologiczne w praktyce*, „Kurier Konserwatorski”,
nr 15, s. 27-41.
- WRONIECKI P., JEDYNAK A.
2016 *Badania geofizyczne i wykopaliskowe na stanowisku
63 w Krzczonowicach, pow. ostrowiecki, w latach
2010-2011*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego
Ośrodka Archeologicznego”, t. XXXVII, s. 279-292.

Paweł Banaszak, Piotr Wawrzyniak

ZESPÓŁ TRZECH CHAT Z PÓŹNEGO OKRESU WPŁYWÓW
RZYMSKICH–WCZESNEGO OKRESU WĘDRÓWEK LUDÓW
W PROMNICACH KOŁO OWIŃSK.
REZULTATY RATOWNICZYCH BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH
PRZEPROWADZONYCH NA STANOWISKU PROMNICE 17
(AZP 49-28/86) W 2022 R.

A COMPLEX OF THREE HOUSES FROM THE LATE ROMAN PERIOD
AND EARLY MIGRATION PERIOD FROM PROMNICE NEAR OWIŃSKA.
RESULTS OF THE RESCUE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS
CONDUCTED AT PROMNICE, SITE NO. 17
(AZP 49-28/86) IN 2022

Abstrakt: Badania wykopaliskowe przy ul. Limbowej w Promnicach poprzedziły budowę wolnostojącego domu mieszkalnego. W wykopie o powierzchni około 170 m² odsłonięto zespół trzech budynków wzniesionych w konstrukcji słupowej, w tym budowli prawdopodobnie dwukondygnacyjnej, złożonej z niskiego, częściowo zagłębionego w ziemi przyziemia i nadziemnego piętra. Na podstawie analizy wydobytego z poszczególnych obiektów zbioru ceramiki dowiedziano, że były one użytkowane przez ludność kultury przeworskiej w IV–IV/V wieku n.e.

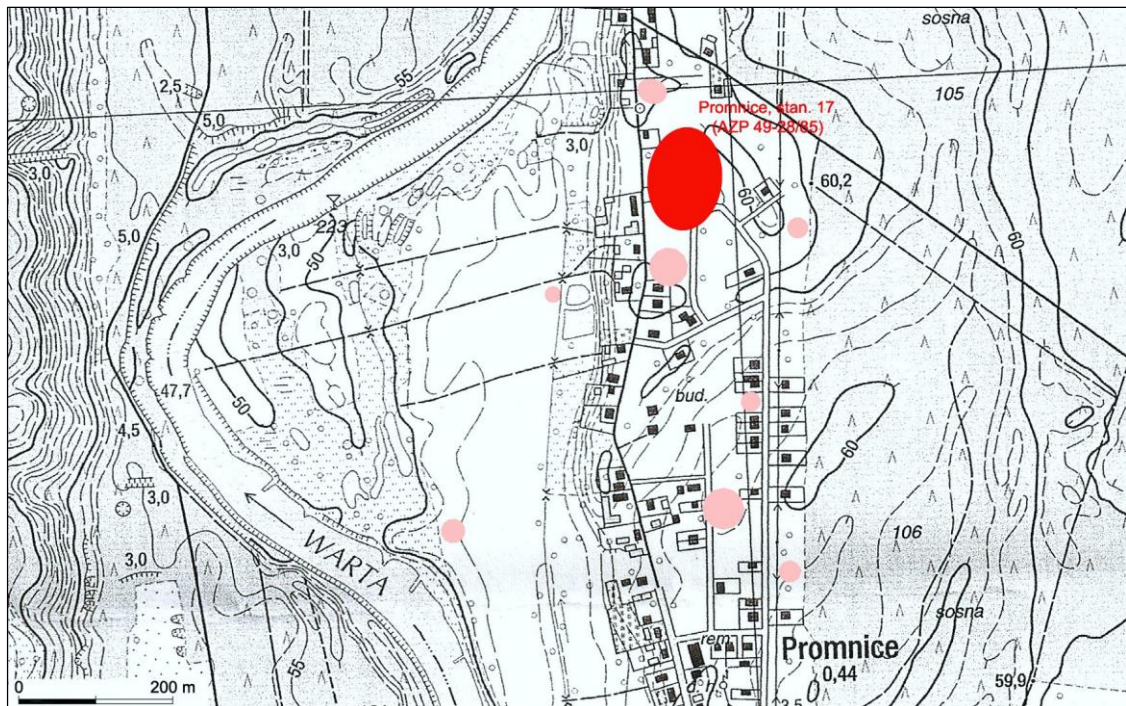
Słowa kluczowe: badania ratownicze, późny okres wpływów rzymskich – wczesny okres wędrówek ludów, kultura przeworska, osada, chaty, ceramika

Wymienione w tytule stanowisko, odkryte podczas badań powierzchniowych zrealizowanych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, znajduje się na gruntach miejscowości Promnice, gm.

Abstract: Rescue archaeological excavations at Limbowa Street in Promnice preceded the construction of a detached residential house. The excavation of an area of about 170 sq. m. uncovered a complex of three buildings of post construction, including a probably one of two-storeys structure, consisting of a low, partially sunken ground level and an above-ground floor. Based on the analysis of the pottery excavated from these buildings, it was stated that they were used by the people of the Przeworsk culture in the 4th–4th/5th centuries AD.

Key words: rescue archaeological excavations, late Roman Period – early Migration Period, Przeworsk culture, settlement, houses, pottery

Czerwonak, na przejściu nadwarciańskiej prawobrzeżnej terasy wyższej w wysoczyznę, u nasady meandry rzecznej, niejako flankującego na kierunku północnym wieś (ryc. 1). Podczas przepro-

Ryc. 1. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Lokalizacja stanowiska na tle śladów dawnego osadnictwa odkrytych na gruntach wsi (opr. P. Wawrzyniak).

Fig. 1. Promnice, Poznań County, site 17. Location of site at the background of ancient settlement discovered village lands (elaborated by P. Wawrzyniak).

wadzonej w 1983 r. prospekcji terenowej z kilku-hektarowej powierzchni stanowiska zebrano fragmenty ceramiki ludności kultury przeworskiej¹. W myśl podziału fizyczno-geograficznego Polski stanowisko to znajduje się na obszarze mezoregionu Poznański Przełom Warty, rozdzielającego południkowo na odcinku około 45 km Pojezierze Poznańskie od Pojezierza Gnieźnieńskiego (Kondracki 2000, s. 141-142). Na skraju wspomnianej terasy, na odcinku długości około 3,75 km, biegnącym od Mściszewa poprzez Promnice do Bolechowa, odnotowano jak dotąd blisko czterdzieści stanowisk archeologicznych, głównie z neolitu, okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza, zaś w bezpośrednim sąsiedztwie rzeczonoego stanowiska kilka znaczących śladów osadniczych ludności kultury przeworskiej (m.in. stanowiska Promnice 4, 5, 14, 18 i 21)².

Pierwsze badania wykopaliskowe na stanowisku Promnice 17 przeprowadzili w czerwcu 2013 r. Andrzej Kowalczyk i Alicja Moszycka. W wykopie pod budynek mieszkalny na terenie posesji Północna

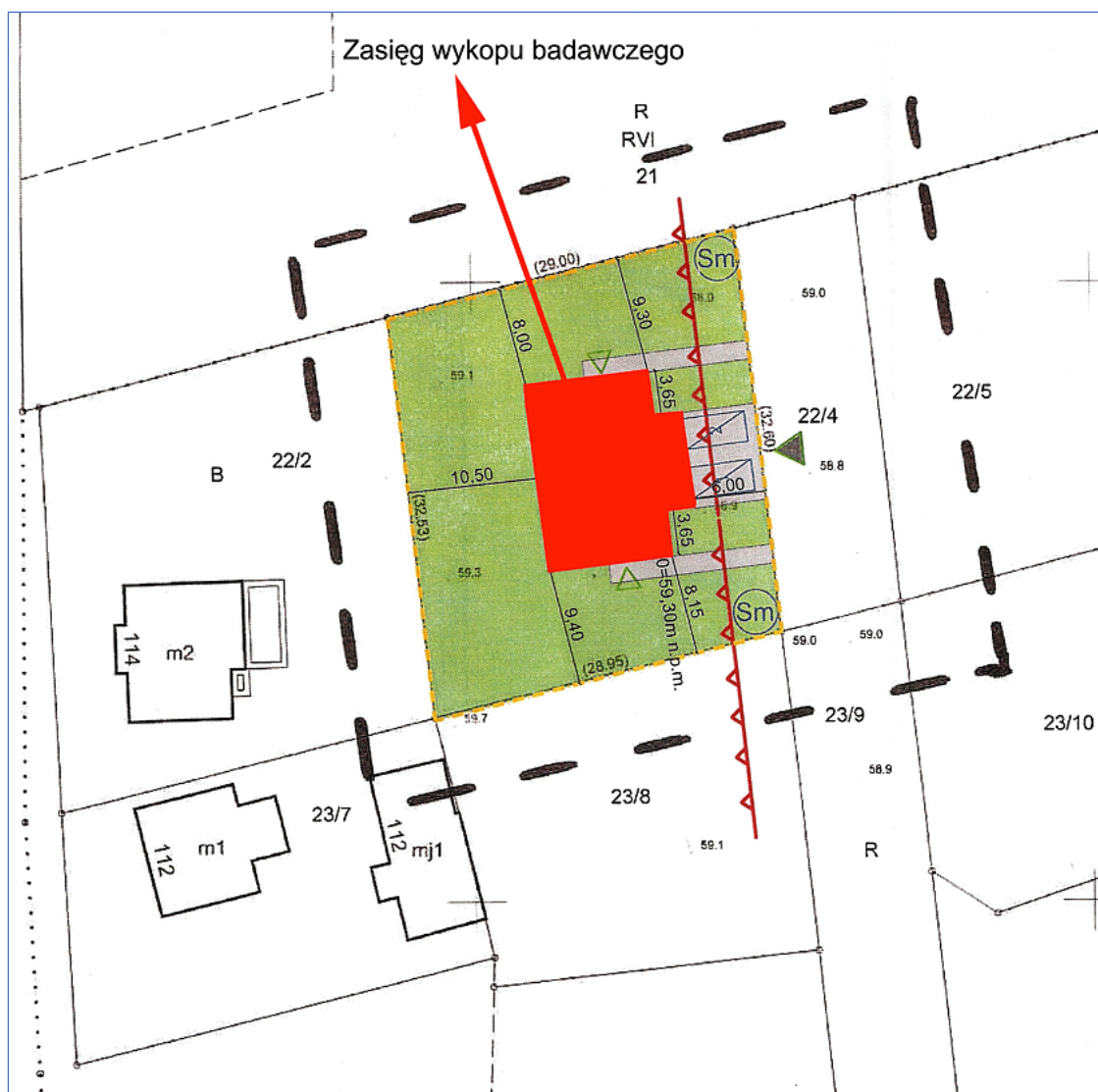
110 odsłoniли na powierzchni niecałych 180 m² rozliczne ślady osadnictwa ludności kultury przeworskiej z późnego okresu wpływów rzymskich i początków okresu wędrówek ludów (fazy C2-D1), w tym pozostałości naziemnego budynku gospodarczego(?) i kilkunastu jam. W pozyskanym zbiorze ceramiki wskazali m.in. na obecność charakterystycznych dla tego czasu fragmentów naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego – tzw. siwych i ułamków pojemników typu „Krausengefaße” (Kowalczyk, Moszycka 2014, s. 191, 195).

ŹRÓDŁA NIERUCHOME

Podobnie jak w 2013 r. zeszłoroczne badania miały poprzedzać budowę wolnostojącego domu mieszkalnego (ryc. 2). Niestety, przed pojawieniem się ekipy archeologicznej, bez jej wiedzy i zgody, wylano w wykopie betonowe ławy fundamentowe pod przyszły budynek, poważnie naruszając zalegający pod humusem układ nawarstwień kulturo-

¹ Patrz karta stanowiska archeologicznego Promnice 17 (AZP 49-28/86) autorstwa Iwony Kozerskiej, przechowywana w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

² Patrz karty stanowisk Promnice 4-5, 14, 8 i 21 zlokalizowane na obszarze AZP 49-28, przechowywane w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

Ryc. 2. Promnice, pow. poznański, stan.17. Lokalizacja wykopu badawczego. Na podstawie mapy do celów projektowych dostarczonej przez inwestora badań (opr. P. Wawrzyniak).

Fig. 2. Promnice, Poznań County, site 17. Location of archaeological trench. Based on the project map provided by the investor (elaborated by P. Wawrzyniak).

wych (ryc. 3-4). Pomimo tego zdecydowano się na eksplorację tak bezceremonialnie potraktowanych śladów dawnego osadnictwa. Badania objęły obszar o powierzchni 166,5 m² (wobec preliminowanych wcześniej 220 m²) i były prowadzone na przełomie stycznia i lutego 2022 r. W ich trakcie ujawniono w wykopie 49 obiektów nieruchomych, na które składał się zespół trzech budynków mieszkalnych z towarzyszącymi im dołami posłupowymi oraz jamami gospodarczymi, ponadto odsłonięto niewielkie fragmenty dwóch innych jam(?), zalegających poza zasięgiem założeń mieszkalnych. Poszczególne obiekty rejestrowano na tle żółtego, drobnoziarnistego piasku – calca.

Szczególną uwagę badających przykuły relikty budynku, zlokalizowane w północno-zachodnim narożu wykopu (ob. nr 1), zdecydowanie odbiegające wielkością i ilością zarejestrowanych słupów od dwóch pozostałych. Dom wzniesiono na planie zbliżonym do kwadratowego o boku wynoszącym 6,1 m, z głęboką na blisko 0,7 m jamą ziemiankową. Wzdłuż wewnętrznych krawędzi wschodniej i zachodniej założenia ustawiono liczne słupy podtrzymujące zapewne konstrukcję ścian i dachu domu. Wejście do wnętrza chaty prowadziło od strony wschodniej (ryc. 4-6). Według nomenklatury zastosowanej przez Andrzeja Michałowskiego jest to bardzo duży budynek ziemny z licznymi,

Ryc. 3. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Widok ogólny wykopu badawczego. Stan na 28 stycznia 2022 r.
Ujęcie od SW (fot. P. Wawrzyniak).

Fig. 3. Promnice, Poznań County, site 17. General view of the archaeological trench. Status as of January 28, 2022.
Shot from the SW (photo by P. Wawrzyniak).

nieregularnie rozmieszczonymi słupami w kontekście jamy ziemiankowej typu 2.2.2. (2011, s. 136-137), natomiast według Henryka Machajewskiego i Ryszarda Pietrzaka – ziemianka o rozbudowanej konstrukcji słupowej typu A (2008, s. 376). Gęsto bite wzdłuż dwóch ścian budowli słupy zasugerowały, że być może zbudowano w Promnicach budowlę dwukondygnacyjną, złożoną z niskiego, częściowo zagłębionego w grunt przyziemia i nadziemnego piętra. Konstrukcja dachu pozostała nieznaną.

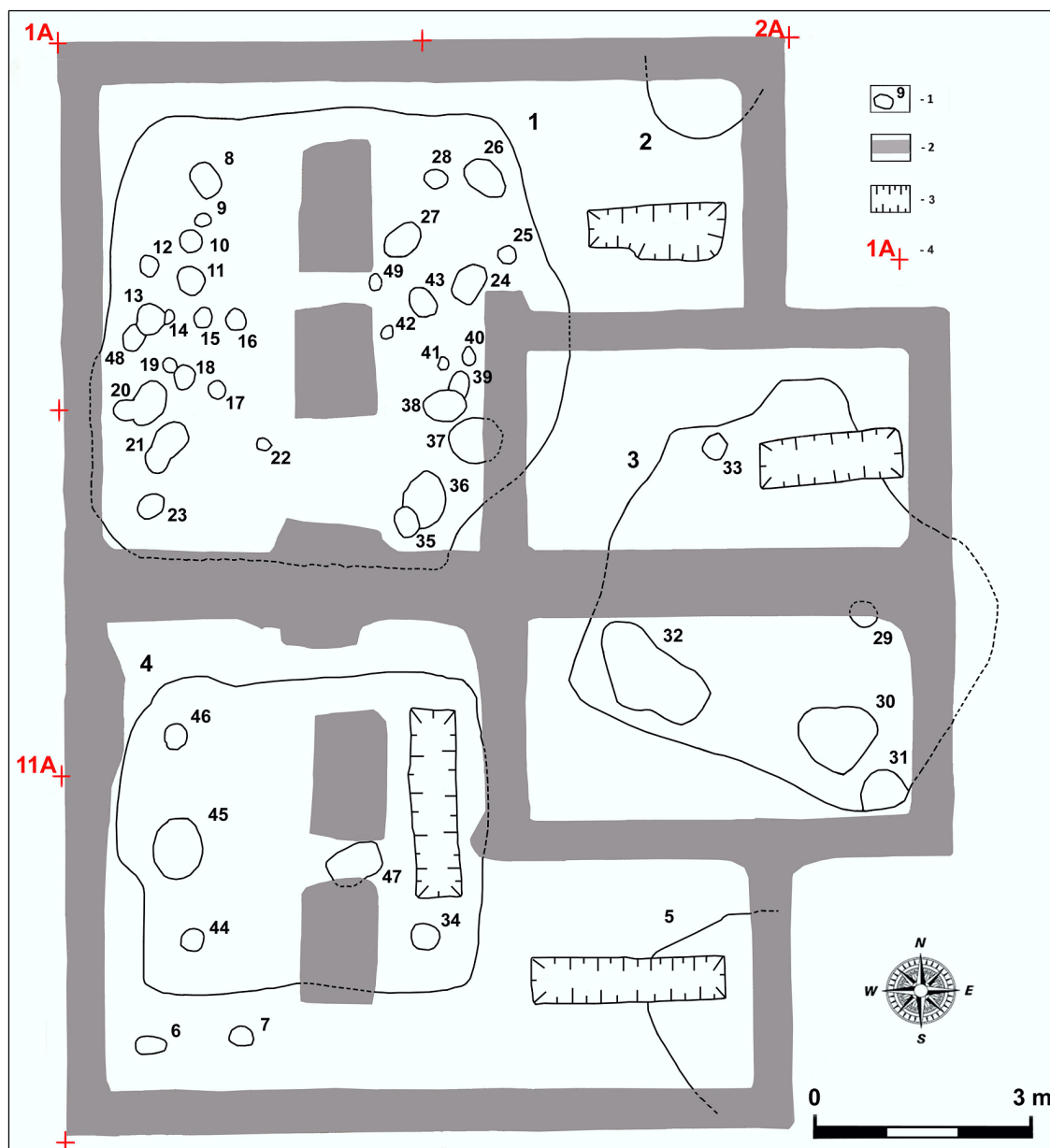
W inwentarzu ruchomych materiałów źródłowych pozyskanych z tegoż obiektu wyszczególniono 520 fragmentów ceramiki, 406 kości zwierzęcych, ponadto kilkanaście bryłek polepy, 2 gliniane przesłiki, ośkę kamienną, fragment żelaznego noża i bliżej nieokreślony przedmiot żelazny. Ponadto w wypełniku dołu posłupowego nr 24,

który zalegał pod jamą ziemiankową omawianego budynku, natrafiono – oprócz kilku fragmentów ceramiki – na brązową szpilkę i zwiniętą w rulonik miedzianą blaszkę.

Drugi z domów (obiekt nr 4) znajdował się w odległości około 1,6 m na południe od opisanego wcześniej. Zbudowano go na planie prostokąta o wymiarach 4,9×4,1 m, z wejściem wiodącym od strony zachodniej. Pośrodku i w narożach głębokiej na około 0,4 m jamy ziemiankowej umieszczono słupy pod ściany i dach budowli¹. Do południowej ściany domu przylegał niewielki aneks. Jego zasięg wyznaczały dwa słupy – obiekty nr 6 i 7 (ryc. 4, 7-8). Przyjęte przez budowniczych tego obiektu rozwiązanie wyraźnie nawiązuje do wyróżnionych przez A. Michałowskiego pięciosłupowych budynków wziemnych o dachu sochowym typu 2.1.2.H (2011, s. 126).

¹ Śladów po dole posłupowym w NE narożu chaty nie stwierdzono. Sądzymy, że zapewne zostały zniszczone przez

współczesny wkop.

Ryc. 4. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Plan zbiorczy obiektów w wykopie (rys. P. Banaszak, opr. P. Wawrzyniak)

Legenda: 1 – obiekt wraz z numeracją, 2 – betonowa ława fundamentowa, 3 – wkop, 4 – numeracja arów i ćwiartek.

Fig. 4. Promnice, Poznań County, site 17. Dispersion of features in the archaeological trench

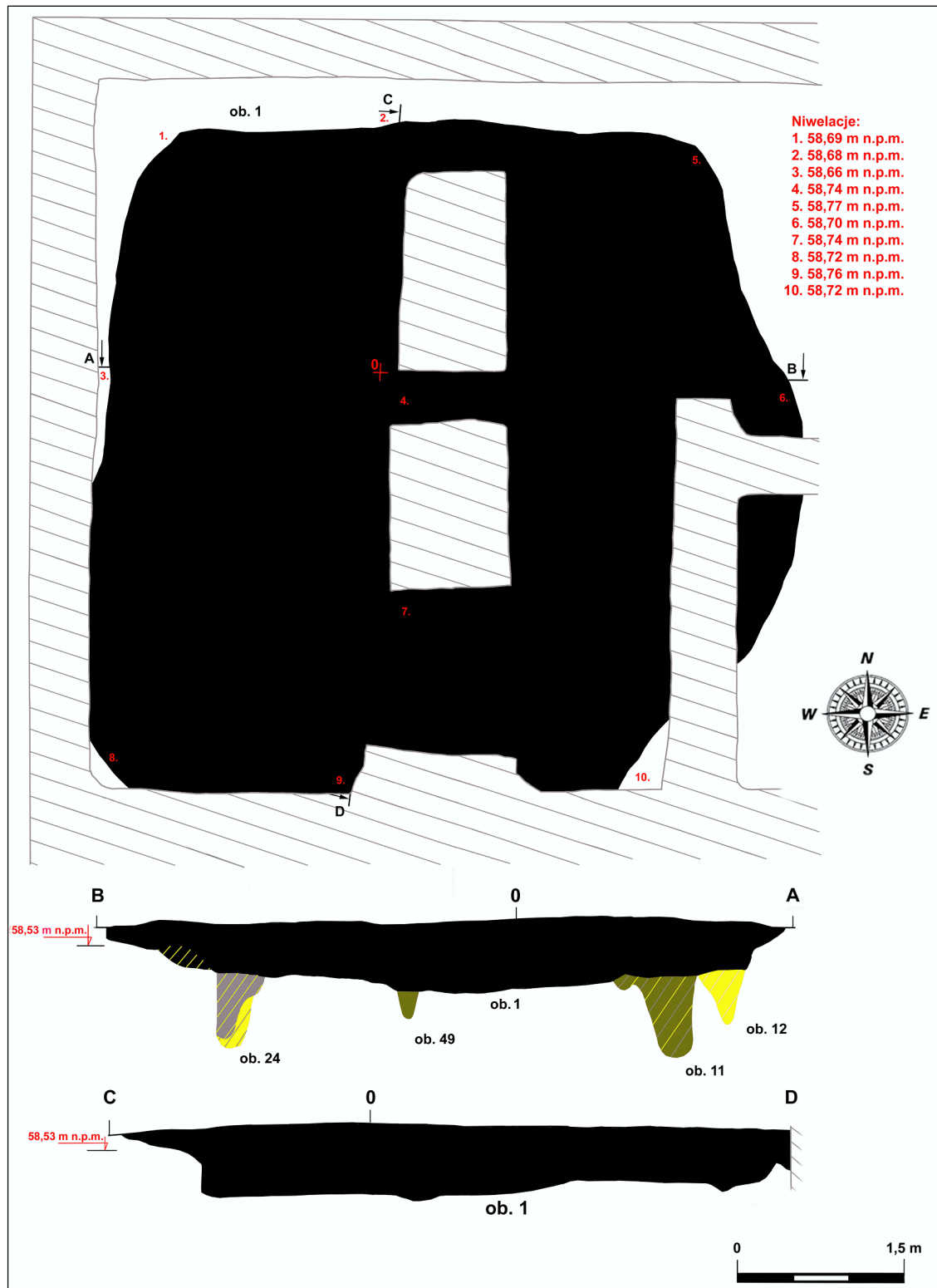
(drawn by P. Banaszak, elaborated by P. Wawrzyniak).

Legend: 1 – a feature and a number, 2 – concrete footing, 3 – trench, 4 – numbering of ares and quarters of ares.

Eksploracja nawarstwień ziemnych pozostałych po tej chatce przyniosła 320 fragmentów ceramiki, 80 kości zwierzęcych i kilka bryłek polepy.

Trzeci z budynków (obiekt nr 3) ustawiono po stronie wschodniej omawianego zespołu, w odległości około 1,5 m od obiektów nr 1 i 4. Dom wzniesiono na planie zbliżonym do kwadratowego, z wejściem od strony północnej. Jego wymiary były następujące: długość 5,33 m, szerokość >4,9 m,

głębokość 0,3 m. Wzdłuż południowej ściany obiektu, poniżej spągu niecki ziemiankowej zarejestrowano trzy stosunkowo rozległe, acz płytkie jamy (obiekty nr 30-32), być może pozostałości piwniczek, ponadto uchwycono ślady po dwóch słupach (ryc. 4, 9-10). Dom przypisano do typu 2.2.1., tj. założeń ziemnych z pojedynczymi dołami posłupowymi czytelnymi w kontekście jamy ziemiankowej (Michałowski 2011, s. 136).

Ryc. 5. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Rzut i profile obiektu nr 1 (rys. P. Banaszak, opr. P. Wawrzyniak).
Legenda zamieszczona przy ryc. 7.

Fig. 5. Promnice, Poznań County, site 17. Plan and cross-sections of feature no. 1
(drawn by P. Banaszak, elaborated by P. Wawrzyniak).
Legend included in fig. 7.

Ryc. 6. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Przekrój obiektu nr 1 (fot. P. Banaszak).

Fig. 6. Promnice, Poznań County, site 17. Cross-section of feature no. 1 (photo by P. Banaszak).

Z wypełniska obiektu wydobyto 253 fragmenty ceramiki, 124 ułamki kości zwierzęcych, kilkanaście grudek polepy i fragment przęslika glinianego.

Analiza mocno zniszczonych i tylko w niewielkim fragmencie wyeksplorowanych obiektów nr 2 i 5, prawdopodobnie jam (aczkolwiek nie można wykluczyć, że drugi z nich stanowił pozostałość jamy ziemiankowej), nie dała żadnych istotnych informacji, jednakże stanowiły one integralne elementy omawianej tutaj osady. Z obiektu 5 wydobyto m.in. dwa fragmenty żelaznych noży.

ŹRÓDŁA RUCHOME

Eksploracja poszczególnych obiektów i nawarstwień przyniosła 1353 fragmenty ceramiki¹, w tym 1084 ułamki brzuśców, 159 wylewów i 110 den, 707 kości zwierzęcych – odpadów konsumpcyjnych, 35 grudek polepy oraz kilkanaście tzw. zabytków wydzielonych, m. in. szpilkę brązową, fragment blaszki miedzianej, ułamki trzech noży żelaznych, nieokreślony przedmiot żelazny, trzy przęsliki gliniane, osełkę kamienną. Ponadto w bezpośrednim sąsiedztwie wykopu odkryto fragment kabłąka wraz z haczykiem na sprężynę niewielkiej zapinki brązowej.

Ceramika

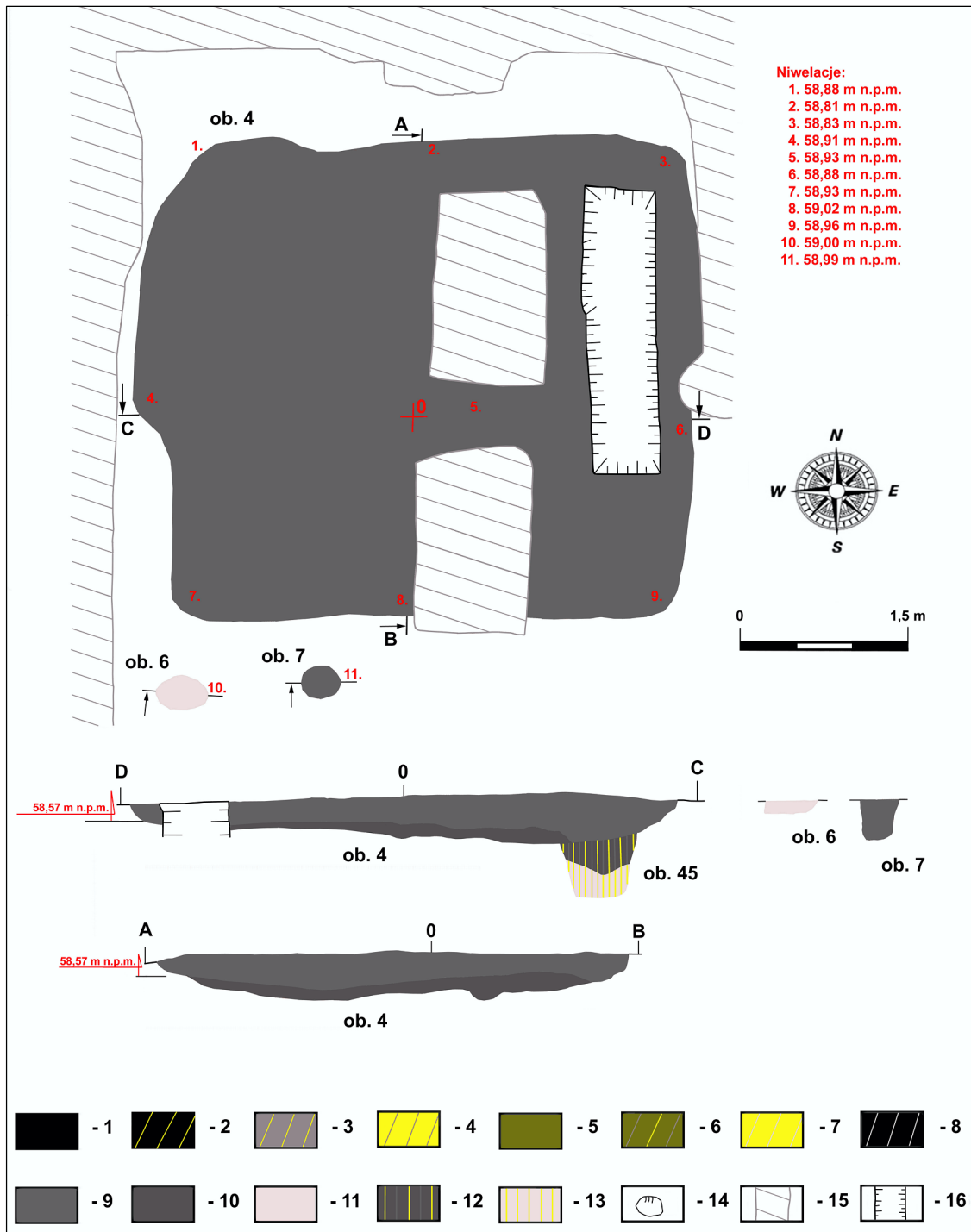
Wydobyte w ubiegłym roku w Promnicach fragmenty naczyń złożyły się na zwarty stylistycznie i technologicznie zespół liczący 1229 jednostek taksonomicznych, który podzielono, idąc za propozycją przyjętą przez Henryka Machajewskiego

i Ryszarda Pietrzaka dla materiałów ceramicznych z późnego okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów wydobytych na stanowiska Poznań-Nowe Miasto 226 (2008, s. 363-364), na 4 grupy techniczne:

- a) naczyń ręcznie lepionych – 1187 jednostek (96,6% całości zbioru);
- b) naczyń toczonych na kole, tzw. siwych – 6 jednostek (0,5% całości zbioru);
- c) naczyń obtaczanych na kole, odpowiadających pojemnikom zasobowym – 11 jednostek (0,9% całości zbioru);
- d) naczyń obtaczanych na kole o powierzchni gruzełkowatej – 25 jednostek (2% całości zbioru).

Do wyrobu naczyń stosowano glinę schudzoną przede wszystkim domieszką mineralną, najczęściej dosypując grubo- lub średnioziarnisty tłuczeń (w ponad 82% przypadków). Przełamy skorup w blisko 70% były dwubarwne. W zbiorze dominowały ułamki naczyń o grubościach ścianek zawierających się w przedziale od 0,6 do 1 cm (68,3% całości zbioru), z reguły o średnich gabarytach, które miały zapewne najbardziej „uniwersalne” zastosowanie w ówczesnych promnickich gospodarstwach domowych. Zdecydowanie mniej zarejestrowano fragmentów naczyń dużych, w tym o charakterze zasobowym, niemal zawsze grubościennych (powyżej 1 cm grubości ścianek – 17,9%), oraz małych – „stołowych”, odznaczających się zdecydowanie większą starannością wykonania i najczęściej należących do kategorii pojemników cienkościennych, o grubościach ścianek do 0,6 cm (13,8% całości zbioru). Pod względem wykończenia powierz-

¹ Zaledwie 32 fragmenty wydobyto z warstwy, pozostałe z poszczególnych obiektów.

Ryc. 7. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Rzut i profil obiekt nr 4 (rys. P. Banaszak, opr. P. Wawrzyniak).

Legenda (dla ryc. 5, 7 i 9): 1 – szara próchnica z przeplamieniami brunatnej oraz ciemnoszarej, drobnymi grudkami polepy, żółtego piasku i soczewek żółtej gliny, 2 – szara próchnica przemieszana z żółtym piaskiem, 3 – ciemnoszara próchnica przemieszana z żółtym piaskiem, 4 – żółty piasek z przeplamieniami szarej próchnicy, 5 – szarobrunatna próchnica, 6 – ciemnoszara próchnica przemieszana z brunatnoszarą i żółtym piaskiem, 7 – żółty piasek przemieszany z jasnoszarą próchnicą, 8 – ciemnoszara próchnica z przeplamieniami żółtego piasku, 9 – szara próchnica, 10 – ciemnoszara próchnica, 11 – jasnoszara próchnica, 12 – ciemnoszara próchnica z przeplamieniami szarej i żółtego piasku; 13 – jasnoszara próchnica przemieszana z żółtym piaskiem, 14 – kamień, 15 – betonowa ława fundamentowa, 16 – wkop.

Ryc. 8. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Przekrój obiektu nr 4 (fot. P. Banaszak).

Fig. 8. Promnice, Poznań County, site 17. Cross-section of feature no. 4 (photo by P. Banaszak).

chni zewnętrznych dominują fragmenty o fakturze szorstkiej, stanowiące ponad połowę całego zbioru (635 okazów – 51,6%), rzadziej występują powierzchnie chropowate (253 – 20,6%) lub gładkie (231 – 18,8%), zaś sporadycznie wygładzane (68 – 5,5%) i wyświecane (24 – 2%). W 18 przypadkach (1,5%) określenie tej cechy okazało się niemożliwe z uwagi na stan zachowania. Barwy powierzchni naczyń oscylowały od ceglastej poprzez różne odcienie brunatnej po czarne i szare; te ostatnie charakteryzują prawie zawsze powierzchnie gładkie bądź wyświecane (wypolerowane) i odnoszą się do kategorii małych pojemników „stołowych”. Charakterystyczną cechą analizowanego materiału jest znikomy udział fragmentów ornamentowanych. Zdobienia zaobserwowano na zaledwie 32 ułamkach naczyń (2,6% całości zbioru). Tym niemniej wyróżniono sześć podstawowych wątków zdobniczych:

- dookolne żłobki lub linie faliste, pojedyncze bądź zwielokrotnione, niekiedy w układach z innymi motywami (ryc. 13: 7, 13; 14: 5);
- linie faliste charakteryzujące naczynia typu „Krausengefäße” (ryc. 12: 5);

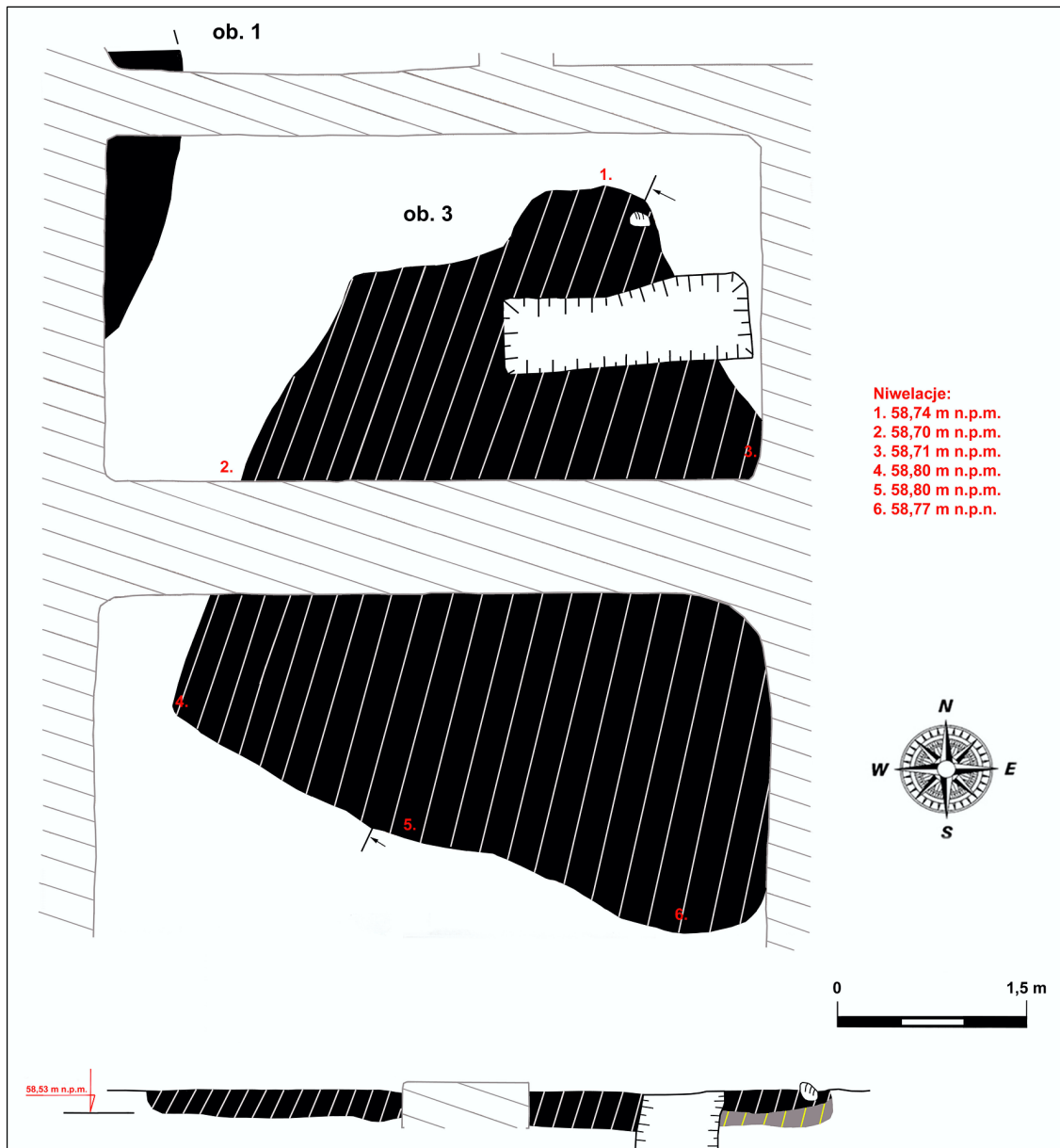
- plastyczne w formie niewielkich guzków bądź „wduszeń” (ryc. 13: 14);
- wyświecane linie w różnych konfiguracjach, najczęściej stosowane przy zdobieniu ceramiki „siwej” (ryc. 12: 1; 14: 3);
- wątek paznokciowy, często kładziony na krawędziach wylewów (ryc. 12: 2; 13: 3¹);
- nakłucia bądź odciski (ryc. 13: 2).

Pomimo znacznego rozdrobnienia ceramiki w dwudziestu przypadkach zdołano, posługując się schematami klasyfikacyjnymi autorstwa H. Machajewskiego i R. Pietrzaka (2008, s. 364-367) określić formy naczyń. Z jednym wyjątkiem były to egzemplarze lepienne ręczne, wśród nich garnki, naczynia wazowate, misowate i sitowate. W rodzinie garnków wydzielono pojemniki typu A.I.1.a (ryc. 14: 1, 4), A.I.2.a (ryc. 11: 1, 5; 12: 2; 13: 1; 14: 1), A.I.2.d (ryc. 11: 4; 12: 1), A.I.3.a (ryc. 11: 6; 13: 4; 14: 8), A.I.3.b (ryc. 13: 5) i A.III.2.a (ryc. 13: 5); w sumie 13 egzemplarzy. Przeważały stosunkowo duże lub średniej wielkości formy baniaste z brzegami cylindrycznymi o zaokrąglonych krawędziach bądź łukowato zagiętymi do wewnątrz i zaokrąglonymi. Fragmenty dwóch naczyń określono jako

← Fig. 7. Promnice, Poznań County, site 17. Plan and cross-section of object no. 4 (drawn by P. Banaszak, elaborated by P. Wawrzyniak).

Legend (for figs. 5, 7 and 9): 1 – grey humus mixed with brown and dark grey humus, small lumps of burnt clay, yellow sand and lenses of yellow clay, 2 – grey humus mixed with yellow sand, 3 – dark grey humus mixed with yellow sand, 4 – yellow sand mixed with grey humus, 5 – grey-brown humus, 6 – dark grey humus mixed with brownish grey humus and yellow sand, 7 – yellow sand mixed with light grey humus, 8 – dark grey humus mixed with yellow sand, 9 – grey humus, 10 – dark grey humus, 11 – light grey humus, 12 – dark grey humus mixed with grey humus and yellow sand; 13 – light grey humus mixed with yellow sand, 14 – stone, 15 – concrete footing, 16 – modern trench.

¹ W tym przypadku skośnie nacięcia obwiedziono z obu stron dookolnymi żłobkami.

Ryc. 9. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Rzut i profil obiektu nr 3 (rys. P. Banaszak, opr. P. Wawrzyniak).

Legenda zamieszczona na ryc. 7.

Fig. 9 Promnice, Poznań County, site 17. Plan and cross-section of object no. 3

(drawn by P. Banaszak, elaborated by P. Wawrzyniak).

Legend included in fig. 7.

dwustożkowate wazy typu B.II.2.a (ryc. 13: 3) i typu B.II.2.d (ryc. 11: 3), cztery przypisano do dużych bądź średniej wielkości mis typu C.I.2.a (ryc. 14: 7), C.1.3.a (ryc. 12: 6), C.1.3.? (ryc. 13: 13) i C.II.4.b (ryc. 12: 4), zaś przydenną partię niedużego naczynia sitowatego (ryc. 14: 2) zaliczono do kategorii naczyń specjalnych, czyli grupy F. Natrafiono także na fragment naczynia na pustej nóżce, które pozostało jednak bez bliższego określenia. Wspomniany wyjątek dotyczył toczzonego frag-

mentu wylewu niewielkiej wazy(?), możliwe, że typu A.I.1.a (Machajewski, Pietrzak 2008, s. 370), tj. cienkościennego, baniastego pojemnika z cylindrycznym brzegiem o zaokrąglonej krawędzi (ryc. 11: 2). Wśród fragmentów ceramiki wykonanej z użyciem koła garncarskiego wyróżniono również drobny ułamek brzuśca ozdobionego charakterystycznym dla naczyń zasobowych typu „Krausengefäße” ornamentem potrójnej linii falistej (ryc. 12: 5) oraz ułamek wylewu baniastego zapewne,

Ryc. 10. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Przekrój obiektu nr 3 (fot. P. Banaszak).

Fig. 10. Promnice, Poznań County, site 17. Cross-section of feature no. 3 (photo by P. Banaszak).

obtaczanego naczynka o powierzchni „gruzelkowatej” (ryc. 13: 6).

Inne ruchome materiały źródłowe

W trakcie badań wydzielono kilkanaście drobnych przedmiotów codziennego użytku, najczęściej związanych z rękodzielnictwem (fragmenty żelaznych noży, kamienna osełka, gliniane przeszliki) bądź częściami stroju (fragment brązowej zapinki, szpilka brązowa).

Na fragmenty 3 noży natrafiono podczas eksploracji wypełnisk obiektów nr 1 – chaty i 5 (być może jamy ziemiankowej). Egzemplarz z chaty miał prosto ukształtowane ostrze i obustronnie wyodrębniony trzpień (ryc. 12: 12), natomiast łukowato uformowanym grzbietem ostrza i obustronnie wyodrębnionym trzpieniem charakteryzował się jeden z okazów znalezionych w jamie (ryc. 14: 9).

Z obiektu nr 1 pochodziła także niewielka, wrzecionowatego kształtu osełka kamienna o następujących wymiarach: długość – 7,8 cm, szerokość – 2,05 cm, wysokość – 0,9 cm (ryc. 12: 7).

Przesliki odkryto w wypełniskach dwóch chat, tj. obiektach nr 1 i 3. Dwa były dwustożkowate, miały średnicę od 3 do 4,1 cm i wysokość w granicach 1,4 – 1,6 cm (ryc. 12: 10-11), natomiast zachowany we fragmencie trzeci egzemplarz o wysokości 3,4 cm (ryc. 13: 8) swoim kształtem nieco przypomina szpulę i nawiązuje do egzemplarzy typu e – „sarmackich”, wedle terminologii przyjętej przez Andrzeja Kokowskiego (1995, s. 16, ryc. 5).

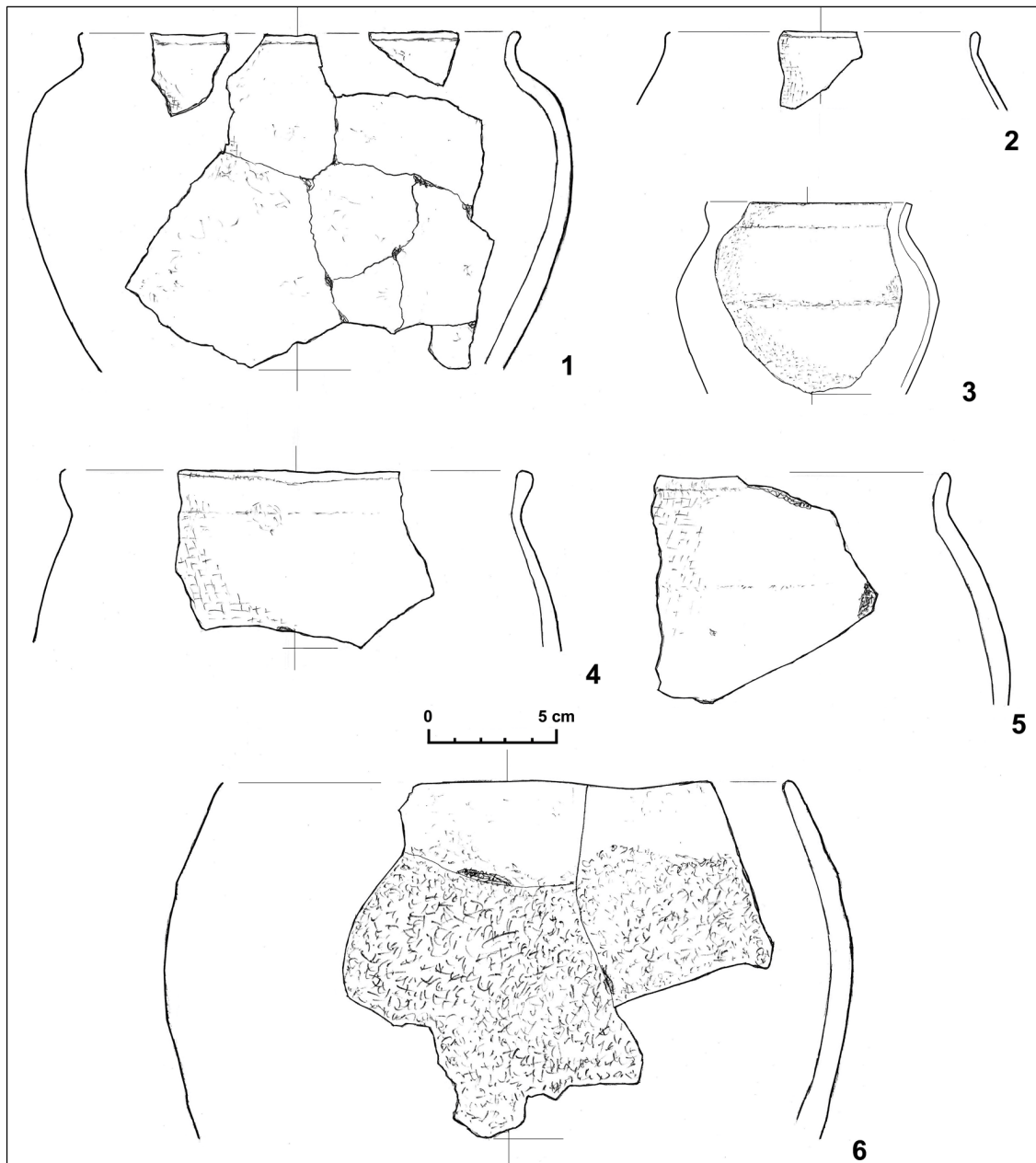
Na dnie jednego z dołów posłupowych ukrytego pod obiektem nr 1 znaleziono brązową szpilkę (ryc. 12: 8), służącą zapewne do upinania szat bądź układania włosów.

Ostatni z wymienionych tutaj drobnych przedmiotów codziennego użytku – fragment kabłąka zapinki brązowej (ryc. 13: 10), prawdopodobnie grupy VI lub VII, podjęto z humusu, kilkadziesiąt metrów na południowy wschód od granic wykopu.

Osobnym zagadnieniem, niestety dotąd nieopracowanym, pozostał zbiór ponad 700 fragmentów kości zwierzęcych (odpadów pokonsumpcyjnych), niemal w całości zebranych z obiektów mieszkalnych. Jego wstępny ogląd potwierdził ustalenia podane przez A. Kowalczyka i A. Moszycką dla materiałów kostnych z 2013 roku (2014, s. 197) – wydaje się, że dominują szczątki kostne po dużych przeżuwaczach, acz inne gatunki (przede wszystkim świnia) mają w tym zbiorze także swój znaczący udział.

USTALENIA CHRONOLOGICZNE

Chronologię odkrytego wycinka osady określono na podstawie analizy stylistycznej i technologicznej ceramiki. W swej masie zbiór ten w niczym nie odbiegał od materiałów przedstawionych przez A. Kowalczyka i A. Moszycką (2014, s. 192-196) i zgodnie z dokonanymi wówczas ustaleniami został również przypisany do późnego okresu wpływów rzymskich – początków okresu wędrówek ludów (faza C₂-D₁/D₂). O przyjęciu takiego da-

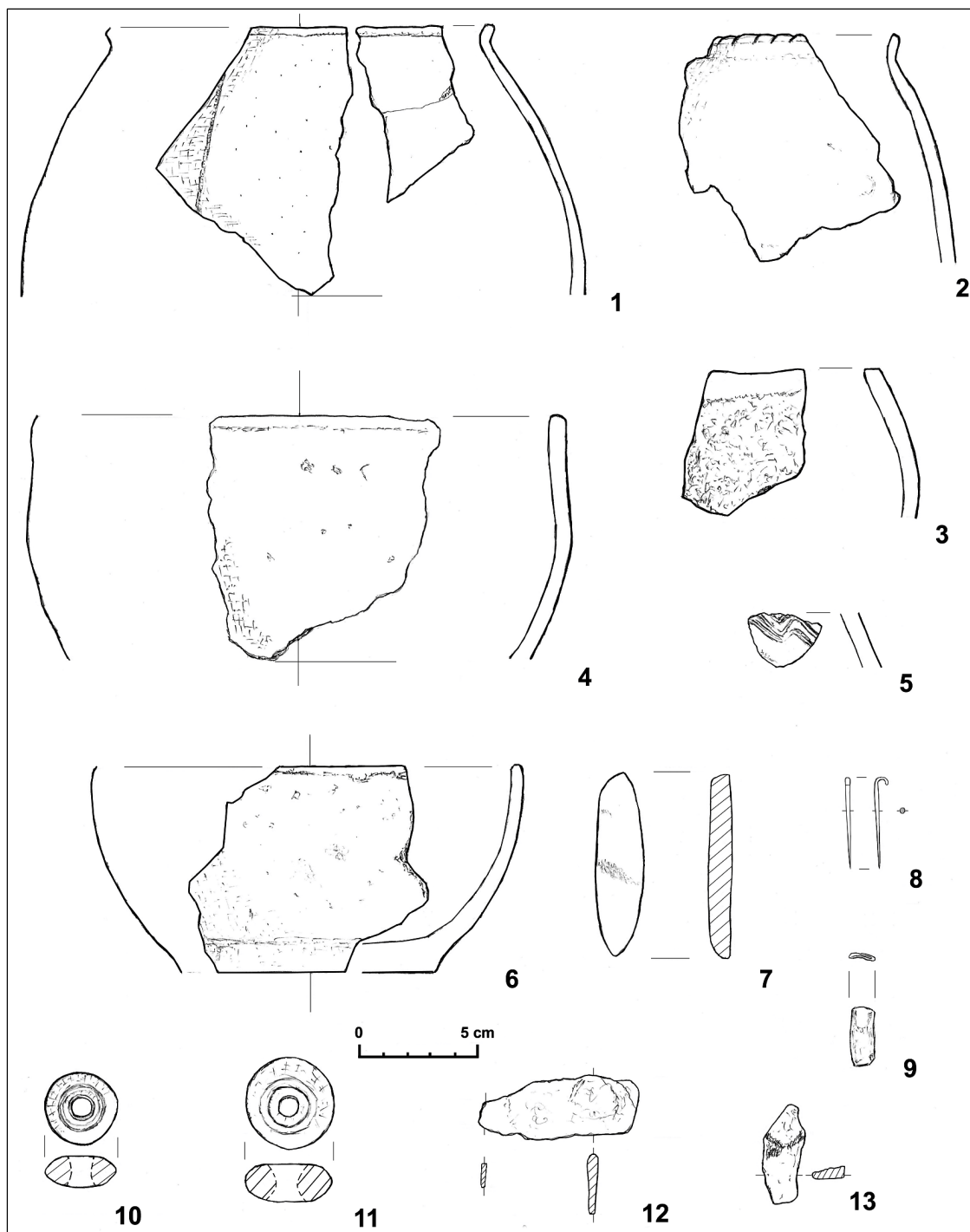

Ryc. 11. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Wybór ceramiki z obiektu nr 1
(rys. P. Wawrzyniak).

Fig. 11. Promnice, Poznań County, site 17. Selection of pottery from feature no. 1
(drawn P. Wawrzyniak).

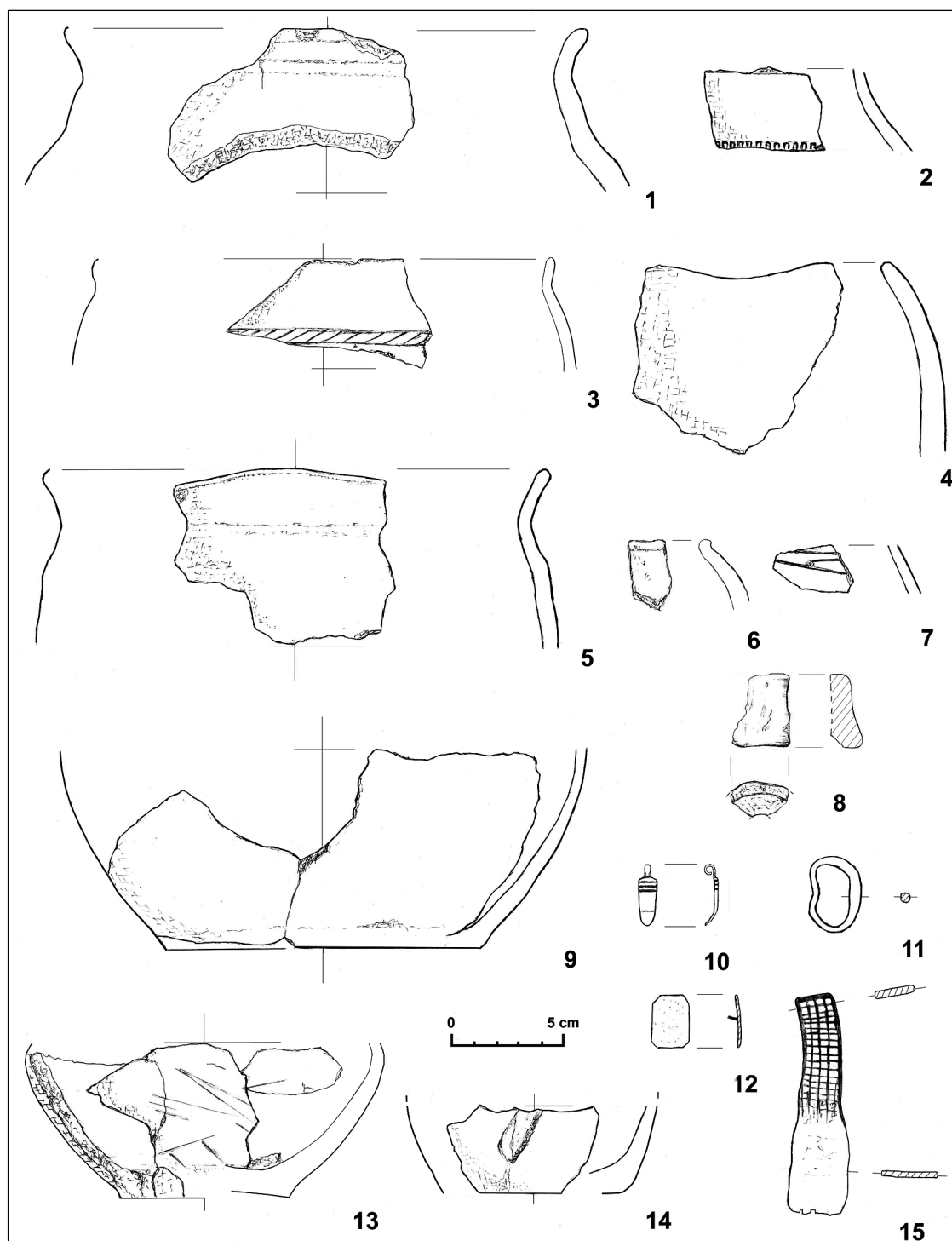
towania przesądziła m.in. obecność ułamków naczyń wykonanych z pomocą koła garncarskiego, w szczególności kilku niewielkich fragmentów brzuśców pojemników w typie „Krausengefäße” oraz o „gruzełkowatej” fakturze powierzchni zewnętrznej. Procentowy udział ceramiki obtaczanej bądź toczonej(?) dla materiałów promnickich z 2013 r. wyniósł zaledwie 1,15% (Kowalczyk, Mo-

szycka 2014, s. 196), zaś z 2022 r. – 3,4%. Wartości te odbiegają co prawda znacząco od uzyskanych na stanowiskach o podobnej chronologii w Poznaniu-Nowym Mieście 226, czy też Gieczu 21-22, gdzie oscylują w granicach 10% (Machajewski, Pietrzak 2008, s. 370; Żychliński 2008, s. 350), lecz mimo to osada z Promnic dobrze wpisuje się w horyzont późnorzymskich – wczesnowędrówkowych osiedli

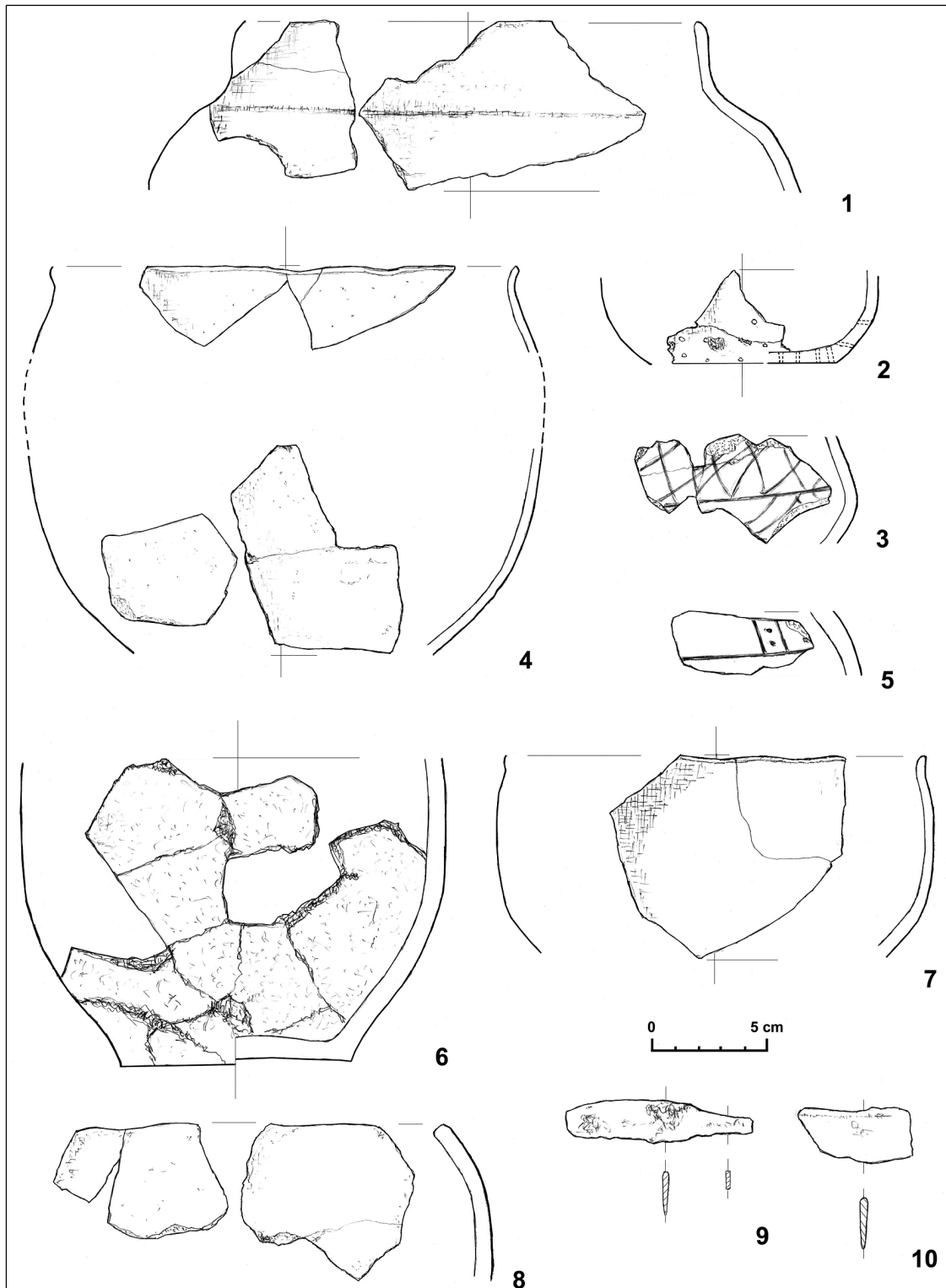
Ryc. 12. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Wybór ceramiki i innych materiałów z obiektów nr 1: 1–7, 10–13 i 24: 8–9
(rys. P. Wawrzyniak).

Fig. 12. Promnice, Poznań County, site 17. Selection of pottery and other artefacts from features no. 1: 1–7, 10–13 and 24: 8–9
(drawn by P. Wawrzyniak).

Ryc. 13. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Wybór ceramiki i innych materiałów z obiektu nr 3: 1–9, 13–14 i pozyskanych w wyniku poszukiwań detektorystycznych: 10–12, 15 (rys. P. Wawrzyniak, B. Wielgus-Wawrzyniak).

Fig. 13. Promnice, Poznań County, site 17. Selection of pottery and other artefacts from feature no. 3: 1–9, 13–14 and required during detector investigation: 10–12, 15 (drawn by P. Wawrzyniak, B. Wielgus-Wawrzyniak).

Ryc. 14. Promnice, pow. poznański, stan. 17. Wybór ceramiki i innych materiałów z obiektów nr 4: 1–8 i 5: 9–10
(rys. P. Wawrzyniak).

Fig. 14. Promnice, Poznań County, site 17. Selection of pottery and other artefacts from features no. 4: 1–8 and 5: 9–10
(drawn by P. Wawrzyniak).

ludności kultury przeworskiej, które w tym czasie funkcjonowały na obszarach szeroko pojętej środkowej Wielkopolski.

PODSUMOWANIE

Pomimo zniszczeń dokonanych przez ekipę budowlaną rozpoznano kolejny fragment stanowiska, tym razem z dobrze zachowanymi pozostałościami zabudowy mieszkalnej z IV–IV/V wieku n.e., w myśl uwag poczynionych przez A. Michałowskiego przynależnej do strefy mieszkalnej osiedla (2003, s. 145). Jej rozmiary pozostały nieznane. Wyniki tegorocznych nadzorów na sąsiedniej działce nr 22/5 wskazały jednak, że odkryte skupisko chat nie ma kontynuacji w kierunku wschodnim¹.

Rzeczywisty zasięg stanowiska Promnice 17 nadal pozostaje nieokreślony. Na domiar złego podlega ono intensywnej zabudowie, grożącej całkowitym zniszczeniem zachowanych jeszcze śladów

dawnego osadnictwa. Wielce pożądanym byłoby zatem przeprowadzenie szczegółowej inwentaryzacji powierzchniowej stanowiska, popartej w kilku co najmniej punktach wykopami sondażowymi w celu wyznaczenia właściwych jego granic.

Adresy Autorów:

Paweł Banaszak
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska
mgr Alina Jaszewska
ul. Ceramiczna 2
65-954 Zielona Góra
e-mail: pawel.banaszak.8@poczta.fm
ORCID: 0000-0003-2080-9096

Piotr Wawrzyniak
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska
mgr Alina Jaszewska
ul. Ceramiczna 2
65-954 Zielona Góra
e-mail: wawrzyniakp@poczta.fm
ORCID: 0000-0002-1216-9968

LITERATURA:

KOKOWSKI A.

1995 *Grupa masłomęcka. Z badań nad problemami kultury Gotów w młodszym okresie wpływów rzymskich*, Lublin.

KONDRACKI J.

2000 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.

KOWALCZYK A., MOSZYCKA A.

2014 *Wyniki badań archeologicznych na osadzie ze schyłku późnego okresu wpływów rzymskich i początku okresu wędrówek ludów w Promnicach, stan. 17, pow. poznański*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 15, s. 191-199.

MACHAJEWSKI H., PIETRZAK R.

2008 *Osada ludności przeworskiej z młodszego i późnego okresu rzymskiego oraz z wczesnej fazy okresu wędró-*

wek ludów na stanowisku 226 (AUT 194), [w:] Poznań Nowe Miasto. Źródła archeologiczne do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza środkowej Warty, t. II, red. H. Machajewski, R. Pietrzak, s. 363-448.

MICHAŁOWSKI A.

2003 *Osady kultury przeworskiej z terenów ziem polskich*, Poznań.

2011 *Budownictwo kultury przeworskiej*, Poznań.

ŻYCHLIŃSKI D.

2008 *Giecz i Cieśle – osady ludności kultury przeworskiej z okresu wędrówek ludów w Wielkopolsce*, [w:] *Barbarská Sidliště Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů*, red. E. Droberjar, B. Komoróczy, D. Vačáková, Brno, s. 345-388.

¹ W wykopie zarejestrowano jedynie siedem palenisk z tego

samego przedziału czasowego, co odkryte rok wcześniej chaty.

Paweł Banaszak, Piotr Wawrzyniak

REZULTATY BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH PRZEPROWADZONYCH NA PRZEŁOMIE 2018 I 2019 ROKU W CZERWONAKU, POW. POZNAŃSKI, WOJ. WIELKOPOLSKIE, STAN. 21 I 9

THE RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH CARRIED OUT
AT THE TURN OF 2018 AND 2019 IN CZERWONAK, POZNAŃ COUNTY,
VOIV. WIELKOPOLSKIE, SITE NO. 21 AND 9

Abstrakt: W artykule zaprezentowano wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w Czerwonaku, gm. Czerwonak od początków grudnia 2018 r. do końca marca 2019 r. w związku z budową odcinka drogi gminnej. Odsłonięto pozostałości wczesnośredniowiecznej zagrody wiejskiej stanowiącej wycinek wielkiego kompleksu osadniczego położonego wzdłuż brzegów Strugi Kicińskiej, prawdopodobnie pierwotnego miejsca lokalizacji wsi Kicin. Odkryte relikty wydатовano na koniec XII–1. ćwierć XIII wieku. Natrafiono również na dwa obiekty nieco późniejsze, z 2. połowy XIII w., a więc początków późnego średniowiecza.

Słowa kluczowe: Czerwony Młyn (Czerwonak), Kicin, kompleks osadniczy, osada/wieś, zagroda, ceramika, wyroby metalowe, wczesne/ późne średniowiecze

Abstract: This paper presents the results of archaeological investigations carried out in Czerwonak, Czerwonak Commune from the beginning of December 2018 to the end of March 2019 connected with the construction of a section of a municipal road. The remains of an early medieval village farmhouse were uncovered, representing a part of a large settlement complex located along the banks of Struga Kicińska, probably the primary location of Kicin village. The discovered relics were dated to the end of the 12th–1st quarter of the 13th century. Two slightly later features from the 2nd half of the 13th century, i.e. the beginning of the Late Middle Ages, were also found.

Key words: Czerwony Młyn (Czerwonak), Kicin, settlement complex, settlement/village, farmhouse, pottery, metal items, Early/Late Middle Ages

INFORMACJE WSTĘPNE

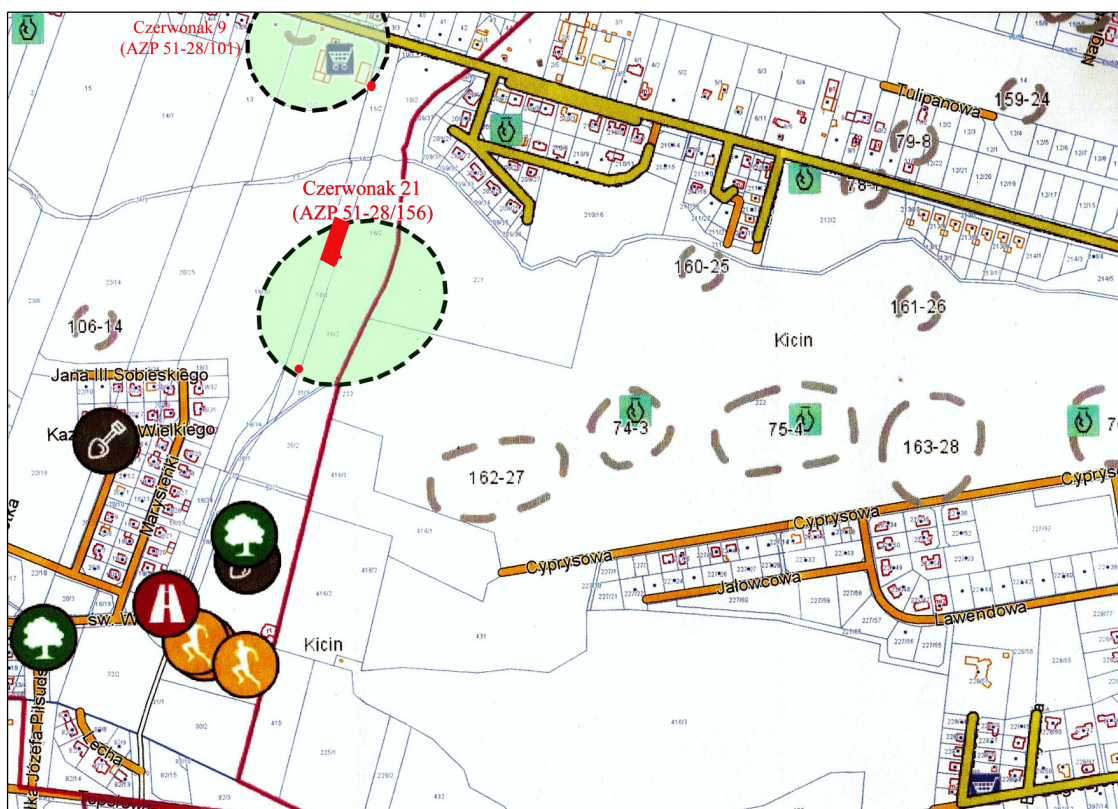
Poddane na przełomie 2018 i 2019 roku badaniom archeologicznym stanowisko Czerwonak 21 (AZP 51-28/156) położone jest na gruntach wsi Czerwonak i Kicin, tuż przy górnej, południowej

krawędzi wyraźnie wykształconej, V-kształtnej doliny Strugi Kicińskiej, prawobrzeżnego dopływu Warty. Zostało ono odkryte w 2012 roku przez zespół badawczy kierowany przez Włodzimierza Rączkowskiego z ówczesnego Instytutu Prahistorii UAM i określone jako ślad osadniczy z późnych faz

Ryc. 1. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Lokalizacja stanowiska (zaznaczona strzałkami; fot. P. Wawrzyniak).

Fig. 1. Czerwonak, Poznań County, site 21. Location of the site (marked with arrows; photo by P. Wawrzyniak).

Ryc. 2. Czerwonak, stan. 21 i 9, pow. poznański. Lokalizacja stanowisk wraz z miejscami prac wykopaliskowych (zaznaczone na czerwono) na wycinku planu „Czerwonak – System Informacji Przestrzennej” (Serwis: czerwonak e-mapa.net z 16.10.2018 r. z uzupełnieniami P. Wawrzyniaka).

Fig. 2. Czerwonak, Poznań County, site 21 and 9. Location of the sites with excavations (marked with red) at the plan “Czerwonak – System Informacji Przestrzennej” (elaborated by P. Wawrzyniak).

wczesnego średniowiecza¹. Zajmuje nieznaczące wyniesienie o ekspozycji okężnej, podłożu piaszczysto-gliniastym i powierzchni co najmniej kilku hektarów². Teren stanowiska pokrywają łąki i porośnięte samosiejkami sosnami i innymi drzewami ugory, przecięte w części zachodniej pasmem nowo zbudowanej drogi (ryc. 1). Analiza dostępnych map i innych źródeł z zasobu Archeologicznego Zdjęcia Polski wykazała także, iż wzdłuż obu krawędzi doliny Strugi Kicińskiej zlokalizowano kilkanaście stanowisk archeologicznych; wszystkie z późnych faz wczesnego średniowiecza. Ciągną się one na przestrzeni około 2,5–3 km, aż do centrum Kicina (ryc. 2)³. W ramach podziału fizyczno-geograficznego, omawiany obszar znajduje się na terenie mezoregionu Pojezierza Gnieźnieńskiego, w bezpośrednim sąsiedztwie wschodniej krawędzi Poznańskiego Przełomu Warty (Kondracki 1981, s. 294–297).

Pierwsza wzmianka w dokumentach o Czerwonaku zwanym wówczas Czerwonym Młynem (Czerwony Młyn, molendinum Czyrwoni, Czirvonymlyn) jako własności poznańskiej kapituły katedralnej pochodzi z roku 1411. Wtedy był to przysiółek (osada młyńska) przy Kicinie (Kycin, Kyczino, Kisczina, Kyczyna), miejscowości znanej ze źródeł archiwalnych od 1316 roku, będącej również własnością kapituły katedralnej – uposażeniem prepozyta, z własną parafią od co najmniej początków XV wieku. Z czasem jeden dział wsi stał się własnością szlachecką. Z 1376 roku zachowała się informacja o strumieniu w Kicinie zwanym Stawiskiem; stawy rybne były tutaj odnotowywane również później, a tradycja hodowli ryb na Strudze Kicińskiej nie zaginęła do dzisiaj (patrz hasła autorstwa J. Lucińskiego: „Czerwony Młyn” i „Kicin”, Słownik geograficzno-historyczny). Kicin wraz z Czerwonym Młynem pozostawał zasadniczo w gestii kościelnej do końca I Rzeczypospolitej, później przeszedł w ręce pruskie. Sądzimy, że wyodrębnienie Czerwonaka jako osobnej jednostki terytorialnej nastąpiło stosunkowo późno, w czasach zdecydowanie nowożytnych. Wyodrębnieniu zapewne sprzyjało poprowadzenie starego szlaku komunikacyjnego na Wą-

growiec nową – bliżej prawego brzegu Warty i aktualną do dzisiaj – trasą, z ominięciem Kicina, który z tą chwilą mocno stracił na znaczeniu. W każdym razie na pruskich mapach topograficznych z końca XVIII wieku lokalizacje tychże miejscowości nie odbiegają od dzisiejszych, a na obu brzegach Strugi Kicińskiej nie zaznaczono jakiegokolwiek zabudowy, która tutaj pojawiła się ponownie dopiero w 2. połowie ubiegłego stulecia⁴.

Badania miały charakter ratowniczy i zostały przeprowadzone w związku z budową odcinka drogi gminnej łączącej południowe peryferie Czerwonaka z jego centrum. Do badań wykopaliskowych zakwalifikowano obszar o wymiarach 51×18 m. Od strony wschodniej wykop powiększono o kolejne kilkanaście metrów kwadratowych celem „dokopania” reliktów chaty i wielkiego urządzenia ogniowego. Nadto w trybie interwencyjnym zabezpieczono, poza zasięgiem właściwego wykopu badawczego, acz w obrębie pasa drogowego, pozostałości dwóch innych obiektów, pierwszego na stanowisku Czerwonak 21 i drugiego – Czerwonak 9 (AZP 51-28/101)⁵. Badania trwały do końca 1. kwartału 2019 roku.

MATERIAŁY

W trakcie ponad dwumiesięcznych prac, prowadzonych co prawda ze znaczącymi, wskutek niesprzyjających warunków atmosferycznych (silne mrozy, opady śniegu, szybko zapadające ciemności), przerwami, ujawniono w wykopie 17 obiektów nieruchomych, głównie jam oraz dołów postępowych, lecz także pozostałości mocno zniszczonego domostwa wraz z paleniskiem, bliżej nieokreślonego urządzenia ogniowego(?) z jamami przypieczowymi i pieca (wędzarni?), utożsamianych z osadnictwem z końca XII–1. ćwierci XIII wieku. Zarejestrowano także rozległe połacie warstwy kulturowej (akumulacyjnej) z zalegającymi w jej obrębie fragmentami ceramiki oraz kości zwierzęcych – odpadów pokonsumpcyjnych (ryc. 3). Poza obrębem właściwego wykopu natrafiono jeszcze na dwa inne

¹ Informacje uzyskane dzięki uprzejmości A. Krawczewskiej z Urzędu Powiatowego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, za które autorzy niniejszego artykułu niezmiennie dziękują.

² Ustalenia dokonane już po zakończeniu badań.

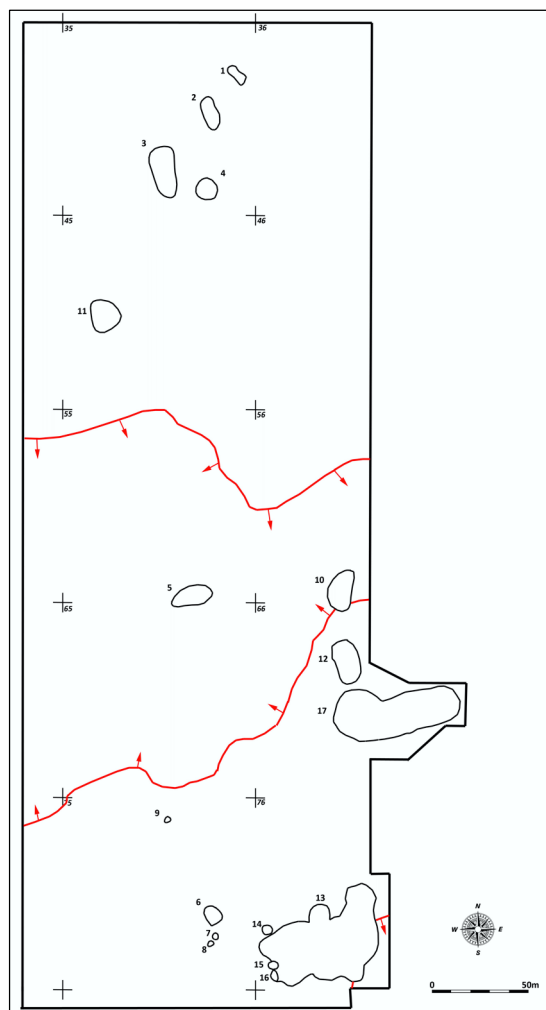
³ Patrz mapa arkusza AZP 51-28 i karty właściwych stanowisk archeologicznych, przechowywane w archiwach Muzeum Archeologicznego i Powiatowego Konserwatora Zabytków

w Poznaniu.

⁴ Za udzielenie wyczerpujących informacji składamy serdeczne podziękowania P. Dembowskiemu i A. Kozakowi z Pracowni Słownika Geograficzno-Historycznego Wielkopolski PAN w Poznaniu.

⁵ Położone naprzeciw stanowiska Czerwonak 21, na północnym skłonie doliny Strugi Kicińskiej.

obiekty, oba z 3. ćwierci XIII wieku. Obiekty rejestrowano na tle żółto-pomarańczowego, lekko zglinionego piasku, miejscami przechodzącego w ciężką, zwałową glinę z „przeplamieniami” drobnoziarnistego piasku barwy żółto-beżowej.

Ryc. 3. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Wykop I/19. Plan zbiorczy obiektów (rys. P. Banaszak, opr. S. Kałagate). Czerwonymi liniami i strzałkami zaznaczono zasięg warstwy kulturowej.

Fig. 3. Czerwonak, Poznań County, site 21. Trench I/19. Dispersion of archaeological features (drawn by P. Banaszak, elaborated by S. Kałagate).

Eksploatacja poszczególnych obiektów i nawarstwień przyniosła bardzo liczny zbiór ruchomych materiałów źródłowych, w tym aż 2.794 fragmen-

tów ceramiki⁶, 483 kości zwierzęce, kilkadziesiąt grud i grudek polepy, pojedynczy artefakt krzemienisty, blisko 30 przedmiotów metalowych, głównie żelaznych, a także kilka wykonanych z gliny, kości oraz kamienia⁷.

KATALOG OBIEKTÓW

W poniższym katalogu zamieszczono podstawowe informacje dotyczące obiektów nieruchomych zarejestrowanych w trakcie badań archeologicznych na stanowiskach Czerwonak 21 oraz 9, przypisanych głównie schyłkowym fazom okresu wczesnośredniowiecznego i początkom późnego średniowiecza. Przedstawione poniżej informacje dotyczą:

- lokalizacji obiektów w obrębie hektarów, arów, ćwiartek (lokalizacja);
- ogólnego opisu z uwzględnieniem wymiarów (długości, szerokości i głębokości) oraz stratyfikacji wypełnisk obiektów (opis);
- rodzaju i ilości znalezionej ruchomego materiału źródłowego (ceramiki) wraz z opisem bardziej charakterystycznych znalezisk (inventarz);
- przypisanych obiektom funkcji (funkcja);
- chronologii (chronologia).

Czerwonak, stanowisko 21 (AZP 51-28/156)

1. Obiekt nr 1

Lokalizacja: hektar XXXII ar 35, ćw. B.

Opis: w rzucie poziomym zbliżony do owalnego, w przekroju pionowym nieckowaty o nieregularnym dnie, następujących wymiarach: długość – 1,2 m, szerokość – 0,54 m, głębokość – 0,16 m. Eksploatację poprowadzono od wysokości 86,95 m n.p.m. Wypełnisko obiektu stanowił beżowy, drobnoziarnisty piasek przemieszany z jasnoszarą, bardzo silnie spieczoną próchnicą.

Inwentarz: brak.

Funkcja: jama o bliżej nieokreślonej funkcji.

Chronologia: prawdopodobnie okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

⁶ Po wyklejeniu liczba ta nieco zmalała do 2.440 jednostek taksonomicznych.

⁷ Z tego zbioru 622 ułamki naczyń glinianych (po wyklejeniu – 448 jednostek taksonomicznych), 8 grud polepy, 40 fragmentów kości i 3 przedmioty żelazne przynależą do inventarza

materiałów wydobytych z obiektu nr 1 na stanowisku Czerwonak 9.

2. Obiekt nr 2

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 35, ćw. B, D.

Opis: w rzucie poziomym w kształcie mocno wydłużonego owalu, w przekroju pionowym nieckowaty z wypłyceniem od strony północnej, o następujących wymiarach: długość – 1,8 m, szerokość – 0,8 m, głębokość – 0,3 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 87,03 m n.p.m. W stropie zarejestrowano warstwę szarej i jasnoszarej, spiaszczonej próchnicy, niżej kilkucentymetrową warstwę brunatnej próchnicy z domieszką żółto-beżowego piasku, zaś w spągu beżowy, drobnoziarnisty piasek przemieszany z jasnoszarą próchnicą.

Inwentarz: brak.

Funkcja: jama o bliżej nieokreślonej funkcji.

Chronologia: prawdopodobnie okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

3. Obiekt nr 3

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 35, ćw. B-C.

Opis: w rzucie poziomym kolisty, w przekroju pionowym nieckowaty, o następujących wymiarach: długość – 2,64 m, szerokość – 1,33 m, głębokość – 0,17 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 87,09 m n.p.m. Wypełnisko obiektu kilkuwarstwowe, z głównym komponentem złożonym ze spiaszczonej, szarej i jasnoszarej próchnicy z grudkami polepy przemieszanej z żółtym, drobnoziarnistym piaskiem. W spągu w części północnej obiektu zalegał żółty, drobnoziarnisty piasek z przeplamieniami szarej, spiaszczonej próchnicy, natomiast w części południowej jasnobrunatna, spiaszczona próchnica z przeplamieniami szarej, spiaszczonej próchnicy.

Inwentarz: 11 fragmentów ceramiki. Wyróżniono fragment górnej partii garnka baniastego(?) z przedziału ceramiki brunatnej o średnicy wylewu 22 cm i grubości ścianek w granicach 0,6 cm. Naczynie z kategorii kuchennych, dobrej jakości, silnie obtaczane, średniościenne. Wykonane z gliny żelazistej i wypalone w atmosferze utleniającej. Zaopatrzone w ornament żłobków dookołnych położonych na brzuścu, zaś u nasady szyi w pojedynczy, dookołny rząd dołków paznokciowych (ryc. 4: 1).

Funkcja: jama o bliżej nieokreślonej funkcji.

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

4. Obiekt nr 4

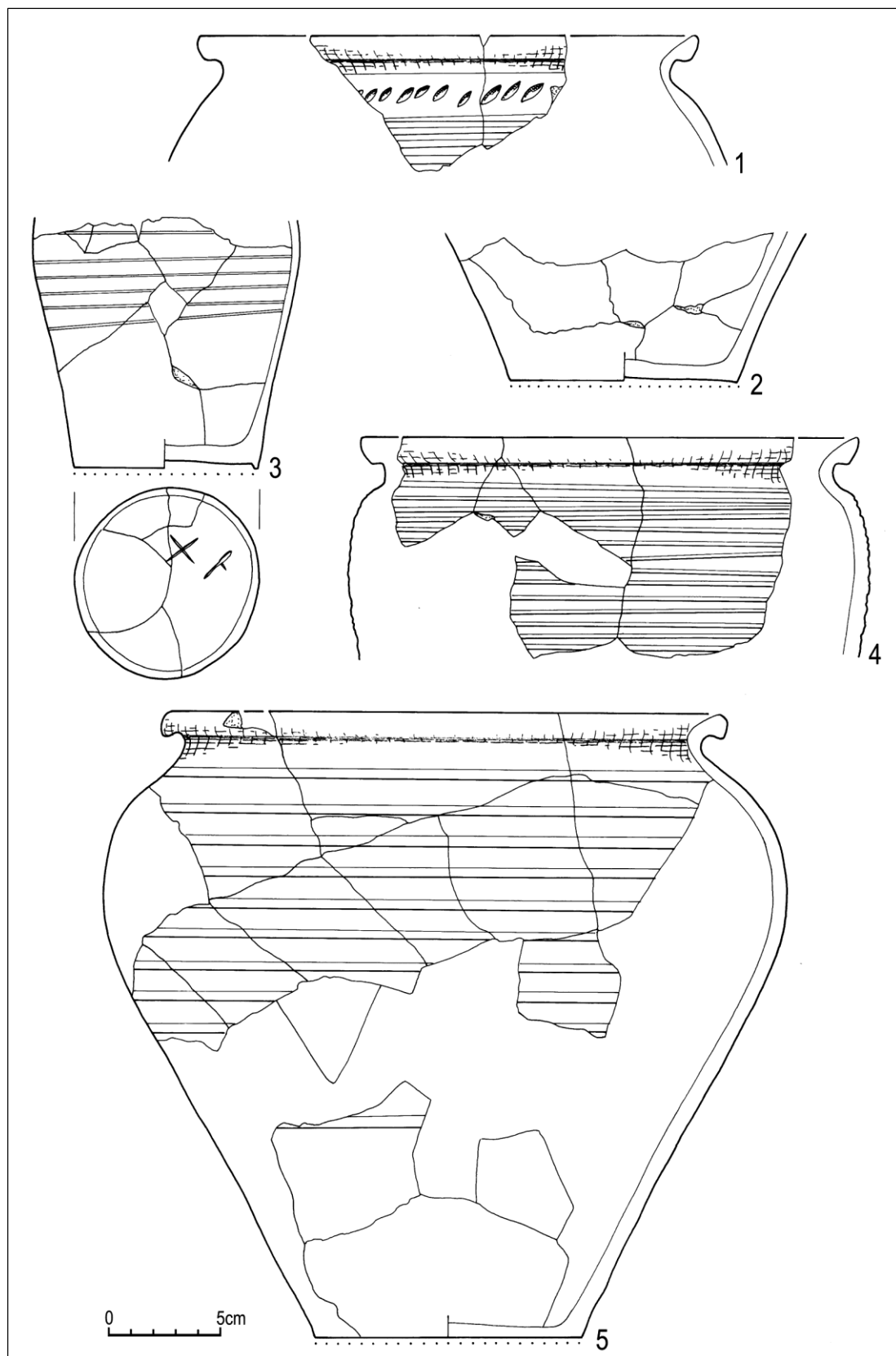
Lokalizacja: hektar XXXII, ar 35, ćw. D.

Opis: w rzucie poziomym kolisty, w przekroju pionowym w formie głębokiej, regularnej niecki, o następujących wymiarach: długość – 1,1 m, szerokość – 1,14 m, głębokość – 1,07 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 87,14 m n.p.m. W stropie ten wielowarstwowy obiekt ujawnił się jako regularna, o średnicy około 0,7 m, plama pomarańczowej, litej polepy z drobnymi kamieniami polnymi, w części przepalonymi, w kilkunastocentymetrowej otoczce żółto-pomarańczowego piasku przemieszanego z szarą próchnicą i fragmentami ceramiki. Nieco niżej, po zdjęciu warstwy polepy, odsłonięto zwartą połąć bruku, ułożoną z drobnych, mocno przepalonych kamieni polnych. Bezpośrednio pod brukiem zalegały warstwy szarej, zglinionej próchnicy bądź żółtego, zglinionego piasku z szarą próchnicą, spalenizną, grudkami polepy, ceramiką o miąższości około 0,4 m. Na głębokości około 0,5 m rozpoznano kilkunastocentymetrową warstwę jasnoszarej, silnie spiaszczonej próchnicy przemieszanej z beżowym piaskiem, spalenizną, popiołem i grudkami polepy, pod którą pojawiły się warstwy ciemnoszarej, szarej i jasnoszarej próchnicy z polepą oraz spalenizną. Dno obiektu wyścielała kilkucentymetrowej grubości warstwa brunatnej i jasnoszarej próchnicy ze spalenizną i drobinami polepy (ryc. 5–7).

Inwentarz: 66 fragmentów ceramiki, 2 grudki polepy, 20 kości zwierzęcych. Wyróżniono fragmenty 2 garnków baniastych z przedziału ceramiki brunatnej. Pierwszy z zachowanym w całości profilem miał następujące wymiary: wysokość 15 cm, średnica wylewu 18 cm, największej wydętości brzuśca – 18,8 cm, dna („na podsypce”, mocno wklęsłe, odcisk ośki koła garncarskiego) 9 cm, grubość ścianek 0,4/0,5 cm, natomiast drugi średnicę wylewu 20 cm, największej wydętości brzuśca 21,1 cm, grubość ścianek 0,5 cm. Naczynia z kategorii kuchennych, dobrej jakości, silnie obtaczane, cienkościenne. Wykonane z gliny żelazistej i wypalone w atmosferze utleniającej. Oba zaopatrzone w ornament żłobków dookołnych położonych na brzuścu, acz w drugim z przypadków również w pojedynczą, dookołną linię falistą umieszczoną na szyi (ryc. 8: 1-2).

Funkcja: wolnostojący piec, prawdopodobnie wędzarnia.

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

Ryc. 4. Czerwonak, stan 21, pow. poznański. Wybór ceramiki z ob. 3, 5 i 11 (rys. J. Kędelska, opr. P. Wawrzyniak).

Fig. 4. Czerwonak, Poznań County, site 21. Selection of pottery from features 3, 5 and 11 (drawn by J. Kędelska; elaborated by P. Wawrzyniak).

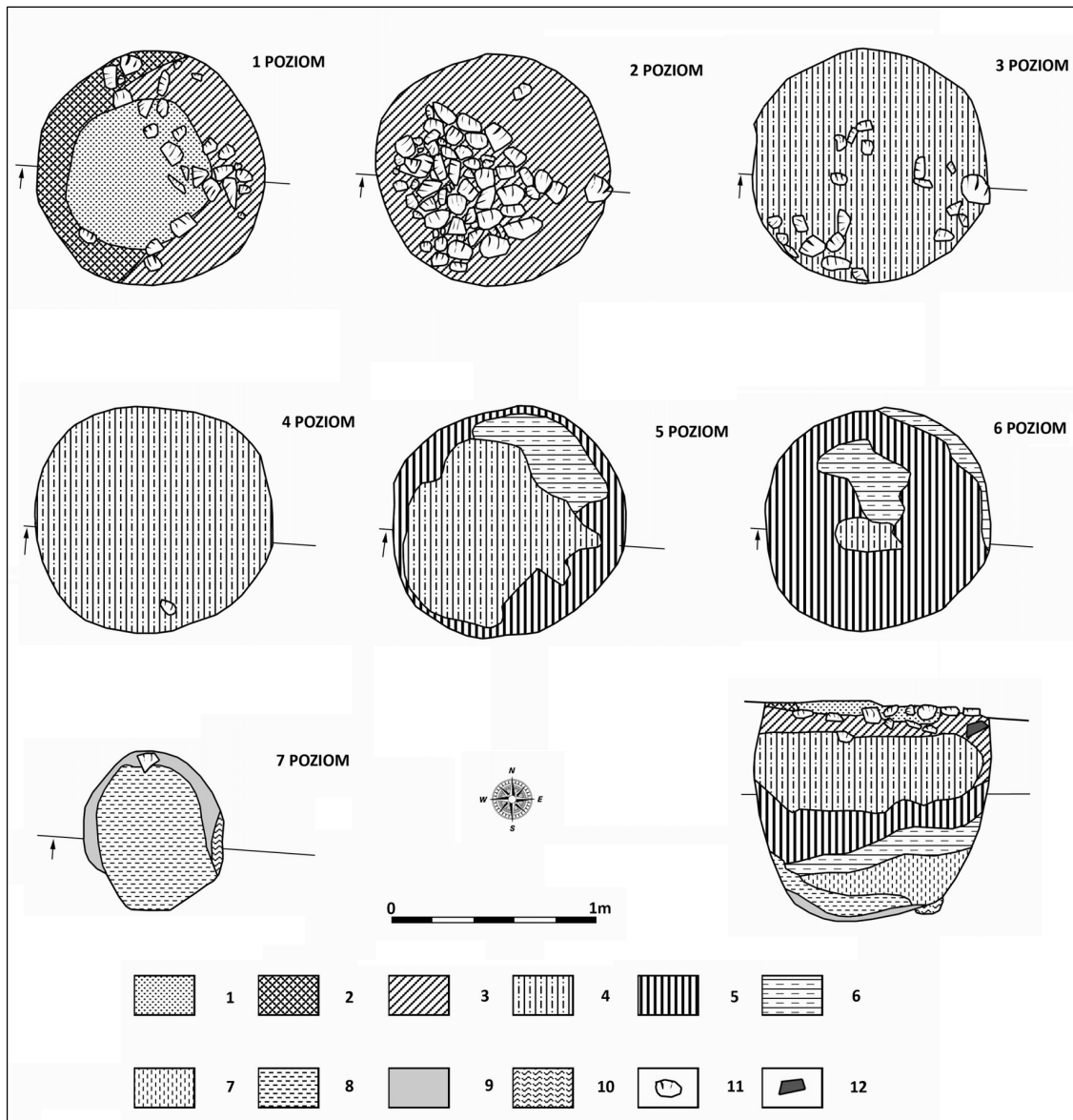
Ryc. 5. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Wykop I/19, ob. 4 – wędzarnia. Strop, poziom 2 (fot. P. Banaszak).

Fig. 5. Czerwonak, Poznań County, site 21. Trench I/19, feature 4 – smokehouse. The top of the feature, level 2 (photo by P. Banaszak).

Ryc. 6. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Wykop I/19, ob. 4 – wędzarnia. Profil (fot. P. Banaszak).

Fig. 6. Czerwonak, Poznań County, site 21. Trench I/19, feature 4 – smokehouse. The cross-section (photo by P. Banaszak).

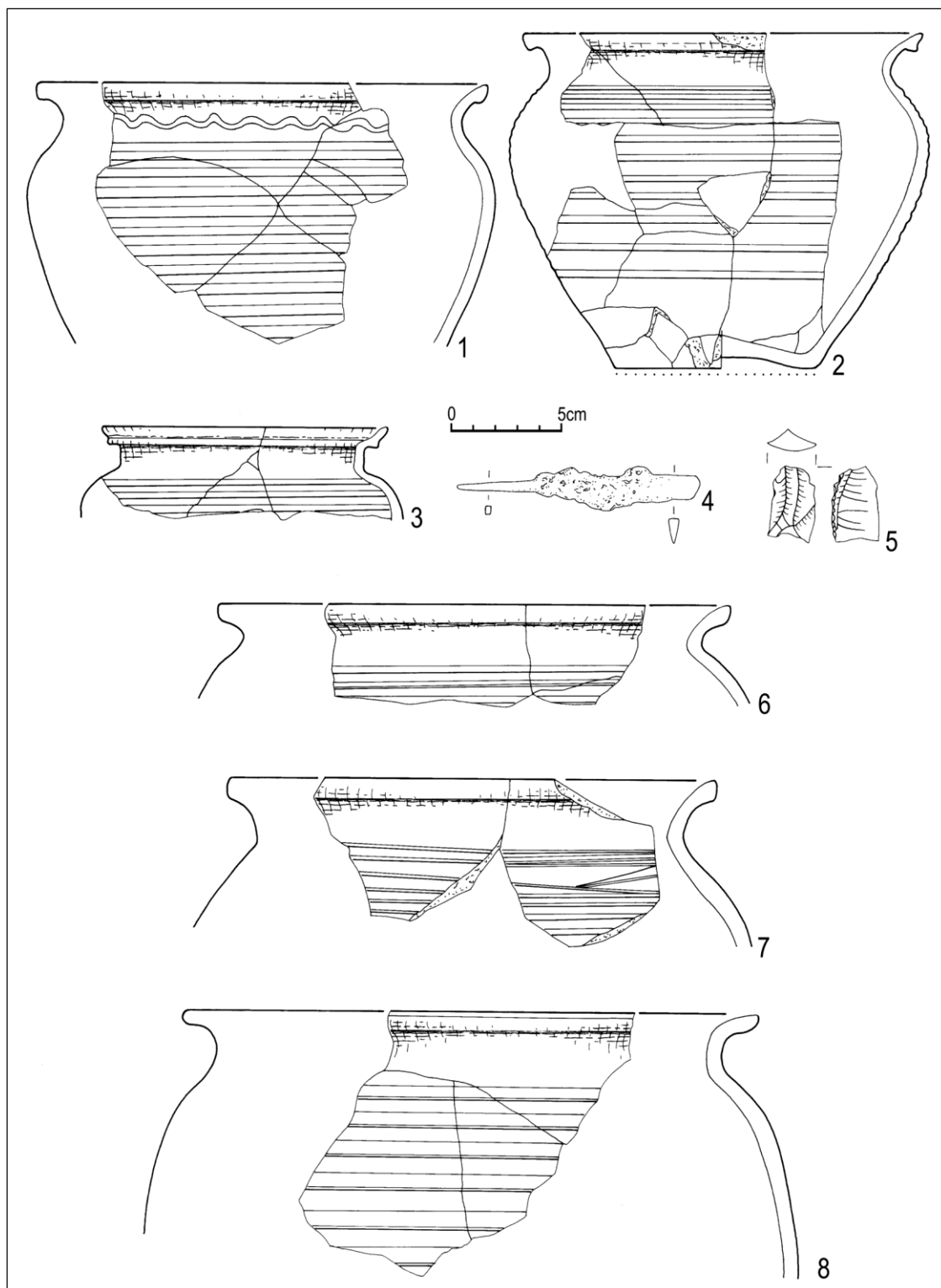

Ryc. 7. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Rzuty i przekroje ob. 4 – reliktyw pieca wędzarniczego (rys. P. Banaszak, opr. S. Kałagate).

Legenda: 1 – pomarańczowa polepa; 2 – żółto-pomarańczowy piasek przemieszany z szarą próchnicą; 3 – szara, zgliniona próchnica z grudkami polepy i przeplamieniami żółtego piasku; 4 – żółty, zgliniony piasek przemieszany z szarą próchnicą, spalenizną i polepą; 5 – jasnoszara próchnica przemieszana z beżowym piaskiem, spalenizną, popiołem, grudkami polepy; 6 – szara próchnica ze spalenizną, przeplamieniami żółtego piasku i polepą; 7 – ciemnoszara próchnica ze spalenizną i grudkami polepy; 8 – szara próchnica przemieszana z żółtym piaskiem i bryłkami polepy; 9 – jasnoszara próchnica ze spalenizną i grudkami polepy; 10 – szaro-brunatna, spieczona próchnica; 11 – kamienie; 12 – fragment naczynia.

Fig. 7. Czerwonak, Poznań County, site 21. The plans and cross-sections of feature 4 – smokehouse (drawn by P. Banaszak, elaborated by S. Kałagate).

Legend: 1 – orange burnt clay; 2 – yellow-orange sand with grey humus; 3 – grey humus with clay and clods of burnt clay and yellow sand; 4 – yellow sand with grey humus, charcoal and burnt clay; 5 – bright-grey humus with beige sand, charcoal, ash and clods of burnt clay; 6 – grey humus with charcoal, yellow sand and burnt clay; 7 – dark-grey humus with charcoal and clods of burnt clay; 8 – grey humus with yellow sand and clods of burnt clay; 9 – bright-grey humus with charcoal and clods of burnt clay; 10 – grey-brown humus with sand; 11 – stones; 12 – fragment of a vessel.

Ryc. 8. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Wybór ceramiki i innych artefaktów z ob. 4, 12 i 13 (rys. J. Kędelska i P. Wawrzyniak).

Fig. 8. Czerwonak, Poznań County, site 21. Selection of pottery and other artefacts from feature 4, 12 and 13 (drawn by J. Kędelska and P. Wawrzyniak).

5. Obiekt nr 5

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 55, ćw. D.

Opis: w rzucie poziomym owalny, w przekroju pionowym nieckowaty z nieco pofalowanym dnem, o następujących wymiarach: długość – 2,22 m, szerokość – 1,04 m, głębokość – 0,35 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,46 m n.p.m. W stropie obiektu zarejestrowano kilkunastocentymetrową warstwę ciemnoszarej, lekko spiaszczonej próchnicy z pojedynczymi drobnymi kamieniami polnymi, natomiast w spągu żółty, drobnoziarnisty piasek z przeplamieniami szarej próchnicy.

Inwentarz: 113 fragmentów ceramiki, 2 grudki polepy, 5 kości zwierzęcych, fragmenty płyty szlifierskiej(?). Wyróżniono fragment dolnej partii bliżej nieokreślonego naczynia (zapewne garnka) z przedziału ceramiki brunatnej. Średnica jego dna („na podsypce”, lekko wklęsłe) wynosiła 10 cm, zaś grubość ścianek około 0,6 cm. Naczynie z kategorii kuchennych, dobrej jakości, silnie obtaczane, cienkościennie(?). Wykonane z gliny żelazistej i wypalone w atmosferze utleniającej (ryc. 4: 2).

Funkcja: palenisko(?).

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

6. Obiekt nr 6

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 75, ćw. D.

Opis: w rzucie poziomym kolisty, w przekroju pionowym nieckowaty z niewielką nieregularnością od strony północno-zachodniej, o następujących wymiarach: długość – 1 m, szerokość – 0,82 m, głębokość – 0,12 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,5 m n.p.m. Wypełnisko obiektu dwuwarstwowe z dominacją żółtego, drobnoziarnistego piasku przemieszanego z szarą próchnicą, a w części północno-zachodniej żwiru z domieszką szarej próchnicy.

Inwentarz: 1 fragment ceramiki.

Funkcja: jama o bliżej nieokreślonej funkcji.

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

7. Obiekt nr 7

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 75, ćw. D.

Opis: w rzucie poziomym kolisty, w przekroju pionowym nieckowaty, o następujących wymiarach: długość – 0,36 m, szerokość – 0,38 m, głębo-

kość – 0,06 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,5 m n.p.m. Wypełnisko obiektu stanowiła jasnoszara, silnie spiaszczona próchnica.

Inwentarz: brak.

Funkcja: dół postłupowy.

Chronologia: ? (może okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3, tj. koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

8. Obiekt nr 8

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 75, ćw. D.

Opis: w rzucie poziomym owalny, w przekroju pionowym nieckowaty, o następujących wymiarach: długość – 0,36 m, szerokość – 0,28 m, głębokość – 0,07 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,5 m n.p.m. Wypełnisko obiektu stanowiła jasnoszara, silnie spiaszczona próchnica.

Inwentarz: brak.

Funkcja: dół postłupowy.

Chronologia: ? (może okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3, tj. koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

9. Obiekt nr 9

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 75, ćw. B.

Opis: w rzucie poziomym trójkątny, w przekroju pionowym nieckowaty, o następujących wymiarach: długość – 0,33 m, szerokość – 0,3 m, głębokość – 0,08 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,54 m n.p.m. Wypełnisko obiektu dwuwarstwowe, złożone w części północnej z szarej próchnicy, zaś południowej z tejże próchnicy z żółtym, drobnoziarnistym piaskiem.

Inwentarz: brak.

Funkcja: dół postłupowy.

Chronologia: ? (współczesny?)

10. Obiekt nr 10

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 56, ćw. C i ar 66, ćw. A.

Opis: w rzucie poziomym zbliżony do owalnego, w przekroju pionowym płasko nieckowaty, o następujących wymiarach: długość – 2,14 m, szerokość – 1,2 m, głębokość – 0,22 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,64 m n.p.m. Wypełnisko obiektu stanowiła szara, spiaszczona próchnica przemieszana z żółtym, drobnoziarnistym piaskiem w układzie plamiastym; całość miała strukturę niejednorodną.

Inwentarz: 6 fragmentów ceramiki.

Funkcja: jama o bliżej nieokreślonej funkcji.

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

11. Obiekt nr 11

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 45, ćw. A, C.

Opis: w rzucie poziomym zbliżony do kształtu czworobocznego, w przekroju pionowym płasko nieckowaty, o następujących wymiarach: długość – 1,6 m, szerokość – 1,5 m, głębokość – 0,17 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,84 m n.p.m. Dwuwarstwowe wypełnisko obiektu stanowiła szara, spiaszczona próchnica w otocze tejże próchnicy przemieszanej z żółtym, drobnoziarnistym piaskiem. W stropie, w części południowo-zachodniej i centralnej, zarejestrowano pojedyncze, średniej wielkości kamienie polne, niekiedy przepalone oraz znaczące skupisko ceramiki.

Inwentarz: 107 fragmentów ceramiki, 1 grudka polepy, 3 kości. Wyróżniono 3 okazy garnków z przedziału ceramiki brunatnej, w tym bardzo duży okaz baniasty o mocno podciętej partii dolnej i wysokości 30,5 cm, średnicy wylewu 25 cm, największej wydętości brzuśca 28 cm, dna („na podsypce”, odcisk tarczy koła garncarskiego) 12 cm oraz grubości ścianek 0,6/0,8 cm, ponadto nieco mniejszy z wysoko uniesionym barkiem, zbliżony do jajowatego(?), o średnicy wylewu 22 cm, największej wydętości brzuśca 23 cm i grubości ścianek 0,6/0,8 cm. Trzeci zachował się mniej więcej do 3/4 swojej pierwotnej wysokości, tj. do 11,1 cm, średnica największej wydętości jego brzuśca wynosiła 11,8 cm, dna („na podsypce”, wklęsłe, pierścieni dookólny, odcisk tarczy koła garncarskiego i znak garncarski przypominający nieco litery „X” i „Y”) 8 cm, grubość ścianek 0,4 cm. Brzuśce tych naczyń pokryto żłobkami dookólnymi. Jak się wydaje, przynależały one do kategorii kuchennych, były dobrej jakości, silnie obtaczane, cienkościenne(?). Wykonane z gliny żelazistej i wypalone w atmosferze utleniającej (ryc. 4: 3-5).

Funkcja: jama o bliżej nieokreślonej funkcji (magazynowa?, odpadkowa?).

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E₂/E₃ (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

12. Obiekt nr 12

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 66, ćw. A.

Opis: w rzucie poziomym w kształcie wydłużonego owalu, w przekroju pionowym nieckowaty, o następujących wymiarach: długość – 2,2 m, szerokość – 1,32 m, głębokość – 0,56 m. Eksplorację

poprowadzono od wysokości 86,68 m n.p.m. Wypełnisko obiektu dwuwarstwowe złożone z zalegającej w partii centralnej warstwy ciemnoszarej, lekko spiaszczonej próchnicy o miąższości dochodzącej do 0,23 cm i wyścielającej ściany oraz dno jamy warstwy szarej, nieco bardziej spiaszczonej próchnicy z przeplamieniami żółtego, drobnoziarnistego piasku. W całej objętości obiektu odnotowywano drobne kamienie polne.

Inwentarz: 61 fragmentów ceramiki, 3 grudki polepy, 9 kości, nóż żelazny. Wyróżniono fragment górnej partii niewielkiego garnka baniastego(?) z przedziału ceramiki brunatnej o średnicy wylewu 13 cm i grubości ścianek 0,5/0,6 cm. Brzusiec pokryty żłobkami dookólnymi, zaczątek okapu przy krawędzi wylewu. Naczynie z kategorii kuchennych(?), dobrej jakości, silnie obtaczane, cienkościenne. Wykonane z gliny żelazistej i wypalone w atmosferze utleniającej (ryc. 8: 3). Mocno skorodowany nóż o prawdopodobnie prostym tyłcu i trzpieniu w formie kolca zachował się w 4/5 swojej długości, która wyniosła 10,9 cm (ryc. 8: 4). Przypisano go typowi If w myśl klasyfikacji zaproponowanej przez Ryszarda Rogosza (1983, s. 264-265).

Funkcja: jama o bliżej nieokreślonej funkcji.

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

13. Obiekt nr 13

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 76, ćw. A-D.

Opis: częściowo zniszczony w partii zachodniej i środkowej. W rzucie poziomym nieregularny (pierwotnie prawdopodobnie zbliżony do kwadratowego), w przekroju pionowym „schodkowy” o mocno pofalowanym dnie i ze zdecydowanym przegłębieniem w części południowo-wschodniej. Jego wymiary były następujące: długość (po osi wschód-zachód) – 6,18 m, szerokość (po osi północ-południe) – 4,96 m, głębokość – do 0,52 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,9 m n.p.m. (w części wschodniej) i 86,5 m n.p.m. (w części zachodniej). Wielowarstwowe wypełnisko obiektu stanowił zespół próchnic o różnym stopniu spiaszczenia, bardzo często z domieszką lub przeplamieniami drobnoziarnistego piasku, grudek polepy, spalenizny, węgla drzewnych, kamieni polnych oraz znacznej ilości stosunkowo drobnych ułamków naczyń glinianych i kości zwierzęcych. W południowo-wschodnim narożu założenia

uchwycono pozostałości paleniska na planie zbliżonym do prostokątnego o wymiarach 1,6×0,8 m, pod którym zalegały dwie bydlęce czaszki (ofiara zakładzinowa?). Wydaje się, iż pierwotnie domostwo składało się z dwóch lub nawet trzech osobnych elementów: pierwotnego, ustawionego po stronie wschodniej, o wymiarach 5×3,45 i dostawionej doń nieco później od strony zachodniej „przybudówki” (lub „przybudówek”) o przypuszczalnych wymiarach 3,2×3,7 m. Przy zachodniej ścianie omawianego obiektu zarejestrowano zespół trzech niewielkich jam (lub dołów posłupowych – obiekty nr 14-16), niewątpliwie integralnie z nim powiązanych (ryc. 9-10).

Inwentarz: 557 fragmentów ceramiki, 8 grudek polepy, 241 kości zwierzęcych, w zdecydowanej większości pochodzących od dwóch czaszek bydlęcych, pojedynczy artefakt krzemienisty (skałka? – ryc. 8: 5), 2 niewielkie fragmenty łyżwy(?) kościanej. Wyróżniono fragmenty 8 garnków z przedziału ceramiki brunatnej, w tym 6 baniastych i 2 zbliżone do form jajowatych. Na szczególną uwagę zasłużyły 2 niewielkie i stosunkowo bogato zdobione pojemniki o pionowo ustawionych szyjach, średnicach wylewów odpowiednio 12 i 14 cm oraz grubościach ścianek w granicach 0,6/0,8 cm. Powierzchnię górnej partii brzuśca mniejszego z opisywanych egzemplarzy pokryto pasmem dookólnych linii falistych, natomiast załom brzuśca większego podkreślono rzędem dołków paznokciowych, a szyję pojedynczą linią falistą, pod którą umieszczono pasmo trzech dookólnych żłobków (ryc. 11: 2, 4). Pozostałe garnki miały charakterystyczne, esowate profile, średnice wylewów od 12 do aż 26 cm, grubości ścianek 0,5–0,7/0,8 cm; wszystkie z brzuścami pokrytymi żłobkami dookólnymi, a w jednym przypadku z zaznaczeniem nasady szyi rzędem dookólnych dołków wykonanych zaostrzonym patykiem (ryc. 8: 6-8; 11: 1, 3, 5). Powyższe naczynia przypisano kategorii stołowych (mniejsze) bądź kuchennych lub nawet zasobowych (większe), wszystkie były dobrej jakości, silnie obtaczane, generalnie średniościenne. Zostały wykonane z gliny żelazistej i wypalone w atmosferze utleniającej.

Funkcja: obiekt mieszkalny zagłębiony w ziemi (półziemianka?), z dostawionymi od strony zachodniej „przybudówkami” oraz trzema dołami posłupowymi (jamami?; ob. nr 14–16) i paleniskiem w narożu południowo-wschodnim.

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

14. Obiekt nr 14

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 76, ćw. C.

Opis: w rzucie poziomym zbliżony do kolistego, w przekroju pionowym nieckowaty, o następujących wymiarach: długość – 0,58 m, szerokość – 0,5 m, głębokość – 0,1 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,53 m n.p.m. Wypełnisko obiektu jednowarstwowe, niejednorodne i stanowiła je brunatno-szara próchnica z drobnymi węglami drzewnymi i przeplamieniami żółtego, drobnoziarnistego piasku. Element obiektu nr 13 (ryc. 10).

Inwentarz: brak.

Funkcja: dół posłupowy bądź jama o bliżej nieokreślonej funkcji.

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

15. Obiekt nr 15

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 76, ćw. C.

Opis: w rzucie poziomym zbliżony do kolistego, w przekroju pionowym nieckowaty, o następujących wymiarach: długość – 0,46 m, szerokość – 0,5 m, głębokość – 0,12 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,48 m n.p.m. Wypełnisko obiektu jednowarstwowe, niejednorodne i stanowiła je ciemnoszara, lekko spiaszczona próchnica. Element obiektu nr 13 (ryc. 10).

Inwentarz: 4 fragmenty ceramiki.

Funkcja: dół posłupowy bądź jama o bliżej nieokreślonej funkcji.

Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

16. Obiekt nr 16

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 76, ćw. C.

Opis: w rzucie poziomym zbliżony do owalnego, w przekroju pionowym płasko nieckowaty, o następujących wymiarach: długość – 0,6 m, szerokość – 0,36 m, głębokość – 0,11 m. Eksplorację poprowadzono od wysokości 86,5 m n.p.m. Wypełnisko obiektu dwuwarstwowe. W części wschodniej i środkowej była to szara, spiaszczona próchnica, w zachodniej jasnoszara, silnie spiaszczona z przeplamieniami żółtego, drobnoziarnistego piasku. Element obiektu nr 13 (ryc. 10).

Inwentarz: brak.

Funkcja: dół posłupowy bądź jama o bliżej nieokreślonej funkcji.

Ryc. 9. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Wykop I/19, ob. 13 - chata. Strop (fot. P. Banaszak)

Fig. 9. Czerwonak, Poznań County, site 21. Trench I/19, feature 13 – a house. The top of feature (photo by P. Banaszak).

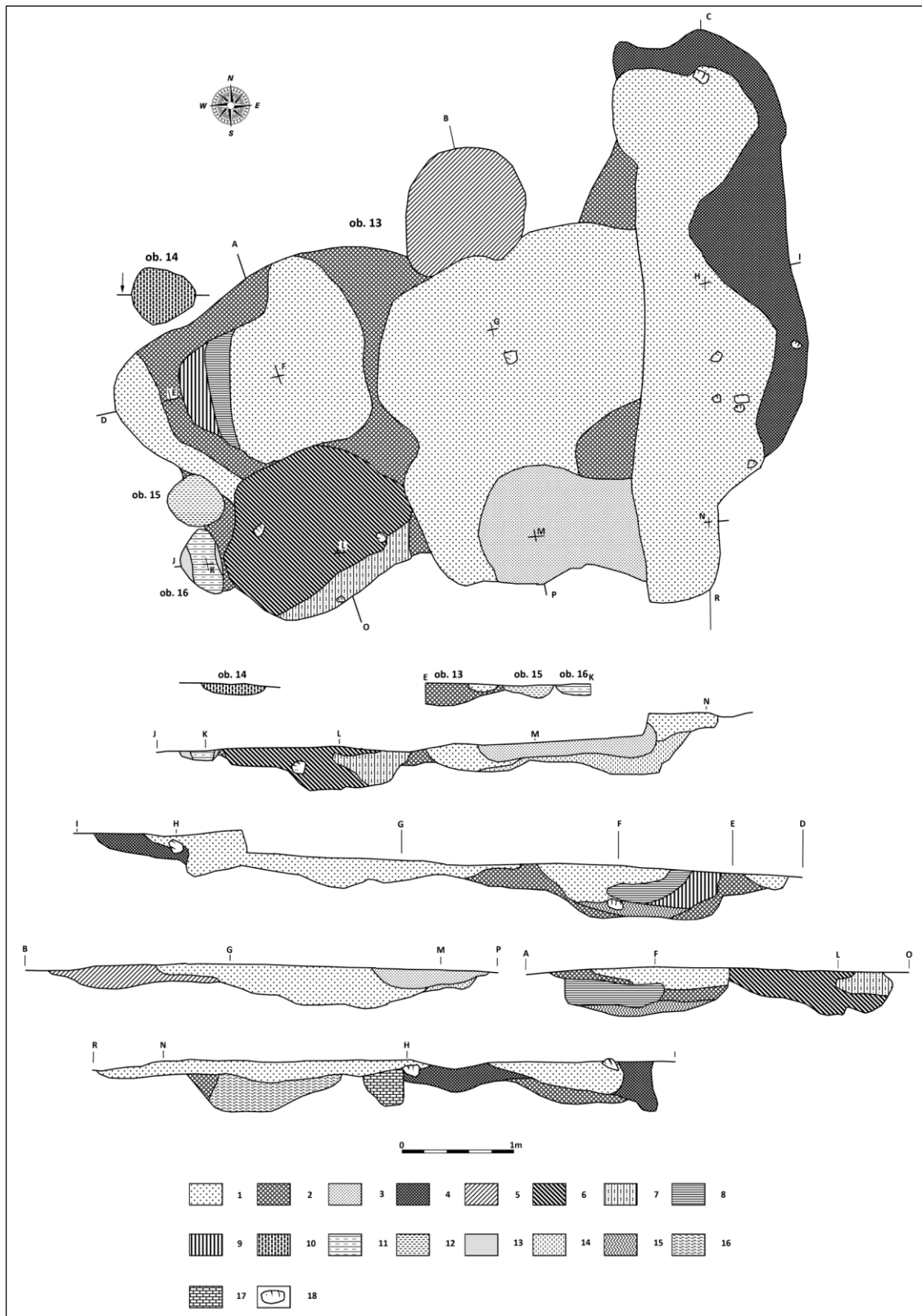
Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

17. Obiekt nr 17

Lokalizacja: hektar XXXII, ar 66, ćw. A-D.

Opis: w rzucie poziomym nieregularny, „workowaty”, w przekroju pionowym schodkowy ze zdecydowanie płyszszą, płasko nieckowatą partią wschodnią, o następujących wymiarach: długość – 6,48 m, szerokość – 2,76 m, głębokość – 0,96 m. Sprawiał wrażenie jakby złożonego z trzech osobnych elementów: wschodniego, środkowego i zachodniego.

Jego eksplorację poprowadzono w części zachodniej od wysokości 86,74 m n.p.m., natomiast w środkowej i wschodniej – 87,07 m n.p.m. Wypełnisko obiektu było wielowarstwowe, złożone ze spiaszczonych, szarych bądź ciemnoszarych próchnic z przeplamieniami żółtego, droбноziarnistego piasku, grudkami i grudami polepy (zwłaszcza w części wschodniej), spalenizny, drobnych węgli drzewnych, kamieni (niekiedy przepalonych) oraz dużej liczby fragmentów ceramiki, kości zwierzęcych i innych artefaktów, w tym kilkunastu przedmiotów metalowych. Na wysokości 86,55 m n.p.m.

w części zachodniej założenia zarejestrowano pozostałości konstrukcji z przepalonych kamieni połączonych na planie nieregularnej podkowy z ramionami otwartymi na północ, o wymiarach w grani-

cach 1,2×1 m. We wnętrzu tej struktury zalegała warstwa ciemnoszarej i szarej próchnicy z drobnymi grudkami polepy oraz węglami drzewnymi. Warstwa ta kontynuowała się aż do spągu obiektu,

Ryc. 10. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Rzuty i przekroje ob. 13 – reliktyw domostwa wraz z towarzyszącymi ob. 14–16 (rys. P. Banaszak, opr. S. Kałagate).

Legenda: 1 – ciemnoszara i szara próchnica z przeplamieniami żółtego piasku; 2 – żółty piasek z przeplamieniami szarej próchnicy; 3 – ciemnoszara próchnica ze spalenizną i grudkami polepy; 4 – szara próchnica przemieszana z żółtym i beżowym piaskiem; 5 – szara i jasnoszara próchnica z przeplamieniami żółtego piasku; 6 – szara próchnica z przeplamieniami żółtego piasku; 7 – ciemnoszara i szara próchnica z przeplamieniami żółtego piasku; 8 – szara próchnica ze spalenizną i przeplamieniami żółtego piasku; 9 – szara próchnica przemieszana z beżowym i żółtym piaskiem; 10 – brunarnoszara próchnica z drobnymi węglami drzewnymi i przeplamieniami żółtego piasku; 11 – szara próchnica; 12 – ciemnoszara próchnica; 13 – jasnoszara próchnica z przeplamieniami żółtego piasku; 14 – ciemnoszara próchnica z przeplamieniami żółtego piasku; 15 – jasnoszara, zgliniona próchnica; 16 – szara próchnica z przeplamieniami beżowego piasku; 17 – żółty piasek przemieszany z szarą próchnicą; 18 – kamień.

Fig. 10. Czerwonak, Poznań County, site 21. The plans and cross-sections of feature 13 – the relics of a house with accompanying features 14–16 (drawn by P. Banaszak, elaborated by S. Kałagate).

Legend: 1 – dark-grey and grey humus with yellow sand; 2 – yellow sand with grey humus; 3 – dark-grey humus with clay and clods of burnt clay; 4 – grey humus with yellow and beige sand; 5 – grey and bright-grey humus with yellow sand; 6 – grey humus with yellow sand; 7 – dark-grey and grey humus with yellow sand; 8 – grey humus with charcoal and yellow sand; 9 – grey humus with beige and yellow sand; 10 – brown-grey humus with fragments of charcoal and yellow sand; 11 – grey humus; 12 – dark-grey humus; 13 – bright-grey humus with yellow sand; 14 – dark-grey humus with yellow sand; 15 – bright-grey humus with clay; 16 – grey humus with beige sand; 17 – yellow sand with grey humus; 18 – stone.

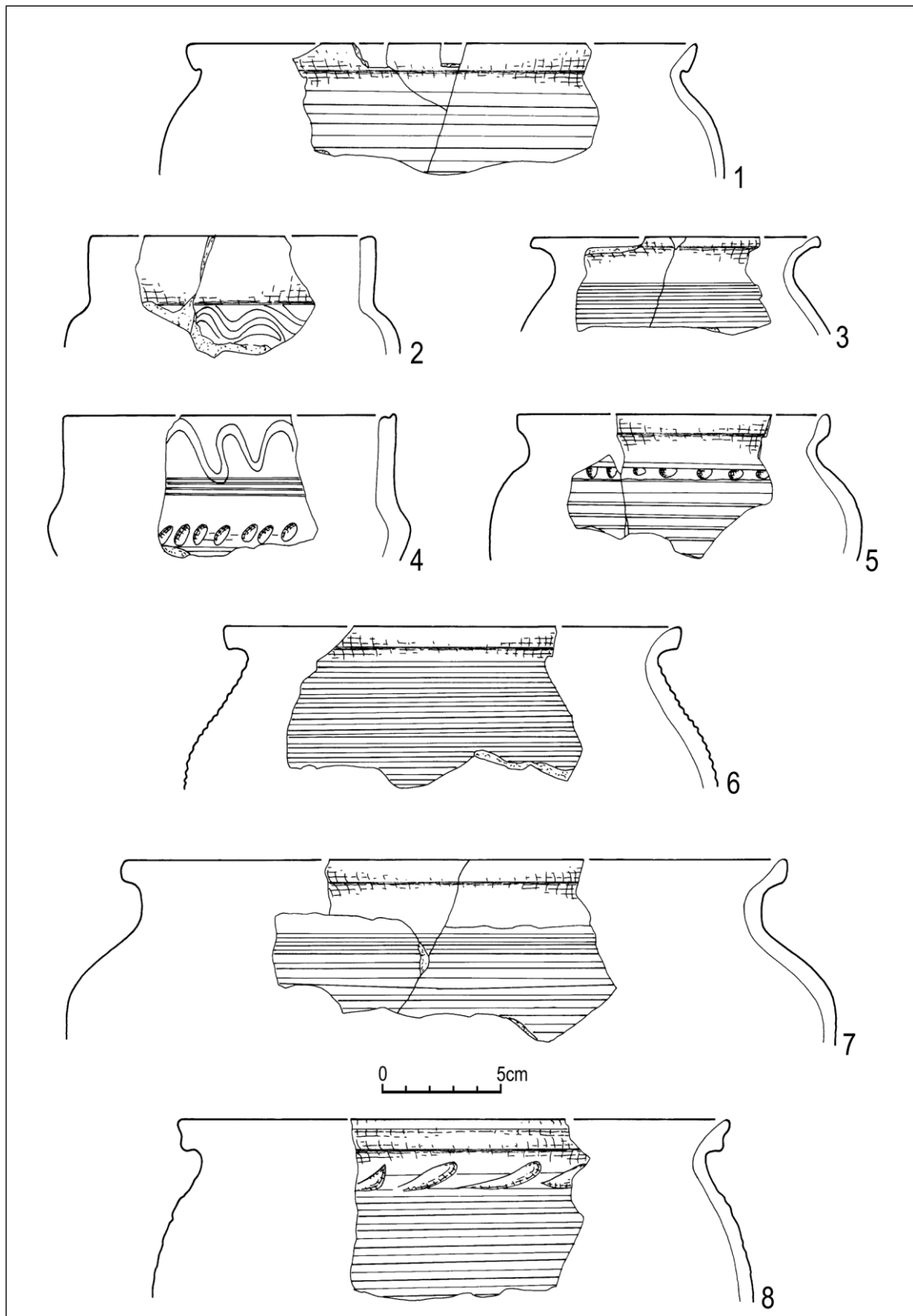
który w tym miejscu osiągnął wartość 86,05 m n.p.m. Na podstawie uchwyconych reliktyw kamiennej konstrukcji sądzimy, że omówiony tutaj obiekt pierwotnie składał się z zachodniej części paleniskowej – pieca(?), do której od wschodu przylegała jama przypieczowa (ryc. 12-13).

Inwentarz: 955 fragmentów ceramiki, 23 grudy i grudki polepy, 163 kości zwierzęce, przeszlik gliniany, 2 brązowe kabłączki skroniowe, niewielki fragment tordowanego(?) drucika brązowego, zachowana niemal w całości ostroga żelazna, 4 noże żelazne, fragment bliżej nieokreślonego okucia żelaznego, fragment bliżej nieokreślonego przedmiotu żelaznego, może gwoźdź, fragment osetki kamiennej. W zbiorze ceramiki wyróżniono fragmenty 10 garnków oraz ułamek wylewu bliżej nieokreślonego morfologicznie naczynia (rodzaj niewielkiego „wiaderka”?) z pionowo ustawionym, zdobionym karbowaniem od strony wierzchniej, wałeczkowatym uchem (ryc. 14: 2)¹; wszystkie z przedziału ceramiki brunatnej. Odnotowano również fragment partii przydennej bliżej nieokreślonego naczynia (zapewne garnka) z zaznaczonym na dnie („na podsypce”, nieco wklęsłym, widoczny odcisk tarczy koła garncarskiego) znakiem garncarskim – czteropłatkowej rozetki (ryc. 14: 3). Wśród garnków wydzielono 1 formę jajowatą i 9 baniastych. Średnice wylewów tych pojemników zawie-

rały się w przedziale od 15 do aż 28 cm, brzuśców odpowiednio 15,8-32 cm, grubości ścianek 0,45/0,9 cm. Przeważały formy duże i bardzo duże, tj. o średnicy wylewów od 23 cm wzwyż. Brzuśce tych naczyń (z jednym wyjątkiem) zaopatrzone w żłobki dookolne, zaś u nasady szyi kładziono także pojedyncze bądź zwielokrotnione pasma dookolnych linii falistych (3 przypadki) albo pojedynczych dookolnych rzędów dołków wykonanych zaostrzonym patykiem (2 przypadki). Powyższe naczynia przypisano do form kategorii kuchennych i zasobowych, wszystkie były dobrej jakości, silnie obtaczane, generalnie średniościenne. Zostały wykonane z gliny żelazistej i wypalone w atmosferze utleniającej (ryc. 11: 6-8; 14: 1, 4-6; 15: 13-15). Wśród przedmiotów metalowych na szczególną uwagę zasługuje zachowana niemal w całości (bez końcówek zaczepów), acz nieco zdeformowana żelazna ostroga z piramidальnym kolcem i lekko wgiętymi krawędziami typu II, odmiana 4 według Z. Hilczerówny (1956, s. 57; patrz też M. Błoński 2000, s. 63-64; tam dalsza literatura). Wymiary: długość (zachowana) – 12,3 cm, długość kolca – 4 cm, rozpiętość ramion – 8,3 cm (ryc. 15: 9). Interesującym okazał się też zestaw 4 noży o prostych (2 przypadki) lub łukowato wygiętych (także 2) tyłach, trzpieniach w formie kolca i długości od 10 do 14,3 cm (ryc. 15: 1-4), które określono jako typy If

¹ Bardzo nieliczne znaleziska wczesnośredniowiecznych pojemników z uchami przytwierdzonymi pionowo do krawędzi wylewu omówił ostatnio P. Pawlak. Datowane są one generalnie na 2. połowę XII–I. XIII wieku, acz np. w Gnieźnie znaleziono

fragment takiego naczynia w warstwie niepóźniejszej niż początek XI wieku (Pawlak 2017, s. 55-56; tam dalsza literatura).

Ryc. 11. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Wybór ceramiki z ob. 13 i 17 (rys. J. Kędelska i P. Wawrzyniak).

Fig. 11. Czerwonak, Poznań County, site 21. Selection of pottery from features 13 and 17 (drawn by J. Kędelska and P. Wawrzyniak).

Ryc. 12. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Wykop I/19, ob. 17 – domniemany piec chlebowy w trakcie eksploracji (fot. P. Banaszak).

Fig. 12. Czerwonak, Poznań County, site 21. Trench I/19, feature no. 17 – supposed bread oven during exploration (photo by P. Banaszak).

i IIIa według R. Rogosza (1983, s. 264-265). Obrazu dopełniają: bliżej nieokreślone okucie żelazne (ryc. 15: 7), fragment żelaznego gwoźdźca (? – ryc. 15: 6) oraz 2 egzemplarze brązowych kabłączków skroniowych z esowatymi uszkami, dużych, o rozpiętości wewnętrznej ramion odpowiednio 5,2 i 7,2 cm (ryc. 15: 10-11) typu IIIC według H. Kóćki-Krenz (1993, s. 49, 50), z którymi być może należy kojarzyć także fragment tordowanego(?) drucika brązowego (ryc. 15: 5). Gliniany przesłik krążkowy o średnicy 3,8 cm i grubości 1,2 cm ozdobiono na spodniej stronie motywem wyciśniętej, sześciopłatkowej rozety (ryc. 15: 12). W myśl uwag B. Wielgus używano go do wyrabiania nici z surowców roślinnych, np. lnu, na co wskazuje niewyświecona powierzchnia przedmiotu (w przeciwieństwie do przesłików używanych do produkcji nici wełnianych o charakterystycznym wyswieceniu powierzchni)¹. Zachowana fragmentarycznie ośelka kamienna, czworoboczna w przekroju, miała następujące wymiary: długość – 9,5 cm, szerokość u podstawy – 2 cm, wysokość – 2,2 cm (ryc. 15: 8).

Funkcja: bliżej nieokreślone urządzenie ogniowe z dwoma jamami przypieczowymi (wolnostojący piec chlebowy?).

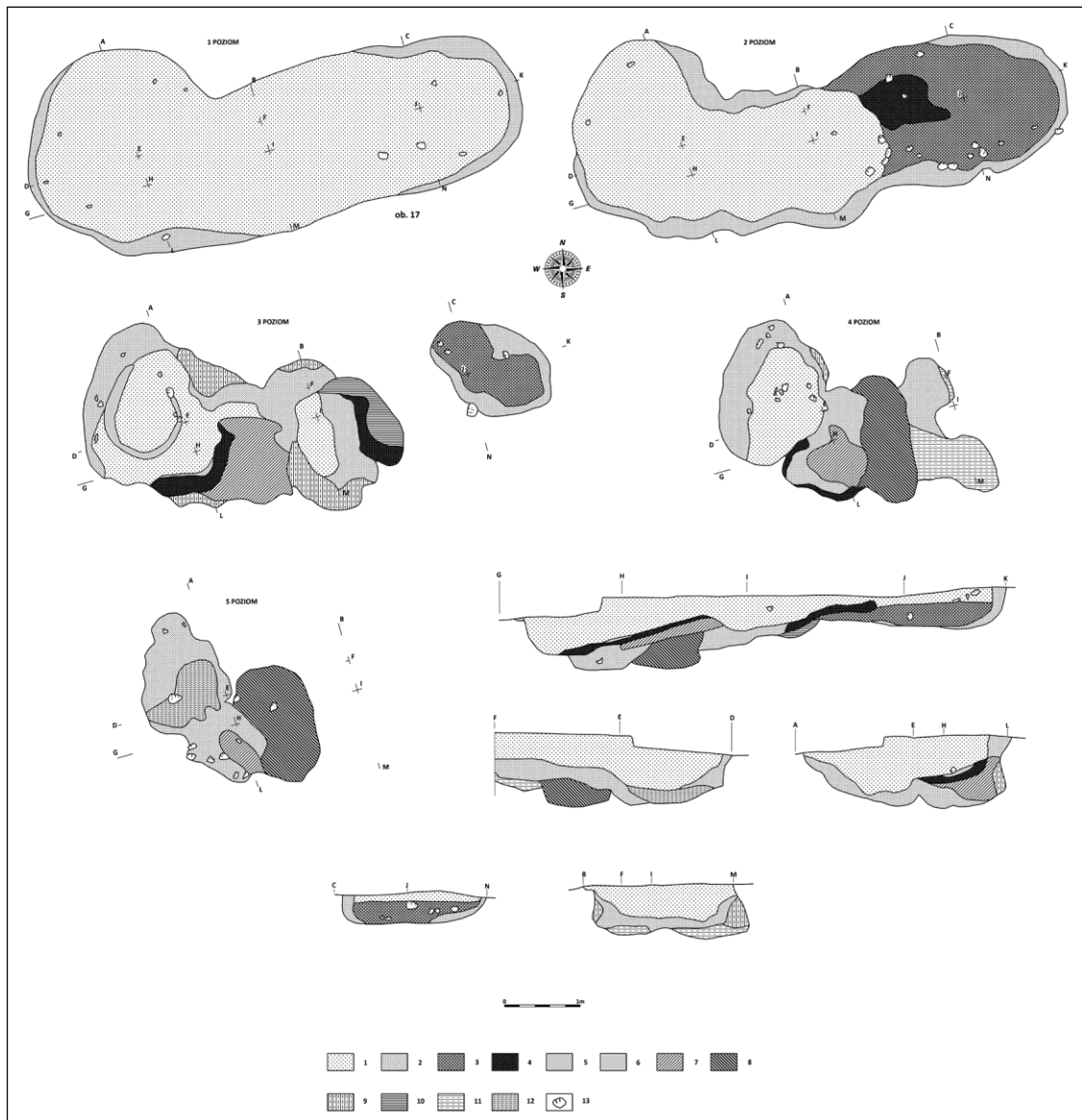
Chronologia: okres wczesnośredniowieczny – faza E2/E3 (koniec XII–1. ćwierć XIII w.).

18. Obiekt nr 18

Lokalizacja: hektar ?, ar ?, ćw. ? (około 100 m na południe od wykopu badawczego, przy wschodniej granicy pasa drogowego).

Opis: zniszczony niemal doszczętnie wskutek prowadzonych robót ziemnych; ocalał jedynie jego skraj wschodni. W rzucie poziomym prawdopodobnie owalny, w przekroju pionowym nieckowaty, o następujących wymiarach: długość (zachowana) – około 2,8-3 m, szerokość – ?, głębokość (zachowana) – 0,35-0,4 m. Wypełnisko obiektu złożone z szarej bądź jasnoszarej, spiaszczonej próchnicy z przeplamieniami żółtego, drobnoziarnistego piasku z niewielką domieszką spalenizny i pojedynczych węgli drzewnych, wystąpiły też stosunkowo drobne, niekiedy przepalone kamienie polne.

¹ Niniejszym składamy tą drogą serdeczne podziękowania Barbarze Wielgus-Wawrzyniak z Wydziału Archeologii UAM w Poznaniu za udzielenie konsultacji.

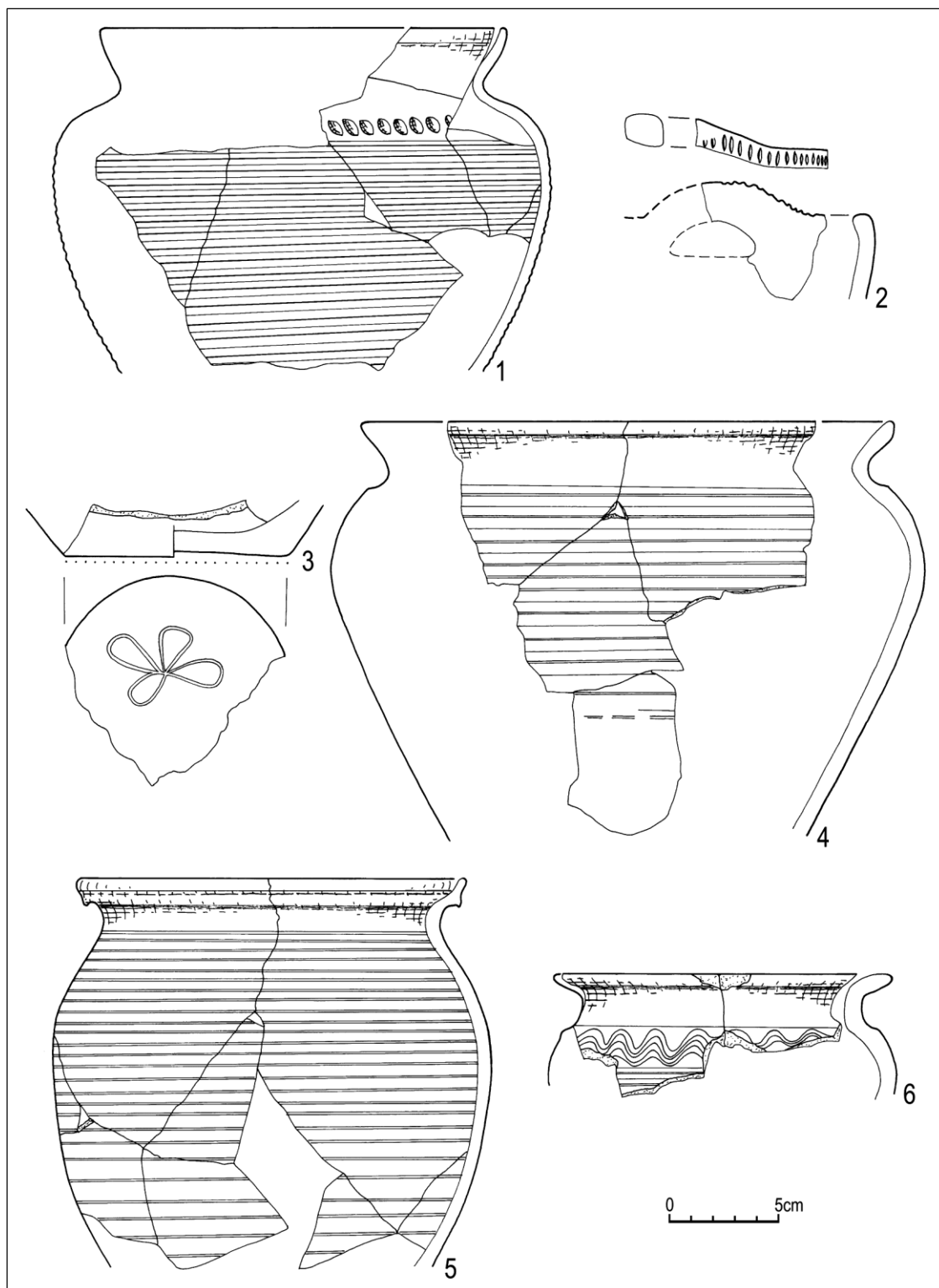

Ryc. 13. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Rzuty i przekroje ob. 17 – reliktyw domniemanego pieca chlebowego (rys. P. Banaszak, opr. S. Kałagate).

Legenda: 1 – ciemnoszara i szara próchnica z drobnymi grudkami polepy i węglami drzewnymi; 2 – szara i jasnoszara próchnica z przeplamieniami żółtego piasku; 3 – szara próchnica z grudkami polepy i przeplamieniami żółtego piasku; 4 – szara i jasnoszara, spiaszczona próchnica przemieszana z beżowym piaskiem; 5 – żółty, zgliniony piasek przemieszany z szarą próchnicą; 6 – układ kamieni rozłaskowany wskutek działania wysokiej temperatury; 7 – szara próchnica z przeplamieniami beżowego piasku; 8 – szary i beżowy piasek przemieszany w układzie horyzontalnym z szarą próchnicą; 9 – beżowy piasek i żółta glina z przeplamieniami szarej próchnicy; 10 – szara próchnica z polepą i przeplamieniami beżowego piasku; 11 – jasnoszara próchnica przemieszana z beżowym i żółtym piaskiem; 12 – ciemnoszara próchnica ze spalenizną; 13 – kamień.

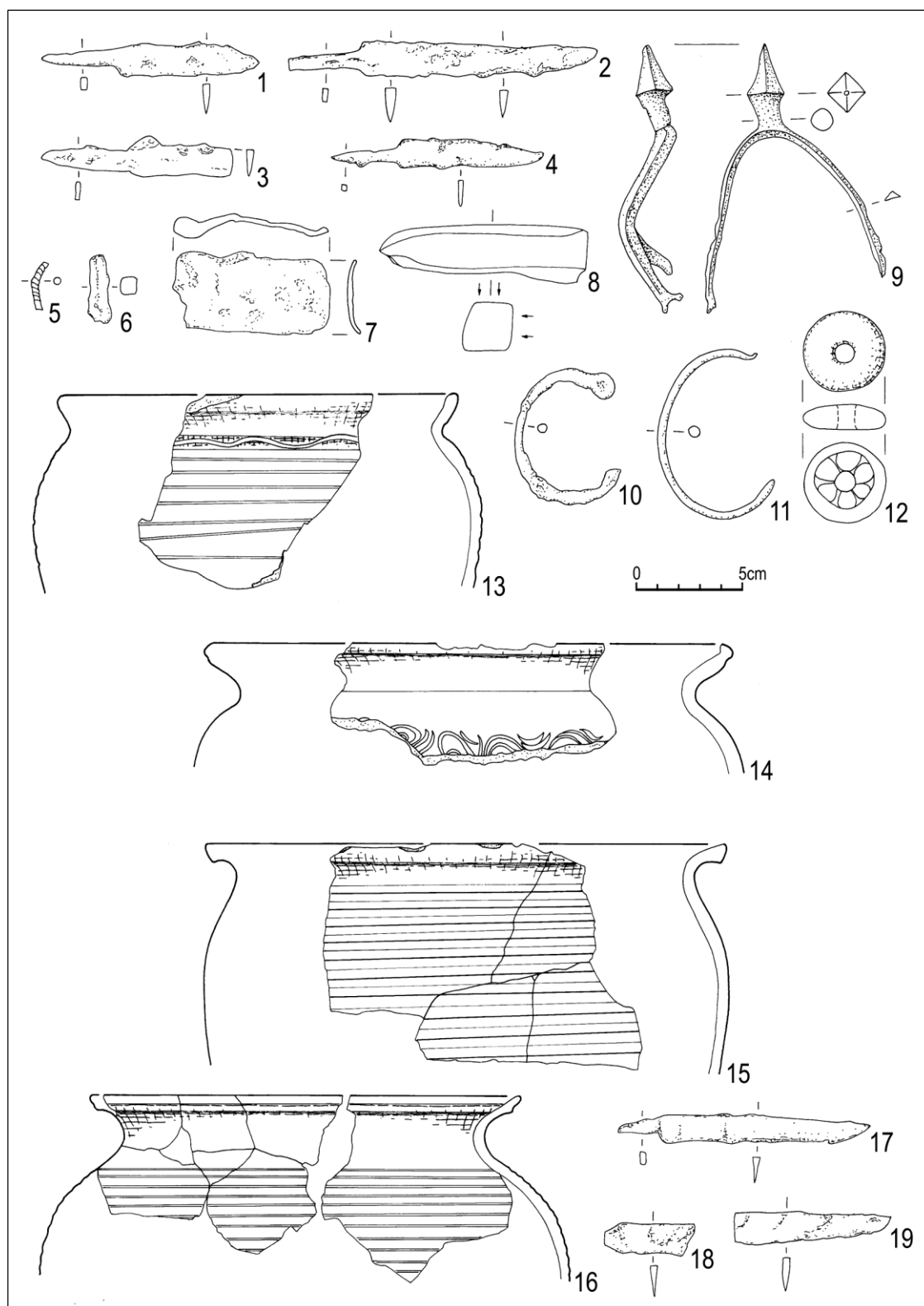
Fig. 13. Czerwonak, Poznań County, site 21. The plans and cross-sections of feature 17 – the relics of supposed bread oven (drawn by P. Banaszak, elaborated by S. Kałagate).

Legend: 1 – dark-grey and grey humus with little clods of burnt clay and charcoal; 2 – grey and bright-grey humus with yellow sand; 3 – grey humus with clods of burnt clay and yellow sand; 4 – grey and bright-grey humus with beige sand; 5 – yellow sand with clay and grey humus; 6 – arrangement of stones dislodged by high temperature; 7 – grey humus with yellow sand; 8 – grey and beige sand mixed horizontally with grey humus; 9 – beige sand and yellow clay with grey humus; 10 – grey humus with clods of burnt clay and beige sand; 11 – bright-grey humus with beige and yellow sand; 12 – dark-grey humus with charcoal; 13 – stone.

Ryc. 14. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Wybór ceramiki z ob. 17 (rys. J. Kędelska i P. Wawrzyniak)

Fig. 14. Czerwonak, Poznań County, site 21. Selection of pottery from feature 17 (drawn by J. Kędelska and P. Wawrzyniak).

Ryc. 15. Czerwonak, stan. 21, pow. poznański. Wybór ceramiki i innych artefaktów z ob. 17, 18 i warstwy (rys. J. Kędelska i P. Wawrzyniak).

Fig. 15. Czerwonak, Poznań County, site 21. Selection of pottery and other artefacts from feature 17, 18 and cultural layer (drawn by J. Kędelska and P. Wawrzyniak).

Ryc. 16. Czerwonak, stan. 9, pow. poznański. Profil ob. 1 – reliktu jamy odpadkowej (fot. P. Banaszak).

Fig. 16. Czerwonak, Poznań County, site 9. The cross-section of feature 1 – relic of a waste pit (photo by P. Banaszak).

Inwentarz: 16 fragmentów ceramiki, 1 kość zwierzęca, fragment żelaznego noża. Wyróżniono fragmenty górnej partii dużego garnka baniastego z przedziału ceramiki brunatnej, o średnicy wylewu 20 cm, brzuśca około 24,5 cm i grubości ścianek 0,4 cm. Naczynie z kategorii kuchennych, bardzo dobrej jakości, silnie obtaczane, cienkościenne. Wykonane z gliny żelazistej i wypalone w atmosferze utleniającej (ryc. 15: 16). Nóż o lekko łukowato wygiętym tylcu, trzpieniu w formie kolca i zachowanej długości 11,7 cm (ryc. 15: 17) prawdopodobnie typu If (Rogosz 1983, s. 264, 265).

Funkcja: jama (może palenisko?).

Chronologia: okres późnośredniowieczny (3. ćwierć XIII w.).

Czerwonak, stanowisko nr 9 (AZP 51-28/101)

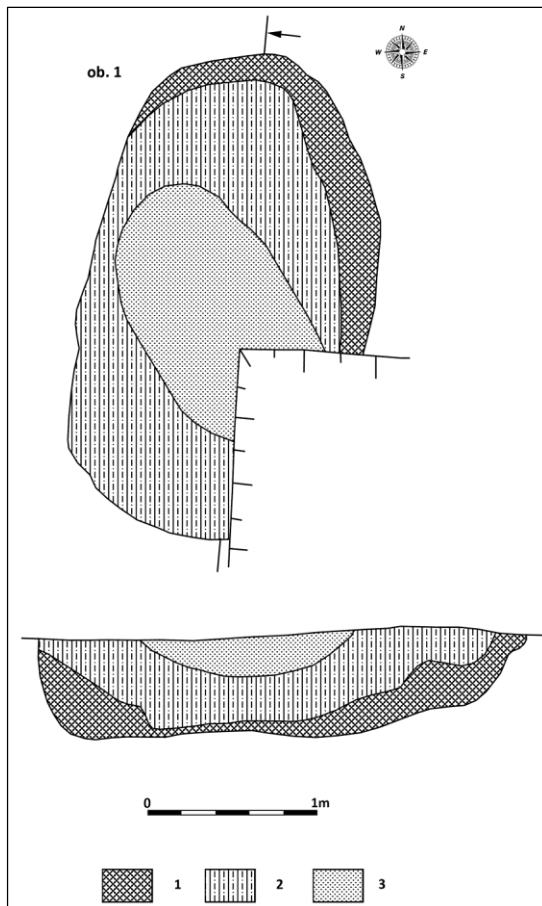
19. Obiekt nr 1

Lokalizacja: hektar ?, ar ?, ćw. ? (na wysokości południowo zachodniego naroża posesji przy ul. Szkolnej nr 50).

Opis: w części południowo-wschodniej zniszczony. W rzucie poziomym owalny, w przekroju pionowym zbliżony do płasko nieckowatego, o następujących wymiarach: długość – 2,88 m, szerokość – 1,7 m, głębokość – 0,61 m. Eksplorację przeprowadzono od wysokości 86,27 m n.p.m. Wypełnisko trójwarstwowe z nawarstwieniami zalegającymi horyzontalnie, acz ugiętymi pośrodku obiektu.

tu. W stropie, w partii centralnej, odnotowano szarobrunatną, lekko spiaszczoną próchnicę otoczoną kilkudziesięciocentymetrowej miąższości warstwą ciemnoszarej próchnicy ze spalenizną. Dno wyściełała jasnoszara, mocno spiaszczona próchnica przemieszana z beżowym i żółtym, lekko zglinionym, drobnoziarnistym piaskiem; całość była mocno nasyciona fragmentami potłuczonych naczyń glinianych i fragmentami kości zwierzęcych (ryc. 16-17).

Inwentarz: 622 fragmenty ceramiki, 8 grudek polepy, 40 kości zwierzęcych, ponadto fragmenty 3 mocno skorodowanych przedmiotów żelaznych, w tym D-kształtnej sprzączki do pasa, noża o prostym tylcu, trzpieniu w formie kolca i zachowanej długości 10,7 cm prawdopodobnie typu I według R. Rogosza (1983, s. 264, 265) oraz gwoźdźcia (ryc. 18: 9-11). W zbiorze ceramiki wyróżniono fragmenty co najmniej 16 garnków baniastych, w tym 4 egzemplarze z profilami zarejestrowanymi w całości; wszystkie z przedziału ceramiki brunatnej średniowiecznej. Największy z nich miał następujące wymiary: wysokość 21,4 cm, średnica wylewu 18,5 cm, największej wydętości brzuśca 22,7 cm, dna („na podsypce”, lekko wklęsłe, pierścien dookoła) 12 cm, grubości ścianek w granicach 0,5-0,8 cm (ryc. 19: 5); następny odpowiednio: wysokość 17,5 cm, średnica wylewu 15,7 cm, największej wydętości brzuśca 18 cm, dna („na

Ryc. 17. Czerwonak, stan. 9, pow. poznański. Rzut i przekrój ob. 1 – reliktu jamy odpadkowej (rys. P. Banaszak, opr. S. Kałagate).

Legenda: 1 – jasnoszara próchnica przemieszana z beżowym piaskiem; 2 – ciemnoszara próchnica ze spalenizną; 3 – szarobrunatna próchnica.

Fig. 17. Czerwonak, Poznań County, site 9. The plan and cross-section of feature 1 – relic of a waste pit (drawn by P. Banaszak, elaborated by S. Kałagate).

Legend: 1 – bright-grey humus with beige sand; 2 – dark-grey humus with charcoal; 3 – grey-brown humus.

podsypane”, pierścień dookolny) 9,6 cm, grubości ścianek 0,4-0,6 cm (ryc. 19: 1). Wysokość kolejnego, bardzo przysadzistego egzemplarza wynosiła 14,7 cm, średnica wylewu 19,7 cm, największej wydętości brzuśca 20,7 cm, dna („na podsypce”, pierścień dookolny) 14 cm, grubości ścianek 0,4-0,5 cm (ryc. 19: 4), zaś ostatni był wysoki na 14,2 cm, posiadał wylew o średnicy 16,2 cm, przy największej wydętości średnicy brzuśca 17,7 cm, dna („na podsypce”, pierścień dookolny) 9,3 cm oraz grubościach ścianek w granicach 0,4-0,6 cm (ryc. 19: 2). Uchwycono także średnice wylewów kolejnych 11 garnków, które zamykały się w przedziale od 16 do

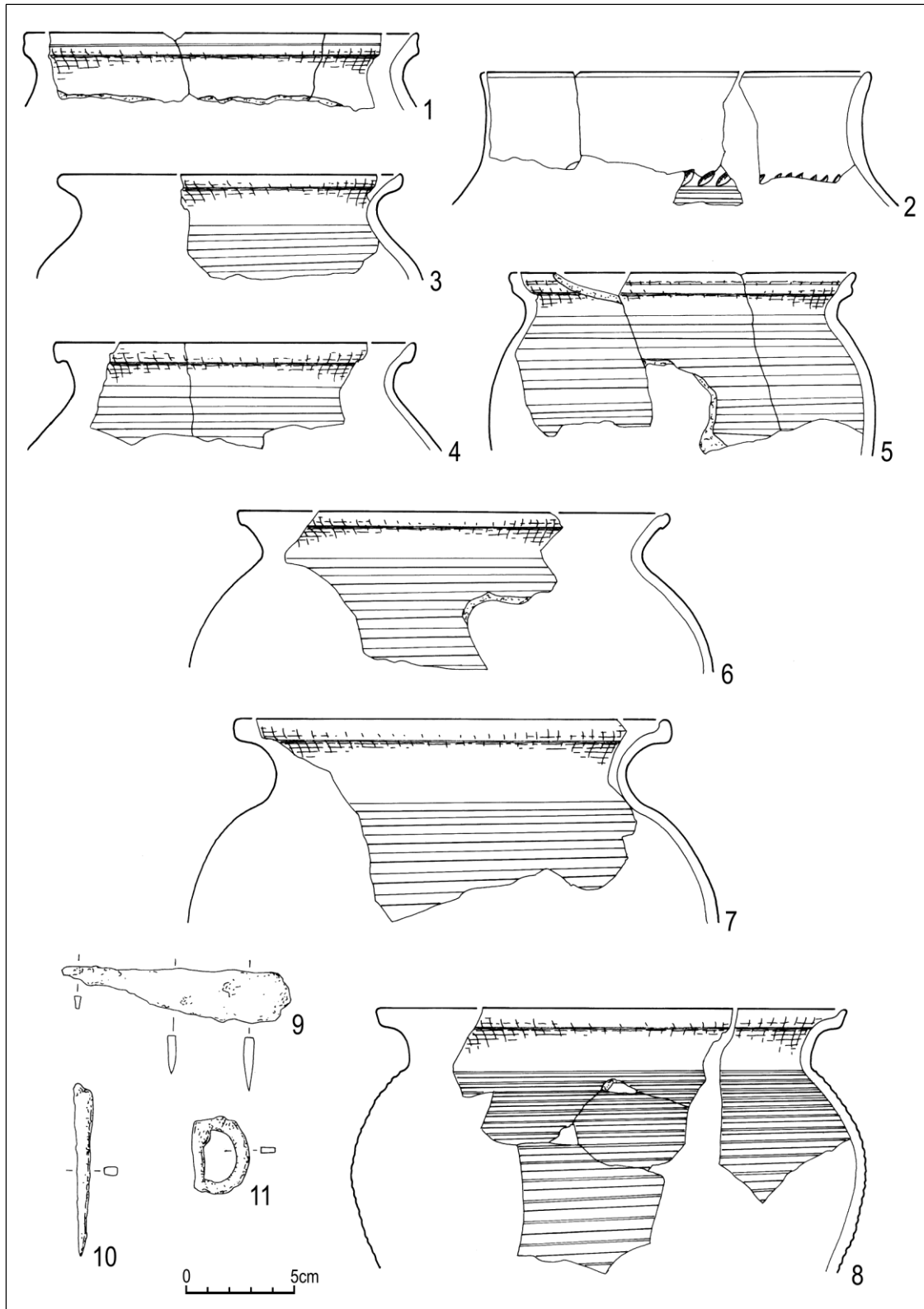
22 cm. Średnice ich brzuśców zawierały się między 18 a 24,5 cm, zaś przeciętna grubość ścianek oscylowała wokół wartości 0,5 cm (ryc. 18: 1-8; 20: 1-3). Odnotowano również fragment brzuśca o średnicy największej wydętości około 20 cm i grubości ścianek 0,4-0,5 cm (ryc. 20: 4). Obrazu dopełniają fragmenty partii dolnych 2 bliżej nieokreślonych pojemników (zapewne garnków) o średnicach den („na podsypce”, pierścień dookolny, w przypadku okazu większego lekko wklęsłe i z odciskiem osi koła garncarskiego) 10 i 11,3 cm (ryc. 19: 3; 20: 5). Niemal wszystkie omawiane tutaj naczynia posiadały klasyczne, esowate profile z krawędziami zdecydowanie wygiętymi na zewnątrz i tylko w jednym przypadku zarejestrowano obecność pionowo – w stosunku do brzuśca – ustawionej szyi, acz delikatnie rozchylonej na zewnątrz (ryc. 18: 2). W kilku przypadkach odnotowano zaczątki wrębów na pokrywce. Zdobienie poszczególnych naczyń ograniczało się do kładzionych na brzuścach, najczęściej szeroko, stosunkowo płytkich żłobków dookolnych (17 przypadków), pojedynczych rzędów dookolnych dołków zaznaczanych paznokciami bądź zaostrowym patykiem u nasady szyi (2 przypadki) lub pojedynczej, dookolnej linii falistej umieszczonej w górnej partii garnka (1 przypadek). Na dnach nie stwierdzono obecności znaków garncarskich. Sądzymy, iż były to naczynia z kategorii kuchennych (ślady okopceń!), dobrej jakości, silnie obtaczane, cienkościenne, wykonane z gliny żelazistej i wypalone w atmosferze utleniającej. Wyróżniono także kilka drobnych ułamków ceramiki stalowszarej.

Funkcja: jama o nieokreślonej funkcji (odpadowa?).

Chronologia: okres późnośredniowieczny (3. ćwierć XIII w.).

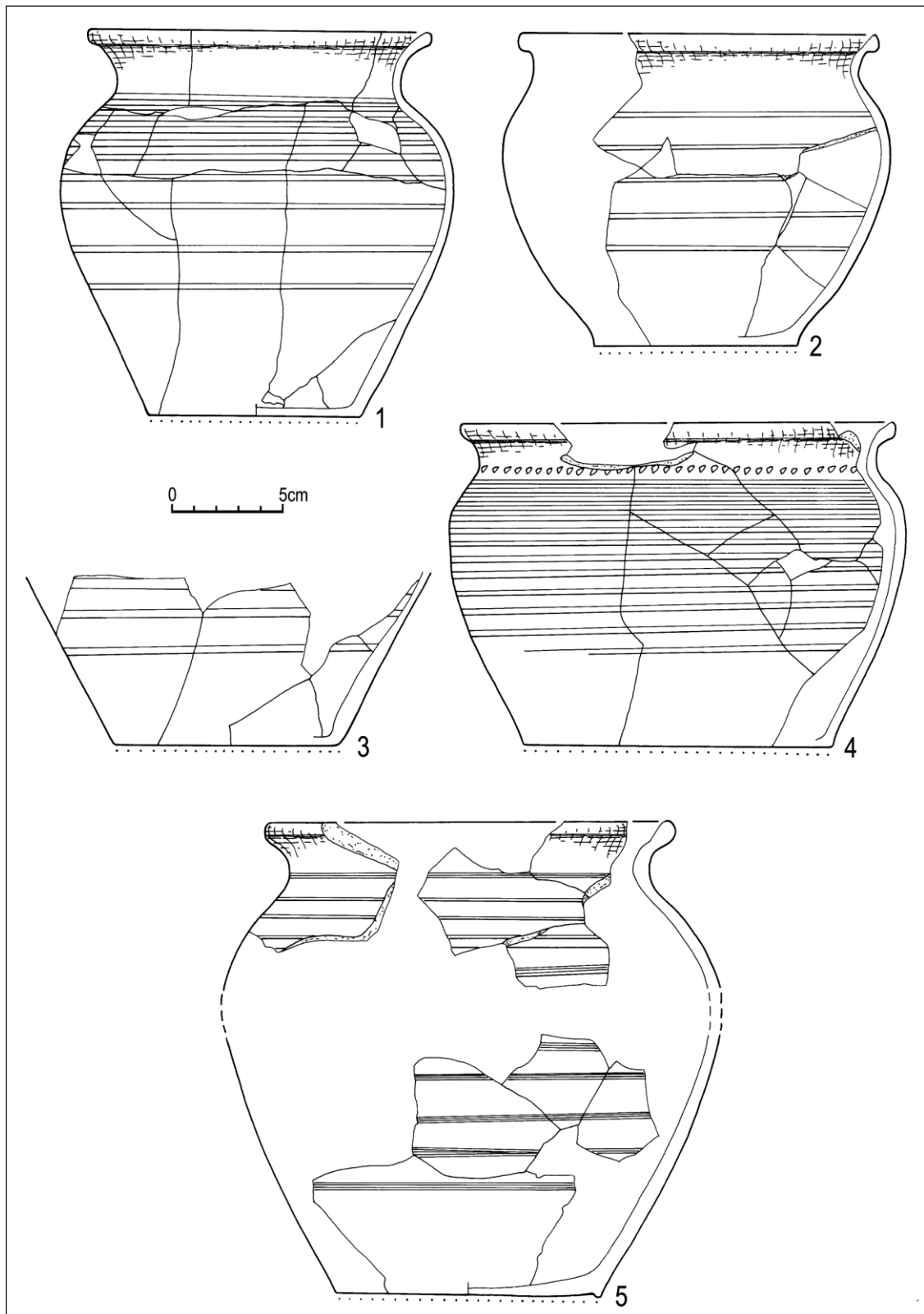
UWAGI DO ORGANIZACJI FUNKcjONALNO-PRZESTRZENNEJ OSADY. CHRONOLOGIA

Odkryte na stanowisku Czerwonak 21 obiekty stanowią zaledwie niewielki wycinek dużego i niezmiernie interesującego kompleksu osadniczego powstałego wzdłuż południowego brzegu Strugi Kicińskiej u schyłku wczesnego średniowiecza. Zasięg tego założenia określono w miarę precyzyjnie podczas badań powierzchniowych przeprowadzonych w latach 80. minionego wieku i ponownie

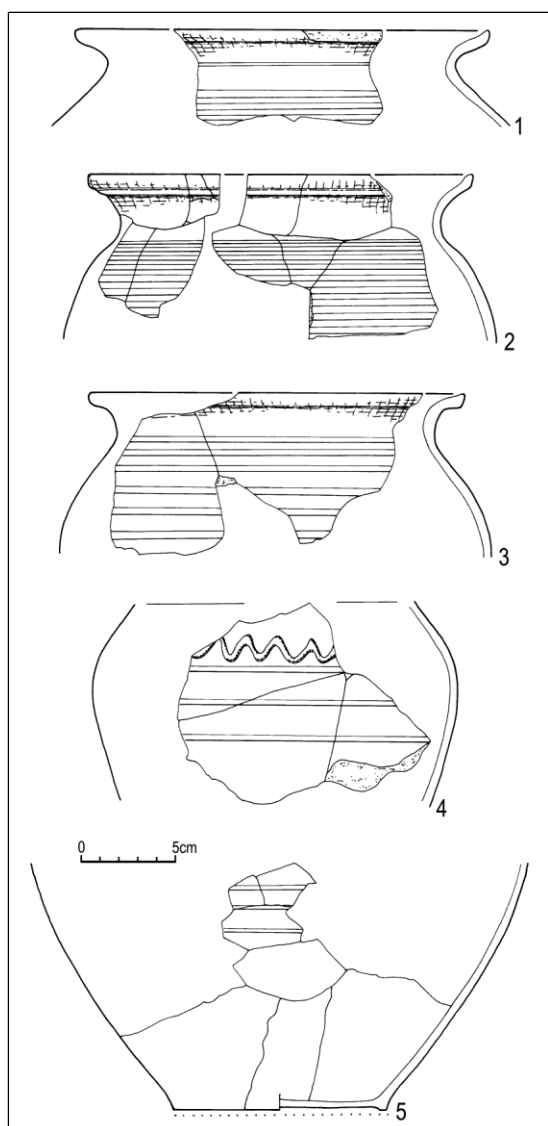
Ryc. 18. Czerwonak, stan. 9, pow. poznański. Wybór ceramiki i innych artefaktów z ob. 1 (rys. J. Kędelska i P. Wawrzyniak).

Fig. 18. Czerwonak, Poznań County, site 9. Selection of pottery and other artefacts from feature 1 (drawn by J. Kędelska and P. Wawrzyniak).

Ryc. 19. Czerwonak, stan. 9, pow. poznański. Wybór ceramiki z ob. 1 (rys. J. Kędelska i P. Wawrzyniak)

Fig. 19. Czerwonak, Poznań County, site 9. Selection of pottery from feature 1 (drawn by J. Kędelska and P. Wawrzyniak).

Ryc. 20. Czerwonak, stan. 9, pow. poznański. Wybór ceramiki z ob. 1 (rys. J. Kędelska i P. Wawrzyniak).

Fig. 20. Czerwonak, Poznań County, site 9. Selection of pottery from feature 1 (drawn by J. Kędelska and P. Wawrzyniak).

około 2010 roku. Już pobieżny wgląd w arkusz mapy AZP tego obszaru wskazuje, iż było ono rozciągnięte na przestrzeni kilku kilometrów i funkcjonowało, sądząc po zebranym wtedy materiale ceramicznym, mniej więcej od 2. połowy XII do połowy następnego stulecia.

Na przełomie 2018/2019 i w roku bieżącym przebadano niewielki – siłą rzeczy – fragment te-

goż założenia, położony na jego północno-zachodnim skraju. Tym niemniej na obszarze niecałego tysiąca metrów kwadratowych wydzielono trzy zespoły obiektów, złożone w pierwszym przypadku z wolnostojącego pieca (wędzarni? – ob. nr 4) wraz z trzema towarzyszącymi jamami (ob. nr 1-3), drugim pieca wraz z jamami przypieczowymi (ob. nr 17) i dwoma innymi (ob. nr 10 i 12), trzecim – domostwa ziemnego (ob. nr 13 + ob. 14-16 określone jako niewielkie jamy lub doły posłupowe). Ponadto wyróżniono kilka innych obiektów, w tym domniemane palenisko (ob. nr 5) oraz jamę odpadową (ob. nr 11), rozrzuconych pojedynczo na całej powierzchni wykopu (ryc. 3). Mamy zatem tutaj do czynienia ze strefą gospodarczo-mieszkalną osady – wsi¹, chociaż budynek mieszkalny był jednak usytuowany w pewnym oddaleniu od urządzeń ognio-owych, podobnie jak na innych osadach z tego okresu na ziemiach polskich (Rauhutowa 1976, s. 76).

Pozostałości domu (ob. nr 13), acz w dużej części odsłonięte niestety niemalże na poziomie nawarstwień spągowych, dobrze wpisują się w dokonane ostatnio odkrycia podobnych obiektów na XII-XIII-wiecznych osadach otwartych w Wielkopolsce². Sądzymy, iż była to konstrukcja wzniesiona w technice zrębowej³, zagłębiona w ziemię na około 0,35-0,45 m, o powierzchni użytkowej sięgającej blisko 30 m², zatem stosunkowo duża. Właściwą część mieszkalną stanowiło prostokątne założenie o przybliżonych wymiarach 5×3,45 m z paleniskiem usytuowanym w zagłębieniu nieopodal południowo-wschodniego naroża, do którego przylegały od strony zachodniej dwie spore przybudówki, być może podparte trzema słupami (ryc. 9–10). Ściany domostwa prawdopodobnie wylepiono gliną, na co dowodnie wskazały znalezione w partiach przybrzeżnych rozwaliska (poza obrębem paleniska!) bryłki polepy. Pod paleniskiem natrafiono na dwie czaszki bydlęce pochodzące od osobników niskorosłego i nieco wyższego (Waszczuk 2019, s. 6), które złożono w tym miejscu prawdopodobnie jako ofiarę zakładzinową. Z wypełniska obiektu i jemu towarzyszących wydobyto nader liczny zbiór 561 ułamków naczyń glinianych i 241 kości zwierzęcych, w zdecydowanej większości pochodzących

¹ W myśl definicji zaproponowanej przez A. Michałowskiego (2003, s. 145).

² Ptazkowo, gm. Grodzisk Wlkp., Oblaczkowo, gm. Wrzesnia, Suchy Las, gm. loco, Markowice, gm. Kleszczewo (Pawlak 2017, s. 52-54, tam dalsza literatura).

³ Brak śladów belek zrębu nie stanowi przeszkody przy określaniu techniki stawiania ścian konstrukcji – patrz uwagi P. Pawlaka (2017, s. 52-53), a także A. Michałowskiego (2011, s. 76-79 i n.).

od wspomnianych wyżej czaszek bydłych, ponadto niewielki fragment łyżwy kościanej oraz krzemień, może służący do krzesania ognia.

Okolo 7,5 m na północ od opisanej chaty zlokalizowano relikty wielkiego urządzenia ogniowego (? – ob. nr 17). Jego wymiary były nadzwyczajne i po osi wschód-zachód wynosiły blisko 6,5 m, zaś północ-południe, w najszerszym miejscu – 2,8 m. Urządzenie to składało się jakby z trzech elementów, z których zachodni, najgłębszy, sięgający blisko 1 metra głębokości, krył w sobie relikty domniemanego pieca o wymiarach 1,2×1 m, zaś dwa pozostałe, zdecydowanie płytsze (0,55–0,7 m) pełniły zapewne funkcję tzw. jam przypieczowych. Z samej konstrukcji pieca zachował się, uformowany na planie podkowy z ramionami otwartymi na północ, rząd kamieni, ściśle do siebie przylegających, mocno przepalonych, wręcz rozlasowanych. We wnętrzu pieca zalegały warstwy próchniczne z drobnymi grudkami polepy oraz węglami drzewnymi (ryc. 12-13). Wielkie bryły polepy z odciskami konstrukcyjnymi odnotowano w części wschodniej założenia, natomiast całe wypełnisko obiektu było wręcz nasyczone ceramiką (955 fragmentów) i kośćmi zwierzęcymi (163). Znalaziono także kilkanaście innych, drobnych przedmiotów, w tym ostrogę żelazną, 4 noże, okucie żelazne, 2 brązowe kabłączki, przesłik, osełkę. Kolejny nóż wydobyto z bezpośrednio sąsiadującego z nim obiektu nr 12.

Nie ma jednoznacznych przesłanek, które pozwoliłyby na przypisanie obiektowi nr 17 konkretnej funkcji. Wątpliwości budzi przede wszystkim nagromadzenie ceramiki, a zwłaszcza drobnych przedmiotów codziennego użytku, znajdujących raczej w pozostałościach dawnych obejść niż w obrębie urządzeń gospodarczych. Tym niemniej przyjęto roboczo, iż był to wolnostojący piec o bliżej nieustalonym przeznaczeniu, być może chlebowy. W świetle tej konstatacji sądzimy, iż warto przyjąć się podstawowym na ten temat informacjom zebranym przez etnografów. I tak według J. Burszty i T. Wróblewskiego (1964, s. 102, 103) wolnostojące piece chlebowe były na XIX-wiecznej wsi wielkopolskiej jedną z najsolidniejszych konstrukcji o charakterze gospodarczym, aczkolwiek stawiano je z reguły na żądanie władz pruskich zakazujących umieszczenia takowych urządzeń w ko-

minach chałup (choćby ten przejmowali od wielkopolskich chłopów nawet Niemcy koloniści). Starsze konstrukcje o formach kopulastych miały drewniany szkielet obrzucony grubą warstwą gliny, stwardniałą następnie pod wpływem działania promieni słonecznych i ognia. Ich kamienno-gliniana podstawa była jednocześnie fundamentem skrzyni zwanej czeluścią, w której wypiekano chleb. Przestrzeń między czeluścią a ścianami kopuły ściśle wypełniano kamieniami i gliną, a następnie urządzenie przepalano. Dla ochrony przed długotrwałymi opadami deszczu kopułę zabezpieczano daszkami. Młodsze konstrukcje, również kopułowe, wznoszono już z palonej cegły, natomiast te najmłodsze, XX-wieczne, budowane z cegieł maszynowych na planie prostokąta, z dwuspadowym dachem krytym dachówką i czeluścią o łukowatym sklepieniu zwanym podniebieniem, były już wyposażane w żelazne drzwiczki oraz komin. W XVIII i XIX wieku chlebowe piece gromadzkie najczęściej stawiały dwory dla ludzi folwarcznych, acz odnotowywano również wspólne wiejskie piece, np. w Nochowie i Dalewie, pow. śremski. Piece gromadzkie nie były jednak zjawiskiem powszechnym na wielkopolskiej wsi, a raczej zwyczajem „przywleczonym” z zewnątrz. Z kolei K. Moszyński genezę pieców chlebowych upatrywał w tzw. kłoszach piekarskich stosowanych jeszcze do niedawna na Bałkanach, a nawet w niektórych rejonach Szwajcarii, a następnie podał szereg przykładów występowania wolnostojących pieców kopułowych na obszarze Słowiańszczyzny północno-zachodniej (Łużyce, północno-zachodnia i środkowa Polska) oraz w części Bałkanów (Bułgaria, Serbia, Chorwacja, Słowenia)⁴. We wszystkich omówionych przypadkach ich konstrukcja miała zawsze jeden wspólny mianownik, jakim był drewniany szkielet („osnowa” według K. Moszyńskiego), zawsze formowany w kopułę i następnie obrzucany grubą warstwą gliny (1967, s. 276-280). Powyższe informacje nie rozwiewają jednak w pełni wszystkich wątpliwości, które wyniknęły podczas eksploracji domniemanego pieca, i oprócz wspomnianego już, nie do końca wyjaśnionego, wyjątkowego nagromadzenia materiałów ruchomych, zagadką pozostaje np. brak większej liczby relikatów elementów konstrukcyjnych pieca pochodzących ze ścian kopuły bądź czeluści, czy też nieobecność wyraźnie

⁴ Z zastrzeżeniem, że zwyczaj stawiania takich pieców na zewnątrz chat przywędrował do Słowenii i krajów zachodniosłowiańskich prawdopodobnie z terenu Niemiec.

odznaczających się w cięciach profilowych warstw spalenizny (acz należy zaznaczyć, że przed włożeniem bochnów chleba, wewnątrz pieca starannie wymiatano).

Kolejny interesujący obiekt to piec wędzarniczy (ob. 4) zlokalizowany około 35 m od chaty, na północnym skraju osady. Była to wykopana w gliniastym calcu na głębokość ponad 1 metra niecka o niemal pionowych ścianach i średnicy 1,1 m, z załęgającymi w dolnych partiach naprzemian warstwami spalenizny, węgla drzewnych, popiołu, drobinami polepy przemieszanej z próchnicą; w stropie ujawniono natomiast pozostałości glinianej kopuły z tkwiącymi w niej niewielkimi kamieniami polnymi oraz fragmentami ceramiki. Sądząc po układzie nawarstwień w cięciu profilowym piec był użytkowany przez dłuższy czas (ryc. 5-7).

Niemal identyczny obiekt zarejestrowano kilkanaście lat wcześniej na stanowisku nr 12 w Suchym Lesie, gm. loco. Był on co prawda zdecydowanie większy (1,78×1,64 m, głębokość 1,3 m) i ze starszych faz wczesnego średniowiecza, lecz jego kształt i charakter wypełniska w niczym nie różniły się od struktur zaobserwowanych w urządzeniu wędzarniczym z Czerwonaka. Wykorzystywano go również wielokrotnie (Krzyszowski 2018, s. 235-237, ryc. 12: 5).

Z pozostałych obiektów uwagę zwraca stosunkowo nieduża i płytka, bo o głębokości raptem 0,17 m, jama oznaczona nr 11. Z jej wypełniska wydobyto ponad 100 fragmentów ceramiki, które po wyklejeniu złożyły się w 3 naczynia, w tym interesujący egzemplarz zasobowy, wysoki na ponad 30 cm (ryc. 4: 5). Wydaje się, że ów obiekt mógł pełnić funkcję niewielkiego, ziemnego magazynu – schowka. I jeszcze obiekt nr 5 – prawdopodobnie otwarte palenisko, usytuowane w zagłębieniu, kilka metrów na zachód od zgrupowania obiektów nr 10, 12 i 17.

Wielkość odsłoniętego układu przestrzennego i wzajemne relacje poszczególnych obiektów nasuwały przypuszczenie, iż natrafiono na relikty zagrody złożonej z chaty i towarzyszących jej urządzeń gospodarczych, w tym wolnostojących wędzarni i domniemanego pieca chlebowego. Obejście funkcjonowało, sądząc po wydobytych ruchomym materiale źródłowym, od końca XII do prze-

łomu 1. i 2. ćwierci, może nawet końca 1. połowy XIII wieku.

Tak precyzyjne datowanie zawdzięczamy przede wszystkim wyjątkowo homogenicznemu zbiorowi ceramiki, a także kilkunastu wydobytych przedmiotom metalowym, w szczególności ostrodze (ryc. 15: 9) typu II, odmiana 4 według Z. Hilczewskiego (1956, s. 57), którą należy w świetle dotychczasowych ustaleń przypisać 1. połowie XIII wieku⁵. Datowanie to doskonale wsparły dwa brązowe kabłączki skroniowe (ryc. 15: 10-11) typu IIIC Kóčka-Krenz (1993, s. 49, 50), nie zaprzeczył również zestaw kilku noży typu If i IIb (Rogosz 1983, s. 264, 265), podjętych z obiektów nr 12 i 17 (ryc. 8: 4; 15: 1-4).

W materiale ceramicznym dominuje niemal wyłącznie jeden typ pojemnika, tj. dużej lub średniej wielkości⁶ szerokootworowy, baniasty garnek o esowatym profilu z wysoko podniesionym barkiem (np. ryc. 4: 5; 14: 4). Ponadto odnotowano zaledwie kilka niewielkich garnków baniastych z cylindrycznymi szyjkami (np. ryc. 11: 2,4) oraz pojedyncze egzemplarze jajowate o esowatym profilu (np. ryc. 15: 15). Z jednym wyjątkiem były to naczynia całkowicie obtaczane, cienko- lub średniościenne, dobrze wypalone, z brzuścami niemal zawsze pokrytymi płytkimi żłobkami dookolnymi, dnami „na podsypce”, płaskimi lub lekko wklęsłymi. W kilkunastu przypadkach nasadę szyi danego garnka podkreślono dookolnym rzędem dołeczków paznokciowych lub wykonanych zaostrozonym patyczkiem, bądź rytymi pasmami linii falistych. Dna posiadały z reguły ślady odcisków tarczy i otworu po drążku ośki koła garncarskiego; w dwóch przypadkach odnotowano także obecność znaku garncarskiego(?) – w pierwszym rodzaj czteropłatkowej „rozetki” (ryc. 14: 3), zaś w drugim znak w kształcie liter „X” i „Y” (ryc. 4: 3). Wspomniany wyjątek to fragment partii przykrawędziowej ręcznie wyrobionego pojemnika wiaderkowego(?) z pionowo ustawionym uchem zdobionym karbowaniem (ryc. 14: 2). Tego typu naczynia znane są z kilkunastu stanowisk o metryce wczesnośredniowiecznej, głównie z terenu Wielkopolski, a najbliższą analogią – w sensie formalnym – jest podobnie ornamentowane ucho z Biechowa, stanowisko 2, pow. wrzesiński, datowane jednak

⁵ Na koniec XII-1. ćwierć XIII wieku ostrogę datował A. Michalak z Muzeum Archeologicznego Środkowego Nadodrza w Świdnicy/Zielonej Góry. Za udzielenie konsultacji serdecznie

dziękujemy.

⁶ Kategorie wielkościowe w ślad za: Banaszak, Wawrzyniak 2013, s. 97.

nader szeroko na okres od faz B/C wczesnego średniowiecza do czasów późnośredniowiecznych (Hensel 1950, s. 28-31, ryc. 19).

I jeszcze kilka słów komentarza na temat wydobytych w wykopie kości zwierzęcych. Ich analiza archeozoologiczna wykazała tendencje charakterystyczne dla konsumpcji mięsa we wczesnośredniowiecznej Wielkopolsce ze znaczącą rolą wieprzowiny i mniejszą pozostałych rodzajów. Bydło, wykorzystywane na badanym stanowisku głównie jako siła pociągowa, ubijano w przeciwieństwie do świń w wieku zdecydowanie starszym, podobnie jak owce i kozy, hodowane przede wszystkim dla wełny i mleka. Odsetek kości zwierząt dzikich był znikomy (pojedyncze kości sarny i jelenia, może także tura), podobnie jak ptasich (kura, gęś). Odnotowano także szczątki kostne konia (forma udomowiona?, dziko żyjący tarpan?) i psa, którego mięso być może po zabiciu spożyto (Waszczuk 2019, tam dalsza literatura).

DZIAŁANIA INTERWENCYJNE

W trakcie badań kilkakrotnie spenetrowano najbliższą okolicę wykopu badawczego. Systematycznie kontrolowano także poszczególne odcinki budowanej drogi. W ich wyniku stwierdzono, że stanowisko Czerwonak 21 w kierunku południowym sięga co najmniej 100–120 m dalej niż dotąd sądzono, a jego powierzchnia liczy od 5 do 8 hektarów. W odległości około 100 m na południe od południowej granicy wykopu badawczego odkryto przy wschodniej krawędzi pasa drogowego relikty paleniska (ob. nr 18) z 3. ćwierci XIII wieku, zaś w obrębie pasa drogowego pomiędzy wykopem a wzmiankowanym obiektem zaobserwowano rozłożone pozostałości warstwy kulturowej i resztki partii spagowych obiektów, z których podjęto m.in. fragment noża żelaznego (ryc. 15: 19)⁷ oraz pojedyncze, drobne ułamki średniowiecznych naczyń glinianych. Niestety, w momencie rozpoczęcia prac wykopaliskowych pozostałości te były już przysypane tłuczniami kamiennymi, co uniemożliwiło dogłębne ich rozpoznanie⁸.

⁷ Drugą część tego noża znaleziono w obiekcie nr 17 (ryc. 15: 3).

⁸ Zgodnie z podjętą wcześniej decyzją o zasięgu planowanych badań archeologicznych wyrażoną w pozwoleniu na prowadzenie badań archeologicznych.

Ponadto ze wzmiankowanego paleniska zachował się jedynie jego skraj wschodni o długości sięgającej niemal 3 m i zachowanej głębokości 0,35–0,4 m. Z obiektu wydobyto m.in. fragmenty górnej partii dużego garnka baniastego o średnicy wylewu 20 cm (ryc. 15: 16), naczynia typowego dla najwcześniejszych faz późnego średniowiecza. W chwili obecnej trudno ocenić, czy ów obiekt jest zapowiedzią zachodzących na tym obszarze na przestrzeni lat zmian w charakterze osadnictwa, czy też niewiele wnoszącym epizodem osadniczym, dalej już niekontynuowanym.

Na wysokości posesji przy ul. Szkolnej nr 50 w Czerwonaku, w odległości około 8–10 m na wschód od południowo wschodniego naroża tejże nieruchomości ujawniono w ciągu pasa drogowego częściowo zniszczone relikty wielkiej jamy odpadowej, którą oznaczono jako obiekt nr 1 (ryc. 16–17) i powiązano z pobliskim stanowiskiem archeologicznym Czerwonak 9 (AZP 51-28/101). Pozyaskany z jamy zbiór ceramiki liczył ponad 600 fragmentów, które złożyły się między innymi na 16 silnie obtaczanych, baniastych garnków o esowatych profilach, brzuścach z reguły zdobionych żłobkami dookólnymi i o znakomitych parametrach technologicznych, właściwych dla 3. ćwierci XIII stulecia (ryc. 18: 1-8; 19-20), co zresztą dokładnie odpowiada informacjom chronologicznym zawartym na karcie AZP tegoż stanowiska⁹.

PODSUMOWANIE

Badania w Czerwonaku przyniosły nadspodziewane rezultaty. Zarejestrowano niezmiernie interesujące pozostałości zabudowy wiejskiej z końcowych faz wczesnego średniowiecza, tj. ostatniej ćwierci XII–1. połowy XIII wieku, które – w świetle dostępnych źródeł archiwalnych – przypisano wsi Kicin, stanowiącej ówczynie uposażenie prepozyta poznańskiego i będącej jednostką nadrzędną w stosunku do niewielkiego przysiółka, tj. osady młyńskiej, jakim był Czerwonak, zwany wtedy Czerwonym Młynem. Dowiedziano także, że osadnictwo to trwało co najmniej do końca 3. ćwierci XIII wieku, acz jego charakter mógł w tym czasie

⁹ W trakcie badań powierzchniowych zebrano 23 fragmenty ceramiki z 2. połowy XIII wieku – patrz karta stanowiska Czerwonak 9 (AZP 51-28/101) przechowywana w archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

ulec diametralnym zmianom. I wreszcie uznano, że nie ma żadnych racjonalnych przesłanek, które pozwoliłyby na postawienie tezy o kontynuacji tegoż osadnictwa w badanym miejscu w następnych stuleciach.

Ciąg stanowisk archeologicznych zlokalizowanych po obu stronach Strugi Kicińskiej zajmowały do niedawna pola uprawne, łąki i nieużytki pozarastane samosiejkami drzew i krzewów najrozmaitszych gatunków. Z punktu widzenia ochrony konserwatorskiej stanowiska te były w miarę bezpieczne, nie zagrożone poważniejszymi ingerencjami ze strony człowieka. Lecz rozrastające się żywiołowo w ostatnich dwóch dekadach poznańskie suburbium rozpoczęło ogarniać także grunty czerwone, w tym bardzo atrakcyjne obszary nad Strugą Kicińską. Budowa drogi jest niewątpliwie forpaczka nadchodzących nieuchronnie zmian, grożących całkowitym zniszczeniem zalegających w „archiwum ziemi” relikwów najstarszej zabudowy Kicina i Czerwonego Młyna. Należy zatem przedsięwziąć odpowiednie kroki formalno-prawne i ad-

ministracyjne, które umożliwią – z odpowiednim wyprzedzeniem – wkroczenie archeologom na poszczególne stanowiska nad Strugą Kicińską, jeszcze przed pojawieniem się ekip budowlanych stawiających nowe osiedla mieszkaniowe¹⁰.

Adresy Autorów:

mgr Paweł Banaszak
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska
mgr Alina Jaszewska
ul. Ceramiczna 2
65-954 Zielona Góra
e-mail: pawel.banaszak.8@poczta.fm
ORCID: 0000-0003-2080-9096

mgr Piotr Wawrzyniak
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska
mgr Alina Jaszewska
ul. Ceramiczna 2
65-954 Zielona Góra
e-mail: wawrzyniakp@poczta.fm
ORCID: 0000-0002-1216-9968

LITERATURA:

BANASZAK P., WAWRZYNIAK P.

2013 *Materiał ceramiczny z kłoki w Kozuchowie, pow. nowosolski, woj. lubuskie*, Archeologia Środkowego Nadodrza, t. X, s. 81-112.

BŁOŃSKI M.

2000 *Średniowieczne ostrogi z grodziska na Zawodziu w Kaliszu*, „Archeologia Polski”, t. XLV, z. 1-2, s. 53-91.

BURSZTA J., WRÓBLEWSKI T.

1964 *Budownictwo gospodarcze*, [w:] *Kultura ludowa Wielkopolski*, t. 2, red. J. Burszta, Poznań, s. 53-111.

HENSEL W.

1950 *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej*, t. 1, Poznań.

HILCZERÓWNA Z.

1956 *Ostrogi polskie z X-XIII wieku*, Poznań.

KÓČKA-KRENN H.

1993 *Biżuteria północno-zachodnio-słowiańska we wczesnym średniowieczu*, Poznań.

KONDRACKI J.

1981 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.

KRZYSZOWSKI A.

2018 *Goleńczewo i Suchy Las. Z problematyki lokacji wsi wielkopolskich*, [w:] *Archeologia dawnego osadnictwa Wielkopolski*, red. H. Machajewski, Poznań, s. 215-261.

MICHAŁOWSKI A.

2003 *Osady kultury przeworskiej z terenów ziem polskich*, Poznań.

2011 *Budownictwo kultury przeworskiej*, Poznań.

MOSZYŃSKI K.

1967 *Kultura ludowa Słowian*, t. I, *Kultura materialna*, Warszawa.

PAWLAK P.

2017 *Z najdawniejszych dziejów Ptaszkowa – wczesnośredniowieczne cmentarzysko i średniowieczna wieś w świetle badań archeologicznych*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 53, s. 7-103.

RAUHUTOWA J.

1976 *Czersk we wczesnym średniowieczu od VII do XII wieku*, Wrocław.

ROGOSZ R.

1983 *Obróbka i zastosowanie żelaza*, [w:] *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*, red. E. Cnotliwy, L. Leciejewicz, W. Łosiński, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, s. 262-267.

¹⁰ Zabudowa taka pojawiła się już zresztą przy niedawno wytyczonych ul. Cyprysowej, Jałowcowej, Lawendowej, Jana III

Sobieskiego i innych, w bezpośrednim sąsiedztwie stanowisk archeologicznych (ryc. 1).

WASZCZUK K.

- 2019 *Analiza archeozoologiczna szczątków ze stanowiska nr 21 w Czerwonaku, gm. loco, pow. poznański, woj. wielkopolskie. Aneks nr 1* (maszynopis w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej mgr Alina Jaszewska).

Źródła internetowe:

<https://czerwonak.e-mapa.net/> (dostęp 22.08.2019 r.).

2010-2016 *Słownik geograficzno-historyczny ziem polskich w średniowieczu. Edycja elektroniczna*, red. T. Jurek, opr. cyfrowe S. Prinke, Instytut Historii PAN: <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/>.

Andrzej Krzyszowski

ŚREDNIOWIECZNA STUDNIA ZE SZCZODRZYKOWA/DZIEĆMIEROWA KOŁO KÓRNIKA W WIELKOPOLSCE

THE MEDIEVAL WELL FROM SZCZODRZYKOWO/DZIEĆMIEROWO NEAR KÓRNIK IN WIELKOPOLSKA (GREATER POLAND)

Abstrakt: W 2004 r. na częściowo odsłoniętej późnośredniowiecznej osadzie odkryto studnię, w której wewnątrz drewnianej cembrowiny zarejestrowano intencjonalnie „wrzuconą” końską czaszkę, około 20-letniej klaczy. Oprócz tego zarejestrowano 27 fragmentów ceramiki całkowicie toczonej na kole, o wypale stalowoszarym, które reprezentują standardowy zestaw cech charakterystycznych dla wieku XIV wieku, ale z tolerancją nawet do XVI wieku. Datowanie tego obiektu uściślono metodą radiowęglową ^{14}C (na podstawie fragmentu drewna pobranego z jednej z dranic) na przedział od 1300 do 1369 AD. Odkryty w tej studni depozyt końskiej czaszki – nie można zinterpretować jednoznacznie. Mogło to być zarówno celowe działanie i wiązało się bądź z zatruciem studni, albo też miało cel kultowy, którego motywów prawdopodobnie nie poznamy.

Słowa kluczowe: studnia, końska czaszka, okres późnego średniowiecza.

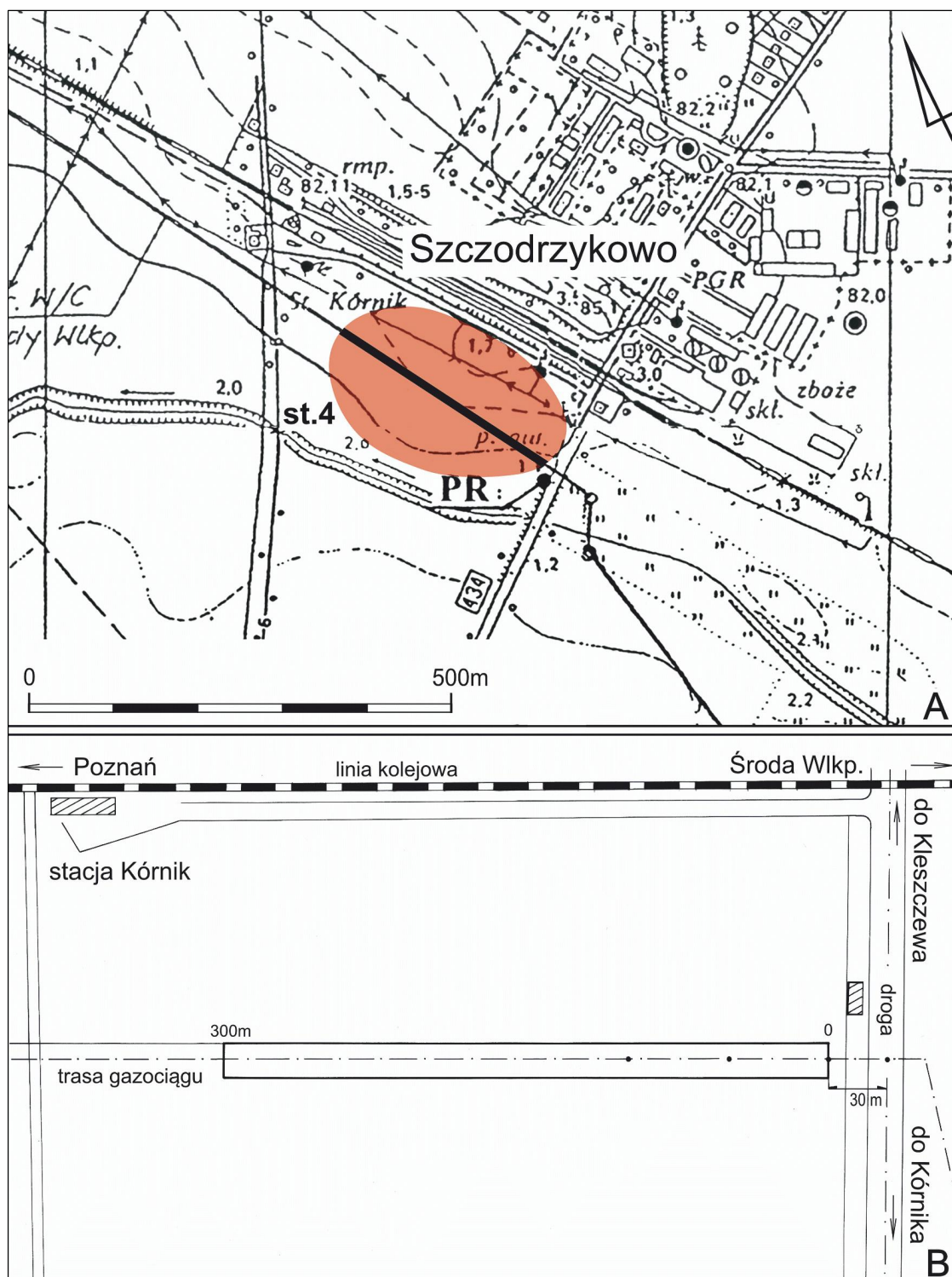
Abstract: In 2004 on a partially excavated late medieval settlement the well was discovered. Inside, in the wooden construction intentionally "thrown" a horse's skull, about 20-year-old mare was recorded. In addition, 27 totally blown on the wheel fragments of steel-grey pottery were registered. This material was characteristics for XIV century A.D. or even to XVI century. This chronology was legitimated by radiocarbon ^{14}C analyse (based on the fragment of the wooden lath) on the interval from 1300 to 1369 AD. The deposit of the horse skull discovered at this well could be not interpreted unambiguously. This could be explained as poisoning the well or it was the ritual purpose, which probably we never will know the motives.

Key words: well, horse skull, late Middle Ages

KONTEKST ARCHEOLOGICZNY

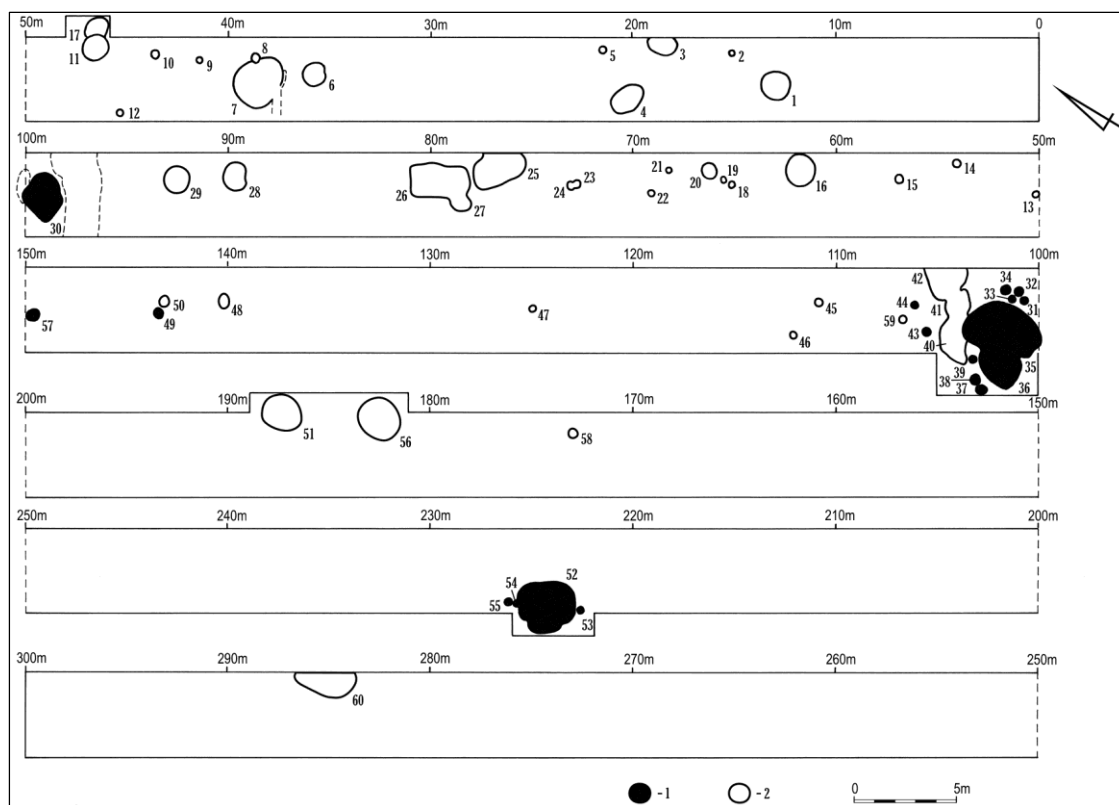
W końcu lipca i w początkach sierpnia 2004 roku na stanowisku nr 4 w Szczodrzykowie (gm. Kórnik), w powiecie poznańskim (AZP 55-29/63)

w związku z budową lokalnego gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Kórnik – Środa Wlkp. o długości około 14,1 km autor przeprowadził z ramie-

Ryc. 1. Szczodrzykowo, gm. Kórnik, stan. 4. Położenie stanowiska (A) i plan wykopu archeologicznego (rys. i oprac. komp. J. Kędelska).

Fig. 1. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, site 4. The location of the site (A) and the plan of archaeological trench (drawn and elaborated by J. Kędelska).

Ryc. 2. Szczodrzykowo, gm. Kórnik, stan. 4. Plan rozmieszczenia obiektów nieruchomych w wykopie archeologicznym: 1 – obiekty z okresu późnego średniowiecza; 2 – obiekty kultury łużyckiej i kultury przeworskiej (rys. i oprac. komp. J. Kędełska).

Fig. 2. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, site 4. The plan of distribution of archaeological features: 1 – features dated to Late Middle Ages; 2 – Lusatian culture and Przeworsk culture features (drawn and elaborated by J. Kędełska).

nia inwestora¹ wąskopłaszczyznowe badania wykopaliskowe (ryc. 1AB). Stanowisko to zostało odkryte powierzchniowo przez autora w 2001 r. podczas realizacji innej lokalnej inwestycji (w związku z budową światłowodów) i ponownie zostało zweryfikowane w 2004 r. podczas badań powierzchniowych przed rozpoczęciem prac budowlanych w związku z budową wspomnianego gazociągu. W trakcie wstępnych badań zarejestrowano następujące przejawy osadnictwa: ślad osadniczy z epoki kamienia (1 krzemień), osadę kultury łużyckiej (22 fr. ceramiki), osadę kultury przeworskiej (10 fr. ceramiki), osadę z okresu wczesnego średniowiecza (22 fr. ceramiki), osadę z okresu późnego średniowiecza (8 fr. ceramiki) i punkt osadniczy z okresu nowożytnego (7 fr. ceramiki; Krzyszkowski 2004a). Powierzchnię stanowiska określono wówczas

w przedziale od 3 do 5 ha. Jest ono położone w odległości około 100-170 m na południowy wschód od stacji kolejowej, a od północy bezpośrednio sięga lokalnej drogi asfaltowej prowadzącej do stacji kolejowej i szosy Kórnik-Kleszczewo; od wschodu sięga tej ostatniej szosy, zaś od strony południowej opiera się o bezimienny ciek wodny (ryc. 1A).

Podczas przeprowadzonych w 2004 r. badań ratowniczych przed położeniem gazociągu metodycznie wyeksplorowano powierzchnię 12,6 ara, rejestrując (w obrębie założonej liniowo odkrywki przecinającej to stanowisko w jego centralnym zasięgu)² 60 archeologicznych obiektów nieruchomych. Materiał źródłowy jest reprezentowany dodatkowo przez 695 fragmentów ceramiki, 4 przedmioty krzemienne, 29 grudek polepy, 417 frag-

¹ Inwestorem prac archeologicznych było Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo S.A. w Warszawie, ówczesny Regionalny Oddział Przesyłu w Poznaniu, 61-859 Poznań, ul. Grobla 15. W badaniach prócz autora brali udział: mgr Ryszard Miłkuła – absolwent archeologii UAM w Poznaniu oraz dokumen-

taliści: Iwona Maciejewska, Mateusz Marciniak i Wojciech Kozorowski.

² W założonym wykopie o długości 300 m i szerokości 4,2 m stwierdzono następujący układ nawarstwień: I warstwa naturalna (współczesny humus), którą tworzyła współczesna próchnica w postaci szarego i ciemnoszarego piasku, o bardzo dużej

mentów kości zwierzęcych, 1 ośkę kamienną, 1 przedmiot z żelaza, 1 przedmiot z kości i 1 próbkę węgla drzewnego. Powyższe źródła archeologiczne reprezentowały pozostałości sześciu horyzontów chronologiczno-kulturowych: obozowiska z okresu kultury pucharów lejkowatych i osad ludności kultury łużyckiej, pomorskiej, przeworskiej, z okresu wczesnego średniowiecza oraz część późnośredniowiecznej wsi (Krzyszowski 2004b). Źródła archeologiczne z tego ostatniego horyzontu chronologicznego są przedmiotem analizy w prezentowanym artykule.

Interesujące nas materiały z okresu średniowiecza stanowi 21 obiektów nieruchomych, 43 ułamki ceramiki (w tym 8 na złożu wtórnym w obiekcie kultury łużyckiej), zbiór 152 fragmentów kości zwierzęcych oraz trzy przedmioty: żelazny kolec od szydła lub tłoczka, kościana łyżwa/płoza i również kościana oprawka z otworem do mocowania.

Spośród obiektów nieruchomych, których rozplanowanie przedstawiono na rycinie 2 (por. też wykaz cech tych obiektów w tabeli 1) dominują jamy (6 obiektów) i dołki posłupowe (13 obiektów), a ponadto zarejestrowano pozostałości prawdopodobnej budowli mieszkalnej o konstrukcji półziemiankowej (obiekt 35) i przylegającej doń prawdopodobnie przybudówki gospodarczej (obiekt 36). W bezpośrednim sąsiedztwie domniemanej budowli mieszkalnej znajdowały się kolejne cztery jamy (obiekty nr 30, 40, 41, 42, 43), być może również o charakterze przydomowym. Te ostatnie obiekty charakteryzowały się dość zbliżonymi cechami morfometrycznymi, osiągały bowiem odpowiednie dla tej kategorii obiektów rozmiary. A mianowicie w rzucie poziomym były kształtu owalnego i miały średnicę około 2 m, zaś w profilu miały kształt nieregularnie nieckowaty lub misowaty i osiągały głębokość od 20 do 40 cm. Dodatkowo w jednym przypadku (obiekt 36) można mówić o niewielkiej „przybudówce”, stanowiącej pierwotnie być może rodzaj wejścia do sąsiadującej z nią budowli półziemiankowej (obiekt 35). W stosunku do innych obiektów „średniowiecznych” przylegająca do niej „przybudówka” zawierała znacznie mniejszy materiał ruchomy w postaci pozostałości kości zwierzęcych typu pokonsumpcyjnego. Cechy te wraz z wieloma innymi świadczą o funkcjonowa-

niu na tym stanowisku ustabilizowanej osady/wsi z okresu rozwiniętego średniowiecza.

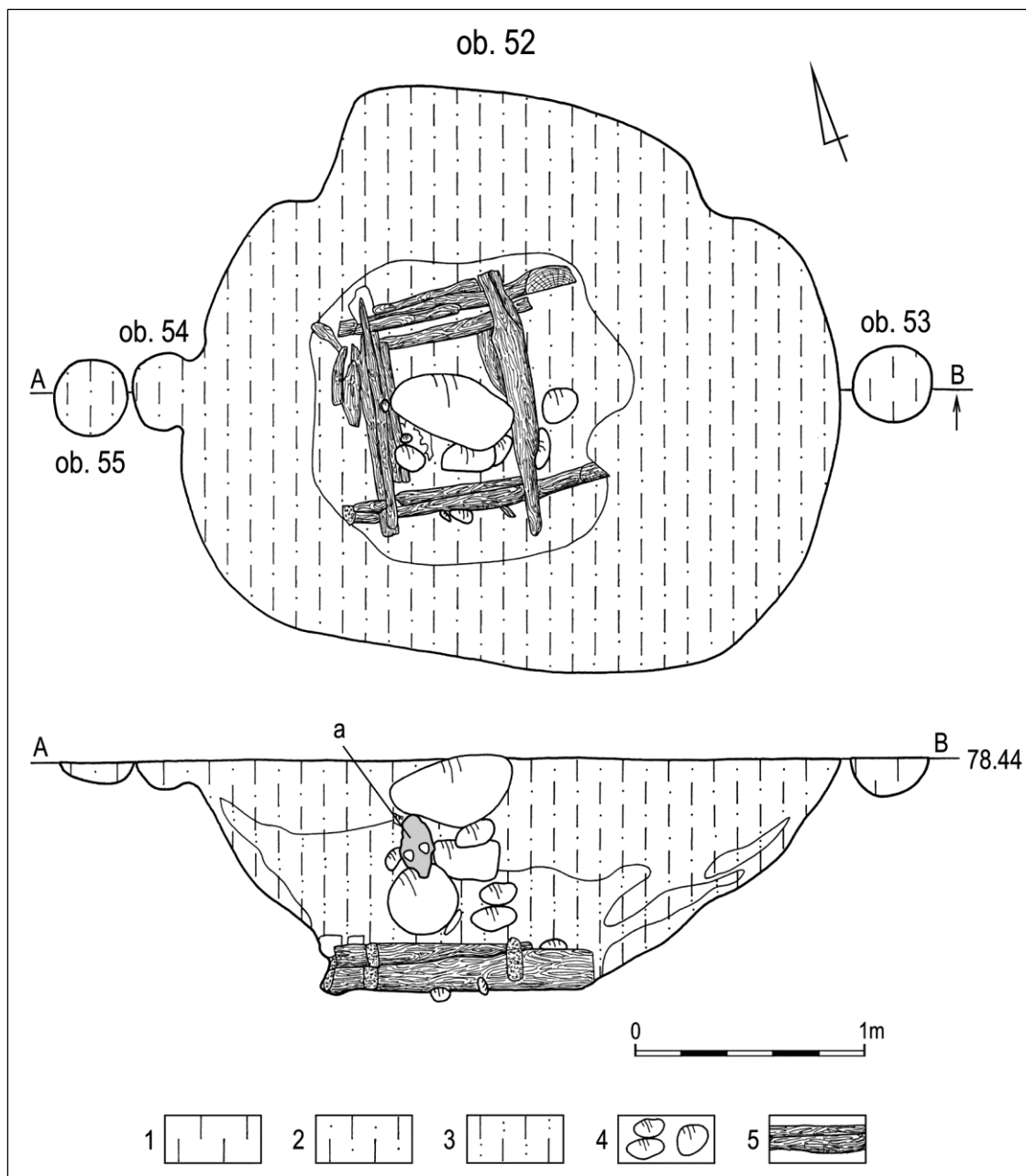
Fakt ten poświadcza również dane archiwalne typu historycznego. Jest wielce prawdopodobnym, iż pozostałości odkrytej osady z okresu średniowiecza z tego stanowiska należy łączyć z początkami obecnych wsi Szczodrzykowo/Dziećmierowo (odkryta osada jest położona pomiędzy współczesnymi zabudowaniami obu wsi, na granicy obecnych gruntów). Pierwszą wzmiankę o miejscowości Dziećmierowo znajdujemy w średniowiecznych zapisach historycznych z 1386 i z 1399 roku; w pierwszym z nich zamieszczonym w *Die ältesten grosspolnischen Grodbücher* (Leipzig 1887-1889, nr 21 i nr 1329, Hrsg. V. J. Lekszycki) pojawia się nazwa wsi *Dzedzmarowicze* i *Dzecmarowicze*. Podobnie brzmiąca nazwa jako *Dzecmarowicze* była użyta w *Wielkopolskich rotach sądowych XIV-XV wieku*, z 1395 roku (Poznań 1959-1960, II, nr 4; wszystkie powyższe dane wraz z danymi bibliograficznymi cytuję za K. Rymutem na podstawie: *Nazwy miejscowe* 1997, s. 485). Z kolei w przypadku wsi Szczodrzykowo źródło historyczne w postaci *Kodeksu Dyplomatycznego Wielkopolski* (Poznań 1877-1879, nr 579, wyd. I. Zakrzewski) podaje informację, iż osada średniowieczna w tej miejscowości (być może z okresu egzystowania odkrytej osady) była siedzibą „*Teodoryka (Szczedrzyka), kanonika poznańskiego i Mrocza, obu synów Jarcza, którzy w 1287 roku wzięli od biskupa poznańskiego wsie Borek i Skrzyńki, leżące w pobliżu Pierzchna, w zamian za Orkowo*”. Z kolei pod datą z 1352 r. w tejże księdze jest wymieniona osoba *Stefana*, a następnie w roku 1396 – *Floryana ze Szczodrzykowic*, kanonika poznańskiego; ponadto imię *Szczedrzyk* jest spotykane w *Aktach grodzieńskich poznańskich* (powyższe informacje cytuję na podstawie: *Słownik geograficzny* 1890, s. 859).

Przytoczone powyżej dane historyczne związane z historią obu miejscowości można potraktować jako pośredni dowód funkcjonowania w okresie średniowiecza w tym rejonie otwartej osady/wsi, na której pozostałości natrafiono w 2004 r. podczas realizacji wspomnianej inwestycji.

W zakresie archeologicznym, spośród wyróżnionych podczas tych ostatnich badań obiektów średniowiecznych na szczególną uwagę zasługuje od-

zawartości części organicznych i o miąższości 35-60 cm; z kolei II warstwę naturalną (poziom stropowy calca) tworzyła na całej długości wykopu lekko spiaszczona glina, a tylko na niewielkich

odcinkach żółtawy drobnopziarnisty piasek bądź glina przemieszana z marglesem.

Ryc. 3. Szczodrzykowo, gm. Kórnik, stan. 4. Rzut poziomy i pionowy obiektu 52 (studnia) z okresu późnego średniowiecza:

- 1 – jasnoszara pierwotna próchnica; 2 – szara pierwotna próchnica; 3 – ciemnoszara pierwotna próchnica, lekko glińska;
4 – otoczaki kamienne; 5 – fragmenty drewnianej cembrowiny; a – końska czaszka (rys. i oprac. komp. J. Kędelska).

Fig. 3. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, site 4. The plan and cross-section of feature 52 (the well) dated to Late Middle Ages:

- 1 – bright-grey humus; 2 – grey humus; 3 – dark-grey humus with clay; 4 – stones; 5 – the log casing fragments;
a – horse skull (drawn and elaborated by J. Kędelska).

krycie studni z drewnianą cembrowiną, którą na podstawie uzyskanej chronologii względnej i bezwzględnej można bezsprzecznie łączyć z wyżej przytoczonymi średniowiecznymi dziejami jednej ze wsi. W terenie, omówiony poniżej obiekt oznaczony numerem 52 został w całości wyeksplorowany. W pewnym momencie egzystowania tej

osady/wsi – z bliżej nieokreślonych dla nas przyczyn – studnia ta została zarzucona dużymi otoczkami kamiennymi, wśród których dodatkowo zarejestrowano końską czaszkę.

Analizowana studnia wystąpiła na głębokości 42 cm od współczesnej powierzchni ziemi, w rzucie poziomym była kształtu nieregularnie owalnego,

o wymiarach 280×250 cm, w rzucie pionowym rys był kształtu nieckowato-trapezowego, o maksymalnej głębokości 100 cm, jej wypełnisko stanowił szary- i ciemnoszary piasek (ryc. 3; 7-8). W wypełnisku pierwotnego otworu (bezpośrednio nad cembrowiną) zarejestrowano intencjonalnie „wrzucone” otoczaki kamienne, w tym niektóre dość znacznych rozmiarów (54×30 cm), pośród kamieni tkwiła zapewne również intencjonalnie wrzucona końska czaszka. Drewniana cembrowina studni zalegała na głębokości około 80 cm poniżej zarejestrowanego stropu i była zbudowana na zrąb z zastosowaniem złącza krzyżowego płaskiego na zakładkę prostą według klasyfikacji Z. Wiśniewskiego (1994, ryc. 12). Dranice wykonano z drewna sosnowego, dębowego (1 szt.) i brzoźowego (1 szt.; por. tab. 2). Osiągały one następujące wymiary: w ścianie nr 1 dranice miały długość 112 cm, 20 cm szerokości i 9 cm grubości; w ścianie nr 2: około 124 cm (dł.), 21 cm (szer.) i 10 cm (grub.); w ścianie nr 3: około 116 cm (dł.) × 21 cm (szer.) × 13 cm (grub.) i w ścianie nr 4: około 121 cm (dł.) × 19 cm (szer.) i 9 cm (grub.), w każdym z boków cembrowiny wystąpiły po 3 rzędy dranic, z tym, że dranice sosnowe były na jednej powierzchni nieokorowane (por. tab. 1). Warstwę otaczającą ten obiekt stanowiła początkowo mocno spiaszczona glina, natomiast bezpośrednio przy spągu był to żółty drobnopziarnisty, miejscami zorsztynowany, piasek.

Na poziomie stropu tego obiektu zarejestrowano dodatkowo trzy niewielkie dołki posłupowe (obiekty nr 53, 54 i 55; por. bliższe dane w tabeli 1), które mogły stanowić prawdopodobnie elementy konstrukcji zadaszenia studni, względnie pozostałość po urządzeniu w typie kołowrotu, bądź z niewielkim drewnianym żurawiem (Sowina 2009, 192n.), ułatwiającym czerpanie wody, bez potrzeby schodzenia na niższy poziom zagłębienia przy studni. Przykłady takie znajdujemy również na innych stanowiskach (por. np. Dziubek, Tysler 2011, 289, ryc. 157: 3). Przeciwno tej ostatniej propozycji przeczy z jednej strony niewielka głębokość studni oraz zarejestrowana pozostałość po prawdopodobnie jednym stopniu drewnianego „schodka”, jaki stwierdzono w partii spągowej, a który zalegał bezpośrednio przylegając do jednego z boków drewnianej cembrowiny (ryc. 10). Ów domniemany „schodek” składał się z dwóch od-

rębnych części drewna sosnowego, które zostały dodatkowo wsparte dębowym kołkiem.

Należy dodać, że średniowieczna studnia wystąpiła na tym stanowisku w pobliżu kolejnej studni, ale o chronologii nieco starszej, bowiem pochodzącej z okresu kultury łużyckiej¹. Obie studnie, mimo znacznej różnicy czasowej dzieliła zaledwie 40-metrowa odległość i wystąpiły one najprawdopodobniej na tej samej żyłce wodnej. Na podstawie dotychczasowego rozpoznania osady z tego okresu, trudno jest stwierdzić w jakiej odległości była ona oddalona od strefy mieszkalnej. Sugerując się znalezieniem domniemanego obiektu mieszkalnego (obiekt 35), można wnioskować, że była to niewielki dystans wynoszący około 80–100 m.

Ze średniowiecznej studni pozyskano 52 fragmenty ceramiki naczyniowej z różnych okresów chronologicznych, 2 przedmioty krzemienne, 3 grudki polepy i 61 fragmentów kości zwierzęcych. Materiał ceramiczny został znaleziony głównie w partii stropowej obiektu, ale wystąpił on również nielicznie pośród kamiennej cembrowiny. W pierwszej, górnej części studni jest on reprezentowany przez fragmenty 42 okazów brzuśców, których chronologię określono w większości jako reprezentujące kulturę łużycką (24). Te ostatnie fragmenty ceramiki znalazły się tutaj niewątpliwie na złożu wtórnym, ponieważ zarówno jej odmienne od średniowiecznych recepcji cechy technologiczne, jak przede wszystkim uzyskana data radiowęglowa ¹⁴C (por. ryc. 6) z jednej z drewnianych dranic cembrowiny bezspornie wiążą omawianą studnię z działalnością osadniczą z okresu późnego średniowiecza.

Z kolei pośród 61 fragmentów kości zwierzęcych z tego obiektu zidentyfikowano 8 egzemplarzy (zaprezentowano je w tabelach 2-4 wraz z materiałem kostnym ze wszystkich obiektów tej kultury), które pochodziły od bydła, owcy/kozy i konia. Pod względem anatomicznym reprezentowały one pojedyncze elementy szkieletu. Jedynie w przypadku szczątków konia zidentyfikowano czaszkę około 20-letniej klaczy, w której kości czołowej znajdował się otwór o średnicy około 7 mm (ryc. 8-9). Według opinii D. i M. Makowieckich (2004; tabele 2-4) mógł on powstać w trakcie uśmiercania zwierzęcia. Szczątki zwierzęce, za wyjątkiem właśnie końskiej czaszki, mają charakter typowych odpadków po-

¹ Analizę studni „łużyckiej” zaprezentowano w odrębnej publikacji, która ukazała się drukiem w Księdze Pamiątkowej po-

święconej niedawno zmarłemu prof. Jerzemu Fogłowi z Instytutu Archeologii UAM w Poznaniu (por. Krzyszowski 2012).

Tabela 1. Szczodrzykowo, stan. 4, gm. Kórnik, woj. wielkopolskie. Charakterystyka obiektów nieruchomych z okresu średniowiecza

Table 1. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, voiv. wielkopolskie, site 4. Characterisation of archaeological feature dated to Middle Ages

Legenda: 1) typy wypełnisk: jsz – jasnoszara pierwotna próchnica, sz – szara pierwotna próchnica, csz – ciemnoszara pierwotna próchnica, żół – żółty drobnopiękny piasek, dr – drewno, kam – kamienie polne, k – kości zwierzęce, krz – przedmioty krzemienne, p – polepa, * – materiał na złożu wtórnym; 2) oznaczenia jednostek kulturowych: KŁŻ – kultura łużycka, WSR – okres wczesnego średniowiecza, PSR – okres późnego średniowiecza.

Obiekt	Rzut poziomy zarys	Długość × szerokość [cm]	Rzut pionowy zarys	Głębokość [cm]	Typ wypełniska	Funkcja	Ceramika	Inne źródła
30	owalny	192×177	niereg. nieckowaty	20-40	csz, żół	jama	4 KŁŻ*, 3 WSR*, 6 PSR	6 k
31	kolisty	40×38	misowaty	12	sz	dołek postępu.	-	2 p
32	owalny	42×42	misowaty	8	sz	dołek postępu.	1 KŁŻ*	2 p
33	owalny	37×34	misowaty	8	sz	dołek postępu.	-	-
34	niereg. prostokątny	40×46	nieckowaty	16	sz	dołek postępu.	-	-
35	owalny	372×250	lekko nieckowaty	18-24	csz	półziemianka	12 KŁŻ*	2 k
36	owalny	220×130	lekko nieckowaty	23	csz	jama	13 KŁŻ*, 3 WSR*	80 k
37	owalny	57×46	lekko workowaty	23	sz	dołek postępu.	-	-
38	owalny	56 ×45	misowaty	12	sz	dołek postępu.	-	-
39	owalny	45×42	nieckowaty	20	sz	dołek postępu.	-	-
40	owalny	240×130	misowaty	27	csz	jama	3 KŁŻ*	-
41	owalny?	130×80	misowaty	24	csz	jama	-	-
42	kolisty	194×134?	misowaty	27	csz	jama	1 KŁŻ*	2 k
43	owalny	42×42	lekko soplewaty	23	jsz	dołek postępu.	1 KŁŻ*	-
44	kolisty	32×28	lekko workowaty	22	sz	dołek postępu.	-	-
49	owalny	47×45	nieckowaty	20	csz	dołek postępu.	1 PSR	-
52	owalny	280×250	niereg. trapezowaty	100	sz, csz, kam, dr	studnia	24 KŁŻ*, 1 WSR*, 27 PSR	2 krz*, 3 p, 61 k
53	owalny	38×35	nieckowaty	15	jsz	dołek postępu.	-	-
54	kolisty	34×25	misowaty	12	sz	dołek postępu.	-	-
55	owalny	35×34	misowaty	10	sz	dołek postępu.	-	-
57	kolisty	67×54	misowaty	20	csz	jama	1 PSR	1 k

Tabela 2. Szczodrzykowo, stan. 4, gm. Kórnik, woj. wielkopolskie. Skład taksonomiczny próbek drewna z obiektu 52 – studni z okresu średniowiecznego (według T. Stępnik 2004).

Table 2. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, voiv. wielkopolskie, site 4. The taxonomic composition of wood samples from feature 52 – well dated to Middle Ages (according to T. Stępnik 2004).

L.p.	Przedmiot	Oznaczenie taksonomiczne
1	dranica nr 1 (górną) cembrowina	sosna <i>Pinus sp.</i>
2	dranica nr 1 (dolna nr 1) cembrowina	sosna <i>Pinus sp.</i>
3	dranica nr 1 (dolna nr 2) cembrowina	dąb <i>Quercus sp.</i>
4	dranica nr 2 (górną) cembrowina	brzoza <i>Betula sp.</i>
5	dranica nr 2 (dolna nr 1) cembrowina	sosna <i>Pinus sp.</i>
6	dranica nr 3 (dolna nr 1) cembrowina	sosna <i>Pinus sp.</i>
7	dranica nr 3 (dolna nr 2) cembrowina	sosna <i>Pinus sp.</i>
8	dranica nr 4 (górną) cembrowina	sosna <i>Pinus sp.</i>
9	dranica nr 4 (dolna nr 1) cembrowina	sosna <i>Pinus sp.</i>
10	dranica nr 4 (dolna nr 2) cembrowina	sosna <i>Pinus sp.</i>
11	„schodek” przy zejściu do cembrowiny	sosna <i>Pinus sp.</i>
12	kołek wspierający „schodek” przy cembrowinie	dąb <i>Quercus sp.</i>
13	z wyłożenia dna studni	liściaste R-N gałązka fragment skóry, sprasowany torf, liście

Tabela 3. Szczodrzykowo, stan. 4, gm. Kórnik, woj. wielkopolskie. Lista gatunków zwierząt o chronologii późnośredniowiecznej (według D. i M. Makowiec 2004).

Table 3. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, voiv. wielkopolskie, site 4. The species list of animals dated to Late Middle Ages (according to D. i M. Makowiec 2004).

Zwierzęta	Animal	n
bydło	<i>Bos primigenius f. taurus</i>	2
owca/koza	<i>Ovis ammon f. aries/Capra aegagrus f. hircus</i>	2
koń	<i>Equus ferus f. caballus</i>	4
Rozpoznane		8
Nierozpoznane		1
Razem		9

Tabela 4. Szczodrzykowo, stan. 4, gm. Kórnik, woj. wielkopolskie. Zwierzęce szczątki kostne ssaków z okresu późnego średniowiecza według elementów kośćca (według D. i M. Makowiec 2004).

Table 4. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, voiv. wielkopolskie, site 4. The remains of mammals dated to Late Middle Ages (according to D. i M. Makowiec 2004).

Elementy	Bydło	Owca/ koza	Koń
czaszka			1
żuchwa			1*
żebra		1	
k. promieniowa			1
k. łokciowa		1	
k. udowa	1		
k. piszczelowa			1
cz. palcowy 1.	1		
Razem	2	2	4

* osobnik w wieku około 6-8 lat

pokonsumpcyjnych¹. Szczegółowo zarejestrowane w tym obiekcie źródła omówiono poniżej.

MATERIAŁ RUCHOMY

W omawianej studni (obiekt 52) zarejestrowano łącznie 52 fragmenty ceramiki, 2 przedmioty krzemienne, 3 grudki polepy, 61 fr. kości zwierzęcych. Szczegółowo wyróżniono:

Poziom 1, z poziomu powyżej drewnianej cembrowiny (nr inw. 36/2004)

Na tym poziomie stratygraficznym studni zarejestrowano 42 fragmenty ceramiki, 3 grudki polepy, 61 fr. kości zwierzęcych i 2 przedmioty krzemienne, w tym wyróżniono:

a) 2 przedmioty krzemienne, prawdopodobnie z młodszej epoki kamienia, które typologicznie reprezentują:

- odłupek korowy, z naturalną powierzchnią bez zachowanej naturalnej kory, z piętką punktową i brakiem sęcza, który został odbity od rdzenia z nieprzygotowaną piętą, z surowca bałtyckiego, barwy jasnobrązowej, o wymiarach: 3,0×2,3×0,9 cm (dł.×szer.×grub.),

- nieokreślony wiór, mocno spatynowany, z surowca bałtyckiego, barwy popielatej, o wymiarach: 3,2×1,6×0,6 cm;

b) 24 fragmenty ceramiki ręcznie lepionej, które bez wyjątku wystąpiły na złożu wtórnym, bowiem większość fragmentów tej ceramiki odpowiada regułom garncarskim ceramiki ludności kultury łużyckiej, a tylko pojedynczy ułamek, jak domniemanie facetowana krawędź, wpasowuje się w reguły wytwórczości charakterystycznej dla ludności kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego; szczegółowo pośród tego zbioru wyróżniono:

- 1 fragment brzegu pochodzący od garnka typu jajowatego, o powierzchni zewnętrznej schropowanej, barwy ceglastej, powierzchni wewnętrznej gładzonej, barwy szarej, o przełamie dwubarwnym, z udziałem domieszki gruboziarnistego tłucznia i piasku, o grubości ścianki 8 mm,

- 1 fragment brzegu pochodzącym prawdopodobnie od misy (?), o zwieńczeniu lekko zagiętym do środka, obustronnie gładzonego, barwy jasnoceglastej, o grubości ścianki 7 mm;

- 1 fragment brzegu pierwotnie facetowanego (?), o zniszczonej częściowo powierzchni zewnętrznej;

- 1 fragment brzegu pochodzącego od niewielkiego naczynia, obustronnie gładzonego, barwy czarnej, o grubości ścianki 5 mm;

- 1 mały fragment części brzuśca o powierzchni obustronnie gładzonej, barwy zewnętrznej ciemnobrunatnej, barwy wewnętrznej szarobrunatnej, o grubości ścianki 7 mm;

- 7 fragmentów części brzuśców o powierzchni zewnętrznej surowej, barwy zewnętrznej ceglastej i ciemnobrunatnej, powierzchni wewnętrznej gładzonej przeważająco barwy szarej, o grubości ścianek: 7 (×3), 8 (×3) i 9 mm;

- 5 fragmentów części brzuśców, o powierzchni zewnętrznej schropowanej, barwy zewnętrznej ceglastej i wewnętrznej szarej, o grubości ścianek: 9 (×3), 10 i 11 mm;

- 6 fragmentów części brzuśców i 1 fragment dna, o jednej z powierzchni zniszczonych,

- c) 1 mały fragment brzuśca o chronologii wcześnieśredniowiecznej (z późnych faz), pierwotnie zapewne całkowicie obtaczany, barwy obustronnie brunatnej, zdobiony pojedynczym, ale dość szerokim poziomym żłobkiem, o grubości ścianki 5 mm;

- d) 16 fragmentów ceramiki całkowicie toczonych z okresu późnego średniowiecza – XIV w., odkrytych powyżej poziomu drewnianej cembrowiny, w tym zarejestrowano:

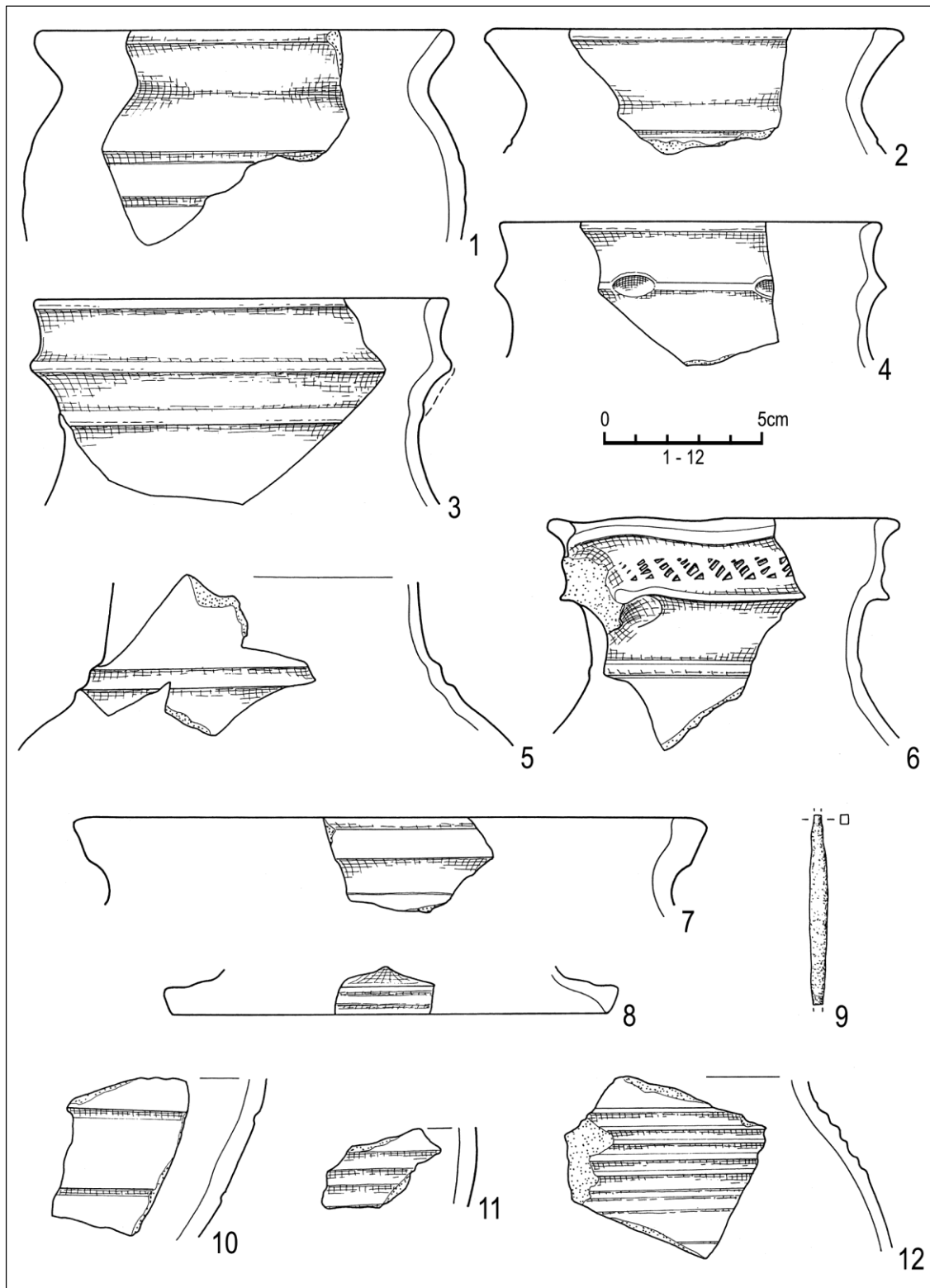
- 1 fragment brzegu i górnej części brzuśca od garnka, o wypale stalowo-szarym, przełamie jednobarwnym, z domieszką piasku i drobnoziarnistego tłucznia, o grubości ścianki 5 mm, o średnicy wylewu 13,5 cm, średnicy brzuśca 14,0 cm, zdobiony dwoma poziomymi żłobkami w górnej strefie brzuśca (ryc. 4: 1);

- 11 fragmentów części brzuśców, o bardzo dobrym wypale stalowo-szarym, w tym 2 fragmenty szyjki i górnej części brzuśca zdobione szerokimi i głębokimi poziomymi żłobkami, o grubości ścianek: 4 (×2) i 5 mm (ryc. 4: 5);

- 1 fragment taśmowatego ucha, o wypale stalowo-szarym, o wymiarach: 3,3×0,6 cm (szer.×grub.);

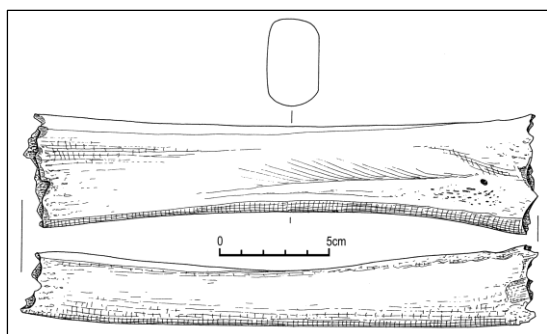
- 3 fragmenty ceramiki (2 brzuśce, 1 dno) o wypale ceglastym, z których dwa fragmenty brzuśców są zdobione szerokimi i gęsto rozmieszczonymi poziomymi żłobkami, o grubości ścianek: 3, 4 i 5 mm

¹ Analizę kości zwierzęcych ze studni wykonali D. i M. Makowieccy z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Ryc. 4. Szczodrzykowo, gm. Kórnik, stan. 4. Wybór ceramiki naczyniowej (1-8, 10-12) i fragment szysła/tłoczka żelaznego (9) z obiektów średniowiecznych: 1, 3-5, 12 – obiekt 52; 2, 7 – obiekt 28; 6, 10-11 – obiekt 30; 9 – obiekt 35 (rys. i oprac. komp. J. Kędelska).

Fig. 4. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, site 4. The selection of pottery (1-8, 10-12) and fragment of iron awl (9) from features dated to Middle Ages: 1, 3-5, 12 – feature 52; 2, 7 – feature 28; 6, 10-11 – feature 30; 9 – feature 35 (drawn and elaborated by J. Kędelska).

Ryc. 5. Szczodrzykowo, gm. Kórnik, stan. 4. Łyżwa (płoża) kościana z obiektu 52 z okresu średniowiecza (rys. i oprac. komp. J. Kędelska).

Fig. 5. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, site 4. The bone skate from feature 52 dated to Middle Ages (drawn and elaborated by J. Kędelska).

(ryc. 4: 12);

f) 59 fragmentów kości zwierzęcych reprezentujących kości bydła, owcy/kozy, konia, pośród których były dwa przedmioty: 1) łyżwa (płoża) kościana wykonana z kości promieniowej konia, o wymiarach: 23,3 cm (dł.), największa szerokość: 5,5 cm, najmniejsza szerokość: 3,9 cm, grubość: 2,4 cm (ryc. 5), i 2) oprawka z otworem do mocowania, wykonana z części palcowej bliższej kości bydlęcej; ponadto pośród otoczek kamiennych zarejestrowano czaszkę końską około dwudziestoletniej klaczy, w której kości czołowej znajdował się otwór o średnicy około 7 mm, który mógł powstać podczas uśmiercania zwierzęcia (ryc. 9);

c) 3 małe grudki polepy, najprawdopodobniej o chronologii późnośredniowiecznej, o wypale ceglстым, jedna grudka z dobrze czytelnymi odciskami szczątków roślinnych, o wymiarach: 3,1×2,7×1,4 cm i 4,8×4,3×2,9 cm;

Poziom 2, bezpośrednio z poziomu wewnątrz drewnianej cembrowiny (nr inw. 37/2004):

a) 11 fragmentów ceramiki całkowicie toczzonej, grudka polepy, 2 fragmenty kości zwierzęcych oraz drewniane dranicie, wszystkie zabytki o chronologii późnośredniowiecznej, natomiast szczegółowo wyodrębniono:

- 3 fragmenty brzegu, szyjki i górnej części brzucha pochodzące od dzbana, o wypale stalowo-szarym, lekko niedosiwionym, z okapem pod krawędzią, o grubości ścianki 4 mm, o średnicy wylewu ok. 13 cm (ryc. 4: 3);

- 1 fragment brzegu i części szyjki pochodzące prawdopodobnie również od dzbana, z okapem

pod krawędzią o wypale stalowo-szarym, o grubości ścianki 4 mm, o średnicy wylewu ok. 12 cm (ryc. 4: 4);

- 5 fragmentów części brzusców o wypale stalowo-szarym, o grubości ścianek: 3 (×2), 6, 7 i 8 mm;

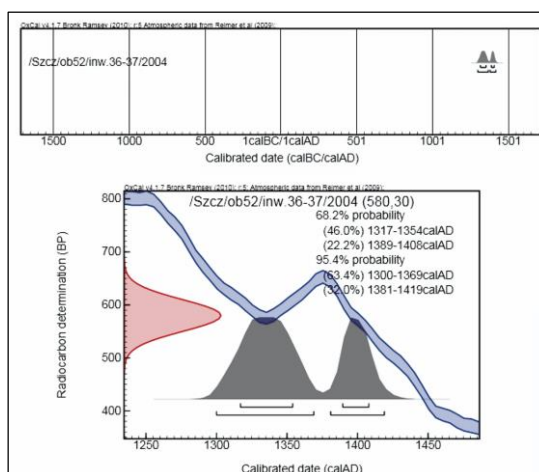
- 1 fragment części brzucha o wypale brązowym, zdobiony szerokimi poziomymi żłobkami, o grubości ścianki 6 mm;

- 1 fragment krążka dna, z dobrze czytelną posypką piasku, o grubości 7 mm;

b) 1 mała grudka polepy, o wypale ceglстым, z dużą ilością domieszki piasku, o wymiarach: 3,6×3,3×2,4 cm;

c) 2 fragmenty kości zwierzęcych (kości bydła i konia, w tym ostatnim przypadku była to kość żuchwy (lewa) osobnika w wieku około 6-8 lat);

d) 13 próbek drewna z drewnianej cembrowiny studni (według wykazu w tabeli 2).

Ryc. 6. Szczodrzykowo, gm. Kórnik, stan. 4. Diagram datowania ^{14}C próbki drewna z cembrowiny studni z obiektu 52 z okresu średniowiecza wykonany w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym (według T. Goslar 2011).

Fig. 6. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, site 4. Diagram of ^{14}C dating of wood samples from log casing of well (feature 52) made at the Poznań Radiocarbon Laboratory (according to T. Goslar 2011).

DATOWANIE WZGLĘDNE

W wypełniku tego obiektu znaleziono niezbyt liczny, jak na standardowe warunki odkrywanych obiektów średniowiecznych materiał ceramiczny, bo liczący zaledwie 27 fragmentów. Na podstawie reguł wytwórczości tej ceramiki, w tym również po-

Ryc. 7. Szczodrzykowo, gm. Kórnik, stan. 4. Rzut poziomy obiektu 52 (studnia) z okresu średniowiecza – na poziomie 1 (fot. A. Krzyszowski).

Fig. 7. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, site 4. The plan of feature 52 (the well) dated to Middle Ages – level 1 (photo by A. Krzyszowski).

zostałych ułamków odkrytych na tym stanowisku w innych obiektach o metryce średniowiecznej (por. ryc. 4: 2, 6-8, 10-11), można ustalić ich chronologię względną. Zbiór ceramiki średniowiecznej z tego stanowiska, w tym z omawianego obiektu 52 (por. ryc. 4: 13-5, 12), to fragmenty całkowicie toczone na kole, o wypale stalowo-szarym, zwane też ceramiką siwą, a więc wypalaną w atmosferze redukcyjnej oraz z ornamentyką wykonaną odciskami grzebykiem i w postaci poziomych żłobków. Wyróżniono trzy typy funkcjonalne – garnki, dzbany i może też kubki. Dominują tu fragmenty brzuścowe (20), znacznie mniej liczne są partie brzegowe (6), denne (3) i uszne (3). Stanowią one standardowy zestaw cech charakterystycznych przede wszystkim dla wieku XIV, ale z tolerancją nawet do XVI wieku. Należy ponadto podkreślić brak w tym zbiorze ceramiki cech dystynktywnych w zakresie chronologii, bowiem występują w niej elementy o tzw. „długiej” chronologii, mało czułe chronologicznie.

Jeden z dwóch znalezionych wyrobów kościanych w postaci łyżwy/płozy posiada również cechy

standardowe, jest bowiem pospolity zarówno dla okresu wczesnego- jak i późnego średniowiecza (Jaworski 1990, s. 86n.). Przedmiot ten został wykonany z kości długiej promieniowej konia, poprzez odpowiednie przycięcie końców oraz wygładzenie jednej z płaskich powierzchni, dzięki czemu uzyskano wyrób umożliwiający ślizganie się po lodzie lub ubitym śniegu; ta część łyżwy jest silnie wyświecona, co dowodzi intensywnego jej użytkowania. Typologicznie zabytek ten jest najbardziej zbliżony do typu II odmiany 2 według K. Jaworskiego (Jaworski 1990, 89, ryc. Xabd) lub typu III według Norskiej-Gulkowej (1985, 259, ryc. 17ab), a więc odmiany pozbawionej otworów wykorzystywanych do mocowania łyżwy przy użyciu sznurka lub rzemienia. Do okazu ze Szczodrzykowa znajdziemy szereg analogii zarówno z okresu wczesnego, jak i późnego średniowiecza – z Poznania, z badań zarówno w Katedrze (Przewoźna 1959, 65, tabl. VII: 4), jak i na Ostrowie Tumskim (Niesiołowska, Perzyńska, Żak 1960, 123, ryc. 55: 5-6; Malinowska 1961, ryc. 29: 1; Nowak 1974, ryc. 5: 13, 7: 5), ze stan. 6 w Grotnikach, gm. Włoszakowice (Wyr-

Ryc. 8. Szczodrzykowo, gm. Kórnik, stan. 4. Rzut pionowy obiektu 52 (studnia) z okresu średniowiecza (fot. A. Krzyszowski).

Fig. 8. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, site 4. The cross-section of feature 52 (the well) dated to Middle Ages (photo by A. Krzyszowski).

wińska 1995, 146, ryc. 7: 15-16), czy ze stan. 6 w miejscowości Głuponie, pow. Nowy Tomyśl, gdzie podobny okaz został wykonany z kości bydłowej (Wołoszyńska-Far 2007, 161, ryc. 5). Analogiczną uwagę – jako standardowego zabytku z tego okresu – należy poczynić również w stosunku do znaleziska z obiektu 35 w postaci czworograniastej zwężającej się obu końcom żelaznej sztabki, będącej elementem szydła lub ewentualnie tłoczka.

DATOWANIE BEZWZGLĘDNE

Do ustalenia precyzyjniejszej chronologii pozostałości kulturowych z omawianego obiektu posłużono się dodatkowo datowaniem metodą radiowęglową ^{14}C wykonaną w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym. Analizie poddano fragment drewna z jednej z dranic (nr 2) wykonanej z drewna

sosnowego (nr inw. 36-37/2004; data pobrania próbki: 3.08.2004 r.)¹. Chronologia tej próbki jest następująca (według T. Goslar 2011):

SZCZODRZYKOWO, stan. 4 (obiekt 52, nr inw. 36-37/2004 – próbka drewna z drancy nr 2)
R_Date (580,30)
68,2% probability
1317AD (46,0%) 1354AD
1389AD (22,2%) 1408AD
95,4% probability
1300AD (63,4%) 1369AD
1381AD (32,0%) 1419AD
OxCal v4.1.7 Bronk Ramsey (2010); r:5
Atmospheric data from Reimer et al. (2009)

Uzyskana w ten sposób chronologia pozwala uściślić wcześniejsze datowanie omawianego zespołu osadniczego z okresu średniowiecza. Jak już sygnalizowano, datowanie uzyskane na podstawie

¹ Badania te były sfinansowane ze środków MNiSW, grantu kierowanego przez dr Danutę Michalską-Nawrocką z Instytutu Geologii UAM w Poznaniu, w tym z jej grantu własnego (nr N N307 059437) w ramach prowadzonego przez nią projektu, pn. „Modelowanie procesów zachodzących w próbkach materiałów przeznaczonych do datowania metodą radiowęglową” oraz

grantu Iuventus Plus IP2010 027870; za możliwość analizy próbki ze Szczodrzykowa serdecznie dziękuję dr Danucie Michalskiej-Nawrockiej. Krótkie podsumowanie wyników tych badań ukazało się wcześniej w: Michalska-Nawrocka, Szczepaniak, Krzyszowski, *Radiocarbon Dating in Archaeological Sites Chronology* 2012, s. 57-72.

Ryc. 9. Szczodrzykowo, gm. Kórnik, stan. 4. Zbliżenie na końską czaszkę znaną w zasypisku obiektu 52 (studni) z okresu średniowiecza (fot. A. Krzyszowski).

Fig. 9. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, site 4. Close up of a horse's skull found in feature 52 (well) dated to Middle Ages (photo by A. Krzyszowski).

cech ceramiki naczyniowej bez udziału – co należy jeszcze raz podkreślić – zdecydowanych cech dystynktywnych ceramiki średniowiecznej należy w tym przypadku przesunąć w „dół” tabeli chronologicznej tego okresu i wskazywać okres od pierwszej połowy XIV w. po drugą dekadę 2. połowy XIV wieku włącznie. Jest to przedział co najmniej od 1300 AD do 1369 AD, co wynika z datowania radiowęglowego próbki, dający pewność w 95,4% w wyżej wskazanym przedziale chronologicznym. Konstatacja jest więc jednoznaczna – do wiarygodnego datowania obiektów takich jak wspomniana studnia konieczne jest pozyskanie także datowania niekonwencjonalnego, może to być data uzyskana na podstawie rozpadu węgla ^{14}C , jak w przypadku materiałów ze Szczodrzykowa. Okazuje się, że kolejny raz datowanie radiowęglowe jest starsze, aniżeli datowanie tradycyjne uzyskane na podstawie analizy typologiczno-technologicznej ceramiki. Podobne rozbieżności w datowaniu na podstawie analizy ceramiki ze studni późnośredniowiecznej w konfrontacji z datowaniem radiowęglowym uzyskano w Ludwinowie, stan. 3 (por. Marchelak

2011, s. 87, 88). Analogiczne spostrzeżenia przekazał mi również mgr Paweł Pawlak z Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej H. Klundra w Poznaniu, odkrywca kilkudziesięciu tego rodzaju obiektów, m.in. z Oblączkowa, w pow. wrzesińskim, fakt ten szczególnie dotyczył ustalenia chronologii studni późnośredniowiecznych.

ZAKOŃCZENIE

Na stanowisku 4 w Szczodrzykowie pośród materiałów wczesnohistorycznych odkryto studnię, stosunkowo rzadko spotykany typ obiektów archeologicznych nie tylko z tego przedziału chronologicznego. Studnia wystąpiła w dogodnym dla tego typu obiektów warunkach hydrogeologicznych, prawdopodobnie na uboczu zwartego osadnictwa średniowiecznego, w pobliżu lokalnego cieków wodnego. Osadę z tego okresu zlokalizowano na pograniczu obecnych gruntów dwóch wsi Dziecmierowo i Szczodrzykowo, posiadających średniowieczną metrykę. Omawiany obiekt nie wyróżniał

Ryc. 10. Szczodrzykowo, gm. Kórnik, stan. 4. Zbliżenie na rzut partii stropowej drewnianej cembrowiny studni (obiekt 52) z okresu średniowiecza (fot. A. Krzyszowski).

Fig. 10. Szczodrzykowo, Kórnik Commune, site 4. Close up of the top of log casing of the well (feature 52) dated to Middle Ages (photo by A. Krzyszowski).

się niczym specjalnym w zakresie elementów konstrukcyjnych. Studnia posiadała w partii spągowej drewnianą cembrowinę, zbudowaną na prostą zakładkę, z zastosowaniem złącza krzyżowego płaskiego.

Obiekty tego rodzaju, oprócz nielicznych przypadków studni bezcembrowinowych – należą do najprostszych rozwiązań konstrukcyjnych w okresie średniowiecza, kiedy powszechnie stosowano już konstrukcje kamienne, słupowe czy zrębowe (Buśko 1996, s. 94-99). Podobne studnie, datowane ogólnie na okres późnego średniowiecza lub ściślej na XIV w., ale częściej o bardziej zróżnicowanych konstrukcjach wewnętrznych odkryto m.in. w Paczkowie, pow. nyski (Macewicz 1987-1988, s. 50-54, ryc. 3), Lidzbarku Warmińskim (Bierezowska 1997, s. 105) i w Morągu na Warmii (Mackiewicz 1998, s. 96), w Świecku-Strumianach na Mazowszu (Jaskanis 1998, s. 175-181), Pęcławicach, pow. łęczycki (Dziubek, Tyszler 2011, s. 180, ryc. 108-109), w Sypniewie w kujawsko-pomorskiem (Dziubek, Kajzer 2004, s. 204-207, ryc. 16), w Sanoku (Zielińska 2007, s. 59, ryc. 3), Chełmie

(Gołub 1998, s. 247-249), w Raciborzu (Kozłowska 1995, s. 102-107), we Wrocławiu (Wiśniewski 1994, s. 61-75; Guszpit, Limisiewicz 1998, s. 72, 73, 105-108, 129, 145-148), Żmigrodzie (Wolfram 2000, s. 99-101, 103-109). Również na terenie Wielkopolski – w Poznaniu (Malinowska 1974), Śługocinku, stan. 13 (Krzyszowski 2005, s. 208, ryc. 13), w Daniszewie, stan. 21 (Żychliński 2007, s. 154, 155, ryc. 5), Obłaczku, stan. 7 (Pawlak 2010, s. 181-188), czy Żernikach, stan. 25 (Pawlak 2007, s. 35, 36), na tym ostatnim stanowisku analogicznie zanotowano nieokorowane dranie, a kolejne przykłady tego rodzaju obiektów, ale już ze średniowiecznych miast zebrał ostatnio z terenu całej Polski P. Cembrzyński (2011).

Cechą wyróżniającą studnię ze Szczodrzykowa jest – jak wcześniej wspomniano – znalezienie w jej zasypisku, pośród nielicznego średniowiecznego materiału ceramicznego oraz różnych rozmiarów otoczków kamiennych końskiej czaszki. Spoczywała ona w tzw. kominie wkopu studziennego, której pozostałość w tym miejscu można kwalifikować jako niewątpliwy depozyt kostny, który mógł po-

wstać w efekcie prawdopodobnych czynności rytualnych¹.

Na zakończenie, kilka uwag poświęcę zbliżonym (wybranim) studniom z pradziejów, wczesnego i późnego średniowiecza, jak i z czasów nowożytnych, w których odkryto zbliżone depozyty kostne lub o innych „anomaliach”, które można wiązać z bliżej nieokreślonymi praktykami magicznymi. Mam tu na uwadze przede wszystkim obszar Wielkopolski, ale też odkrycia z terenów sąsiednich, szczególnie zarejestrowane podczas ostatnio realizowanych ratowniczych prac wykopaliskowych związanych z budową autostrad i na innych lokalnych inwestycjach przemysłowych.

Obiekty studzienne zbudowane w technice na zakładkę, jakie zarejestrowano na stan. 4 na pograniczu dwóch średniowiecznych wsi w Szczodrzykowie/Dzieńmierowie zostały odkryte na wielu innych stanowiskach osadowych, zarówno z pradziejów (pozostałości po ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej), jak z wczesnego- i późnego średniowiecza oraz okresu nowożytnego; głównie z terenu Wielkopolski, ale i też z terytorium całej Polski – w których stwierdzono trudną do interpretacji „zawartość” kulturową. Zarejestrowano je na następujących wybranych i wyselekcjonowanych stanowiskach (w sekwencji chronologicznej):

1. Czaszkę końską znaleziono podczas stacjonarnych badań wykopaliskowych w latach 80. ubiegłego wieku na stanowisku 95 w Inowrocławiu (gm. loco, w woj. kujawsko-pomorskim), na rozległej osadzie kultury przeworskiej. Spoczywała ona wewnątrz drewnianej cembrowiny, bezpośrednio przy spągu obiektu. Funkcja apotropeiczna tego znaleziska nie jest kwestionowana (informacja ustna dra J. Bednarczyka z Wydziału Archeologii UAM w Poznaniu).

2. Czaszkę kozła owcy znaleziono w czasie badań wykopaliskowych w latach 2006-2007 na stanowisku 46 w Poznaniu-Nowym Mieście (przy ul. Ostrowskiej), w wypełniku studni (obiekt 414) datowanej dendrochronologicznie prawdopodobnie na lata 30. IV w. n. e. Czaszka zalegała na dnie zasypiska studni, ponadto znaleziono tutaj 79 fragmentów ceramiki, 47 kości zwierzęcych i pojedynczą grudkę polepy (według informacji ustnej mgra Pawła Pawlaka).

3. Z kolei szkielet psa znaleziono w partii spągowej (około 1 m poniżej stropu obiektu) wypełniska bezcembrowinowej studni (obiekt 1134) w Ludwinowie, stan. 3, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie, datowanej na okres kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich (Marchelak 2011, s. 81, 82, ryc. 23).

4. Podczas badań w końcu lat 90. ubiegłego wieku na autostradzie A4 w miejscowości Polwica, stan. 5, w gminie Domaniów, w woj. dolnośląskim w studni (obiekt 2026) z okresu wpływów rzymskich, na głębokości zaledwie 20 cm poniżej stropu obiektu znaleziono szkielet psa (Dobrakowski, Domańska, Łodowski, Noworyta, Romanow 2001, s. 140). Z kolei w dwóch innych studniach na tym samym stanowisku i również z tego okresu chronologicznego (obiekty 347 i 473), ale na różnych głębokościach od stropu obiektu (1,80 m i 0,40 m) wystąpiła warstwa wyłożona z kory (w jednym przypadku z dębu), co świadczy według odkrywców o wtórnym wykorzystaniu obu studni jako miejsca przechowywania produktów żywnościowych (Dobrakowski, Domańska, Łodowski, Noworyta, Romanow 2001, s. 144, 145).

5. Fragmenty żużli żelaznych zostały znalezione w studni z kamienną cembrowiną na osadzie kultury wielbarskiej w Rogowie, stan. 23, gm. Lubicz, w woj. kujawsko-pomorskim w czasie budowy autostrady A1 (Bokiniec, Chudziak, Cyrek, Gackowski 2003, s. 51, ryc. 33). Na tej osadzie wystąpiły też skupiska pieców kotlinkowych, a jedno z nich znajdowało się w pobliżu tej studni, co pozwoliło autorom odkrycia łączyć ją z cyklem produkcji metalurgicznej.

6. W Konarzewie, stan. 5 (gm. Dopiewo, w woj. wielkopolskim) w studni (obiekt 1935) z późnego okresu rzymskiego i wędrówek ludów (2. poł. IV w. – 1. poł. V w.), wewnątrz drewniano-kamiennej cembrowiny, na głębokości ok. 2 m zarejestrowano warstwę przepalonych szczątków ludzkich, której miąższość sięgała około 55 cm, i której spąg zalegał do poziomu około 60 cm ponad dno studni (Kaczor 2003, s. 293-299; Makiewicz 2004, s. 157, 159). Według wstępnych ocen tego wyjątkowego znaleziska na ziemiach polskich, uważa się, iż studnia ta była swoistym cmentarzyskiem, która zawierała szczątki kostne około 100-200 osób, a ponadto około 3,7 tys. fragmentów ceramiki

¹ Element ten sprawił, iż ten krótki artykuł wprowadzie o studni średniowiecznej poświęcam zmarłemu niedawno śp. T. Makiewiczowi – współautorowi publikacji słynnej studni

z okresu rzymskiego o wyjątkowych cechach funeralno-rytualnych z Konarzewa koło Poznania, o czym poniżej.

(w tym tzw. późnoantycznej), około 150 ułamków paciorków szklanych oraz 5-7 kościanych grzebieni trójwarstwowych.

7. Zasyisko w postaci otoczków kamiennych tkwiących w centralnej partii otworu studziennego zarejestrowano w studni (obiekt 2555) z cembrowiną wydrążoną z pnia drzewa w miejscowości Kaszewy-Kolonia, stan. 1-7, w gm. Krzyżanów, woj. łódzkie na trasie budowy autostrady A1 w 2005-2006 r., datowanej na okres wczesnośredniowieczny (Brzejszczak, Matysiak 2011, s. 137, ryc. 10: 2). W innej studni z tego samego okresu chronologicznego (obiekt 2614) wystąpiło analogiczne zasyisko, powstałe jednak w wyniku zamulenia jednej ze studni (Brzejszczak, Matysiak 2011, s. 137, ryc. 11).

8. Podobne zasyisko złożone z głazów i kamieni wystąpiło w centralnej części studni (obiekt 115G) z drewnianą cembrowiną z okresu wczesnego średniowiecza (z 2. poł. XIII w.), którą odkryto w miejscowości Nowy Śleszów, stan. 4, gm. Żurawina, w woj. dolnośląskim (Gralak 2003, s. 213, 214, ryc. 5: 3; 2004, s. 124, 125, ryc. 46-47); wokół studni zanotowano ponadto kamienny bruk, w którym odnotowano silnie rozdrobnione kości ludzkie, a w ich pobliżu znajdował się ponadto żelazny topór. Kości ludzkie (fragmenty czaszki i kręgi) wystąpiły także w wypełniku studni. Te ostatnie znaleziska są prawdopodobnie pozostałościami walki (pojedyńku) zbrojnej odbytej w pobliżu obiektu, gdzie najprawdopodobniej dokonano dekapitacji (zachowały się tylko fragmenty czaszki i kręgi osobnika płci męskiej).

9. We wczesnośredniowiecznej studni (obiekt B37) odkrytej w 2001 r. podczas badań wykopaliskowych na autostradzie A-2 na stan. 16 w Krzyżownikach, gm. loco, w woj. wielkopolskim (Czeraniak, Kabaciński 2004, s. 147) zarejestrowano dużą liczbę przepalonych kamieni oraz w części przyspągowej duże fragmenty naczyń ceramicznych, w tym wylew naczynia wzmocnionego żelazną obręczą z przymocowanym kabłąkiem, uznany w tym wypadku jako naczynie służące do wyciągania wody ze studni.

10. Na terenie majdanu wczesnośredniowiecznego grodziska z fazy D (z poł. X do poł. XI w.) w Dąbczu, stan. 1, w gm. Rydzyna, woj. wielkopolskie odkryto studnię (obiekt 2) z drewnianą cembrowiną o konstrukcji zrębowej, w której wnętrzu, w dolnej części (o głębokości ok. 1,2 m) zarejestrowano liczne kamienie oraz w jednym z narożników,

na dnie poroże jelenia i fragmenty dużego naczynia zasobowego (Iwanicka-Pinkosz, Wyrwińska 2000, s. 73, 74, ryc. 3).

11. Czaszkę kozy-owcy(?) znaleziono na osadzie średniowiecznej w miejscowości Wytrzybszki, stan. 3, w gm. Parzęczew, w pow. zgierskim, woj. łódzkie (Siciński, Stasiak 2010, s. 245, ryc. 34). Wewnątrz drewnianej cembrowiny wykonanej z dwóch połówek rozłupanego i wydrążonego pnia dębu wystąpiło kilka warstw kamieni, a wśród nich kilka fragmentów ceramiki, przeszlik gliniany oraz czaszka kozy-owcy(?). Mimo datowania próbki drewna z cembrowiny na okres rzymski (prawdopodobnie do budowy cembrowiny użyto pnia drzewa powalonego jeszcze w okresie rzymskim), w partii spągowej cembrowiny wystąpił średniowieczny materiał ceramiczny i z tym okresem autorzy wiążą ten obiekt.

12. W średniowiecznej studni (obiekt A418) odkrytej w miejscowości Czerniewiczki, stan. 5 (gm. Kowal, woj. kujawsko-pomorskie) podczas prac wykopaliskowych na trasie autostrady A-1 odkryto fragmenty czaszek krowy, owcy/kozy i psa. Spoczywały one w jednym z narożników drewnianej cembrowiny zbudowanej w technice zrębowej. Z datowaniem tego obiektu jest pewien problem, gdyż pod konstrukcją zarejestrowano regularny, kwadratowy wkop wykonany do głębokości ok. 0,9 m poniżej pierwszej dranicy konstrukcji. Kwestia ta dotyczy faktu, czy mamy tu do czynienia ze starszą fazą użytkowania studni (od połowy XIV do połowy XV w.), czy z młodszą, nowożytną, datowaną materiałem z zasyiska obiektu na okres XVII/XVIII-XVIII w. Nie ma więc pewności czy studnia ta została pogłębiona w okresie nowożytnym czy też reprezentuje wcześniejsze stadium użytkowania obiektu w późnym średniowieczu (Wesołowska 2012; Osypińska 2012 i informacja ustna mgra Pawła Pawlaka).

13. W Inowrocławiu, na zapleczu gospodarczym Konwentu oo. Franciszkanów datowanym od połowy XIII do połowy XV w. ze studni wydobyto liczne materiały archeologiczne. W partii spągowej znaleziono m.in. dwa grube powrozy, pokrywę drewnianego wiadra oraz 8 glinianych dzbanów, które w większości były zachowane w całości. Natomiast znaleziska w górnej partii wypełnika tego obiektu miały inny charakter, bowiem pochodziły z okresu, gdy studnia przestała pełnić właściwą sobie funkcję jako źródła wody pitnej. W zespole odkrytych w partii przystropowej materiałów zdecy-

dowanie dominowały kości zwierząt domowych, a tylko małą domieszkę stanowiła ceramika naczyniowa, fragmenty skóry czy przedmioty metalowe (2 noże żelazne). Pośród nierozdrobnionych szczątków kostnych wystąpiły pozostałości 4 koni, 4 krów, kilku kóz i owiec. Autorzy tych znalezisk kwalifikują je do naturalnych pozostałości (jako padlinę), które najprawdopodobniej naturalnie się utopiły, natomiast zdecydowanie nie są to resztki pokonsumpcyjne (Cofta-Broniewska, Bednarczyk 1979, s. 18, 19, 51).

14. W Sługocinku, stan. 13, w gm. Golina, w woj. wielkopolskim w jednej z dwóch zarejestrowanych studni z okresu późnego średniowiecza zarejestrowano – analogicznie jak w Szczodrzykowie – pośród wielu innych pozostałości kulturowych, również czaszkę końską. Studnia ta (obiekt 955) posiadała drewnianą cembrowinę z dębowych dranic, zbudowaną na zręb, która była dodatkowo wzmocniona (od wewnątrz) dębowymi podwójnymi palami. W jej wypełniku odkryto: 1070 fragm. ceramiki naczyniowej, przedmiot krzemienisty, 13 bryłek polepy, 7 żużli, 7 przedmiotów żelaznych, w tym m.in. dwie żelazne ostrogi, przedmiot kamienny oraz 124 fragmenty kości zwierzęcych, w tym końską czaszkę osobnika w wieku 6-8 lat (z I kręgiem szyjnym, ale bez zachowanej części twarzowej, która została uszkodzona w trakcie eksploracji) oraz fragmenty czaszki drugiego osobnika w wieku 20 lat (zachowane zęby dolne, obydwie żuchwy i I krąg szyjny; w obu przypadkach nie udało się ustalić płci) i jeden przedmiot kościany, którym jest – podobnie jak w przypadku studni w Szczodrzykowie – także łyżwa/płoza wykonana z końskiej kości promieniowej (Krzyszowski, Żychliński 2006, s. 155, 156, ryc. 284; za informacje zoologiczne dziękuję pp. M i D. Makowieckim). Chronologię tę poświadcza także data uzyskana metodą dendrochronologiczną z dębowych bierwion studni, która wskazuje rok 1399 jako datę jej budowy (Krzyszowski 2005, s. 198, ryc. 13).

15. W studni (obiekt 1) z okresu nowożytnego odkrytej w Pęcławicach, stan. 5, w gm. Piątek, woj. łódzkie podczas badań wykopaliskowych na trasie autostrady A-1 odkryto w jej lejowatym zawałisku sięgającym poziomu wód gruntowych dużych rozmiarów głaz eratyczny (wraz z pierwotną próchnicą przemieszaną z warstwami piasku, węgielkami drzewnymi i kamiennymi otoczakami), całkowicie blokujący dostęp do źródła wody (Dziubek, Marchelak, Tysztler 2004, s. 75, ryc. 7: 1).

Jak widać z krótkiego i wyselekcjonowanego przeglądu „anomalii” zarejestrowanych w obiektach studziennych z okresu pradziejów oraz wczesno- i późnośredniowiecznego, a nawet z czasów nowożytnych, ich różnorodność jest znaczna, dotyczy to zarówno zastosowania drewnianych konstrukcji wewnętrznych cembrowiny, jak i „odmiennej i różnorodnej zawartości” kulturowej.

Wśród różnorodnego materiału kulturowego zanotowanego w studniach, najczęściej występuje ceramika naczyniowa (w tym również w postaci całych form), poprzez różnego rodzaju szczątki organiczne, najczęściej w postaci fragmentów przedmiotów drewnianych (wiadra, czerpaki, misy itp.), bądź przedmiotów związanych z czerpaniem wody (drewniane haki, pojemniki skórzane, powrozy, sznury), czy też stwierdzono obecność materiałów poprodukcyjnych (żuźle, polepa), ale również współwystępowały z nimi materiały kostne, najczęściej pokonsumpcyjne (śmietniskowe). Na szczególną uwagę pośród tej ostatniej kategorii zasługują znaleziska czaszek końskich odkrytych nie tylko w analizowanej studni ze Szczodrzykowa (ob. 52), ale i w kilku jeszcze innych tego typu obiektach zarówno z okresu pradziejów (Inowrocław, stan. 95), jak i również z okresu średniowiecznego (Sługocinek, stan. 13, Inowrocław, zaplecze gospodarcze oo. Franciszkanów). W studniach z różnych okresów chronologicznych odnotowano też depozyty czaszek innych zwierząt: kozła owcy (Poznań-Nowe Miasta, stan. 46; Wytrzyaszki, stan. 3 i być może też Czerniewiczki, stan. 5), poroża jelenia (Dąbcze, stan. 1), czy w końcu całych szkieletów psów (Ludwinowo, stan. 3, Polwica, stan. 5). W tym wypadku mamy prawdopodobnie do czynienia z funkcją apotropaiczną tego rodzaju depozytów, a nie z funkcją typowo utylitarną (np. jako naturalnych śmietnisk).

Znaleziska czaszek końskich, interpretowanych jako ofiary zakładzinowe notujemy w kilku obiektach innych kategorii funkcjonalnych, szczególnie doby wczesnego średniowiecza, choć nie są to też częste przypadki. Mam tu na uwadze przede wszystkim znaleziska ze stanowisk grodowych w Gdańsku z 2. poł. XIII w. (Kowalczyk 1968, s. 110), na Ostrówku w Opolu z XII w. (Gediga 1970, s. 135, ryc. 22), jak i w innych obiektach (głównie mieszkalnych), zarówno o metryce wczesno-, jak i późnośredniowiecznej, np. w Nowogrodzie na Rusi, gdzie wystąpiły w 9 chatach mieszkalnych z okresu od połowy X w. do włącznie XIV w.

(za Leśnym 1975, s. 128). Przytoczę w tym zakresie kilka dalszych, ostatnio zarejestrowanych przykładów, jak choćby: a) z Brodnicy-Michałowa, gm. Brodnica, woj. kujawsko-pomorskie: gdzie w rozpoznanej części wczesnośredniowiecznego grodu z XIII i początków XIV w., w jednym z wolnostojących obiektów mieszkalnych, w jego spągowych partiach zalegała na bruku kamiennym czaszka końska, uznana jako prawdopodobna ofiara zakładzinowa (Grażawski, Kołosowski 2001, s. 280, ryc. 6); b) z Ostrowa Lednickiego, w pow. gnieźnieńskim, woj. wielkopolskie – gdzie w czasie badań wykopaliskowych w 1972 r. na podgrodziu tego wczesnośredniowiecznego i wielofunkcyjnego obiektu z czasów wczesnopiastowskich, pod drewnianą budowlą zrębową (a konkretnie pod jedną ze ścian oraz pod glinianym klepiskiem) odkryto dwie poziomo zalegające czaszki końskie z kręgami szyjnymi, w jednym wypadku osobnika liczącego około 15 lat, w drugim 9-letniego ogiera. Trzecia z kolei końska czaszka, 10-letniego osobnika została znaleziona w odległości około 1 m od kolejnej ściany tej budowli (Leśny 1975, s. 124, 125, ryc. 3-4). Autor tego opracowania interpretuje te depozyty jako przejaw kultu pogańskiego, który był spotykany na ziemiach polskich nie tylko bezpośrednio po przyjęciu chrześcijaństwa, ale jeszcze w początkach XIII w. (Leśny 1975, s. 134); c) w Trzcielinie, stan. 63, w gm. Dopiewo, w woj. wielkopolskim. Podczas badań wykopaliskowych w 2009 r., na osadzie z X–XI w., pośród 82 obiektów z tego okresu znaleziono w jednym (obiekt 45) z dziewięciu obiektów zakwalifikowanych jako dymarki, względnie piece hutnicze do uzyskiwania żelaza z pobliskich rud darniowych, pośród licznych pozostałości kulturowych (63 fragmenty ceramiki, 8 bryłek żużla, fragment przesiłki glinianego, ułamek przedmiotu kamiennego, 50 fragmentów kości zwierzęcych) odkryto czaszkę bydłą wraz z innymi kośćmi długimi spełniającymi w tym wypadku niewątpliwie funkcję ofiary zakładzinowej (Krzyszowski 2010, s. 18, 19, fot. 25).

Być może czaszki końskie odkrywane jeszcze w tak późnych obiektach, jak studnie średniowieczne są nadal wynikiem kultu konia trwającego wcześniej wśród plemion słowiańskich. Kult konia odgrywał bowiem znaczną rolę szczególnie u ludów stepowych, i to nie tylko w pradziejach, ale i w czasach wczesnohistorycznych. Słowianie nie byli tu wyjątkiem, żeby wymienić i inne ludy koczownicze strefy stepów euroazjatyckich, gdzie rola konia

była nie do przecenienia (Hunowie, Bułgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie, Awarzy czy w końcu Węgrzy). Dowodem tego są nie tylko rejestrowane źródła archeologiczne, między innymi w formie wyżej zaprezentowanej, ale i również wczesnośredniowieczne źródła pisane, szczególnie na terenie Słowiańszczyzny zachodniej. I tak w dziele *Gesta Danorum* Sakso Gramatyka (za Labudą 1954, s. 232, 235) oraz *Kronice* Thietmara (za Jedlickim 1953, s. 348) rola konia (i towarzyszących mu akcesoriów w postaci uzdy czy siodła) jest mocno uwypuklona w celebracji pogańskich obrzędów, np. w świątyni w Arkonie czy wprost w słowiańskich wróżbach. Jak przytacza w swoim artykule o czaszkach końskich z Lednicy J. Leśny (1975, s. 129, 130), kolejnym dowodem charakteru kultowego czaszek końskich w Słowiańszczyźnie są znaleziska ze źródła wodnego odkrytego w Biskupinie oraz w Pskowie. W Biskupinie z dwóch poziomów bruku kamiennego przy tym źródle odkryto liczne kości, w tym między innymi również konia, a były to 4 czaszki, żebra i kręgi. Kości te leżały w różnych miejscach i na różnych głębokościach, a ich chronologia sięga od okresu późnohalsztackiego, poprzez późnolateński po okres wpływów rzymskich. Autorzy tych badań (Rajewski, Maciejewski 1957, s. 235) przypuszczają nawet, że kości końskie pochodzą z resztek ocebrowania „studni” zarejestrowanych na pierwszym poziomie kamiennego bruku jeszcze z XVII–XVIII w. Jak podkreślają cytowani autorzy, znaleziska te trudno jest jednoznacznie wytłumaczyć, a skłaniają się oni do zdania, iż kości wrzucano celem przeczyszczenia źródła wody lub też jako ofiary związane z bliżej nieokreślonym kultem. Z kolei w Pskowie na Rusi (za Leśnym 1975, s. 130) kult miałby się objawiać poprzez obecność owalnych, kamiennych palenisk ofiarnych (rodzaj ołtarzy?) datowanych na IX–X w., w których miały się znajdować także kości końskie.

Inny sposób wytłumaczenia znalezisk czaszek zwierzęcych znajdujemy poprzez analizę odtworzenia tej dziedziny życia w średniowieczu. Ostatnio ukazały się dwie obszerne monografie autorstwa cytowanych już wcześniej badaczy P. Cembrzyńskiego (2011) oraz U. Sowiny (2007) omawiające problematykę zaopatrzenia w wodę i usuwania nieczystości w miastach stref bałtyckiej i sudecko-karpackiej w XIII–XVI wieku, w tym i budowę studni oraz ich zawartości. Z lektury tych prac wynika, że już w okresie średniowiecza w wielu ośrodkach miejskich czyniono wiele nakazów i rozporządzeń

regulujących kwestię usuwania nieczystości mających na celu zabezpieczenie wody pitnej, szczególnie w wypadku studni o charakterze publicznym. W niektórych miastach średniowiecznych obowiązywał wręcz zakaz wyrzucania śmieci (odpadów z rzeźni, padliny, zużytych opatrunków, popiołu i zużytej wody czy barwników) na ulice oraz zabraniano też kierowania ich na ulicę do kanałów odprowadzających wodę (por. Cembrzyński 2011, s. 61-64). W innych miastach częściej zaczęto wywozić mierzwę (w Elblągu), w ulicach niektórych miast nastąpiła budowa bruków kamiennych i rynsztoków. Kolejno zabraniano kierowania wylewów z latryn do płynących wód, mimo, iż w średniowieczu panowało powszechne przeświadczenie o oczyszczających właściwościach wód płynących, a szczególnie o zdolności do rozpuszczania wszelkich pływających nieczystości. Reasumując w miastach z tego okresu zaczęto dbać o usprawnienie ich funkcjonowania poprzez zapewnienie czystości i wywóz nieczystości poza mury miejskie, między innymi celem ochrony przed masowymi epidemiami (Cembrzyński 2011, s. 64). W powyższych średniowiecznych nakazach (dotyczących wprawdzie tylko miast, a nie ośrodków wiejskich z jakim mamy do czynienia w Szczodrzykowie) trudno znaleźć miejsce na fakt porzucenia czy wręcz celowego zdeponowania czaszki końskiej, zarówno padłego zwierzęcia, czy też przypadkowo wtrąconego do studni. Znalezienie końskich czaszek w takich obiektach jak studnie, budowanych z tak dużą pieczołowitością i dostarczających czystej, niezmaćnionej wody – nie można w chwili obecnej tłumaczyć inaczej, jak ich funkcją kultową. Wobec faktu, iż czaszki zwierzęce na ogół zalegały na samym dnie wypełnisk studni, trudno mniemać, aby możliwe było użytkowanie tych obiektów po wrzuceniu uciętego łba do ich wnętrza. Albo więc było to celowe działanie i wiązało się z zatruciem danej studni, albo też miało cel kultowy, którego motywów prawdopodobnie nie poznamy. Mogli tego dokonać mieszkańcy osady stosując się do jakiś np. rytualnych zabiegów, bądź też mogło to być związane z ich odejściem (dobrowolnym lub nie), np. w poczuciu zagrożenia ze strony innych sąsiadów (agresorów?). Na badanym wycinkowo stano-

wisku w Szczodrzykowie nie stwierdzono śladów zniszczenia osady, ponadto nie sędzę też, aby wnętrze tej studni służyło w późniejszym czasie jako miejsce składowania śmieci, bowiem w jej wypełnisku nie stwierdzono szczególnie dużego ich nagromadzenia. Znaleziona końska czaszka był to raczej jednostkowy przypadek, stąd nie wykluczałbym przyczyn, które wykraczają poza nasze obecne rozumienie. Być może jest to ofiara, która kończyła swój byt w studni, trzeba bowiem zakładać, że dawne wierzenia trwały dość długo. Dobrym przykładem jest zachowane dzieło średniowiecznego mnicha Rudolfa, zawierające w jednej z ksiąg wykaz praktyk (win) popełnionych wobec Boga i posiadających ewidentnie pogańską metrykę. Dzieło to prawdopodobnie powstało w klasztorze cysterskim w Rudach na Górnym Śląsku jako XIV-wieczna kopia wcześniejszych prac, najprawdopodobniej XIII-wiecznych (Smoczyńska-Reiner 2007, s. 189-244). Odkrycie „samotnej” czaszki końskiej w studni na średniowiecznej osadzie w Szczodrzykowie, dowodzi, iż praktyka magii mogła funkcjonować także i w innych rejonach objętych kulturą średniowiecza. Przykład ze Szczodrzykowa, ale też i przytoczone powyżej analogiczne przypadki dowodzą, iż było to swoiste połączenie symboliki i magii (Woźny 1996, s. 11n.). Celem tego rodzaju depozytu było najprawdopodobniej „odmagicznienie” bliżej nieokreślonego nam obecnie „zabobonu/klątwy/poglądu/skutku/praktyki” czyli zneutralizowanie w sposób magiczny negatywnych sił poprzez złożenie konkretnego fragmentu zwierzęcia w postaci łba (tu końskiego) w specyficznym obiekcie mającym niewątpliwie (związanym z wodą) właściwości oczyszczające i życiodajne, a także będącym jednym z symboli płodności (Smoczyńska-Reiner 2007, s. 210-218, 222-224).

Adres Autora:

mgr Andrzej Krzyszowski
Biuro Badań Archeologicznych
Andrzej Krzyszowski
ul. Dworcowa 35
62-001 Zielątkowo
e-mail: andrzejkrzyszowski@wp.pl
ORCID: 0000-0003-4042-1064

LITERATURA:

BIEREZOWSKA M.

- 1997 *Lidzbark warmiński st. XX, gm. loco, woj. olsztyńskie*, „Informator Archeologiczny”, r. 1992, s. 105-106.

BRZEJSZCZAK R., MATYSIAK J. T.

- 2011 *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku 1-7 w miejscowości Kaszewy-Kolonia, gm. Krzyżanów, woj. łódzkie, w latach 2005 i 2006*, [w:] *Raport 2005-2006*, red. S. Kadrow, Warszawa, s. 125-143.

BUŚKO C.

- 1996 *Urządzenia wodno-kanalizacyjne w średniowiecznych i renesansowych miastach śląskich*, „Archaeologia Historica Polona”, t. 3, s. 93-121.

BOKINIEC E., CHUDZIAK W., CYREK K., GACKOWSKI J.

- 2002 *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w 2000 roku w strefie planowanej budowy autostrady A-1 na odcinku województwa kujawsko-pomorskie (b. woj. toruńskie)*, [w:] *Raport 2000. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za rok 2000*, red. Z. Bukowski, Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA). Seria B: Materiały archeologiczne, Warszawa, s. 29-59.

CEMBRZYŃSKI P.

- 2011 *Zaopatrzenie w wodę i usuwanie nieczystości w miastach stref bałtyckiej i sudecko-karpackiej w XIII-XVI wieku*, „Wratislavia Antiqua”, t. 14.

COFTA-BRONIEWSKA A., BEDNARCZYK J.

- 1979 *Zaplecze gospodarcze Konwentu oo. Franciszkanów w Inowrocławiu. Od połowy XIII w. do połowy XV w.*, Poznań.

CZERNAK L., KABACIŃSKI J.

- 2004 *Archeologiczne badania ratownicze Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu na trasie autostrad A-1 i A-2 w Wielkopolsce i na Kujawach w roku 2001 i 2002*, [w:] *Raport 2001-2002. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2001-2002*, red. Z. Bukowski, Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA). Seria B: Materiały archeologiczne, Warszawa, s. 141-155.

DOBRĄKOWSKI M., DOMAŃSKA J., LODOWSKI J., NOWORYTA E., ROMANOW K.

- 2001 *Wstępne sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych na stanowiskach: Polwica 4 i 5 oraz Skrzypnik 8, gm. Domaniów, woj. Dolnośląskie, przy budowie autostrady A-4*, [w:] *Raport 96-99. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 1996-1999*, red. Z. Bukowski, Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych. Seria B: Materiały archeologiczne, Warszawa, s. 130-185.

DZIUBEK E., KAJZER L.

- 2004 *Studnia*, [w:] *Zamek w Sadłowie na Ziemi Dobrzyńskiej*, red. L. Kajzer, Rypin, s. 204-207.

DZIUBEK E., TYSZLER L.

- 2011 *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 5 w Pęcławicach, pow. Łęczyca, woj. łódzkie (trasa autostrady A-1). Charakterystyka zasiedlenia w okresach wczesno- i późnośredniowiecznym na stanowisku 5 w Pęcławicach, pow. Łęczyca, woj. łódzkie*, „Via Archaeologica Lodziensis”, t. 4, s. 155-239.

DZIUBEK E., TYSZLER L.

- 2011 *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 5 w Pęcławicach, pow. Łęczyca, woj. łódzkie (trasa autostrady A-1). Obiekty nowożytnie i współczesne oraz strefy zasiedlenia na stanowisku 5 w Pęcławicach, pow. Łęczyca, woj. łódzkie*, „Via Archaeologica Lodziensis”, t. 4, s. 287-313.

DZIUBEK E., MARCHELAK I., TYSZLER L.

- 2004 *Badania ratownicze w Pęcławicach, stan. 5 (A-1-40), gm. Piątek, woj. łódzkie* [w:] *Raport 2001-2002. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2001-2002*, red. Z. Bukowski, Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych. Seria B: Materiały archeologiczne, Warszawa, s. 62-79.

GEDIGA B.

- 1970 *Początki i rozwój wczesnośredniowiecznego ośrodka miejskiego na Ostrówku w Opolu*, „Slavia Antiqua”, t. 16, s. 105-138.

GOŁUB S.

- 1998 *Badania studni (stan. 4) i Ratusza (stan. 40) w Chełmie*, „Archeologia Polski Środkowo-Wschodniej”, t. 3, s. 247-250.

GOSLAR T.

- 2011 *Raport z wykonania datowań C-14 w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym, Poznań (nr pracy 5611/11; maszynopis w Instytucie Geologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)*.

GRALAK T.

- 2003 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku nr 4 w Nowym Śleszowie, gm. Żurawina, woj. dolnośląskie w roku 2000*, [w:] *Raport 2000*, red. Z. Bukowski, Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych. Seria B: Materiały archeologiczne, Warszawa, s. 208-217.
- 2004 *Osada ludności kultury łużyckiej z okresu halsztackiego oraz osada średniowieczna z XIII w. ze stan. 4 w Nowym Śleszowie, gm. Żurawina, pow. Wrocław*, [w:] *Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN. Zeszyt 3. Badania na autostradzie A4 część II*, red. B. Gediga, Wrocław, s. 67-174.

GRĄŻAWSKI K., KOŁOSOWSKI P.

- 2001 *Wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy w Brodnicy-Michałowie w świetle dotychczasowych badań archeologicznych*, „Pomorania Antiqua”, t. 18, s. 273-306.

GUSZPIT P., LIMISIEWICZ A.

- 1998 *Wyniki badań archeologicznych*, „Silesia Antiqua”, t. 39, s. 49-156.

IWANICKA-PINKOSZ B., WYRWIŃSKA E.

- 2000 *Ratownicze badania archeologiczne na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Dąbczu, stan. 1, gm. Rydzyna, byłe woj. leszczyńskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 5, s. 73-84.

JASKANIS D.

- 1998 *Wczesnośredniowieczna studnia na grodzisku Świećku – Strumianach na wschodnim Mazowszu*, [w:] *Studia z dziejów cywilizacji*, red. A. Buko, Warszawa, s. 175-181.

JAWORSKI K.

- 1990 *Wyroby z kości i poroża w kulturze wczesnośredniowiecznego Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu*, Wrocław-Warszawa.

KACZOR W.

- 2003 *Archeologiczne badania ratunkowe na wielokulturowym stanowisku 5 (A2-135) w Konarzewie, pow. Poznański, woj. wielkopolskie*. Komunikat z badań, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 6, s. 293-299.

KOWALCZYK M.

- 1968 *Wierzenia pogańskie za pierwszych Piastów*, Łódź.

KOZŁOWSKA K.

- 1998 *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych przy ulicy Rzeźnicznej w Raciborzu, województwo katowickie*, [w:] *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1995 roku*, red. E. Tomczak, Katowice, s. 102-108.

KRONIKA THIETMARA

- 1953 *Kronika Thietmara*, tłum., wstęp i komentarz M. Z. Jedlicki, Poznań 1953.

KRZYSZOWSKI A.

- 2004a *Katalog stanowisk archeologicznych z wnioskami konserwatorskimi na inwestycji: „Gazociąg w.c. relacji Kórnik – Środa Wlkp., w woj. wielkopolskim (na podstawie danych archiwalnych i badań powierzchniowo-weryfikacyjnych)*, Poznań (maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu).
- 2004b *Wyniki badań archeologicznych na inwestycji: „Budowa gazociągu wysokociśnieniowego relacji Kórnik – Środa Wlkp., w woj. wielkopolskim*, Poznań (maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu).
- 2005 *Wyniki dwóch sezonów badań wykopaliskowych w Sługocinku (stan. 1 i 13), w pow. konińskim*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 41, s. 191-210.
- 2010 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku archeologicznym w Trzcielinie, stan. 63 (ark. AZP 54-25, nr 124), gm. Dopiewo*, w woj. wielkopolskim (maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu).
- 2012 *Studnia z późnej epoki brązu ze Szczodrzykowa koło Kórnika*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. XVII, s. 219-242.

KRZYSZOWSKI A., ŻYCHLIŃSKI D.

- 2006 *Wyniki badań wykopaliskowych w Sługocinku, stan. 13, gm. Golina, w powiecie konińskim (A2-351), Część I, Analiza materiału*, Poznań (maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu, Delegatura w Koninie).

LABUDA G.

- 1954 *Słowiańszczyzna pierwotna. Wybór tekstów*, [w:] *Materiały źródłowe do historii Polski epoki feudalnej*, red. M. Małowist, Warszawa.

LEŚNY J.

- 1975 *W sprawie kultu pogańskiego na Ostrowie Lednickim we wczesnym średniowieczu*, „Slavia Antiqua”, t. 18, s. 119-134.

MACEWICZ K.

- 1987-1988 *Paczków, ul. Wojska Polskiego*, „Opolski Informator Konserwatorski”, s. 50-54.

MACKIEWICZ A.

- 1998 *Morąg, st. II, gm. loco, woj. olsztyńskie*, „Informator Archeologiczny”, R. 1994, s. 96-97.

MAKIEWICZ T.

- 2004 *Badania Instytutu Prahistorii UAM na trasie autostrady A-2 w latach 2001-2002*, [w:] *Raport 2001-2002. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2001-2002*, red. Z. Bukowski, Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych. Seria B: Materiały archeologiczne, Warszawa, s. 156-164.

MAKOWIECCY D. I M.

- 2004 *Ocena archeozoologiczna pozostałości kostnych z badań wykopaliskowych w miejscowości Szczodrzykowo, stan. 4, Poznań* (maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu).

MALINOWSKA M.

- 1961 *Badania na stanowisku Ostrowów Tumski 17 w Poznaniu w l. 1953-1954*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, red. W. Hensel, t. 3, Poznań, s. 7-95.
- 1974 *Badania wykopaliskowe na Placu Katedralnym w 1958-1959 r.*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, red. W. Hensel, t. 4, Poznań, s. 7-46.

MICHALSKA-NAWROCKA D., SZCZEPANIAK M., KRZYSZOWSKI A.

- 2012 *Radiocarbon Dating in Archaeological Sites Chronology*, [w:] *Radiometric Dating*, red. D. Michalska-Nawrocka, Rijeka, s. 57-72.

MARCHELAK I.

- 2011 *Badania ratownicze na stanowisku 3 w Ludwinowie, pow. włocławski, woj. kujawsko-pomorskie, w latach 2004-2006*, [w:] *Raport 2005-2006*, red. S. Kadrow, Warszawa, s. 69-90.

NAZWY MIEJSCOWE

- 1997 *Nazwy miejscowe Polski*, red. Kazimierza Rymuta, t. 2, Kraków.

NIESIOŁOWSKA A., PERZYŃSKA M., ŻAK J.

- 1960 *Badania w Poznaniu na posesji Ostrów Tumski 13 w latach 1950-1953*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, red. W. Hensel, t. 2, Poznań, s. 67-219.

NOWAK A.

- 1974 *Badania w ogrodzie arcybiskupim na Ostrowie Tumskim w Poznaniu w latach 1960-1961*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, red. W. Hensel, J. Żak, t. 4, Poznań, s. 75-144.

NORSKA-GULKOWA M.

- 1985 *Wyroby z rogu i kości z wczesnośredniowiecznego grodu-miasta na Ostrówku w Opolu*, „Opolski Rocznik Muzealny”, t. 8, s. 221-306.

OSYPIŃSKA M.

- 2012 *Analiza archeozoologiczna szczątków z wielokulturowego stanowiska nr 5 w Czerniewiczkach, gm. Kowal*, [w:] *Osadnictwo wielokulturowe na stan. 5 w Czerniewiczkach, gm. Kowal, pow. Włocławek*, red. R. Pietrzak, t. III, s. 812-860 (maszynopis w Archiwum Fundacji Patrimonium w Poznaniu).

PAWLAK E.

- 2007 *Osadnictwo średniowieczne i nowożytnie*, [w:] *Żerniki, gm. Kórnik, stan. 25. Osadnictwo pradziejowe, wieś średniowieczna i folwark nowożytny*, red. E. Pawlak, P. Pawlak, „Archeostrada. Studia i materiały z badań wykopaliskowych na autostradzie A2 – odcinek wielkopolski”, t. 1, Poznań, s. 29-59.

PAWLAK P.

- 2012 *Rozplanowanie przestrzenne wsi średniowiecznej na przykładzie Obłaczkowa koło Wrześni*, „Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski”, t. 4, s. 179-196.

PRZEWOŻNA K.

- 1959 *Badania w Katedrze Poznańskiej w 1946 r.*, [w:] *Poznań we wczesnym średniowieczu*, red. W. Hensel, t. 1, Poznań, s. 59-79.

RAJEWSKI Z. A., MACIEJEWSKI F.

- 1957 *Badania wykopaliskowe źródeł krynicznej wody w Biskupinie, pow. Żnin*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 24, s. 232-242.

SICIŃSKI W., STASIAK W.

- 2010 *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 3 w Wytrzyszczkach, pow. Zgierz, woj. łódzkie (trasa autostrady A-2)*, *Via Archaeologica Lodzensis*, t. 3, Łódź, s. 221-254.

SŁOWNIK GEOGRAFICZNY

- 1890 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XI, Warszawa.

SMOCZYŃSKA-REINER D.

- 2007 *Świat pogańskich wierzeń ludowych w dziele Summa de confessionis discretione brata Rudolfa*, „Slavia Antiqua”, t. 48, s. 189-249.

SOWINA U.

- 2009 *Woda i ludzie w mieście późnośredniowiecznym i wczesnonowożytnym. Ziemie polskie z Europą w tle*, Warszawa.

STĘPNIK T.

- 2004 *Skład taksonomiczny prób drewna i węgla drzewnych ze stanowisk w Szczodrzykowie, Brzezinach i Januszewie, woj. wielkopolskie*, Poznań (maszynopis w Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu).

WESOŁOWSKA P.

- 2010 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne, późnośredniowieczne oraz nowożytnie*, [w:] *Osadnictwo wielokulturowe na stan. 5 w Czerniewiczkach, gm. Kowal, pow. Włocławek*, red. R. Pietrzak, Poznań (maszynopis w Archiwum Fundacji Patrimonium w Poznaniu).

WIŚNIEWSKI Z.

- 1994 *Średniowieczna technika budowy studni w świetle badań na Nowym Mieście we Wrocławiu przy ul. Bernardyńskiej*, „Silesia Antiqua”, t. 36-37, s. 61-76.

WOLFRAM J.

- 2000 *Badania archeologiczne przy ul. Rybackiej 18A w Żmigrodzie*, „Silesia Antiqua”, t. 41, s. 95-115.

WOŁOSZYŃSKA-FAR M.

- 2007 *Archeologiczne badania ratownicze na stanowisku 6 w Głuponiach (A2-30)*, pow. Nowy Tomysł, woj. wielkopolskie. *Komunikat z badań*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 8, s. 157-164.

WOŹNY J.

- 1996 *Symbolika wody w pradziejach Polski*, Bydgoszcz.

WYRWIŃSKA E.

- 1995 *Wczesnośredniowieczna osada odkryta na wielokulturowym stanowisku nr 6 w Grotnikach, gm. Włoszakowice, woj. leszczyńskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 3, s. 139-152.

ZIELIŃSKA M.

- 2007 *Studnie późnośredniowieczne z Sanoka*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, t. XXVIII, s. 59-70.

ŻYCHLIŃSKI D.

- 2007 *Ratownicze badania wykopaliskowe na stan. 21 w Daniszewie, pow. Koło, woj. wielkopolskie (nr autostradowy A2-411) – komunikat z badań*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 8, s. 149-156.

Krzysztof Nowaczyk, Kamilla Waszczuk

WYNIKI RATOWNICZYCH BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH PROWADZONYCH NA STANOWISKU 13 W SOKOŁOWIE, GM. WRZEŚNIA, WOJ. WIELKOPOLSKIE. PRÓBA IDENTYFIKACJI OSADY ZAGINIONEJ

RESULTS OF THE RESCUE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH CONDUCTED AT SITE 13 IN SOKOŁOWO, WRZEŚNIA COMMUNITY, GREATER POLAND VOIVODESHIP. AN ATTEMPT TO IDENTIFY A LOST SETTLEMENT

Abstrakt: Stanowisko 13 w Sokołowie badane było w związku z budową obwodnicy Wrześni w roku 2019. Położone jest w pobliżu bezimiennego cieku wpadającego od północy do Rowu Gutowskiego. Podczas badań odkryto 20 obiektów, z których pozyskano 1.594 fragmentów ceramiki datowanych na okres późnego średniowiecza, 1.082 ułamków kości zwierzęcych, 39 bryłek polepy, 5 fragmentów noży żelaznych (należących do 3 okazów), ułamek żarna rotacyjnego oraz ośkę kamienną.

Porównanie lokalizacji stanowiska Sokołowo 13 z siecią miejscowości zaznaczonych na pruskiej mapie archiwalnej z końca XVIII wieku wykazało zbieżność z obszarem nieistniejącej obecnie wsi Drumliska, Drumlyska, Drumlyszka wzmiankowanej od 1411 roku, ale w księgach grodzkich i ziemskich z lat 1491, 1550, 1554, 1556 oraz 1617 rejestrowanej już jako pustki – Deserta.

Biorąc pod uwagę wyniki zestawienia danych kartograficznych, analizy źródeł pisanych oraz możliwość funkcjonowania odkrytego osiedla w XV wieku można stwierdzić, że opisywaną osadę należy łączyć z historyczną miejscowością o nazwie Drumliska.

Abstract: Site 13 at Sokołowo was excavated in connection with the construction of the Września bypass in 2019. This site was located near an unnamed watercourse flowing into the Gutowski Trench from the north. During the excavation 20 archaeological features were unearthed, from which 1,594 fragments of pottery dating to the Late Medieval period, 1,082 fragments of animal bone, 39 lumps of burnt clay, 5 fragments of iron knives (belonging to 3 specimens), a fragment of a rotary quern and a stone whetstone were recovered.

A comparison of the location of the Sokołowo 13 site with the settlements network marked on the Prussian archival map from the end of the 18th century showed a coincidence with the area of the now-defunct village of Drumliska, Drumlyska, Drumlyszka mentioned since 1411, but in the town and land registers of 1491, 1550, 1554, 1556 and 1617 already recorded as emptiness – Deserta.

Taking into account the results of the compilation of cartographic data, analysis of written sources and the possibility of the functioning of the discovered settlement in the 15th century, it can be concluded that the described settlement should be connected with the historical village named Drumliska.

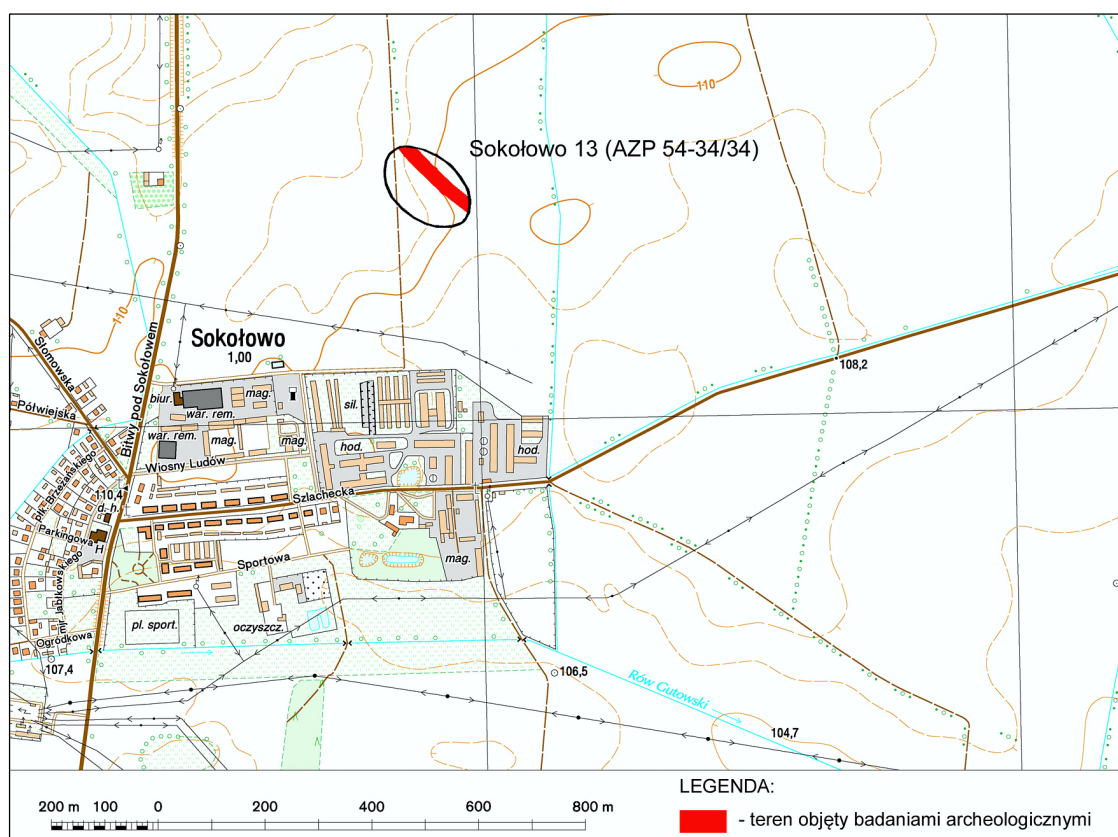
Słowa kluczowe: wieś, osada zaginiona, późne średniowiecze, ceramika, archeozoologia, noże, ośelka

Key words: village, lost settlement, Late Medieval, ceramics, archaeozoology, knives, whetstone

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

W okresie od 9 września do 25 października 2019 roku przeprowadzone zostały archeologiczne badania wykopaliskowe na stanowisku Sokołowo 13 (AZP 54-34/34), gm. Września, pow. wrześ-

ski, woj. wielkopolskie. Wykonano je w związku z realizacją inwestycji pn.: „Budowa układu drogowego wraz z niezbędną infrastrukturą obwodnicy miejscowości Września łączącego drogę krajową nr 15 z drogą krajową nr 92 na terenie gminy Września”.

Ryc. 1. Sokołowo, gm. Września, stan. 13. Lokalizacja obszaru badań archeologicznych (źródło: geoportal; oprac. L. Nowaczyk).

Fig. 1. Sokołowo, Września Commune, site 13. Location of the archaeological research area (source: geoportal; elaborated by L. Nowaczyk).

Stanowisko nr 13 w Sokołowie (ryc. 1) jest zlokalizowane w odległości około 500 m na wschód od ulicy Bitwy pod Sokołowem, którą stanowi odcinek drogi krajowej nr 15 pomiędzy Wrześnią a Gnieznem oraz 600 m na północny wschód od centrum gospodarstwa rolnego (dawnego folwarku). Położone jest ono w pobliżu bezimiennego cieku wpadającego od północy do Rowu Gutowskiego. Zostało odkryte przez mgr. Edwarda Krause oraz dr. Ryszarda Mazurowskiego w listopadzie 2007

roku, w trakcie badań rozpoznawczych prowadzonych w związku z planowaną budową obwodnicy Wrześni. W okolicach czwartego kilometra projektowanej drogi znaleziono 8 fragmentów ceramiki datowanych na fazy D–E wczesnego średniowiecza oraz 4 ułamki naczyń późnośredniowiecznych. Wspomniane okazy powiązano odpowiednio z osadą oraz punktem osadniczym (Krause, Mazurowski 2007).

Ryc. 2. Lokalizacja osady Drumliska na mapie archiwalnej z zaznaczonymi granicami powiatów gnieźnieńskiego oraz pyzdrskiego w okresie XV–XVIII wieku według S. Mazurkiewicz 2006.

Fig. 2. Location of the Drumliska settlement on the archive map with marked boundaries of the Gniezno and Pyzdry counties in the 15th–18th centuries according to S. Mazurkiewicz 2006.

WYNIKI

Podczas badań wykopaliskowych prowadzonych na stanowisku nr 13 w Sokołowie odsłonięto obszar o powierzchni 31,75 ara (ryc. 3, 4). Na tym terenie odkryto 20 obiektów archeologicznych (ryc. 3), wśród których wyróżniono: piec (ob. 1 – ryc. 5), 3 jamy o charakterze gospodarczym (ob. 8 – ryc. 3, 9 – ryc. 6, 14 – ryc. 3), budynek zagłębiony (ob. 11–13 – ryc. 3), 12 dołów posłupowych (ob. 2–7, 10, 15–17, 19–20 – ryc. 3) oraz 1 jamę o bliżej nieokreślonej funkcji (ob. 18 – ryc. 3). Z wypełnisk obiektów pozyskano ogólnie 1.594 fragmenty ceramiki, 1.082 ułamki kości zwierzęcych, 39 bryłek polepy, 5 fragmentów noży żelaznych (należących do 3 okazów), ułamek żarna rotacyjnego oraz osełkę kamienną. Prawie cały wspomniany zbiór ceramiki można datować na okres późnego średniowiecza (ryc. 7). W 2 przypadkach znaczne rozdrobnienie egzemplarzy pozwoliło jedynie na ustalenie ich szerokiej chronologii od późnego średniowiecza do nowożytności.

Warto wspomnieć, że większość opisywanego ruchomego materiału zabytkowego znaleziono wewnątrz obiektu 1, który został uznany za pozostałości pieca (ryc. 5). W jego wypełnisku wystąpiły

1.553 fragmenty ceramiki, co stanowi 97% całego zbioru ułamków naczyń pozyskanych podczas badań. W tym obiekcie zarejestrowano również 2 fragmenty noży żelaznych (ryc. 8: 3–5), ułamek żarna wykonanego z narzutowego granitu (ryc. 8: 1), osełkę z łupka kwarcowego (ryc. 8: 2) oraz większą część zbioru kości zwierzęcych.

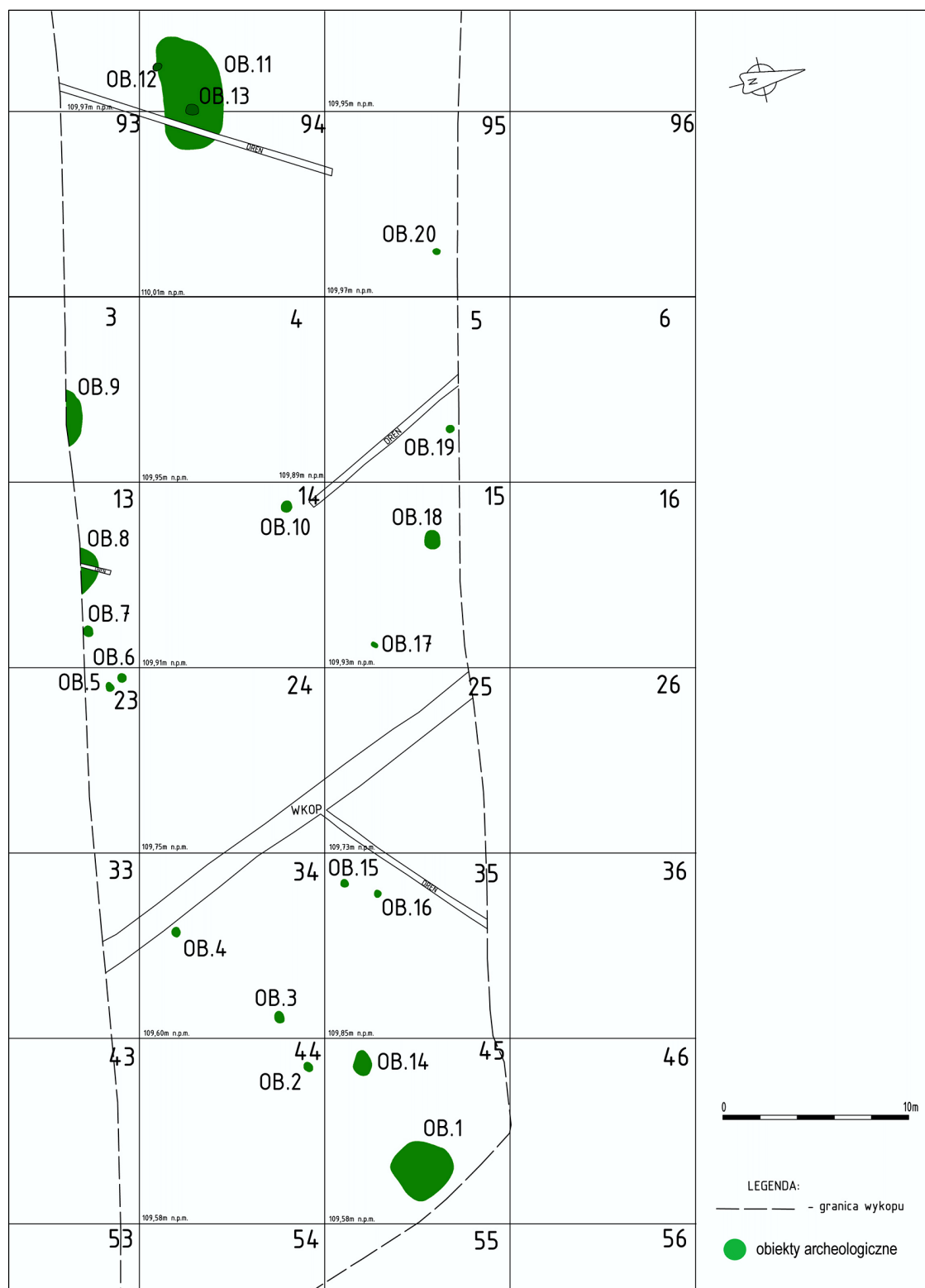
Opisywane relikty osadnicze występowały wyłącznie we wschodniej części wykopu. Tworzyły pas o długości około 60 m oraz szerokości 20 m. Zanotowane układy negatywów po słupach prawdopodobnie wyznaczały zarysy przynajmniej 2 budynków naziemnych. Biorąc pod uwagę obecność w ich pobliżu jam o charakterze gospodarczym oraz pieca można z pewną dozą ostrożności przyjąć, że omawiane obiekty stanowiły elementy większych struktur np. zagród. Strefę występowania obiektów na przebadanym obszarze stanowiska Sokołowo 13 ograniczały od zachodu pozostałości budynku zagłębionego.

Znaczne rozdrobnienie pozyskanego zbioru ceramiki utrudnia precyzyjne określenie rodzajów naczyń. Wydaje się jednak, że większą jego część stanowiły ułamki garnków o baniastych brzuścach (ryc. 7: 1, 2, 4, 7) i wychylonych na zewnątrz wylewach o krawędziach pogrubionych, kolbowatych lub zaopatrzonych w okapy. Czasami wylewy były ustawione cylindrycznie a ich krawędzie profilowane (ryc. 7: 5). W kilku przypadkach wyodrębniono większe ułamki dzbanów (ryc. 7: 3, 6).

Powierzchnie omawianych okazów były często zdobione, przeważnie pasmem gęsto ułożonych, płtych żłobków poziomych (ryc. 7: 2, 4, 6) czasami występujących w kombinacji z żeberkami plastycznymi (ryc. 7: 3, 5) lub stempelkami (ryc. 7: 7).

Opisywaną ceramikę wypalano przy większym lub mniejszym dostępie tlenu. Różne odcienie barwy brunatnej jej powierzchni oraz niską twardość można wiązać z wypałem w atmosferze utleniającej o niskiej temperaturze. Takie pojemniki uznaje się za wytwór garncarstwa wiejskiego, jeszcze o tradycjach wczesnośredniowiecznych (Buko 1990, s. 152). Podobne egzemplarze występowały w ciągu całego późnego średniowiecza (Niegoda 1999, s. 160, ryc. 1).

Na stanowisku 13 w Sokołowie zanotowano też obecność fragmentów pojemników koloru szarego, czarnego lub stalowoszarego. Wspomniane spektrum barw jest charakterystyczne dla ceramiki o dużej twardości, wypalanej przy znacznie ograni-

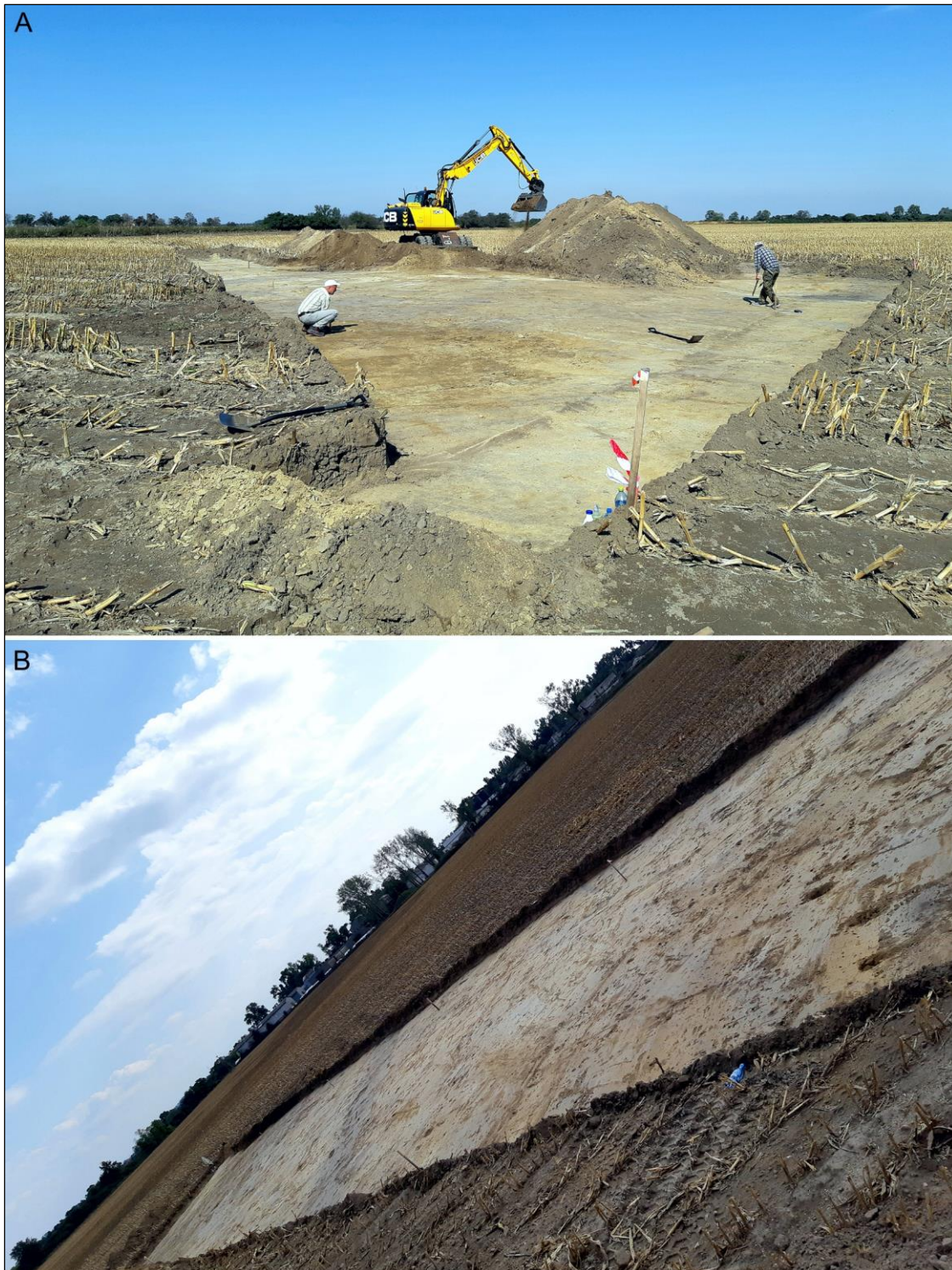

Ryc. 3. Sokółowo, gm. Września, stan. 13. Rozplanowanie obiektów archeologicznych (rys. L. Nowaczyk).

Fig. 3. Sokółowo, Września Commune, site 13. Dispersion of archaeological features (drawn by L. Nowaczyk).

czonym dopływem tlenu, której technologia wykonania pozwala na uściślenie chronologii. Również czas użytkowania naczyń o kolorze ceglastym, wy-

palonych w atmosferze utleniającej, ale przy wyższej temperaturze, można o wiele lepiej sprecyzować.

Ryc. 4. Sokółowo, gm. Września, stan. 13. A – widok na wykop od południa. B – widok na wykop od północy (fot. K. Nowaczyk).

Fig. 4. Sokółowo, Września Commune, site 13. A – view of the trench from the south. B – view of the trench from the north (photo by K. Nowaczyk).

Ceramika stalowoszara tzw. siwaki oraz ceglata najczęściej występowały w młodszym odcinku późnego średniowiecza. W tradycji garncarstwa wiel-

kopolskiego można ją datować na XV stulecie (Machajewski, Brzostowicz 2011, s. 214). We Wrocławiu, szczególnie naczynia barwy ceglastej, notowa-

Ryc. 5. Sokołowo, gm. Września, stan. 13. Obiekt 1. A – plan - widok od zachodu. B – profil północny (fot. K. Nowaczyk).

Fig. 5. Sokołowo, Września Commune, site 13. Feature 1. A – plan - view from the west. B – north profile (photo by K. Nowaczyk).

ne są w nawarstwieniach datowanych bezwzględnie na 2. połowę XV wieku (Niegoda 1999, s. 160, ryc. 1).

Spośród 20 obiektów wyróżnionych na omawianym stanowisku szczątki zwierzęce znaleziono jedynie w trzech. W omawianym zbiorze osteolo-

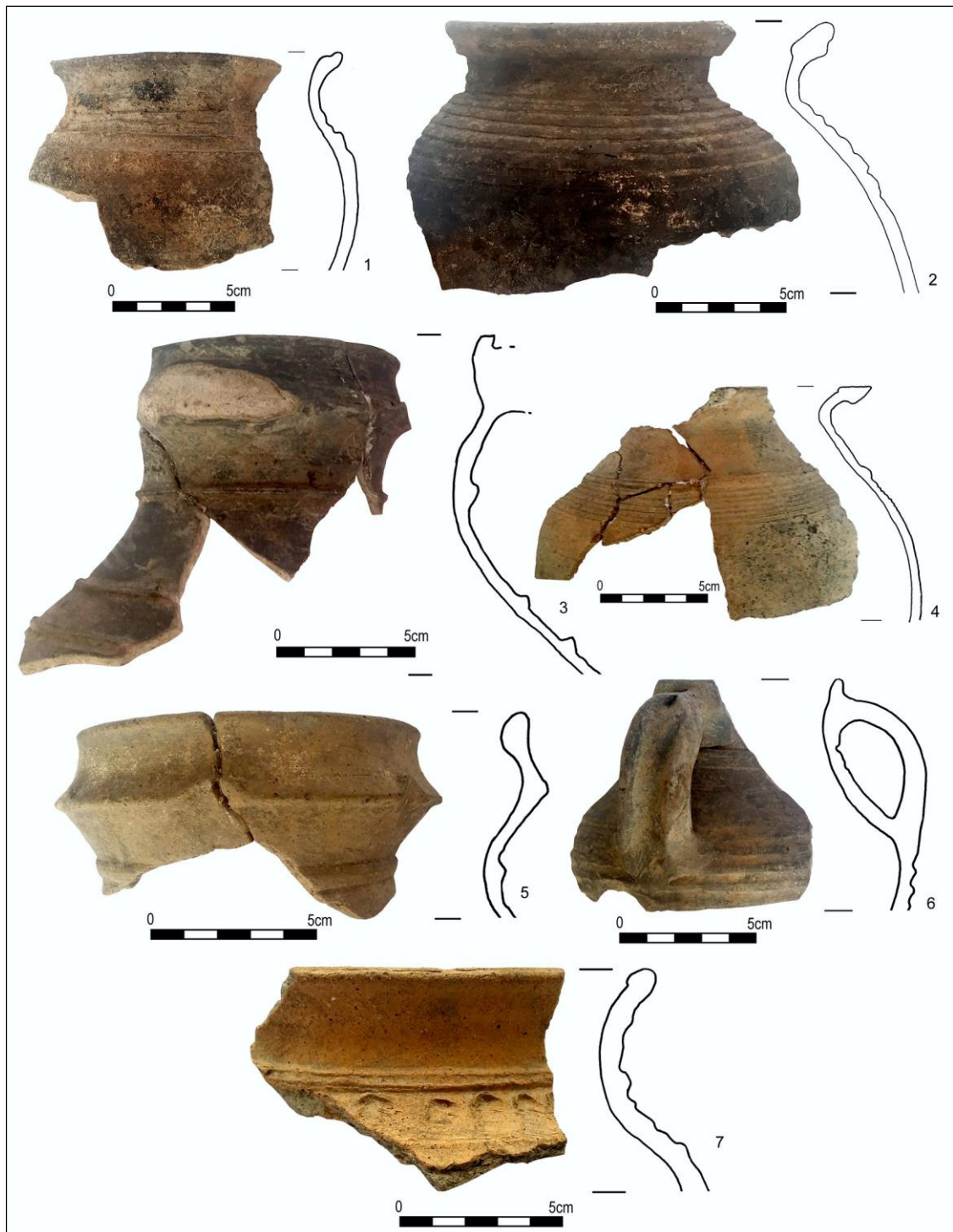

Ryc. 6. Sokołowo, gm. Września, stan. 13. Obiekt 9. A – plan - widok od północy. B – profil południowy (fot. K. Nowaczyk).

Fig. 6. Sokołowo, Września Commune, site 13. Feature 9. A – plan - view from the north. B – south profile (photo by K. Nowaczyk).

gicznym dominowały kości niskorosłego i krótkorogiego bydła brachycerycznego (94,5%). Sporycznie rejestrowano szczątki świni (3,8%), małych przeżuwaczy (1,6%) oraz konia (0,1%).

Pod względem anatomicznym niemal wszystkie zinterpretowane okazy reprezentowały części głów (czaszki, żuchwy, fragmenty kości gnykowej oraz licznych zębów) należących głównie do bydła ale

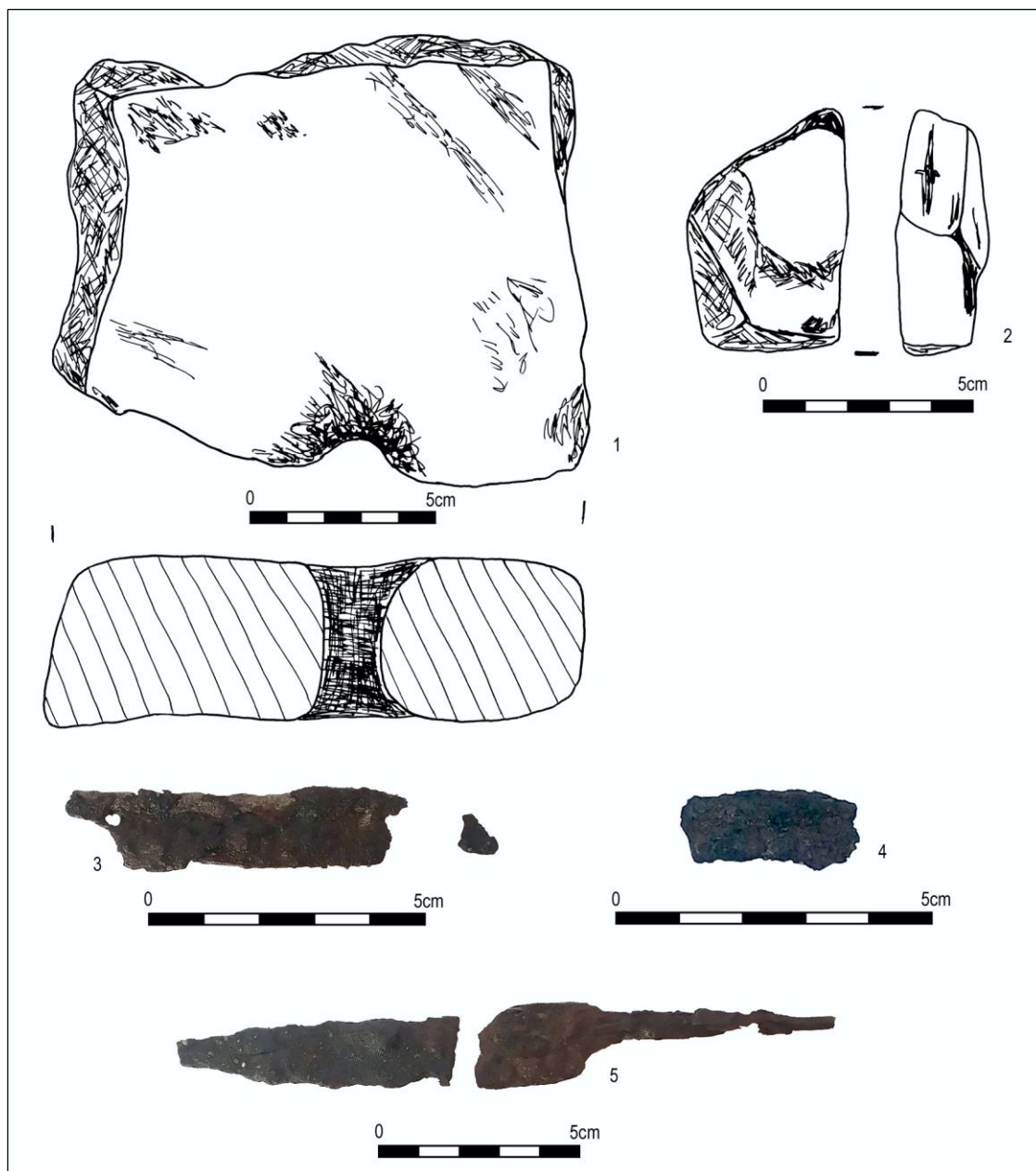
Ryc. 7. Sokołowo, gm. Września, stan. 13. Obiekt 1. Wybór ceramiki z okresu późnego średniowiecza (rys. L. Nowaczyk).

Fig. 7. Sokołowo, Września Commune, site 13. Feature 1. Selection of pottery from the late Middle Ages (drawn by L. Nowaczyk).

także do małych przeżuwaczy oraz świni. Ponadto wydzielono również pojedyncze ułamki kości ramiennej i śródręcza bydła, kręgów szyjnych i piersiowych, żeber, łopatk, kości śródręcza i udowej

świni oraz kręg szyjny i żebro małego przeżuwacza. Kość konia pochodziła z odcinka metapodialnego.

Ustalenie przybliżonego wieku śmierci zwierząt było możliwe w stosunkowo wielu przypadkach

Ryc. 8. Sokołowo, gm. Września, stan. 13. Wybór zabytków wydzielonych. Obiekt 1: 1, 2 – kamień; 3, 5 – żelazo.
Obiekt 15: 4 – żelazo (rys. L. Nowaczyk).

Fig. 8. Sokołowo, Września Commune, site 13. Selection of artifacts. Feature 1: 1, 2 – stone; 3, 5 – iron.
Feature 15: 4 – iron (drawn by L. Nowaczyk).

dzięki zachowanym licznie zębom. Najwięcej wniosków na ten temat uzyskano w odniesieniu do bydła. Najliczniejszą grupę stanowiły tu pozostałości zwierząt liczących 5-7 oraz 7-10 lat. Ubój świń następował w wieku 3,5-6,5 miesięcy oraz 6-8 lat, natomiast owcy/kozy – 5-7 lat.

W dwóch przypadkach ustalono płeć zwierząt. Owalny przekrój nasady dolnego kła świni wskazywał na przynależność do samicy, natomiast ostra

kraweźż mózdzienia kozy świadczyła, że pochodził od samca.

Na analizowanych kościach zaobserwowano ślady antropogeniczne w postaci nacięć powstałych podczas filetowania, a także rąbania. Stosowanie tego ostatniego zabiegu obserwowano zwłaszcza na zuchwach, w ten sposób dzielono je na mniejsze porcje. Na dwóch okazach widoczne były ślady kontaktu z ogniem, charakterystyczne dla czynności

opiekania. Wydaje się, że pozostałe szczątki kostne również były pieczone, co może poświadczać ich obserwowana kruchość. Szkliwo zębów nie jest jednak spękane, można zatem przypuszczać, że pieczenie było krótkotrwałe. Taką tezę może poświadczać również fakt, że prawie wszystkie szczątki zwierzęce znalezione na stanowisku nr 13 w Sokołowie, zalegały w jednym tylko obiekcie, który uznano za relikty pieca.

Analizowany zbiór ma niewątpliwie charakter pokonsumpcyjny, zdziwienie jednak budzi jego skład anatomiczny. Głowy zwierzęce mają niewielką wartość kulinarną i często stanowią swego rodzaju odpad poubojowy. Badane szczątki pochodziły od co najmniej kilku osobników bydła, świń oraz kóz lub owiec, można więc przypuszczać, że ich obecność jest wynikiem skonsumowania resztek rzeźnych przez niewielką grupę ludzi. Jednocześnie należy mieć na uwadze zróżnicowany skład gatunkowy i wiek zwierząt, wskazujący raczej na ich ubój interwencyjny, nie zaś planowany. Być może incydent ten należy powiązać z jakimś epizodem militarnym, np. obozowaniem niewielkiego oddziału wojskowego, jednak z całą pewnością można założyć, że wynikał on z braku pełnowartościowego pożywienia mięsnego.

WNIOSKI

Porównanie lokalizacji stanowiska Sokołowo 13 z siecią miejscowości zaznaczonych na pruskiej mapie archiwalnej z końca XVIII wieku (ryc. 2) wykazało zbieżność z obszarem nieistniejącej obecnie wsi Drumliska, *Drumlyska*, *Drumlyszka* (Mazurkiewicz 2006, mapy). Wspomniana osada występowała na polach rozciągających się na północny wschód od Sokołowa, na zachód od Ostrowa Słacheckiego oraz południowy wschód od Gulczewka. Wymieniano ją w źródłach od 1411 roku i wiązano z osobą Poraja Jakusza Drumli z Sobiesiarni (Kozierowski 1914-1939). Drumliska były rejestrowane również w aktach sprzedaży notowanych w księgach grodzkich i ziemskich w latach 1491, 1550, 1554, 1556 oraz 1617. Za każdym razem występowały w nich jednak jako pustki *deserta* (Kozierowski 1914-1939).

Biorąc pod uwagę powyższe spostrzeżenia można przypuszczać, że przynajmniej od przełomu XV i XVI wieku wieś Drumliska nie była zamieszkiwana. Według słownika języka polskiego, pustka to miejsce opuszczone, nieuprawne, budowle pozbawione mieszkańców lub ruiny (Suproniuk 2018, s. 80). Niewykluczone, że omawiana osada została włączona w skład większej wsi, rozwijającej się bardziej intensywnie. Podobna sytuacja zaistniała w przypadku osiedla Porowcze początkowo należącego do kapituły gnieźnieńskiej a następnie jako *villa deserta* włączonego w granice sąsiedniego Czerlejna (Figlus 2016, s. 95).

W literaturze często zwraca się uwagę na możliwość zaniku wsi w związku z koncentracją osadnictwa w trakcie rozwoju gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej (Figlus 2016, s. 96). Obszary tzw. pustek w Wielkopolsce były w tym okresie znaczne. Przyjmuje się, że np. w latach 1550-1600 na terenie powiatu gnieźnieńskiego wynosiły 3.100 km², a w powiecie poznańskim nawet 9.000 km². Osiedla opuszczane przez zbiegłych lub zbiedniałych kmieci łączono z folwarkami, a ich nazwy z czasem zanikały (Suproniuk 2018, s. 84, 87). W omawianym przypadku grunty Drumlisk mogły zostać przyłączone do folwarku w Sokołowie, który powstał w ciągu XVI stulecia. Wydaje się, że opuszczenie omawianej osady można wiązać z nieszczęśliwym zdarzeniem, prawdopodobnie pożarem. Niewykluczone, że w jego wyniku zapanował głód, co zmusiło mieszkańców do konsumpcji zwykle niejadalnych części tuszy zwierzęcej, a następnie osiedlenia się w innym miejscu.

W podsumowaniu można stwierdzić, że osadę odkrytą na stanowisku 13 w Sokołowie należy łączyć z nieistniejącą obecnie wsią o nazwie Drumliska. Takie spostrzeżenie mogą potwierdzać wyniki porównania danych kartograficznych, analizy źródeł pisanych oraz chronologia egzystowania osiedla, którą można prawdopodobnie umieścić łącznie w XV stuleciu. Na taki okres funkcjonowania omawianej osady wskazują wyniki analizy ceramiki, wśród której nie stwierdzono cech charakterystycznych dla okresu późniejszego np. okazów o powierzchniach szklwionych datowanych w Wielkopolsce zwykle od XVI wieku (Machajewski, Brzostowicz 2011, s. 214).

Adresy Autorów:

mgr Krzysztof Nowaczyk
Pracownia Archeologiczna ARKADA
ul. Węgierska 9/19
64-100 Leszno
e-mail: archeonowa@gmail.com
ORCID: 0009-0008-5352-3717

dr Kamilla Waszczuk
APB Thor Sp. z o.o.
al. W. Reymonta 21
62-200 Gniezno
e-mail: k.waszczuk@apbthor.pl
ORCID: 0000-0002-6978-9615

LITERATURA:

- BUKO A.
1990 *Ceramika wczesnopolska*, Wrocław.
- FIGLUS T.
2016 *Problem osad zaginionych na gruncie badań geograficzno-historycznych. Próba konceptualizacji teoretycznej i wybrane zagadnienia metodyczno-empiryczne*, „Folia geographica socio-oeconomica”, t. 25, s. 83-108.
- KOZIEROWSKI S.
1914-1939 *Badania nazw topograficznych na obszarze Wielkopolski*, t. I-VIII, Poznań.
- KRAUSE E., MAZUROWSKI R.
2007 *Wyniki badań rozpoznawczych w związku z planowaną budową obwodnicy Wrześni* (niepublikowana praca w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu).
- MACHAJEWSKI H., BRZOSTOWICZ M.
2011 *Z dziejów Środy Wielkopolskiej. Zmiany w zagospodarowaniu Starego Rynku*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 12, s. 201-230.
- MAZURKIEWICZ S.
2006 *W okresie staropolskim (1256-1793)*, [w:] *Września. Historia miasta*, red. M. Torzewski, Września, s. 39-51.
- NIEGODA J.
1999 *Naczynia ceramiczne*, [w:] *Ze studiów nad życiem codziennym w średniowiecznym mieście. Parcele przy ulicy Wieżennej 10-11 we Wrocławiu*, red. C. Buśko, J. Piekalski, Wratislavia Antiqua, t. I, Wrocław, s. 157-182.
- NOWACZYK K.
2019 *Sprawozdanie i opracowanie wyników badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku 13 w Sokołowie, gm. Września, pow. wrzesiński, woj. wielkopolskie (AZP 54-34/34) w związku z realizacją inwestycji pn.: budowa układu drogowego wraz z niezbędną infrastrukturą obwodnicy miejscowości Września łączącego drogę krajową nr 15 z drogą krajową nr 92 na terenie gminy Września* (niepublikowana praca w archiwum WUOZ w Poznaniu).
- SUPRONIUK J.
2018 *Pustki i osady puste w Wielkopolsce w 2. połowie XVI wieku. Kilka uwag na przykładzie rejestrów poborowych i ksiąg sądowych*, [w:] *Wieś miniona lecz obecna. Ślady dawnych wsi i ich badania*, red. P. Nocuń, A. Przybyła-Dunin, K. Fokt, Chorzów, s. 75-91.

Źródła internetowe:

- MAZURKIEWICZ S.
Gmina Sokołowo i Sokołowo-Osiedle, czyli Sokołowo we Wrześni – <https://www.wrzesnia.powiat.pl/727, historia-miejscowosci-powiatu-wrzesinskiego?tresc=6268> (dostęp: 31.10.2019 r.).

Michał Bonk

ROMANS NAUKI O PRZESZŁOŚCI Z TECHNOLOGIĄ PRZYSZŁOŚCI – CZY ARCHEOLOGIA STAJE SIĘ ELEMENTEM BRANŻY GIER WIDEO?

THE ROMANCE OF THE SCIENCE OF THE PAST WITH THE TECHNOLOGY OF THE FUTURE. IS ARCHAEOLOGY BECOMING PART OF THE VIDEO GAME INDUSTRY?

Abstrakt: Artykuł podkreśla rosnący wpływ gier komputerowych na postrzeganie przeszłości przez społeczeństwo. Przedstawia przy tym możliwości, jakie taka sytuacja przynosi dla archeologii poprzez narodziny nowej dziedziny nauki – archeologii gier cyfrowych.

Abstract: The article highlights the growing influence of computer games on society's perception of the past. In doing so, it presents the possibilities that such a situation brings to archaeology through the birth of a new field of study – digital game archaeology.

Słowa kluczowe: archeologia gier cyfrowych, gry wideo, groźnawstwo, ludologia

Key words: archaeogaming, video games, game studies, ludology

WSTĘP

Gry komputerowe są obecnie jedną z wiodących form rozrywki, a od przełomu XX/XXI wieku stają się coraz istotniejszym elementem kultury popularnej. Dynamiczny rozwój trójwymiarowej grafiki cyfrowej oraz zaangażowanie w proces produkcji profesjonalistów w dziedzinie komponowania utworów muzycznych, pisanie scenariuszy oraz „wszelkiej maści” sztuk plastycznych spowodowało przemianę części gier wideo w utwory audiowizualne, których fabuła, udźwiękowienie i oprawa graficzna swoim poziomem dorównuje, a niejednokrotnie wręcz przewyższa dzieła literackie, muzyczne czy też kinematograficzne. Głównym powodem takiego stanu rzeczy jest fakt, iż użytkownik poprzez swoje akcje ma wpływ na wydarzenia w grze, co daje mu poczucie bycia częścią opowieści. Takiego poziomu interakcji nie doświadczają widz lub czytelnik. Kulturotwórcza rola tego ro-

dzaju oprogramowania jest zatem istotna, szczególnie w odniesieniu do dwóch ostatnich pokoleń (Sołtysiak 2017, s. 228), przez co opinie, iż gry powinny być traktowane jako kolejny odłam sztuki (García-Raso 2011, s. 73), stają się coraz bardziej stosowne. Przykładem obrazującym wpływ elektronicznej rozrywki na inne dziedziny działalności artystycznej niech będzie niedawny sukces serialu *The Last Of Us*, bazującego na grze wydanej w 2013 roku pod tym samym tytułem.

Gry wideo stają się istotnym tematem badawczym dziedziny humanistycznej zwanej ludologią (Klimczuk 2010, s. 51) obejmującej między innymi zjawisko zabawy jako bardzo istotnego czynnika kulturowego (Huizinga 1967; Järvinen 2007; Surdyk 2009, s. 226). Ze względu na swój wymiar społeczny gry stają się również obiektem zainteresowania socjologów (np. Goban-Klas 2007; Szpunar 2004), a z powodu transmedialnej narracji są do-

skonałym źródłem do badań interdyscyplinarnych w zakresie literaturoznawstwa, filmoznawstwa, kulturoznawstwa, czy nawet muzykologii (Kłosiński, Maj 2019, s. 26). Nie może zatem dziwić fakt, iż cyfrowa rozrywka jest fundamentem nowatorskich kierunków studiów takich jak groznawstwo na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, humanistyka drugiej generacji na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, czy też game studies na Uniwersytecie Opolskim. W niniejszym tekście pojęcia „gry komputerowe” i „wideo” będą stosowane jako synonimy, warto jednak zaznaczyć, że w niektórych pracach specjalistycznych stosowane jest rozróżnienie opisujące gry wideo jako „gry komputerowe nie potrzebujące komputera” (Kluska 2008, s. 16). Przykładem są programy tworzone dla konsol, automatów do gier lub urządzeń przenośnych typu smartfon.

ARCHEOGAMING, A MOŻE ARCHEOLOGIA GIER CYFROWYCH?

Archeologia jest jedną z tych dziedzin nauki, które swój fałszywy wizerunek zawdzięczają kulturze popularnej, w tym również grom cyfrowym. Reprezentantką archeologów w tym świecie jest żeńska kopia filmowego Indiany Jones’a – Lara Croft, typowa awanturniczka odkrywająca na wpół mityczne tajemnice przeszłości w serii *Tomb Raider*. Postrzeganie archeologów jako poszukiwaczy skarbów przeniknęło również do innych tytułów, w tym do popularnej gry MMORPG (ang. massively multiplayer online role-playing game) *World of Warcraft*. Opór akademickiej archeologii na całym świecie wobec takiej kreacji jednak praktycznie nie istnieje. Widać to doskonale w kolejnych grach, w których każda nowa postać archeologa (zarówno profesjonalisty jak i pasjonata) jest archetypem XIX-wiecznego poszukiwacza skarbów, a nie znużającym opracowującego źródła (przeważnie nie mających wiele wspólnego ze stereotypem „skarbu”) naukowca.

Pomimo tego, świat elektronicznej rozrywki staje się tematem poruszonym przez badaczy. Nowy odłam archeologii zajmujący się omawianym zagadnieniem wprowadził brytyjski archeolog Andrew Reinhard pod pojęciem *archaeogaming* (2015, s. 86; 2018, s. 2). Neologizm ten łączy w sobie angielskie słowa *archaeology* oraz *gaming*,

który to drugi wyraz oznacza dosłownie czynność grania *stricte* w gry wideo. Jest on zatem znacznie węższy w sensie znaczeniowym niż chociażby *play*. Nie mając polskiego odpowiednika *gaming* pod swoim oryginalnym znaczeniem pojawił się zatem jako kolejny anglicyzm w języku zarówno branżowym, jak i potocznym. Gdyby jednak chcieć przetłumaczyć nową dziedzinę na język polski, mogłaby ona brzmieć jako archeologia gier cyfrowych.

Reinhard na podstawie własnych wrażeń płynących z zabawy w przytoczone *World of Warcraft* odnalazł wspólny łącznik między metodologią archeologiczną a sposobem przedstawiania i kreowania wirtualnych światów. Archeogaming Reinhard’a jest pojęciem wieloznacznym i rozbudowanym, którego wspólnym mianownikiem jest relacja akademickiej archeologii z branżą gier komputerowych. Dwie najważniejsze kategorie archeologii gier cyfrowych to archeologia gier wideo (ang. *archaeology of video-games*) i archeologia w grach wideo (ang. *archaeology in video-games*) (Reinhard 2018, s. 3).

Pierwsza z nich rozważa rolę nie tylko samych gier jako oprogramowania, ale również nośników fizycznych, na których są zapisane (kartridże, kasety, dyskietki, płyty CD, DVD, a w momencie powstania tekstu głównie Blu-ray) oraz sprzętu służącego do jego odtwarzania jako źródeł archeologicznych pozwalających przyszłym pokoleniom zrozumieć obecną rzeczywistość. Pionierskimi wykopalskami, których wynikiem było pozyskanie ogromnej liczby znalezisk w postaci elementów komputerów, konsol oraz kartridży z grami firmy Atari były badania przeprowadzone w 2014 roku w amerykańskim mieście Alamogordo w stanie Nowy Meksyk (Reinhard 2015, s. 88). Stanowisko to określone jako „masowy grób gier Atari” było związane z zapaścią rynku gier wideo w 1983 roku, które spowodowało bankructwo wielu przedsiębiorstw związanych z branżą (Kluska 2008, s. 31). Przyczynami załamania się tej gałęzi gospodarki były niskiej jakości tytuły, takie jak *E.T. the Extra Terrestrial* oraz rosnąca popularność komputerów osobistych, które dzięki swojej wielozadaniowości wypierały z rynku konsole, służące wyłącznie do odtwarzania gier. Gry (w sensie nośników) i konsole, które nie przedstawiały wówczas żadnej wartości materialnej zostały porzucone przez firmę Atari. Niektóre sprzęty takie jak kontrolery do konsol posiadały intencjonalne ślady niszczenia w po-

staci przeciętych kabli (Reinhard 2015, s. 90). Kartidże z kolei były nietknięte i zapakowane w oryginalne pudełka (Reinhard 2015, s. 91).

Druga kategoria (archeologia w grach wideo – ang. *archaeology in video-games*) skupia się na wykorzystaniu badawczego dorobku archeologii w procesie tworzenia gier komputerowych. Dotyczy ona zarówno bardzo szerokiego zakresu projektowania fizyki świata przedstawionego w grze (tutaj szczególną rolę mogą mieć badania archeologii eksperymentalnej zajmującej się procesem „przemiany” pozostałości nieruchomych np. osad lub cmentarzy w stan określany jako stanowisko archeologiczne), jak i drobnych szczegółów dotyczących na przykład wiernego przedstawienia elementów uzbrojenia lub ubioru noszonego przez postaci w tytułach umiejscawianych bądź opierających się na określonym wycinku historii. Jest to również kategoria, która ma na celu popularyzację archeologii poprzez media elektroniczne. Warto w tym miejscu wspomnieć o polskiej grze *Excavate!*, której celem jest popularyzacja wiedzy o warsztacie badawczym archeologa. Rozgrywka polega na przeprowadzeniu wirtualnych wykopalisk na obszarze dawnego cmentarza ewangelickiego. Pomysłodawcami gry byli archeolodzy związani z Uniwersyteciem Gdańskim, którzy cały projekt oparli na swoich doświadczeniach związanych z badaniami cmentarza ewangelickiego w Nowym Monasterzysku, pow. elbląski (Czerniak, Kulczykowski 2014).

RELACJA GIER WIDEO Z NAUKAMI O PRZESZŁOŚCI

Coraz częściej studia zajmujące się produkcją gier lokalizują swoje tytuły w epokach historycznych, zdarzają się również próby umiejscawiania akcji w pradziejach (*Far Cry Primal* – w epoce kamienia). Nawet dzieła, których świat przedstawiony jedynie nawiązuje do czasów minionych, chętnie korzystają z dorobku historii, historii sztuki oraz archeologii. Popularnym przykładem jest oparta na twórczości literackiej Andrzeja Sapkowskiego trylogia *Wiedźmin*, której uniwersum ma swoje fundamenty w wierzeniach i kulturze materialnej Słowian. Analizy naukowej pod kątem archeologicznym doczekała się inna gra w konwencji fantasy, mianowicie piąta część serii *The Elder Scrolls* o podtytule *Skyrim* (Johnson 2013), gdzie gracz ma możliwość eksploracji świata opartego na

przedchrześcijańskiej kulturze nordyckiej. Rozwój grafiki trójwymiarowej (Kluska 2008, s. 23), która od szóstej generacji gier komputerowych (lata 1998-2015) kieruje się w stronę fotorealizmu pobudził chęć wiernego odtwarzania czasów przeszłych pod kątem wizualnym. Ewolucję takiego podejścia widać w przypadku serii gier strategicznych *Total War*. Każda kolejna odsłona ilustrująca różnorodne epoki historyczne (między innymi okres Sengoku w Japonii, starożytności i średniowiecza w Europie czy epoki trzech królestw w Chinach), coraz staranniej odwzorowuje modele jednostek bojowych i relacje kulturowo-społeczne bazując na źródłach pisanych, ikonograficznych i archeologicznych. Podobnie rzecz ma się z przedstawieniami cyfrowej architektury miast, zamków i wiosek. Dla przykładu gracz wcielający się w postać florenckiego szlachcica w drugiej części serii *Assassin's Creed* ma okazję „zwiedzać” odtworzone przez zespół archeologów, historyków i historyków sztuki miasta włoskie z epoki renesansu, w których tkankę urbanistyczną wpisane są zabytki architektury, rzeźby i malarstwa (Szymański 2018, s. 99-102) „*in situ*”. Oczywiście w wielu przypadkach wizje grafików przeobrażają wizerunek przeszłości pomijając lub nadmiernie podkreślając pewne elementy (np. bajkowa wariacja architektury islamu w grach *Prince of Persia*), niemniej pozwalają one zwizualizować i przybliżyć masowemu odbiorcy określoną epokę. Ostatnimi czasy twórcy nie skupiają się jednak wyłącznie na aspekcie graficznym, wprowadzając do swoich tytułów zjawiska społeczno-kulturowe charakterystyczne dla określonych epok np. tło muzyczne wykonywane na historycznych instrumentach lub postaci spotykane przez gracza komentujące wydarzenia polityczne znane z podręczników. Kamieniem milowym w wiernym przedstawieniu relacji społecznych i tła epoki jest gra *Kingdom Come: Deliverance*, której akcja rozgrywa się w XV-wiecznym Królestwie Czech. Gracz kierujący postacią Henryka – głównego bohatera – musi dostosować się do ograniczeń feudalnego społeczeństwa lub świadomie je przekraczać licząc na „łut szczęścia” i sprytnie omińnięcie ewentualnych negatywnych konsekwencji, np. polując na zarezerwowane wyłącznie dla klas rządzących zwierzęta. Każde czynności, zarówno te moralne, jak i nikczemne zostają zapamiętane przez mieszkańców określonej osady i mają wpływ na postrzeganie postaci gracza. Również wprowadzona przez twórców mechanika walki bronią białą

jest na tyle realistyczna, że pojedynek z więcej niż jednym przeciwnikiem stanowi ogromne wyzwanie.

Należy jednak zaznaczyć, że gry jako medium mające w pierwszej kolejności zapewniać rozrywkę nie mogą być (tak samo zresztą jak inne elementy kultury popularnej) uznawane za substytut podręcznika akademickiego. Potrafią one jednak coraz celniej wskazać mechanizmy historyczne i historyograficzne. Zdaniem Michała Sołtysiaka można je podzielić na trzy sfery (2017, s. 230).

Pierwsza z nich obejmuje kontekst przedmiotów, idei i postaci na tle historycznym. Pozwala ona na „sprawdzenie w praktyce” działania określonych udogodnień technicznych i systemów politycznych w świecie wirtualnym. Sfera ta dotyczy w głównej mierze gier strategicznych, takich jak chociażby wspomniana już seria *Total War*, *Civilization* lub *Anno*.

Druga uświadamia gracza, iż istotnym czynnikiem tworzącym historię były subiektywne działania wpływowych postaci historycznych. Użytkownik niejednokrotnie sam kierując się emocjami spowodowanymi niekorzystnym przebiegiem rozgrywki może podjąć gwałtowną i nieracjonalną decyzję w świecie gry, przez co ponosi jej negatywną konsekwencję. Świadomość ta pozwala na wyobrażenie procesów historycznych jako złożonych zjawisk uzależnionych od stosunków behawioralnych, czyniąc je bardziej atrakcyjnymi niż „suche fakty” zapisane w książkach.

Trzecia sfera opisuje i wyjaśnia wydarzenia historyczne w sposób dostępny cyfrowemu medium – dla przykładu użytkownik przemierzający świat gry *Red Dead Redemption 2* oparty na realiach Dzikiego Zachodu 1899 roku widzi namacalne skutki postępującej drugiej rewolucji przemysłowej w postaci między innymi smogu i związanego z nim zanieczyszczenia środowiska. Gracz dostrzega również psychiczne i fizyczne upodlenie rdzennej ludności amerykańskiej, która zmuszona jest ustąpić miejsca osadnikom z Europy lub dostosować się do warunków przez nich podyktowanych. Sytuacje te, chociaż nie przekazują szczegółowej faktografii (ukazane są bez żadnego komentarza popularnonaukowego, jedynie jako tło narracyjne świata przedstawionego), niewątpliwie poprzez swoją obrazowość mogą pobudzać ciekawość, chęć do poznania szczegółów, a przede wszystkim empatię i możliwość immersji w realia określonej epoki.

Warto przy tym zaznaczyć, iż rosnący wpływ cyfrowej rozrywki na kształtowanie wiedzy o przeszłości niejednokrotnie prowadzi do zjawisk niepożądanych takich jak upraszczanie, czy wręcz naginanie faktów historycznych i przedstawianie ich jako paradygmatów. Mogą one co prawda przybierać formy mało znaczące i nieszkodliwe z punktu widzenia faktografii, jak choćby rzekome wykorzystanie psów bojowych w legionach rzymskich, które to dostępne są jako jednostka Rzymian w grze *Rome: Total War*, przy braku jakiegokolwiek wzmianki o tego typu strategii w źródłach antycznych (Różycki 2012, s. 78). Istnieją jednak tytuły, w których występują zakłamania mające duży wpływ na współczesną opinię publiczną, a nawet stosunki międzynarodowe. Przykładem jest osadzona w realiach II wojny światowej gra strategiczna *Codename: Panzers – Phase One*, w której rozgrywka rozpoczyna się napadem Polaków na niemiecką radiostację w Gliwicach, co sugeruje, iż bezpośrednim powodem rozpoczęcia wojny były działania polskich jednostek bojowych. Zważywszy na masowy odbiór produkowanych gier oraz ich rosnącego wpływu na kulturę, można zaryzykować stwierdzenie, iż tego typu produkcje trafiają swą treścią do serc młodych ludzi, którzy niekoniecznie mogą czuć potrzebę konfrontacji wizji fabularnej w grze z obiektywnymi publikacjami naukowymi. Słuszne pozostaje zatem stwierdzenie Dawida Gralika: „Dlatego też ważne jest, aby zostały podjęte odpowiednie działania mające na celu minimalizację negatywnych skutków wpływu gier wideo na wiedzę historyczną, szczególnie wśród młodego pokolenia” (2018, s. 191). Problem ten jednak dotyczy wszystkich innych dziedzin kultury takich jak literatura czy film.

Na pytanie zawarte w tytule bardzo trudno jest udzielić pewnej, jednoznacznej odpowiedzi. Rynek gier wideo, podobnie jak innych produktów kultury masowej zależy od preferencji konsumentów. W momencie pisania niniejszych przemyśleń można zauważyć spore zainteresowanie szeroko rozumianą rozrywką bazującej na wiedzy historycznej, o czym świadczą globalne sukcesy takich seriali jak *Gra o tron* (w konwencji fantasy, ale w znacznej mierze opartej na historii średniowiecznej Anglii), *Wikingowie* czy *Czarnobyl*. Również część zespołów muzycznych o światowym zasięgu jak choćby szwedzki *Sabaton* nawiązują w swej twórczości do wydarzeń historycznych. Sukcesem komercyjnym okazały się także wyżej

wspomniane gry *Kingdom Come: Deliverance*, *Wiedźmin 3: Dziki Gon*, czy też *Red Dead Redemption 2*. W przypadku utrzymania się takiej tendencji można dostrzec szansę na potrzebę coraz bardziej profesjonalnego zaangażowania się archeologów w proces produkcji gier komputerowych, w celu oczywistych korzyści ekonomicznych. Przy okazji mogłoby ono znacząco wpłynąć na popularyzację archeologii wśród społeczeństwa. Cyfrowe gry stały się częścią naszej kultury. Treści w nich zawarte mają obecnie moc kształtowania światopoglądów. Technologia przyszłości decyduje o postrzeganiu przeszłości. Jako archeolodzy, powinniśmy potraktować to jako szansę.

Adres Autora:

mgr Michał Bonk
APB Thor Sp. z o.o.
al. W. Reymonta 21
62-200 Gniezno
e-mail: m.bonk@apbthor.pl
ORCID: 0009-0007-3869-7025

LITERATURA:

CZERNIAK L., KULCZYKOWSKI W.

- 2014 *Archeolodzy między przeszłością a przyszłością. Prace konserwatorskie i edukacyjne na ewangelickim cmentarzu w Nowym Monasterzysku, gm. Młynary, pow. Elbląg*, „Gdańskie Studia Archeologiczne”, nr 4, s. 181-204.

GARCÍA-RASO D.

- 2011 *Watching video games. Playing with archaeology and prehistory. Retrospectives and perspectives into the image that video games spread about a scientific discipline and the humankind past*, „AP Journal”, Vol. 1, s. 73-92.

GOBAN-KLAS T.

- 2007 *Nadchodzące społeczeństwo medialne*, „Chowanna”, t. 2 (29), s. 37-51.

GRALIK D.

- 2018 *Wpływ gier wideo na wiedzę historyczną i popularyzację historii*, [w:] *Popularyzacja nauk historycznych – teoria i praktyka. Zbiór studiów*, red. D. Tomaszewska-Rusinowska, M. Mielewska, T. Sińczak, Toruń, s. 181-192.

HUIZINGA J.

- 1967 *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*, Warszawa.

JÄRVINEN A.

- 2007 *Games without Frontiers: Theories and Methods for Game Studies and Design* (rozprawa doktorska napisana na Uniwersytecie Helsińskim), Helsinki.

JOHNSON E.

- 2013 *Experienced Archaeologies: A mini-ethnography exploring the way in which people engage with the past in single player role-playing videogames* (praca magisterska w Archiwum Wydziału Archeologii Uniwersytetu w Yorku), York.

KLIMCZUK A.

- 2010 *Zastosowanie koncepcji kapitału społecznego w badaniach ludologicznych. Przykład branży gier komputerowych*, „Homo ludens”, nr 1(2), s. 51-60.

KLUSKA B.

- 2008 *Dawno temu w grach*, Łódź.

KŁOSIŃSKI M., MAJ K. M.

- 2019 *Przyczajony dyskurs, ukryta narracja. W stronę uświadomionego interdyscyplinarnie groźnawstwa*, „Perspektywy ponowoczesności”, t. 8: *Dyskursy gier wideo*, s. 19-34.

REINHARD A.

- 2015 *Excavating Atari: Where the media was the archaeology*, „Journal of contemporary archaeology”, 2.1, s. 86-93.
2018 *Archaeogaming. An introduction to archaeology in and of video games*, New York-Oxford.

RÓŻYCKI Ł.

- 2012 *Video games in the process of historical education at the academic level*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych”, t. 4, s. 75-82.

SOŁTYSIAK M.

- 2017 *Medievalizmy, neomedievalizm i rola archeologii w badaniu gier*, „Homo ludens”, nr 1(10), s. 217-238.

SURDYK A.

- 2009 *Status naukowy ludologii. Przyczynek do dyskusji*, „Homo ludens”, nr 1, s. 223-244.

SZPUNAR M.

- 2004 *Społeczności wirtualne jako nowy typ społeczności – eksplikacja socjologiczna*, [w:] *Jednostka-grupa-cyber-sieć. Psychologiczne, społeczno-kulturowe i edukacyjne aspekty społeczeństwa informacyjnego*, red. M. Radochoński, B. Przywara, Rzeszów, s. 157-184.

SZYMAŃSKI M.

- 2018 *Gry komputerowe, jako zwierciadło historii sztuki. Dawna architektura i malarstwo w wirtualnej rzeczywistości*, [w:] *Gra w historię, historia w grach*, red. T. Bażylewicz, Ł. Hajdrych, Poznań, s. 97-114.

LUDOGRAFIA:

Assassins Creed II, prod. Ubisoft, wyd. Ubisoft, Francja 2007 [PC, Xbox 360, Playstation 3].

Codename: Panzers – Phase One, prod. Stormregion, wyd. cdv Software Entertainment, Węgry 2004 [PC].

- E. T. the Extra Terrestrial*, prod. Atari, wyd. Atari, USA 1982 [Atari 2600].
- Far Cry Primal*, prod. Ubisoft, wyd. Ubisoft, Francja 2016 [PC, Xbox One, Playstation 4].
- Kingdom Come: Deliverance*, prod. Warhorse Studio, wyd. Deep Silver, Czechy 2018 [PC, Xbox One, Playstation 4].
- Red Dead Redemption 2*, prod. Rockstar Games, wyd. Rockstar Games, USA 2018 [PC, Xbox One, Playstation 4].
- Rome: Total War*, prod. The Creative Assembly, wyd. Activision, Wielka Brytania 2004 [PC].
- The Elder Scrolls V: Skyrim*, prod. Bethesda Game Studios, wyd. Bethesda Softworks, USA 2011 [PC, Xbox 360, Playstation 3].
- The Last of Us*, prod. Naughty Dog, wyd. Sony Computer Entertainment, USA 2013 [Playstation 3].
- Wiedźmin 3: Dziki Gon*, prod. CD Projekt Red, wyd. CD Projekt Red, Polska 2015 [PC, Xbox One, Playstation 4].
- World of Warcraft*, prod. Blizzard Entertainment, wyd. Blizzard Entertainment, USA 2004 [PC].

CZĘŚĆ 2 | SPRAWOZDANIA Z BADAŃ TERENOWYCH

Andrzej Smaruj

WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ NA CMENTARZYSKU Z MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO W MOGILNIE, POW. MOGILEŃSKI, STAN. 76

PRELIMINARY RESULTS OF RESEARCH AT THE YOUNGER PRE-ROMAN PERIOD CEMETERY IN MOGILNO, MOGILNO COUNTY, SITE 76

Abstrakt: W artykule zaprezentowano wstępne wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych na cmentarzysku z młodszego okresu przedrzymskiego w Mogilnie, pow. mogileński, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 76. Na powierzchni 6 arów odsłonięto 51 grobów ciała-palnych oraz jamę o nieokreślonej chronologii. Jest to jedno z największych cmentarzysk ludności kultury przeworskiej w tym regionie. Nekropolę użytkowano od fazy A_{1b} po fazę A₃ lub A₃/B₁ młodszego okresu przedrzymskiego. Wyodróżniono 16 grobów jamowych, 27 popielnicowych obsypanych resztkami stosu oraz 8 popielnicowych czystych. Wśród analizowanych elementów obrzędowości pogrzebowej widoczne są elementy typowe dla zwyczajów ludności kultury przeworskiej, jastorfskiej i oksywskiej. Najliczniejszą kategorią są żelazne zapinki o konstrukcji środkowo-i późnolateńskiej, zawiaskowe klamry do pasa, noże, krzesiwa prętowe, przęśliki oraz elementy uzbrojenia.

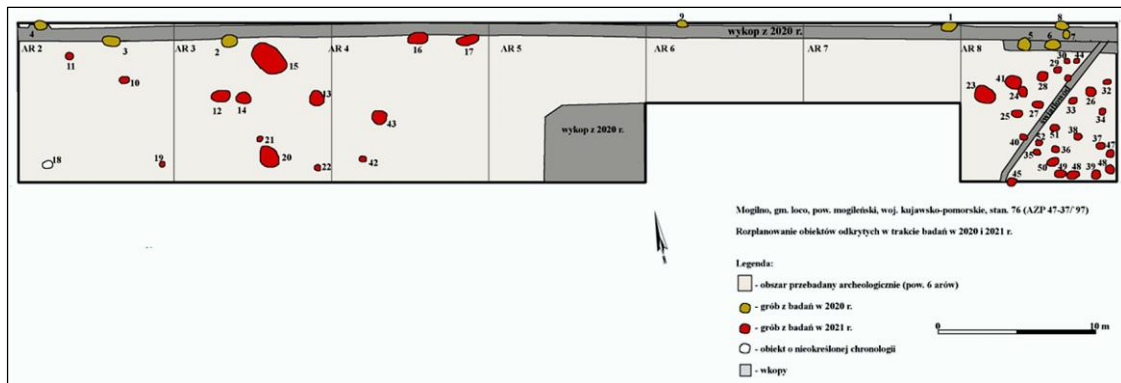
Słowa kluczowe: cmentarzysko, młodszy okres przedrzymski, kultura przeworska, ziemia mogileńska, obrządek pogrzebowy

Abstract: This article presents the preliminary results of archaeological research carried out on a cemetery from the younger pre-Roman period in Mogilno, Mogilno County, kujawsko-Pomorskie voivodeship, site 76. On an area of 6 ares, 51 cremation graves and a pit of undetermined chronology were unearthed. This was one of the largest cemeteries of the Przeworsk culture population in the region. The necropolis was used from the A_{1b} phase to the A₃ or A₃/B₁ phase of the younger pre-Roman period. There were 16 pit graves, 27 urn graves with remains of pyre and 8 urn graves with no traces of pyre, so called "cleand". Among the analysed elements of funerary rituals, elements typical of the customs of the people of the Przeworsk, Jastorf and Oksywska cultures are noticed. The most numerous category of artifacts are iron clasps of Middle and Late Roman construction, hinged belt buckles, knives, iron flints, spin-whorls and elements of weaponry.

Key words: cemetery, the younger pre-Roman period, Przeworsk culture, Mogilno land, burial rite

Stanowisko nr 76 w Mogilnie zostało odkryte w listopadzie 2020 roku, w trakcie badań archeologicznych towarzyszących budowie elektroenerge-

tycznej linii kablowej. Położone jest na północnych rubieżach miasta Mogilna, na piaszczysto-gliniastym cyplu, otoczonym od północy i wschodu obni-

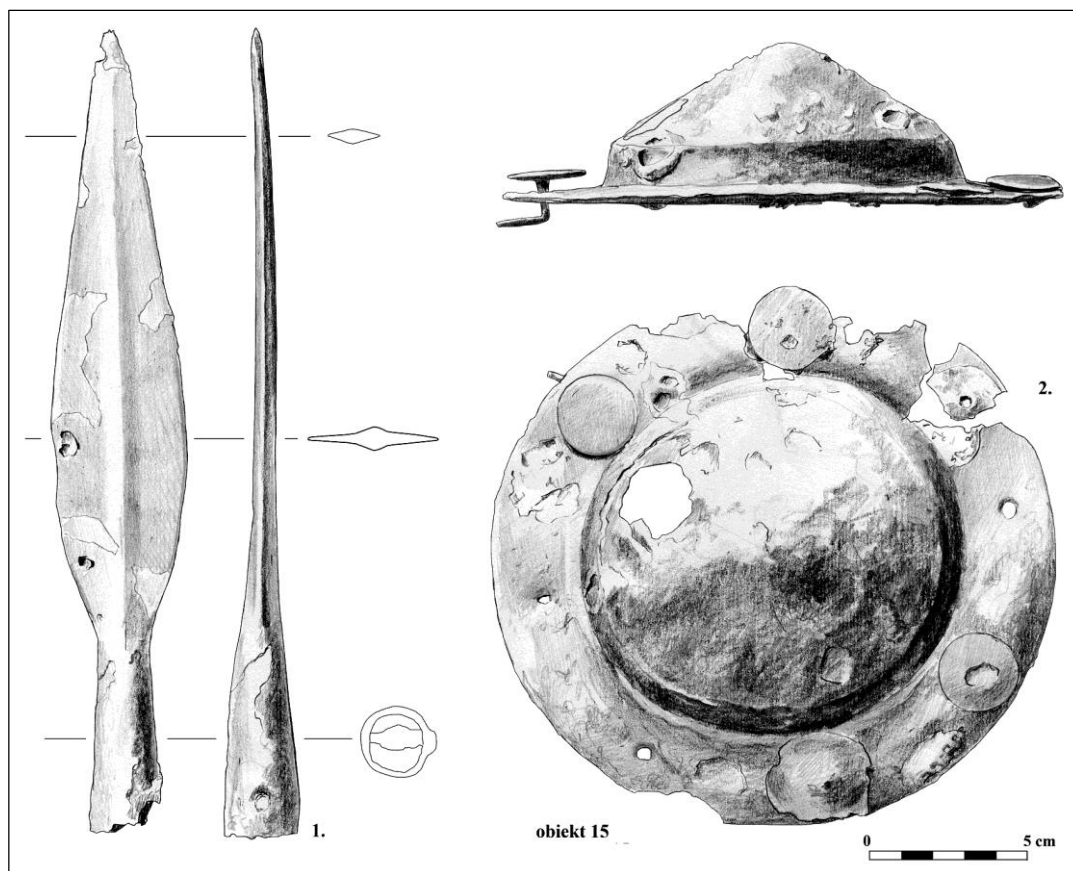
Ryc. 1. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Rozplanowanie obiektów archeologicznych odkrytych w latach 2020 i 2021.

Fig. 1. Mogilno, Mogilno County, site 76. The dispersion of the archeological features discovered in 2020 and 2021 year.

Ryc. 2. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Profile wybranych grobów jamowych.

Fig. 2. Mogilno, Mogilno County, site 76. The cross-sections of selected burials in a pit.

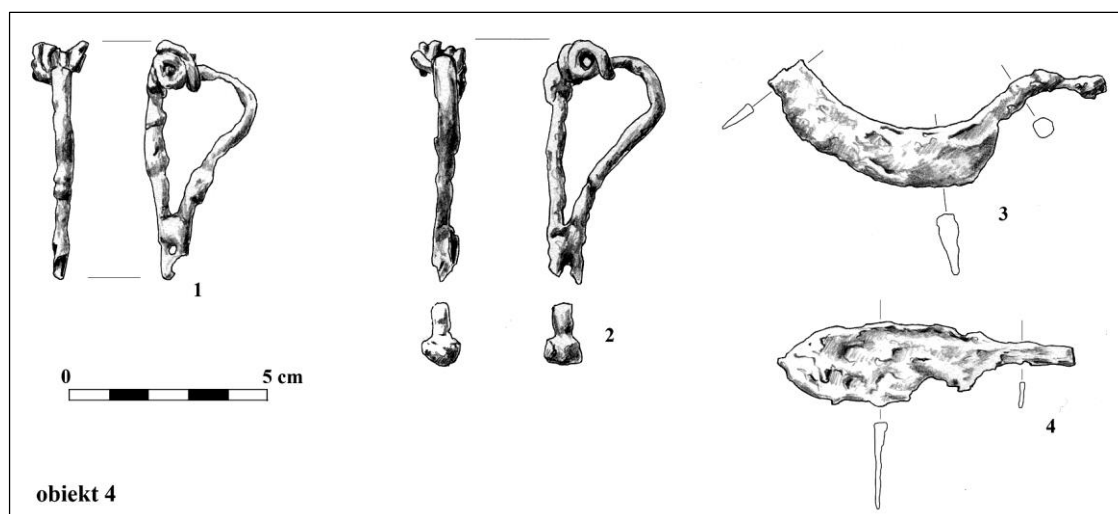
Ryc. 3. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Wybór zabytków z obiektu 15. 1-2: żelazo (rys. E. Pawlak).

Fig. 3. Mogilno, Mogilno County, site 76. The selected artefacts from feature 15. 1-2: iron (drawn by E. Pawlak).

Ryc. 4. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Grot włóczni wbity w spąg jamy grobu (obiekt 15).

Fig. 4. Mogilno, Mogilno country, site 76. Spearhead stuck in the bottom of burial in a pit (feature 15).

Ryc. 5. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Wybór zabytków z obiektu 4. 1-4: żelazo (rys. E. Pawlak).

Fig. 5. Mogilno, Mogilno County, site 76. The selected artefacts from feature 4. 1-4: iron (drawn by E. Pawlak).

żeniem terenu, będącym pozostałością po dawnej odnodze Jeziora Mogileńskiego w kierunku Jeziora Wiecanowskiego.

Badania archeologiczne prowadzono w dwóch sezonach. W 2020 roku w wykopie inwestycyjnym o szerokości około 1 m i długości 70 m, zadokumentowano i wyeksplorowano 9 obiektów archeologicznych, będących grobami z młodszego okresu przedrzymskiego. Dzięki finansowemu wsparciu Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, APB Thor Sp. z o. o. oraz współpracy z Muzeum Okręgowym im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, badania wznowiono w sezonie 2021. Prace ratownicze przeprowadzono na powierzchni 6 arów, zlokalizowanych wzdłuż odkrytki z 2020 roku. Rozpoznano wówczas kolejne 43 obiekty, w tym 42 groby oraz jamę o nieokreślonej chronologii (obiekt 18). Łącznie więc na przestrzeni 600 m² odsłonięto 51 grobów z młodszego okresu przedrzymskiego i 1 obiekt nieokreślony chronologicznie (ryc. 1). Ponieważ w czasie pisania tekstu konserwacja części zabytków nie została jeszcze ukończona, artykuł ma charakter wstępnego sprawozdania z badań¹. Przedstawiona zostanie tutaj pokrótce charakterystyka obrządku pogrzebowego, wybrane zespoły grobowe oraz wstępne hipotezy dotyczące organizacji przestrzeni sepulkralnej i chronologia cmentarzyska.

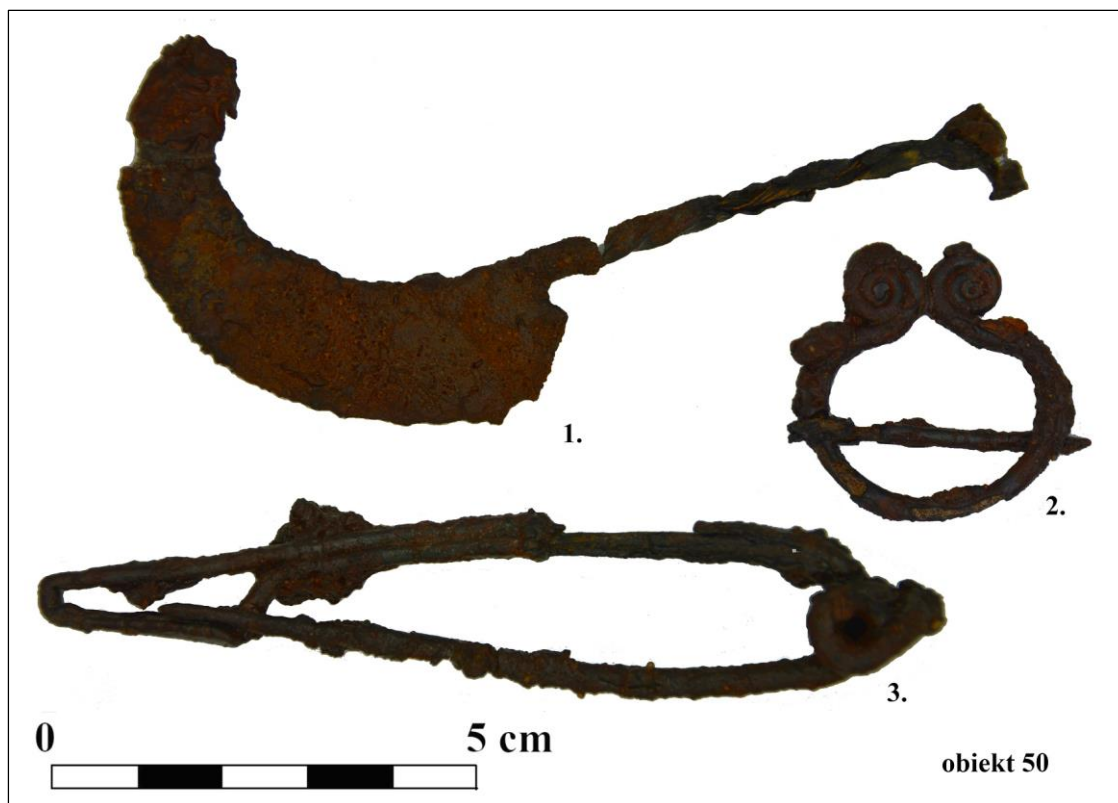
W obrębie wykopu badawczego można wyznaczyć dwie koncentracje obiektów, które są rozdzielone blisko 30 metrowym, niemal pustym pasem. W części zachodniej w obrębie arów 2–5 przebadano 17 grobów, natomiast we wschodniej, niżej położonej partii stanowiska było ich 33. Pomiędzy strefami odkryto jedną jamę grobową – silnie zniszczoną i częściowo znajdującą się pod nawierzchnią współczesnej drogi, obiekt 9. Takie rozplanowanie przestrzeni cmentarnej może być tłumaczone na kilka sposobów, co rozwinę w dalszej części tekstu. W tym miejscu chciałbym natomiast wskazać na pewne odmienności w zakresie niektórych form pochówków, obserwowanych w przestrzeni cmentarnej.

CHARAKTERYSTYKA ODKRYTYCH OBIEKTÓW

Na cmentarzysku odnotowano wyłącznie obrządek ciało palny w trzech zasadniczych odmianach. Pierwszą grupę, reprezentowaną przez 16 obiektów, stanowią groby jamowe bezpopielnicowe, występujące w obu częściach nekropoli. Jamy grobowe miały kształt kolisty lub owalny, a ich wielkości mieściły się w przedziale od 0,54×0,34 do 2,3×1,66 m, zaś ich głębokość to maksymalnie 0,34 m. Wypełnisko stanowiła czarna lub ciemnoszara próchnica, często przemieszana z calowym pias-

¹ Przywoływane niżej analizy specjalistyczne wykonali: mgr Marta Kasprzak (analiza antropologiczna), dr Kamilla Waszczuk (analiza archeozoologiczna), mgr Natalia Bogdańska i mgr

Mariusz Fejfer (analiza gatunkowa próbek drewna i węgla drzewnych). Zamieszczono je w formie aneksów w tym tomie.

Ryc. 6. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Wybór zabytków z obiektu 50. 1-3: żelazo.

Fig. 6. Mogilno, Mogilno County, site 76. The selected artefacts from feature 4. 1-3: iron.

Ryc. 7. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Przewrócona stela grobu ciałałnego (obiekt 45).

Fig. 7. Mogilno, Mogilno County, site 76. The knocked down stele from cremation burial (feature 45).

kiem, a sporadycznie z drobnymi węglami drzewnymi lub spalenizną. W przypadku trzech obiektów (nr 16, 25 i 31) w jamie odnaleziono odwróconą do góry dnem misę, pierwotnie nakrywającą kości i wyposażenie zmarłego. Ciekawy jest również przypadek grobu 5, gdzie skupisko przepalonych szczątków ludzkich nakryto płaskim kamieniem (ryc. 2: 1, 2). Możemy podejrzewać, że kości zdeponowano pierwotnie w pojemniku drewnianym, ewentualnie skórzanym lub tekstylnym worku, na co wskazuje wyraźna granica między ich skupiskiem, a wypełniskiem jamy.

Groby jamowe wyposażano w detale stroju, broń oraz przedmioty codziennego użytku. Przykładem może być obiekt 43, który zawierał przęślik, główkę zapinki typu C oraz 76 fragmentów ceramiki. Pozwala to datować zespół na fazę A_{1b}-A₂. Interesujący był również obiekt 15 na którego inwentarz składało się 228 fragmentów, czasem wtórnie przepalanej ceramiki, a także umbo i grot włóchni (ryc. 3), wbity niemal pionowo w spąg jamy (ryc. 4). Pod jednym z nitów umba zachowały się fragmenty drewna, przypuszczalnie pochodzącego z tarczy. Stan zachowania próbki pozwolił jedynie na określenie jej jako drewna z drzewa liściastego. Ponieważ umbo należy zaklasyfikować do typu B.4. według Bohnsacka (1938, s. 56-59), a grot do typu C/2 według Łuczkiwicz (1998, s. 106-108), zespół można datować na fazę A₂.

Istotny dla chronologii stanowiska jest natomiast grób 4, zawierający drobne przepalone kości ludzkie (płeć i wiek osobnika jest nieokreślona), węgle drzewne i spaleniznę, 197 ułamków ceramiki, a także fragmenty noża sierpikowatego, noża prostego i dwie zapinki typu N (ryc. 5). Fibule te, wyznaczają najmłodszą fazę użytkowania cmentarzyska, przypadającą na stadium A₃ lub nawet A₃/B₁ (Volling 2005, s. 124-129).

Dla pełnego obrazu należy jednak dodać, że nie wszystkie groby jamowe posiadały wyposażenie, czego przykładem są obiekty 5, 12, 13 i 52. Wobec tego ich datowanie przypada na okres od fazy A₁ po fazę A₃.

Drugą grupę stanowią groby popielnicowe obsypane resztkami stosu. Takie obiekty posiadały średnicę od 0,4×0,32 m do 1,06×0,6 m i głębokość dochodzącą do 0,5 m. Ich wypełniska tworzyły warstwy czarnej lub ciemnoszarej próchnicy, przemieszanej z piaskiem, spalenizną i węglami drzewnymi. Ponadto sporadycznie występowały drobne, przepalone kości oraz fragmenty zapinek, jednak

trudno wskazać czy jest to efekt niedostrzeżenia ich w trakcie zbierania szczątków do pojemników, czy też procesów postdepozycyjnych. Często dostrzeganą praktyką było umieszczenie pojedynczych (obiekty 24, 25, 41, 45) lub kilku kamieni (obiekty 27, 34, 36, 37) ponad urną (ryc. 8: 2, 3, 5). Eratyki takie miały wielkość od 0,4×0,3×0,2 m do 1,1×0,8×0,5 m i zapewne miały oznaczać grób na powierzchni stanowiska. Należy zauważyć, że tego typu stele występują wyłącznie w najintensywniej wykorzystywanej przestrzeni grzebalnej, a więc na arze 8.

Pojemniki zawierające przepalone szczątki nakrywane były często odwróconą do góry dnem misą (obiekty 1, 23, 26, 30, 40, 48, 50) albo płaskim kamieniem (obiekty 34, 39, 46, 47), choć występują też groby, gdzie takiej pokrywy nie umieszczono (obiekty 8, 24, 28, 32, 36, 37, 41, 44, 49). W przypadku dwóch grobów (obiekty 27, 37 – ryc. 6: 1, 2) role urn pełniły częściowo uszkodzone naczynia.

Groby popielnicowe obsypane resztkami stosu wyposażano podobnie jak groby jamowe, przy czym tylko w jednym przypadku stwierdzono obecność uzbrojenia. Był to obiekt 45, gdzie grot włóchni typu C/1 według Łuczkiwicz (2006, s. 105) ułożony był obok urny nakrytej misą. W niej znajdowały się jeszcze: nóż prosty, krzesak prętowy i nóż sierpikowaty z otworem do mocowania przy pasie (ryc. 10:5). Obok jamy odkryto przewróconą stelę, największą z dotychczas odkrytych na cmentarzysku (ryc. 7). Analiza antropologiczna wykazała, że w grobie najprawdopodobniej znajdowały się szczątki kobiety w wieku 20-40 lat. Chronologia zespołu opiera się na datowaniu grotu, występującego w kulturze przeworskiej w fazie A₃, zaś w kulturze oksywskiej w fazie A₂ (Łuczkiwicz 2006, s. 109).

Najwcześniejszą fazę użytkowania cmentarzyska wyznacza obiekt 50, zawierający szczątki osobnika dorosłego i dziecka w wieku *Infans I-Infans II*. W nakrytej misą urnie znajdowały się: długa zapinka typu A i zapinka typu H według Kostrzewskiego (1919), gliniana łyżka należąca do typu 4 według Michałowskiego (2004, s. 137-141), długi nóż sierpikowaty z tordowaną rękojeścią oraz zapinka podkowiasta (ryc. 6: 1-3). Pozwala to datować grób na fazę A_{1b}. Z tej samej fazy lub początków następnej – A₂, pochodzić mogą obiekty 2, 23, 24, 31, 41, 47, które zawierały takie elementy datujące jak długie zapinki typu A i C, a dalej H, zawiaskowe i pierścieniowe klamry do pasa oraz długie noże

Ryc. 8. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Wybrane groby popielnicowe z resztkami stosu.

Fig. 8. Mogilno, Mogilno County, site 76. A selection of urn burials with burned material.

sierpikowate z tordowaną rękojeścią (ryc. 11; por. Dąbrowska 1988, s. 27-28; Grygiel 2018, s. 89-100, 191-193, 199).

Trzecią formą grobów są zespoły popielnicowe pozbawione resztek stosu. Z racji podobieństwa ich wypełnisk do otaczającego podłoża, groby takie manifestowały się dopiero w momencie odsłonięcia naczyń. Miało to przełożenie na przebieg kampanii badawczej i wymuszało eksplorację nawet 5 warstw mechanicznych. Także i w tej grupie można dokonać dalszych podziałów. Sporadycznie reprezentowany był zwyczaj nakrywania urn odwróconymi do góry dnem misami (obiekty 17, 21 – ryc. 9: 3, 4), wyposażania ich w większą liczbę naczyń

(obiekty 3 i 42). Często też popielnice nie były w żaden sposób nakrywane (ob. 3, 10, 22). Stan zachowania górnych partii obiektów 11 i 19 nie pozwala na wskazanie czy urny te były nakrywane. W obiektach 10 i 11 wśród szczątków ludzkich odnaleziono też 11 przepalonych fragmentów kości kozy lub owcy (por. Aneks 2).

Wśród 9 tego typu grobów, 3 pochówki wyposażono w broń, dwa kolejne w noże proste. W obiekcie 3 obok urny zdeponowano misę, odwróconą do góry dnem wazę, bezuchy kubek, grot strzały z zadziórnikami oraz grot włóczni typu C/1 według Łuczkiwicza. Zespół może być datowany na fazę A₂ lub nawet A₃, na co wskazuje forma naczyń. Kolejny

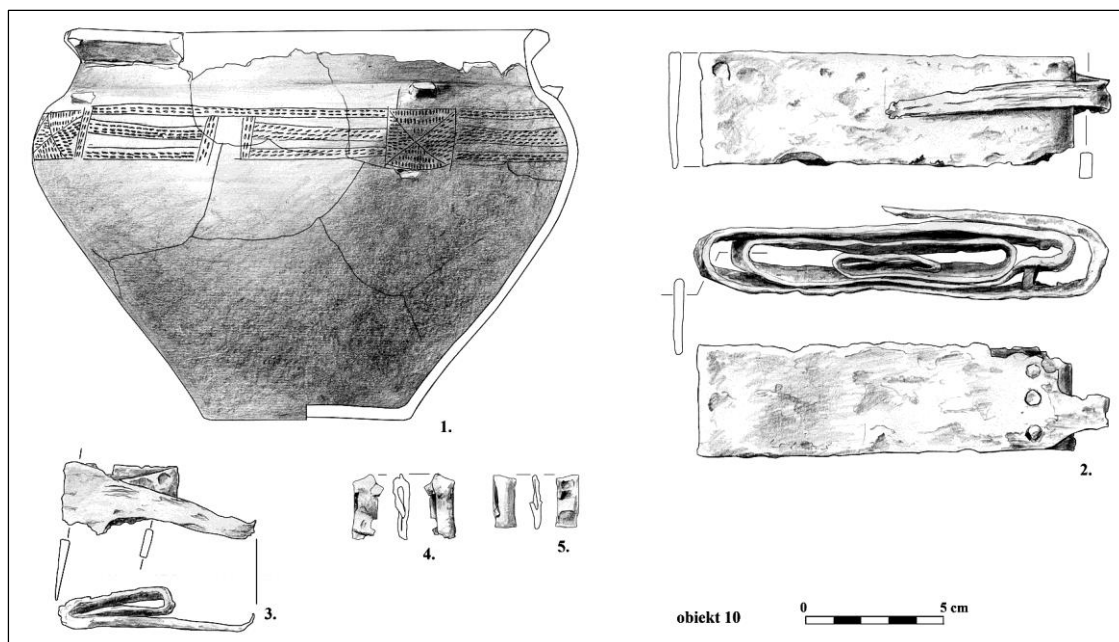

Ryc. 9. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Wybór grobów popielnicowych bez resztek stosu.

Fig. 9. Mogilno, Mogilno County, site 76. A selection of urn burials.

grot broni drzewcowej, tym razem rytualnie zniszczony, należący do typu M/1 i datowany od stadium A₂ po A₃, zalegał wspólnie z 2 krzesiwami prętowymi i nożem prostym, pod urną w obiekcie 21. Wewnątrz popielnicy znajdował się jeszcze długi nóż sierpikowy oraz fragmenty brązowego okucia. Inny przykład rytualnie zniszczonego uzbrojenia wystąpił w grobie 10 (ryc. 10). Obok bogato ornamentowanej popielnicy znajdowały się przedmioty żelazne: miecz jednosieczny odpowiadający typowi IA według Machajewskiego (1996, s. 204, ryc. 2) oraz fragmenty łańcuszka i nóż prosty ze skuwkami. Pozwala to na datowanie obiektu w ramach faz A₂–A₃.

Z tej ogólnej charakterystyki obrządku pogrzebowego i chronologii zespołów wynika szereg obserwacji. Po pierwsze, odnotować należy liczącą przewagę grobów popielnicowych obsypanych resztkami stosu (27 obiektów), nad grobami jamowymi (16) i grobami popielnicowymi „czystymi” (8). Należy przypomnieć, że w młodszym okresie przedrzymskim na terenach kultury przeworskiej i oksywskiej, preferowano przede wszystkim formę grobu jamowego (Dąbrowska 1988, s. 106, Machajewski, Rogalski 2016, s. 64), a pochówki popielnicowe wykorzystywano powszechniej dopiero od wczesnego okresu rzymskiego (Dąbrowska 2008, s. 14-15; Żychliński 2014, s. 104-106). Zbliżoną do

Ryc. 10. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Wyposażenie obiektu 10. 1: glina, 2-5: żelazo (rys. E. Pawlak).

Fig. 10. Mogilno, Mogilno County, site 76. Goods from feature 10. 1: clay, 2-5: iron (drawn by E. Pawlak).

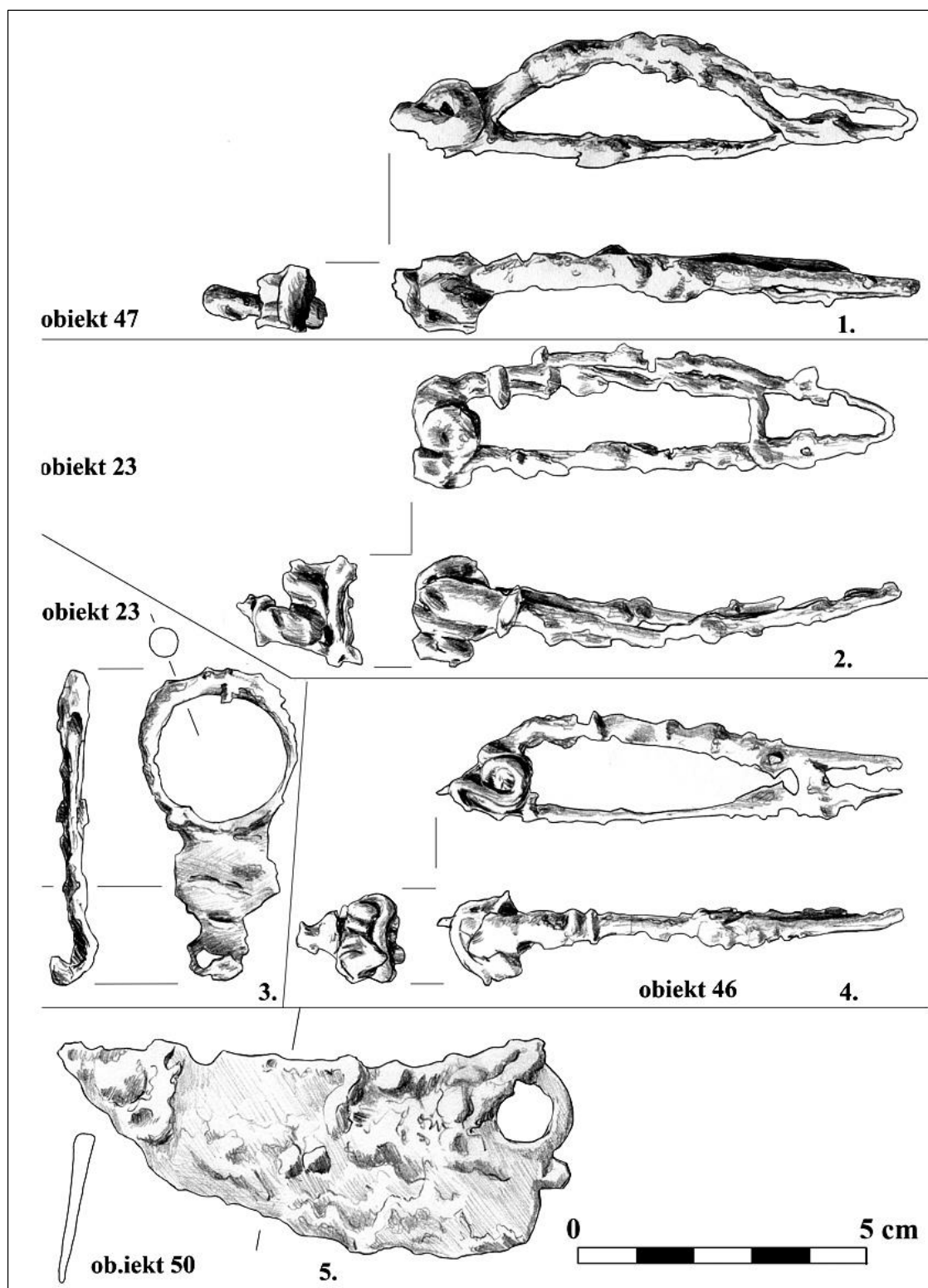
przedstawianej w tym artykule sytuację zaobserwowano jedynie w przypadku Ruszkowa Pierwszego, pow. kolski (Machajewski, Rogalski 2016, s. 60-67), Świerkówca, pow. mogileński (Bokinić 1999, s. 126) oraz największych nekropoli z północnego Mazowsza (Dąbrowska 2008, s. 14-15). W aspekcie chronologicznym możemy przypuszczać, że na omawianym cmentarzysku w Mogilnie, groby popielnicowe z resztkami stosu stanowią formę wcześniejszą, użytkowaną już od fazy A_{1b}, podczas gdy najstarsze pochówki bez takich pozostałości pochodzą dopiero z fazy A₂ i A₃. W przypadku obiektów na arze 8, często oznaczano pochówki za pomocą kamieni. Tego typu praktyki świadczące o planowaniu przestrzeni sepulkralnej spotykane są w kulturze przeworskiej rzadko (por. Żychliński 2014, s. 103-104), powszechniej notowane były na cmentarzyskach kultury oksywskiej i jastorfskiej (por. Bokinić 2008, s. 206-207).

Podobne konotacje mają też inne wymienione wyżej zwyczaje – nakrywanie popielnic lub skupisk kości misami lub kamieniami i wykorzystywanie uszkodzonych naczyń. Elementy właściwe dla kultury przeworskiej, takie jak deponowanie rytualnie uszkodzonej broni, składanie większej liczby naczyń, stają się powszechne dopiero od fazy A₂ i A₃.

ORGANIZACJA PRZESTRZENI CMENTARNEJ

Ponieważ zbadano dotychczas jedynie około 1/3 powierzchni stanowiska, rozważania na temat organizacji przestrzeni grzebalnej mają charakter wstępnych hipotez. Warto w tym miejscu wrócić, do zasygnalizowanego we wstępie podziału na część wschodnią i zachodnią. Odmienności pomiędzy grobami tam występującymi oraz ich chronologia pozwalają na przedstawienie następującego scenariusza rozwoju nekropoli, użytkowanej od fazy A_{1b} po A₃, a więc przez okres około 150 lat.

Początki funkcjonowania nekropoli wiążą się ze wschodnią, niżej położoną partią odkrywki badawczej (ar 8). Zasięg przestrzenny pochówków pokrywa się z granicami piaszczystego podłoża, które zapewne w naturalny sposób ograniczało dalszy rozwój tej części cmentarza w kierunku zachodnim. Społeczność je użytkująca mogła być świadoma takich warunków, stąd jamy grobowe mają niewielkie średnice, a dzięki oznaczaniu ich na powierzchni możliwe było intensywniejsze zagospodarowanie tej przestrzeni.

Ryc. 11. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Wybór zabytków z grobów ciałopalnych. 1-5: żelazo (rys. E. Pawlak).

Fig. 11. Mogilno, Mogilno County, site 76. The selected artefacts form cremation burials. 1-5: iron (drawn by E. Pawlak).

Na poziomie fazy A₂ wschodnia część nekropoli została całkowicie zagospodarowana, a chęć dalszego użytkowania cmentarzyska wymusiła na jego użytkownikach ekspansję w innych kierunkach, w poszukiwaniu preferowanego przez nich, piaszczystego podłoża. Jedną z takich stref znajdowała się 20 metrów dalej, w kierunku zachodnim (ary 2-5). Obiekty sepulkralne występowały tam w większym rozrzedzeniu, zaś średnice grobów jamowych wynosiły powyżej 1,5 m. Trudno jednak stwierdzić, czy jest to efektem wyłącznie większej dostępności przestrzeni grzebalnej. W fazie A₂ pojawiają się bowiem kolejne elementy właściwe dla obrzędowości kultury przeworskiej – deponowanie rytualnie niszczonych broni i składanie większej liczby naczyń.

Istotną rolę podłoża potwierdza statystyka. Na 51 grobów, tylko 3 posadowione były w glinie (ob. 4, 11 i 19), a ich zagłębienie w calcu wynosiło od 8 do 15 cm, co zdecydowanie odbiega od najpłytszych jam grobowych znajdujących się na piaskach. Co ciekawe, tego problemu nie rozwiązano poprzez pogłębienie jamy grobowej, a prawdopodobnie wykorzystując miąższość ówczesnego humusu.

Powyższe wyjaśnienie przyczyn „gniazdowego” układu obiektów jest tylko jednym z możliwych. Problem ten często spotykany na nekropoliach z młodszego okresu przedrzymskiego bywa różnorodnie interpretowany (szerzej np. Czarnecka 1990, s. 114; Dąbrowska 2008, s. 12).

PODSUMOWANIE

Przedstawione wyżej cmentarzysko z uwagi na liczbę zbadanych obiektów sepulkralnych stanowi niezwykle ważny punkt osadniczy. Wraz z cmentarzyskami we Wszedzieniu (por. Michałowski 2008, ryc. 13, 18) i Świerkówcu (Bokiniec 1999, s. 115-140) potwierdza istnienie trwałych struktur osadniczych oraz kontaktów miejscowych społeczności z ziemią chełmińską i terenami północnoeuropejskimi. Świadectwem tych relacji są m. in. fibula z brązowymi kulkami na kabłąku (ob. 7), zapinki podkowiaste (ob. 1 i 50) oraz zawiaskowe klamry do pasa (ob. 1, 16, 31, 36). Podobieństwa widoczne są też w formie grobów, zwłaszcza popielnicowych nakrywanych kamieniami (Becker 1990). Przyjmując kryteria „bogactwa” wyposażenia zaprezentowane przez Ewę Bokiniec (2008, s. 204), obiekty z Mogilna reprezentują wszystkie 5 stopni, przez co stanowią niezwykle cenny zbiór do badań nad pełniejszym rozpoznaniem wczesnych faz młodszego okresu przedrzymskiego na Nizinie Polskiej.

Adres Autora:

mgr Andrzej Smaruj
APB Thor Sp. z o.o.
al. W. Reymonta 21
62-200 Gniezno
e-mail: a.smaruj@wp.pl
ORCID: 0000-0002-0096-4833

LITERATURA

BECKER C. J.

1990 *Nørre Sandegård. Arkæologiske undersøgelser på Bornholm 1948-1952*, Historisk-filosofiske Skrifter 13, København.

BOHNSACK D.

1938 *Die Burgunden in Ostdeutschland und Polen während des letzten Jahrhunderts v. Chr.*, Quellenschriften zur ostdeutschen Vor- und Frühgeschichte, Bd. 4, Leipzig.

BOKINIEC E.

1999 *Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego w Świerkówcu, gm. Mogilno*, [w:] red. J. Andrzejowski, COMHLAN, *Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej* dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin, Warszawa, s. 115-140.

2008 *Kultura oksywska na ziemi chełmińskiej w świetle materiałów sepulkralnych*, Toruń.

CZARNECKA K.

1990 *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej*, Warszawa.

DĄBROWSKA T.

1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*, Warszawa.

2008 *Młodszy okres przedrzymski na Mazowszu i zachodnim Polesiu. Zarys kulturowo-chronologiczny*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. VII, Warszawa.

GRYGIEL M.

2018 *Chronologia przemian kulturowych w dobie przełomu starszego i młodszego okresu przedrzymskiego na Nizinie Polskiej*, Łódź.

KOSTRZEWSKI J.

1919 *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Db. I-II, „Mannus Bibliothek”, Bd. 18, 19, Leipzig-Würzburg.

ŁUCZKIEWICZ P.

- 2006 *Uzbrojenie ludności ziem polskich w młodszy okresie przedrzymskim*, Lublin.

MACHAJEWSKI H.

- 1996 *Groby z elementami uzbrojenia odkryte na cmentarzysku ludności kultury oksywskiej w Wygodzie, woj. ko-szalińskie*, „Studia Gothica”, t. 1, Lublin, s. 194-211.

MACHAJEWSKI H., ROGALSKI B.

- 2016 *Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Ruszkowie Pierwszym, stan. 27, pow. kolski, woj. wielkopolskie*, „Prace archeologiczne”, nr 2, Zielona Góra-Gdańsk.

MICHAŁOWSKI A.

- 2004 *Łyżki gliniane z okresu przedrzymskiego z terenów Europy Środkowej*, [w:] red. H. Machajewski, *Kultura ja-storfska na nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*, Poznań, s. 123-160.

- 2008 *Okres przedrzymski w Wielkopolsce*, [w:] red. H. Machajewski, *Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie*, Poznań, s. 87-105.

VÖLLING T.

- 2005 *Germanien an der Zeitenwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna*, Oxford.

ŻYCHLIŃSKI D.

- 2014 *Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej w Wielkopolsce*, „Prace Archeologiczne”, nr 1, Zielona Góra-Gniezno.

ANEKS I

MARTA KASPRZAK

ANALIZA ANTROPOLOGICZNA SZCZĄTKÓW LUDZKICH Z CMENTARZYSKA Z MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO W MOGILNIE, POW. MOGILEŃSKI, STAN 76

Do analizy antropologicznej przekazano materiał osteologiczny zawierający przepalone szczątki kostne z 34 obiektów, wydobytych na stanowisku 76 w Mogilnie. W pierwszym etapie badań przystąpiono do oczyszczenia fragmentów kostnych, a po wydzieleniu zabytków archeologicznych oraz kości zwierzęcych, szczątki kostne z poszczególnych obiektów zważono. Następnie materiał osteologiczny segregowano z rozdzielaniem na kości czaszki i kości szkieletu pozaczaszkowego (postkraniального). Określano stan zachowania kości, barwę kości i stopień przepalenia, liczbę osobników w poszczególnych obiektach, wiek w chwili śmierci oraz płeć. Oceniając stopień przepalenia przyjęto pięciostopniową skalę według A. Malinowskiego (1974, s. 7-15), gdzie pierwszy stopień oznaczał przepalenie lub nadpalenie częściowe (kości o ciemnym zabarwieniu), a stopień piąty to bardzo silne przepalenie w wyniku, którego substancje organiczne zostały wypalone całkowicie (kości o kredowobiałej barwie).

Wykonując ekspertyzę antropologiczną zastosowano metody powszechnie stosowane w antropologii i opracowane przez J. Strzałko, J. Piontkę i A. Malinowskiego (1973, s. 179-201), J. Gładkowską-Rzeczycką (1974a, s. 27-282; 1974b, s. 85-92) i J. Piontkę (2007 s. 56-73) dla kości z grobów ciałopalnych. Oceniając wiek biologiczny osobników w chwili śmierci uwzględniono stopień skostnienia poszczególnych fragmentów kostnych, rozmiary kości (w przypadku osobników dziecięcych), stan obliteracji szwów czaszkowych, w pojedynczym przypadku ukształtowanie powierzchni spojenia łonowego (obiekt 6), a także występowania istoty gąbczastej na fragmentach trzonów kości długich, stopnia utkania istoty gąbczastej głów kości ramiennej i udowej oraz zmian na trzonach kręgow (Buikstra, Ubelaker 1994; Piontek 1999;

White, Folkens 2005, Schaefer i in. 2009). Wiek w chwili śmierci oznaczono w oparciu o 6-stopniową skalę oceny wieku: *Infans I* (od 0 do 7 lat), *Infans II* (od 7 do 14 lat), *Juvenis* (od 15 do 20-22 lat), *Adultus* (od 20-22 do 35 lat), *Maturus* (od 35 do 50 lat), *Senilis* (powyżej 50 lat). W większości przypadków niemożliwe było dokładniejsze określenie wieku zmarłego, wówczas używano określeń ogólnych (np. dorosły, dziecko).

Oceniając płeć osobników wzięto pod uwagę ogólną masywność kości, wielkość wyrostka kłykciowego żuchwy, ukształtowanie i obecność guzowatości potylicznej, urzeźbienie łuski kości potylicznej, masywność kości jarzmowej i pomiar wyrostka czołowego kości jarzmowej oraz wymiary średnicy głów kości ramiennej i udowej. Dla większości obiektów niemożliwe było określenie wieku czy płci osobników, z uwagi na brak fragmentów diagnostycznych.

Dla niektórych fragmentów kostnych wykonano pomiary antropometryczne przy użyciu cyrkla suwakowego (z dokładnością do 0,1 mm) zgodnie z zasadami przyjętymi w antropometrii (Piontek 1999).

W tabeli 1 zestawiono wyniki wykonanej analizy antropologicznej. Odnotowano 8 obiektów, w których ciężar kości przekraczał 500 g, a w większości materiał kostny był średnio i silnie przepalony. W niektórych obiektach występowały fragmenty węgla drzewnego, ceramiki i przedmiotu z metalu, a w obiektach 1, 10 i 11 wydzielono kości zwierzęce. W obiektach 11, 31 i 50 stwierdzono obecność kości od dwóch osobników – osoby dorosłej i dziecka, choć w obiekcie 31 głównie wydzielono kości dziecka z niewielką domieszką kości osoby dorosłej. Z uwagi na brak zachowanych zawiązków zębów stałych, niemożliwe było dokładne ustalenie wieku dzieci. W obiekcie 25 zachowane kości

Tabela 1. Mogilno, stan. 76. Zestawienie wyników badań antropologicznych z cmentarzyska

Legenda: 1) Płeć: NO – nieokreślona, K – kobieta, M – mężczyzna; 2) Wiek: No – nieoznaczony.

Nr obiektu	Stopień przepalenia i barwa	Ciężar [g]	Płeć	Wiek	Liczba osobników	Zachowane fragmenty kostne	Uwagi
1	3/4 kremowo-szara	713	NO	Adultus	1	kości z różnych okolic szkieletu kończyn, kręgosłupa, żeber, kości miednicznych, fragmenty kości czaszki, brak fragmentów diagnostycznych	fragment trzonu kości długiej z wtopionym fragmentem metalu, fragmenty kości zwierzęcych, ceramiki, węgla drzewnego oraz niewielki przedmiot z metalu
2	3/4 kremowo-ruda	14	NO	dorosły	1	8 fragmentów kostnych nie-diagnostycznych	
4	3/4 kremowo-ruda	23	NO	No	1	fragmenty trzonów kości długich	kilka fragmentów węgla drzewnego
5	3/4 kremowo-szara	93	NO	dorosły	1	kości sklepienia czaszki i trzony kości długich	liczne fragmenty węgla drzewnego oraz dwa fragmenty przedmiotu z metalu
6	3/4 kremowo-szara	951	NO	Adultus	1	kości z różnych okolic szkieletu kończyn, kręgosłupa, żeber, kości miednicznych, fragmenty kości czaszki, brak fragmentów diagnostycznych	
7	3/4 kremowo-szara	169	NO	dorosły	1	kilka kości czaszki i kości kończyn	3 fragmenty ceramiki i część przedmiotu z metalu
8	3/4 kremowo-szara	509	NO	dorosły	1	fragmenty kostne z różnych okolic szkieletu, brak fragmentów diagnostycznych	fragmenty ceramiki, przedmiotu z metalu i węgla drzewnego
10	4 kremowa	30	NO	dorosły	1	fragmenty trzonów kości długich oraz część nasady dolnej kości ramiennej i fragment kręgu	5 fragmentów kości zwierzęcych
11	4 kremowa	120	NO	dorosły i dziecko	2	kości czaszki i kończyn oraz kręgosłupa delikatnej budowy	fragmenty kości zwierzęcych
16	4 kremowa	242	NO	dorosły	1	kości czaszki i trzony kości długich	fragment przedmiotu z metalu oraz fragmenty ceramiki
19	3/4 jasnobrązowa/ kremowa	278	NO	dorosły	1	kości czaszki i fragmenty kości kończyn górnych i dolnych	
21	4/5 kremowo-biała	26	NO	No	1	kości czaszki i fragmenty trzonów kości długich	
23	3/4 kremowo-szara	175	M (?)	dorosły (20-40 lat)	1	fragmenty kostne z różnych okolic szkieletu, trzon kości udowej, fragment kości jarzmowej i masywny wyrostek kłykciowy żuchwy	
24	4/5 kremowo-biała	8	NO	No	1	fragment kości sklepienia czaszki i wycinki trzonów kości długich	

Nr obiektu	Stopień przepalenia i barwa	Ciężar [g]	Płeć	Wiek	Liczba osobników	Zachowane fragmenty kostne	Uwagi
25	4 kremowa	84	NO	dziecko	1	kości czaszki i różnych okolic szkieletu, delikatnej budowy, nasady nie przyrośnięte za życia osobnika	
27	4/5 kremowo-biała	90	NO	dorosły	1	fragmenty czaszki i trzony kości długich	
30	2 szara, ruda	35	NO	No	1	kości czaszki i fragmenty trzonów kości długich	
31	4/5 kremowo-biała	219	NO	dziecko i dorosły	2	kości czaszki i różnych okolic szkieletu, delikatnej budowy, nasady nie przyrośnięte za życia osobnika	domieszka kości osoby dorosłej
33	4/5 kremowo-biała	17	NO	No	1	kości czaszki i fragmenty trzonów kości długich	
34	4/5 kremowo-biała	3	NO	No	1	fragmenty trzonów kości długich	
35	4/5 kremowo-biała	5	NO	dorosły	1	6 fragmentów trzonów kości długich	
36	4/5 kremowo-biała	880	NO	dorosły (20-40 lat)	1	kości z różnych okolic szkieletu kończyn, kręgosłupa, żeber, kości miednicznych, fragmenty kości czaszki	ślady niebiesko-granatowego przebarwienia na kościach, szczególnie na kościach sklepienia czaszki
37	4/5 kremowo-biała	530	NO	dorosły	1	liczne fragmenty kostne z różnych okolic szkieletu	
39	3/4 kremowo-szara	653	NO	dorosły	1	kości z różnych okolic szkieletu kończyn, kręgosłupa, żeber, kości miednicznych, fragmenty kości czaszki	2 fragmenty przedmiotu z metalu i dwa fragmenty węgla drzewnego
40	4 kremowa	521	K?	Adultus	1	kości z różnych okolic szkieletu kończyn, kręgosłupa, żeber, kości miednicznych, fragmenty kości czaszki, delikatnej budowy kość jarzmowa, głowa kości ramiennej i udowej	fragment węgla drzewnego
41	3/4 kremowo-szara	295	NO	dorosły (20-40 lat)	1	kości z różnych okolic szkieletu kończyn, kręgosłupa, żeber, kości miednicznych, fragmenty kości czaszki, brak fragmentów diagnostycznych	fragment przedmiotu z żelaza oraz węgiel drzewny
43	4/5 kremowo-biała	<1	NO	No	1	pojedynczy fragment trzonu kości długiej	
44	4/5 kremowo-biała	3	NO	No	1	3 fragmenty trzonów kości długich	
45	4 kremowa	536	K?	dorosły (20-40 lat)	1	kości z różnych okolic szkieletu, delikatnej budowy kość jarzmowa, łuska kości potylicznej	
46	3/4 kremowo-szara	313	K?	dorosły (20-40 lat)	1	kości z różnych okolic szkieletu, delikatnej budowy, łuska kości potylicznej	
48	4 kremowa	310	NO	Adultus	1	liczne fragmenty kostne z różnych okolic szkieletu	fragmenty ceramiki

Nr obiektu	Stopień przepalenia i barwa	Ciężar [g]	Płeć	Wiek	Liczba osobników	Zachowane fragmenty kostne	Uwagi
48B	4 kremowa	11	NO	dorosły	1	5 fragmentów kostnych, niediagnostycznych	
49	3/4 kremowo-szara	23	NO	dorosły	1	fragmenty kości kończyn i 2 fragmenty kości czaszki	fragment przedmiotu z brązu
50	3/4 kremowo-szara	158	K	dorosły i dziecko (<i>Infans I-Infans II</i>)	2	kości z różnych okolic szkieletu, delikatnej budowy, wyrostek kłykciowy żuchwy, nasady nie przyrosły za życia osobnika	

delikatnej budowy i fragmenty nasad nie przyrosłe za życia wskazywały, że był to pochówek dziecka. Dla 8 obiektów niemożliwe było ustalenie wieku osobników, w 4 przypadkach wiek oceniono na *adultus* (obiekty 1, 6, 40 i 48), a dla pozostałych pochówków użyto ogólnego określenia jako dorosły. Wśród badanego materiału kostnego niewiele było zachowanych fragmentów diagnostycznych pozwalających na ocenę płci, jedyni ustalono płeć osobników z obiektów 23 (prawdopodobnie męczyzna) oraz 40, 45, 46 i 50 (prawdopodobnie ko-

biety). Należy jednak zaznaczyć, że ocena płci w przypadku pochówków ciałopalnych powinna być traktowana jako prawdopodobna, ponieważ jest obarczona większym błędem niż oznaczanie wieku. Jest to wynik braku większej liczby fragmentów diagnostycznych, a także regulacji hormonalnej dymorfizmu płciowego i występowaniem zaburzeń hormonalnych, co wpływa na różną intensywność wyrażenia cech płciowych w budowie kości (Strzałko i in. 1973, s. 179-201; Buikstra, Ubelaker 1994, Piontek 1999).

LITERATURA

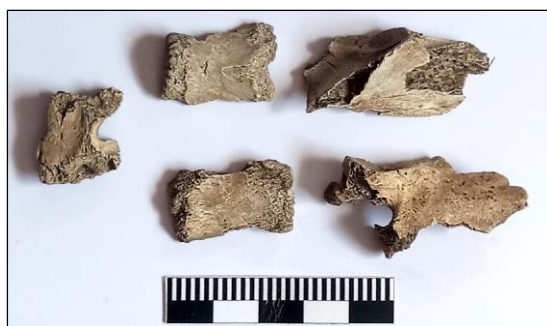
- BUIKSTRA J. E., UBELAKER D. H.
1994 *Standards – For data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archeological Survey Research, no. 44.
- GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA J.
1974a *Antropologiczna interpretacja cmentarzysk ciałopalnych*, „Pomorania Antiqua”, t. 5, s. 27-282.
- GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA J.
1974b *O metodach stosowanych w badaniach materiałów kostnych z ciałopalnych cmentarzysk*, [w:] red. H. Giżyńska, *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, Seria Antropologiczna nr 2, s. 85-92.
- MALINOWSKI A.
1974 *Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych*, [w:] red. H. Giżyńska, *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, Seria Antropologiczna nr 2, s. 7-15.
- PIONTEK J.
1999 *Biologia populacji pradziejowych*, Poznań.
- PIONTEK J.
2007 *Metodyka antropologicznych badań materiałów kostnych z grobów ciałopalnych*, *Materiały z konferencji konserwatorstwa archeologicznego zorganizowanych przez Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego*, Warszawa, s. 56-73.
- STRZAŁKO J., PIONTEK J., MALINOWSKI A.
1973 *Teoretyczno-metodyczne podstawy badań kości z grobów ciałopalnych*, „Materiały i prace antropologiczne” 85, s. 179-201.
- STRZAŁKO J., PIONTEK J., MALINOWSKI A.
1974 *Wzrost ludności z pradziejowych cmentarzysk ciałopalnych w świetle nowych metod rekonstrukcji*, [w:] red. H. Giżyńska, *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*, Seria Antropologiczna nr 2, s. 93-98.
- SCHAEFER M., BLACK S., SCHEUER L.
2009 *Juvenile Osteology: a Laboratory and Field Manual*, eds. Maureen Schaefer, Sue Black, Louise Scheuer, San Diego.
- WHITE T. D., FOLKENS P. A.
2005 *The Human Bone Manual*, San Diego.

ANEKS II

KAMILA WASZCZUK

ANALIZA ARCHEOZOOLOGICZNA SZCZĄTKÓW ZWIERZĘCYCH ZE STANOWISKA NR 76 W MOGILNIE

Poddane analizie szczątki zwierzęce znaleziono w dwóch obiektach kultury przeworskiej wiązanych z młodszym okresem przedrzymskim. Z jam nr 10 i 11 wydobyto łącznie 13 silnie odkształconych fragmentów kości, przepalonych na kolor biały i żółto-biały. Pomimo zniszczeń wszystkie ułamki zachowały cechy anatomiczne pozwalające w przybliżeniu określić ich przynależność gatunkową. Wszystkie należały do małych przeżuwaczy – owiec lub kóz. Niestety, pomimo odniesienia się do literatury przedmiotu prezentującej metody odróżniania kości obu gatunków (Schramm 1967; Halstead, Collins, Isaakidou 2002; Zeder, Lapham 2010) ich jednoznaczne oznaczenie nie było możliwe.

Fot. 1. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76.
Przepalone szczątki kostne z obiektu nr 10.

W obiekcie nr 10 znaleziono 5 fragmentów kręgów piersiowych, pozbawionych nasad, co oznacza, że zwierzę nie osiągnęło dojrzałości morfologicznej (ok. 3,5 roku).

Z obiektu nr 11 pozyskano 4 fragmenty czaszki, pojedynczy ułamek żuchwy, fragment kości skokowej i piętowej oraz udowej, która była pozbawiona nasady bliższej. Zwierzę, do którego należała ostatnia z wymienionych kości również nie ukończyło 3,5 roku.

Zarówno skład anatomiczny materiałów kostnych z obiektów, jak i jednakowy stopień ich przepalenia wskazują, że mogły one pochodzić od tego samego osobnika, którego szczątki zostały spalone w bardzo wysokiej temperaturze i zdeponowane w dwóch różnych jamach. Obserwacje te pozwalają stwierdzić, że na stosie ciałopalnym osiągnięto temperaturę rzędu 800-1000°C, przy zachowaniu atmosfery utleniającej (Marques i inni 2021, 5).

Fot. 2. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76.
Przepalone szczątki kostne z obiektu nr 11.

LITERATURA

- HALSTEAD P., COLLINS P., ISAAKIDOU V.
2002 *Sorting the Sheep from the Goats: Morphological Distinctions between the Mandibles and Mandibular Teeth of Adult Ovis and Capra*, „Journal of Archaeological Science”, t. 29, s.545–553.
- MARQUES M. P. M., GONÇALVES D., MAMEDE A. P., COUTINHO T., CUNHA E., KOCKELMANN W., PARKER S. F., BATISTA DE CARVALHO L. A. E.
2021 *Profiling of human burned bones: oxidising versus reducing conditio*, „Scientific Reports” 11: 1361, s. 1-13.

SCHRAMM Z.

- 1967 Różnice morfologiczne niektórych kości kozy i owcy, *Roczniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Poznaniu*, t. 36, s. 107 - 131.

ZEDER M., LAPHAM H.

- 2010 *Assessing the reliability of criteria used to identify postcranial bones in sheep, Ovis, and goats, Capra*, „*Journal of Archeological Science*”, t. 30, s. 1-19.

Adres Autorki:

dr Kamilla Waszczuk
APB Thor Sp. z o.o.
al. W. Reymonta 21
62-200 Gniezno
e-mail: k.waszczuk@apbthor.pl
ORCID: 0000-0002-6978-9615

KATALOG KOŚCI ZWIERZĘCYCH

- **Obiekt nr 10:** 5 fr. kręgów piersiowych owcy lub kozy (trzony kręgów są pozbawione nasad, fot. 1);
- **Obiekt nr 11:** fr. czaszki, 1 fr. żuchwy, 1 fr. kości skokowej, 1 fr. kości piętowej, 1 fr. kości udowej (odpadła nasada bliższa), wszystkie należące do owcy lub kozy (fot. 2).

ANEKS III

NATALIA BOGDAŃSKA, MARIUSZ FEJFER

ANALIZA TAKSONOMICZNA PRÓBEK DREWNA POZYSKANYCH Z CMENARZYSKA Z MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO W MOGILNIE, POW. MOGILEŃSKI, STAN. 76

Przekazane do analizy próbki drewna pochodziły z obiektu 15, tj. ciałopalonego grobu jamowego. Fragmenty drewna przywierały do żelaznego umba tarczy, od strony wewnętrznej (ryc. 1). Analizowane drewno było silnie związane z korozją przedmiotów metalowych (ryc. 2). Charakteryzowało się dużą twardością i małą łupliwością. Analiza mikroskopowa w świetle przechodzącym była niemożliwa, ponieważ materiał ten nie nadawał się do skrawania na cienkie preparaty. Analiza anatomiczna cech struktury drewna możliwa była w świetle odbitym na po wierzchni przełamów. Analiza cech struktury była możliwa na dwóch przełamach, poprzecznym i promieniowym.

Ryc. 1. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Umbo tarczy z zaznaczonym miejscem pochodzenia próbek drewna (fot. S. Rosołowski, oprac. A. Smaruj).

Fig. 1. Mogilno, Mogilno County, site 76. Shield boss with the location of the wood samples marked (photo by S. Rosołowski, elaborated by A. Smaruj).

Badanie wykonano przy użyciu mikroskopu Nikon Stereo Microscope SMZ800N/SMZ1270/SMZ1270i, a rejestracje obrazów przeprowadzono

za pomocą zainstalowanego na mikroskopie aparatu NIKON. Wyniki przeprowadzonej analizy zamieszczono w tabeli nr 1 i zaprezentowano na fotografiach (ryc. 3-6).

Tabela 1. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76, obiekt 15. Określenia gatunkowe próbek drewna.

Table 1. Mogilno, Mogilno County, site 76, feature no. 15. Species determinations of wood samples.

Nazwa zabytku	Rodzaj drewna
Próbka 1	Drewno liściaste
Próbka 2	Drewno liściaste

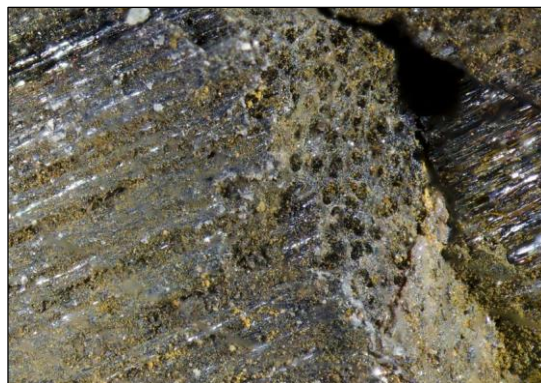
Ryc. 2. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76. Próbką drewna 2 (fot. S. Rosołowski).

Fig. 2. Mogilno, Mogilno County, site 76. Wood sample no. 2 (photo by S. Rosołowski).

Ryc. 3. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76, obiekt 15. Próbką drewna (fot. S. Rosołowski).

Fig. 3. Mogilno, Mogilno County, site 76, feature no. 15.
Wood sample (photo by S. Rosołowski).

Ryc. 4. Mogilno, pow. mogileński, stan. 76, obiekt 15. Próbką drewna 1 (fot. S. Rosołowski).

Fig. 4. Mogilno, Mogilno County, site 76, feature no. 15.
Wood sample no. 1 (photo by S. Rosołowski).

Daniel Żychliński, Andrzej Smaruj, Kamilla Waszczuk,
Michał Bonk, Piotr Pachulski, Robert Prawniczak, Artur Rewekant

WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ NA NOWOŻYTNYM CMENTARZU W GOWARZEWIE, POW. POZNAŃSKI, STAN. 99

THE PRELIMINARY REPORT OF MODERN TIME CEMETERY EXCAVATION AT GOWARZEWO, POZNAŃ COUNTY, SITE NO. 99

Abstrakt: Artykuł przedstawia wstępne wyniki badań nowożytnego cmentarza odkrytego w Gowarzewie pod Poznaniem w trakcie budowy drogi. Na podstawie analizy antropologicznej oraz bardzo nielicznych elementów wyposażenia i szczątków trumien stwierdzono, że na odsłoniętym fragmencie nekropoli chowano najprawdopodobniej osoby z najniższych warstw społecznych.

Słowa kluczowe: cmentarz, nowożytność, niskie warstwy społeczne, inwestycja drogowa

Abstract: The article presents the preliminary results of excavation conducted on the modern time cemetery discovered in Gowarzewie near Poznan during road construction. On the basis of anthropological analysis, very few pieces of grave furnishing and the remains of coffins, it ascertained that on the unearthed part of the necropolis most likely the persons of the lowest social strata were buried.

Key words: cemetery, modern time, the low social strata persons, road construction

WSTĘP

We wrześniu 2018 roku, w trakcie realizacji inwestycji drogowej w miejscowości Gowarzewo, gm. Kleszczewo, pow. poznański, woj. wielkopolskie natrafiono na relikty nowożytnego cmentarza. Obiekt ten został zidentyfikowany jako znane już stanowisko archeologiczne nr 99 (AZP 53-49/144) w Gowarzewie. Z uwagi na kolizję stanowiska z inwestycją drogową, na zlecenie Zarządu Dróg Powiatowych z Poznania przeprowadzono ratownicze badania wykopaliskowe. Zostały one zrealizowane przez zespół archeologów z APB Thor Sp. z o.o. w Gnieźnie, w składzie dr Daniel Żychliński – kierownik badań, mgr Andrzej Smaruj – zastępca kierownika, mgr Michał Bonk, lic. Adrianna Jasiń-

ska – dokumentalistka oraz dr Artur Rewekant – antropolog.

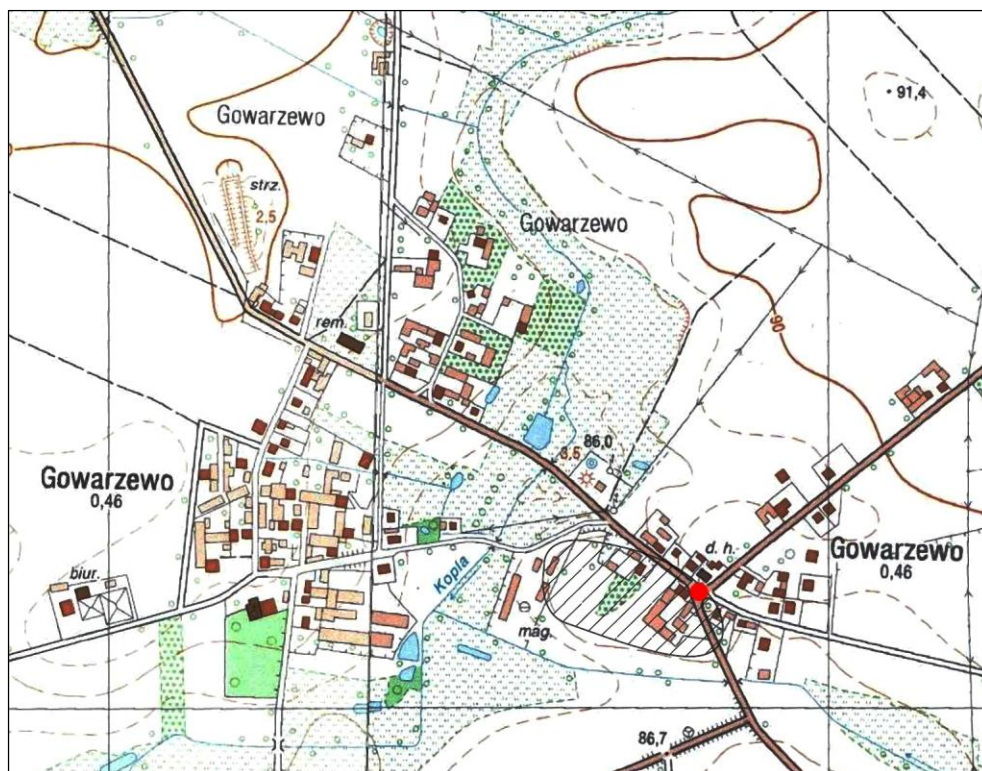
POŁOŻENIE STANOWISKA

Gowarzewo położone jest około 15 km na południowy wschód od Poznania. Miejsce badań znajdowało się w centralnej części wsi, u zbiegu ulic Swarzędzkiej, Siekierckiej i Trzeckiej, w obrębie działek ewid. nr 174 i 200/5.

W ujęciu geograficznym Gowarzewo zlokalizowane jest w północno-zachodniej części mezoregionu Równiny Wrzesińskiej, który to obszar znajduje się w centralnej części makroregionu Pojezierzy Wielkopolskich (Kondracki 1994, s. 96, 97).

Stanowisko nr 99, którego wschodnią część stanowił teren poddany omawianym badaniom ratowniczym, położone jest na południowej i zachodniej części rozległego cypla znajdującego się pomiędzy Kopłą, a jej bezimiennym dopływem (obecnie obydwie ciek są zmeliorowane). Jego zasięg obejmuje prawie całą południowo-zachodnią część za-

budowań wsi, wychodząc także na otaczające użytki rolne. Natomiast miejsce badań zlokalizowane było w odległości około 300 metrów na południowy wschód od koryta Kopli oraz około 100 m na północ od wspomnianego bezimiennego cieku. Obszar ten był całkowicie zabudowany (ryc. 1).

Ryc. 1. Gowarzewo, pow. poznański, stan. 99. Lokalizacja obszaru badań (opr. M. Wołoszyńska-Far).

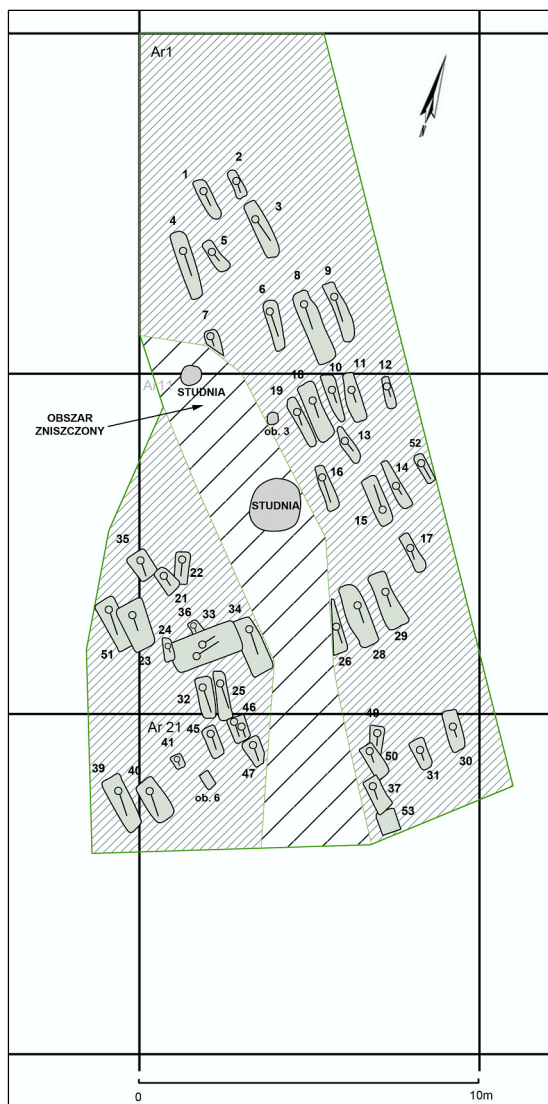
Fig. 1. Gowarzewo, Poznań County, site 99. Location of the research area (elaborated by M. Wołoszyńska-Far).

WYNIKI BADAŃ WYKOPALISKOWYCH

W toku przeprowadzonych badań ratowniczych odsłonięto i rozpoznano obszar o powierzchni 17,6 ara znajdujący się w granicach realizowanej inwestycji. Ze względu na konieczność dostosowania przebiegu badań do harmonogramu robót budowlanych były one przeprowadzone w dwóch etapach. Pierwszy miał miejsce we wrześniu 2018 roku, kiedy to badaniami objęto północną, wschodnią i południową partię wykopu badawczego (ryc. 2). Na powierzchni niecałych 3 arów odkryto i zarejestrowano 48 grobów szkieletowych. Drugi przeprowadzono w październiku tegoż roku, gdy po usunięciu warstwy asfaltu i podbudowy jezdni odsłonięto i wyeksplorowano pojedynczy, zniszczony

grob szkieletowy. Pozostałą część wykopu znajdującą się kolizji z inwestycją doczyszczono, zadokumentowano, a następnie, wobec braku nawarstwień i obiektów kulturowych całość terenu przekazano do dalszych prac budowlanych.

W wyniku przeprowadzonych ratowniczych badań archeologicznych odkryto, zadokumentowano i wyeksplorowano 49 grobów szkieletowych oraz 3 inne obiekty nieruchome o nowożytniej metryce. We wszystkich grobach odnotowano obecność szczątków ludzkich, które poddano analizie antropologicznej. Łącznie wyróżniono 55 szkieletów, w tym 20 osobników w wieku *Infans I*, *Infans II* – 11, *Juvenis* – 3, *Adultus* – 7, *Maturus* – 4, *Senilis* – 1, 8 osobników dorosłych bez możliwości sprecyzowania wieku oraz pojedynczy, którego wieku w ogóle nie można było określić (stan zachowania

Ryc. 2. Gowarzewo, pow. poznański, stan. 99. Plan cmentarza (opr. M. Wołoszyńska-Far).

Fig. 2. Gowarzewo, Poznań County, site 99. Plan of the cemetery (elaborated by M. Wołoszyńska-Far).

kością). Płeć ustalono w odniesieniu do 17 osób i było to 9 mężczyzn oraz 8 kobiet.

Jamy grobowe były wyraźnie czytelne na tle gliniastego calca – rysowały się jako prostokątne plamy o niejednorodnej barwie wskazującej na stosunkowo niedawny czas powstania, wypełnione szarą próchnicą i piaskiem, bądź gliną (ryc. 3). Szkielety były dobrze zachowane, w większości przypadków ułożone na wznak wzdłuż linii północny zachód-południowy wschód, z głową skierowaną na północ zachód (ryc. 2, 4). Zmarłych składowano płytko – około 1 metra od poziomu współczesnej jezdni, przez co część jam oraz szkieletów została w znacznym stopniu zniszczona w wyniku

Ryc. 3. Gowarzewo, pow. poznański, stan. 99. Grób 3 – strop jamy grobowej (fot. A. Jasińska).

Fig. 3. Gowarzewo, Poznań County, site 99. Grave 3 – top of the grave pit (photo by A. Jasińska).

prowadzonych tutaj wcześniej różnorodnych prac ziemnych. W dwóch grobach (nr 33 i 46 – ryc. 2) odkryto szczątki dwóch osób spoczywających wspólnie. Wspomniany wyżej grób nr 33 odznaczał się ponadto odmienną orientacją – zmarłych złożono bowiem głowami na południowy zachód, w jamie zorientowanej na osi południowy zachód-północny wschód (ryc. 2). W grobie nr 15 zmarłego złożono w pozycji „odwrotnej” z głową skierowaną na południowy wschód (ryc. 2). W wielu grobach stwierdzono brak dbałości o staranne złożenie zmarłego, na co wskazują zróżnicowane układy szkieletów w jamach.

Układ rzędowy oraz znaczna liczebność grobów, pozwalają domniemywać, że nekropolia była użytkowana przez dość długi czas i to w sposób zorganizowany. Ponadto należy podkreślić, że zbadany obszar to zaledwie wschodnia część znacznie większego założenia sepulkralnego na co wskazuje roz-

Ryc. 4. Gowarzewo, pow. poznański, stan. 99. Grób 29 – ułożenie szkieletu (fot. A. Jasińska).

Fig. 4. Gowarzewo, Poznań County, site 99. Grave 29 – arrangement of a skeleton (photo. A. Jasińska).

kład przestrzenny zbadanych obiektów grobowych (ryc. 2).

Jeżeli chodzi o wyposażenie zmarłych to stwierdzono jego obecność jedynie w dwóch przypadkach. Była to haftka wykonana z miedzianego drutu oraz sznur korali składających się z fajansowych paciorków. Ponadto pozyskano 4 skorodowane gwoździe żelazne, które należy interpretować jako ślady obecności trumny – jedynej na całym zbadanym obszarze.

Haftka miedziana (grób 24; ryc. 5: 3; 6 :1) – odkryta została w okolicy niezachowanej miednicy szkieletu małego dziecka (1–2 lata). Przedmiot w kształt greckiej litery omega wykonany był z drutu miedzianego. Jego wymiary to: długość – 15 mm, szerokość – 13 mm, a grubość drutu – 1,2 mm.

Paciorki fajansowe (grób nr 1; ryc. 5: 2; 6: 2) – 31 okazów pierwotnie nanizanych na sznur. Odkryte zostały na kręgach szyjnych szkieletu dziecka w wieku 1,5 roku. Kształt wszystkich nieregularnie kulisty, na biegunach były lekko spłaszczone, z otworami w środku; wielkości wszystkich paciorków bardzo zbliżone – średnica w części centralnej 6,6 mm, średnica po linii otworu 6,1 mm; średnica otworu 1,9 mm. Wykonane dość starannie, z pewnością ręcznie, stąd różnice w wymiarach i kształ-

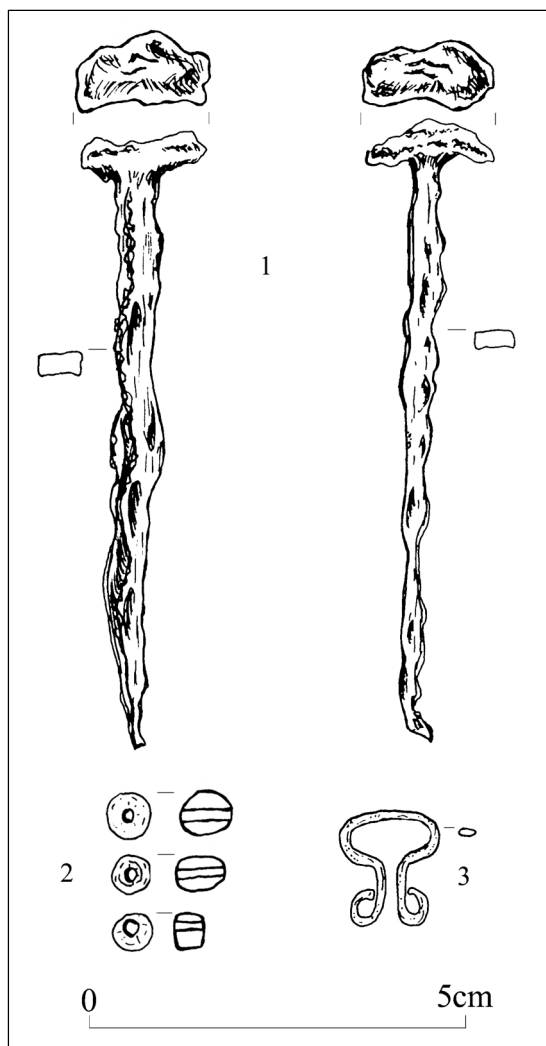
tach. Z dużym prawdopodobieństwem można zakładać, że była to „uboga” wersja korali, co wskazuje pośrednio na status społeczny pochowanych w badanej części nekropoli osób.

Gwoździe żelazne (grób nr 26; ryc. 5: 1; 6: 3) – 2 okazy kompletne i 2 zachowane fragmentarycznie odkryte w południowej części grobu, przy kościach kończyn dolnych zmarłego, na obwodzie nieistniejącej już trumny. Część północna grobu została zniszczona przez współczesny wkop, w związku z tym stwierdzono jedynie, że w tym grobie pochowano osobnika dorosłego. Gwoździe wykonano z żelaza w technice kucia. Długość okazów zachowanych 85–84 mm, 7,4–7,2×5,9–4,5 mm to wymiary trzpieni o przekrojach czworokątnych, były w przybliżeniu prostokątne o wymiarach 19–17,1×12,3–10,9 mm. Omówione gwoździe to pozostałość jedynej odkrytej w zbadanej części cmentarza trumny.

Z grobu nr 26 pochodzi pojedynczy fragment współczesnego naczynia z kategorii ceramiki ceglastej, który był wtrętem przypadkowym.

CHRONOLOGIA STANOWISKA

W celu określenia czasu użytkowania cmentarza w Gowarzewie można oprzeć się jedynie na dato-

Ryc. 5. Gowarzewo, pow. poznański, stan. 99. Zabytki pochodzące z grobów: 1 – grób 26, gwoździe żelazne, 2 – grób 1, paciorki fajansowe, 3 – grób 24, haftka miedziana (rys. M. Bonk).

Fig. 5. Gowarzewo, Poznań County, site 99. The furnishing of the graves: 1 – grave 26, iron nails, 2 – grave 1, faience beads, 3 – grave 24, copper hook (drawn by M. Bonk).

waniu opisanych wyżej, bardzo nielicznych zabytków. Niestety, brak innych podstaw do ustalania chronologii omawianej nekropoli, gdyż nie jest ona odnotowywana w dostępnych źródłach archiwalnych. Według niemieckiej mapy topograficznej z 1903 roku, w miejscu badań przebiegała droga, a od południa przylegał doń budynek mieszkalny. Można stąd wysnuć wniosek, że cmentarz ten u schyłku XIX i w początkach XX wieku był już zapomniany i nieczytelny w terenie.

Ryc. 6. Gowarzewo, pow. poznański, stan. 99. Zabytki pochodzące z grobów: 1 – grób 24, haftka miedziana, 2 – grób 1, paciorki fajansowe, 3 – grób 26, gwoździe żelazne (fot. R. Nowak).

Fig. 6. Gowarzewo, Poznań County, site 99. The furnishing of the graves: 1 – grave 24, copper hook, 2 – grave 1, faience beads, 3 – grave 26, iron nails (photo by N. Nowak).

Wspomniane zabytki także nie pozwalają na precyzyjne datowanie. Z dużym prawdopodobieństwem jednak, można sugerować metrykę nowożytną badanego obiektu sepulkralnego. Sugestię taką potwierdza także charakterystyka zastosowanego obrządku pogrzebowego.

WNIOSKI WSTĘPNE

W wyniku przeprowadzonych na stanowisku nr 99 w Gowarzewie ratowniczych badań wykopaliskowych udało się zarejestrować jedynie północną granicę nekropoli. W pozostałych kierunkach ustalenia takie nie są możliwe. Wydaje się, że te części cmentarza zostały zniszczone przez infrastrukturę budowlaną oraz drogową. Na tej podstawie można jedynie domniemywać, że zbadana została strefa obiektu, gdzie chowano osoby o bardzo niskim statusie społecznym, na co wskazuje brak wyposażenia, trumien, a nawet brak dbałości o ułożenie zmarłego w grobie. Jako przeciwieństwo można tu przywołać nekropolę w Rogowie, pow. żniński, gdzie przy wielokrotnie większej liczbie pogrzebanych osób, natrafiono na bardzo liczne przedmioty osobistego użytku, jak również części ubioru, czy też trumien (Waszczuk i in. 2022).

W tym miejscu należy podkreślić doskonałą współpracę Zarządu Dróg Powiatowych w Poznaniu, Służb Konserwatorskich, Wykonawcy prac budowlanych oraz APB Thor, dzięki współdziałaniu których uratowano przynajmniej część cmentarza, o którego obecności w Gowarzewie nie wiedzieli nawet „najstarsi mieszkańcy”. Jednak w celu zapewnienia prawidłowej ochrony konserwatorskie stanowiska nr 99 w Gowarzewie, niezbędne jest by wszelkie dalsze prace ziemne prowadzone w naj-

bliższym sąsiedztwie obszaru dotychczasowych badań poprzedzić regularnymi pracami wykopaliskowymi.

Adresy Autorów:

dr Daniel Żychliński
e-mail: d.zychlinski@apbthor.pl
ORCID: 0000-0003-3827-8166

mgr Andrzej Smaruj
e-mail: a.smaruj@wp.pl
ORCID: 0000-0002-0096-4833

dr Kamilla Waszczuk
e-mail: k.waszczuk@apbthor.pl
ORCID: 0000-0002-6978-9615

mgr Michał Bonk
e-mail: m.bonk@apbthor.pl

mgr Piotr Pachulski
e-mail: p.pachulski@apbthor.pl

mgr Robert Prawniczak
e-mail: r.prawniczak@apbthor.pl

dr Artur Rewekant
e-mail: arturrewekant@wp.pl
ORCID: 0000-0002-9706-3352

APB Thor Sp. z o.o.
al. W. Reymonta 21
62-200 Gniezno

LITERATURA:

KONDRACKI J.

1994 *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*, Warszawa.

WASZCZUK K., ŻYCHLIŃSKI D., PACHULSKI P.,
PRAWNICZAK R., SMARUJ A., REWEKANT A., BONK M.

2022 *Wstępne wyniki badań cmentarza ewangelickiego w Rogowie-Łaziskach, pow. żniński, woj. kujawsko-pomorskie, stan. 15 (AZP 45-34/113), „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 21, s. 231-237.*

CZĘŚĆ 3 | Z ŻYCIA ODDZIAŁU WIELKOPOLSKIEGO SNAP

Jacek Wierzbicki

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI ODDZIAŁU WIELKOPOLSKIEGO STOWARZYSZENIA NAUKOWEGO ARCHEOLOGÓW POLSKICH W 2020 ROKU

SPRAWY ORGANIZACYJNE

Pracami Oddziału Wielkopolskiego SNAP (dalej: OW SNAP) w 2020 roku kierował zarząd w składzie wybranym podczas zebrania sprawozdawczo-wyborczego, jakie miało miejsce 29 maja 2019 r. Prezesem był Jacek Wierzbicki, wiceprezesami Artur Sobucki i Daniel Żychliński, funkcje sekretarza pełniła Aleksandra Maron, a skarbnika Paulina Suchowska-Ducke. Ponadto członkami zarządu Oddziału byli Agnieszka Krawczewska i Michał Bonk.

W ciągu roku odbyły się dwa posiedzenia Zarządu OW SNAP: pierwsze 24 marca 2020 r., a drugie 11 września. Obecni byli wszyscy członkowie Zarządu, obecna była także przedstawicielka Komisji Rewizyjnej — Magdalena Felis. Oba zebrania odbyły się w trybie zdalnym, co było wynikiem wprowadzenia restrykcji związanych z szerzeniem się epidemii wirusa Covid-19, które w znacznym stopniu sparaliżowały normalną pracę Oddziału.

SPRAWY CZŁONKOWSKIE

W marcu 2020 r. Zarząd Oddziału skierował do Zarządu Głównego SNAP wniosek o wykreślenie z listy członków Stowarzyszenia — zgodnie ze Statutem za niepłacenie składek przez okres ponad dwóch lat — dwóch osób: Tomasza Podzermka i Andrzeja Marka Wyrwy. Zarząd Główny taką decyzję podjął. Trzy osoby, po uregulowaniu wszystkich zobowiązań wobec SNAP, zrezygnowały z członkostwa. Byli to Michał Brzostowicz, Anna Skrzeczyńska i Marta Świtoń.

W przeciągu roku 2020 do OW SNAP wstąpiło troje nowych członków (Lubomiła Nowaczyk, Krzysztof Nowaczyk i Piotr Pachulski), których kandydatury zostały zaakceptowane przez Komisję Kwalifikacyjną i Zarząd Główny SNAP. W efekcie liczba członków Oddziału na koniec roku wynosiła 70 osób, ponieważ z naszego grona odszedł zmarły 28 listopada 2020 r. w wieku 74 lat prof. dr hab. Wojciech Dzieduszycki, członek-założyciel i Członek Honorowy SNAP, wspaniały archeolog, świetny kolega i dobry człowiek.

DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA

Do sukcesów 2020 roku należy zaliczyć ukazanie się dwóch publikacji, których wydawcą lub współwydawcą był OW SNAP. Pierwszą z nich jest wydany w pięknej szacie edytorskiej przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu tom materiałów pokonferencyjnych pt. „Archeologia miejsc funeralnych w Wielkopolsce” (230 ss.), który powstał przy współpracy z naszym Oddziałem SNAP (red. Henryk Machajewski) i zawiera w sumie 14 referatów wygłoszonych podczas konferencji o tym samym tytule, która odbyła się w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu 24 października 2019 r. Drugą publikacją jest łączony tom 18/19/20 Wielkopolskich Wiadomości Archeologicznych za lata 2017/2018/2019 (288 ss.). Składa się na niego 18 artykułów różnych autorów, nie tylko członków OW SNAP, oraz cztery notatki z życia naszego Oddziału. Słowa podziękowania należą się obu redaktorom:

Andrzejowi Michałowskiemu oraz Danielowi Żychlińskiemu.

ORGANIZACJA KONFERENCJI

OW SNAP, reprezentowany przez Aleksandrę Maron i Jacka Wierzbickiego, wraz z Muzeum Archeologicznym w Poznaniu, przystąpił do organizacji XXII Konferencji sprawozdawczej „Badania archeologiczne na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej w latach 2018–2019”. Miała się ona odbyć w dniach 16–17 kwietnia 2020 r. Niestety, 23 marca byliśmy zmuszeni podjąć decyzję o jej odwołaniu, a właściwie przesunięciu na bliżej nieokreśloną przyszłość, ze względu na wprowadzenie ograniczeń związanych z epidemią wirusa Covid-19. Latem tego roku powróciliśmy do myśli o możliwości przeprowadzenia tej konferencji w październiku, jednak pogarszająca się szybko sytuacja pandemiczna i nowe przepisy prawne to uniemożliwiły. Zamiast tego zaproponowano osobom, które już zgłosiły udział w konferencji, a nawet uiścić opłatę konferencyjną, aby nadesłały teksty swoich wystąpień w celu ich publikacji w zbiorowej monografii, jednak zainteresowanie tą propozycją było niezmiernie niskie, więc z pomysłu tego ostatecznie zrezygnowano.

OW SNAP, na prośbę Muzeum Okręgowego w Koninie, objął honorowym patronatem zorganizowaną przez Muzeum międzynarodową konferencję naukową „MANIS ARENAM. Archeologiczne ślady konfliktów zbrojnych XVII–XIX w.”, jaka odbyła się (w trybie zdalnym) w dniach 28–29 maja 2020 r.

ORGANIZACJA ZEBRAŃ NAUKOWYCH I WYKŁADÓW

Na 8 kwietnia 2020 r. zaplanowany był wykład dr Małgorzaty Szczepaniak z Zakładu Geologii Dynamicznej i Regionalnej Instytutu Geologii UAM pt. „Gdzie diabeł nie może, tam geologa pośle... Możliwości wykorzystania badań geologicznych w archeologii w odniesieniu do ceramiki, skał i kamieni szlachetnych na wybranych przykładach”. Niestety, został on odwołany również z powodu ograniczeń spowodowanych epidemią Covid-19. Z tej samej przyczyny w tym roku nie odbyły się żadne inne zebrania i wykłady.

INTERNETOWE WIZYTÓWKI ODDZIAŁU

Od kilku już lat działa strona internetowa Oddziału (www.snap.poznan.pl) prowadzona przez Jacka Wierzbickiego. Zauważalna była też obecność Oddziału na Facebooku, gdzie naszą stronę od 2019 r. prowadzi Aleksandra Maron.

INNE WYDARZENIA

Zarządu OW SNAP zgłosił do XVII edycji Nagrody im. Józefa Kostrzewskiego za rok 2019 kandydaturę prof. dr hab. Michaela Meyera, jednego z najwybitniejszych archeologów niemieckich przełomu XX–XXI wieku, zasłużonego badacza dziejów Europy Środkowej, w tym ziem współczesnej Polski, wysokiej klasy naukowca o międzynarodowym formacie, a jednocześnie człowieka niezwykle zasłużonego dla rozwoju polsko-niemieckiej współpracy naukowej. Na posiedzeniu w dniu 16 października 2020 r. Kapituła Nagrody im. Józefa Kostrzewskiego zaaprobowała tę kandydaturę na laureata Nagrody.

Na wniosek Marszałka Województwa Wielkopolskiego Zarząd OW SNAP zgłosił Aleksandrę Maron na przedstawiciela naszego Oddziału w Radzie Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej w Kaliszu.

W styczniu 2020 r. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu zwrócił się do prezesa OW SNAP z prośbą o opinię w przedmiocie opinii Narodowego Instytutu Dziedzictwa z dnia 24 października 2019 r., odnoszącej się do funkcji, zabezpieczenia i ewentualnej ekspozycji zabytku archeologicznego w postaci rzępi, odkrytej na Głównym Rynku w Kaliszu. Opinia ta została wystawiona 13 lutego tego roku.

Adres Autora:

dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM
Wydział Archeologii
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61–614 Poznań
e-mail: jacwierz@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0001-7475-7741

Jacek Wierzbicki

ZACZĘŁO SIĘ 30 LAT TEMU. PODWÓJNE NARODZINY STOWARZYSZENIA NAUKOWEGO ARCHEOLOGÓW POLSKICH W POZNANIU

Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich (SNAP) zostało oficjalnie zarejestrowane 7 lipca 1989 roku. Był to w Polsce okres pełen gorących wydarzeń — przecież zaledwie trzy dni wcześniej odbyło się pierwsze posiedzenie nowo wybranego sejmiku, tzw. kontraktowego. Czas w którym polscy archeolodzy zaczęli organizować swoje Stowarzyszenie, a więc początek 1989 roku, był okresem wielkich zmian, które ogarnęły wszystkie sfery życia politycznego, społecznego, kulturalnego i gospodarczego — wystarczy wspomnieć, że od lutego do kwietnia tego roku trwały obrady Okrągłego Stołu. Ta wzmożona aktywność obywatelska udzielała się wszystkim, nie ominęła więc również archeologów. Do powstania SNAP doszło w wyniku dążeń grupy około 230 osób z całej Polski reprezentujących różne środowiska zawodowe, którzy podpisali deklaracje, dzięki czemu Stowarzyszenie zostało wstępnie zarejestrowane 3 lutego 1989 roku (Wierzbicki 2013, s. 236).

A wszystko zaczęło się wcześniej od kryzysu w Polskim Towarzystwie Archeologicznym i Numizmatycznym (PTAiN). Do jego kulminacji doszło w czasie XXXIV Zjazdu PTAiN, odbywającego się 23 i 24 maja 1987 roku w Kaliszu, na którym dyskutowany był przedłożony Zarządowi Głównemu wniosek Komisji Archeologicznej o rozdzieleniu PTAiN na dwa towarzystwa: archeologów i numizmatyków. Delegaci uznali ten wniosek za dzieło kilku awanturników i potępił wicherzycieli, ale przyjęli uchwałę o rozpatrzeniu go na kolejnym zjeździe. Ta próba odsunięcia rozwiązania problemów na później była jednak tylko stratą czasu, co uwidocz-

niło się jeszcze podczas tego zjazdu, po dokonaniu wyboru nowych władz PTAiN. W składzie zarządu Towarzystwa, mającego archeologię w nazwie, zabrakło miejsca dla archeologa! Przejęcie kontroli nad PTAiN przez hobbystów-numizmatyków potwierdziło się na XXXV zjeździe Towarzystwa w 1988 roku w Krakowie.

Więści o tym wzbudziły reakcję także wśród wielkopolskich archeologów. Już 17 marca 1988 roku odbyło się spotkanie, w czasie którego pod projektem statutu SNAP podpisało się 38 osób¹, które zadeklarowały równocześnie chęć wstąpienia do tego Stowarzyszenia. Inicjatorami zwołania tego zebrania byli pracownicy ówczesnego Zakładu Archeologii Wielkopolski Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk: L. Czerniak, B. i W. Dzieduszyccy, M. Kobusiewicz, H. Mamzer i K. Szamałek. Nie zabrakło tam też przedstawicieli wszystkich innych najważniejszych wielkopolskich instytucji archeologicznych: Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Muzeum Archeologicznego, Pracowni Konserwacji Zabytków, czy Wojewódzkiego Ośrodka Archeologiczno-Konserwatorskiego w Lesznie.

Zebranie organizacyjno-wyborcze Oddziału SNAP w Poznaniu, jakie miało miejsce już po wstępnej rejestracji SNAP, odbyło się 3 maja 1989 roku w Muzeum Archeologicznym. Wzięły w nim udział 33 osoby (wyłącznie z Poznania), wśród których jednak zabrakło aż 20 spośród członków-założycieli, którzy zadeklarowali chęć wstąpienia do SNAP już w marcu 1988 roku. Zebranie to prowadziła prof. Z. Hilczer-Kurnatowska, pełniąca wtedy

¹ Do dziś członkami SNAP pozostają: B. Dzieduszycka, D. Jankowska, H. Kóčka-Krenz, E. Krause, A. Krzysowski,

T. Łaszkiewicz, A. Prinke, A. Starzyński, B. Stolpiak, E. A. Świerkowska i P. Wawrzyniak (obecnie Oddział Lubuski).

funkcję członka Tymczasowego Zarządu Głównego SNAP. Przypomniła ona główne cele SNAP wynikające ze statutu: rozwijanie wszelkich aspektów działalności archeologicznej, pogłębianie wiedzy fachowej, zintegrowanie środowiska archeologicznego, troska o poziom etyczny i ochrona interesów członków Stowarzyszenia. Pierwszym prezesem Oddziału został L. Czerniak, który w wyborach stosunkiem głosów 17 do 14 pokonał T. Łaskiewiczza. Wybrano też 6-osobowy zarząd, który ukonstytuował się dopiero 18 maja. Wiceprezesem został T. Makiewicz, skarbnikiem M. Chłodnicki, a sekretarzem E. A. Świerkowska. Członkami zarządu zostali: E. Krause, T. Łaskiewicz i H. Mamzer. Siedzibą zarządu Oddziału zostało — zgodnie z propozycją L. Krzyżaniaka zgłoszoną na zebraniu organizacyjnym — Muzeum Archeologiczne w Poznaniu. Formalnie jednak „oddział terenowy Stowarzyszenia w Poznaniu” (używano wtedy wymiennie także innych nazw Oddziału, jak „Poznański” i „Wielkopolski”) powołany został do życia dopiero decyzją Zarządu Głównego z dnia 22 maja 1989 roku, podjętą podczas Nadzwyczajnego Zjazdu Założycielskiego SNAP w Warszawie (Wierzbicki 2013, s. 236), o czym poinformowano pismem z dnia 28 czerwca tego roku podpisanym przez prezesa Zarządu Głównego Z. Hilczer-Kurnatowską i Sekretarza Generalnego T. Łaskiewiczza.

Tego samego dnia Zarząd Oddziału wydał komunikat, w którym poinformował członków, iż planuje zorganizowanie jesienią ponownych wyborów do władz Oddziału. Ich celem miało być, zgodnie z tą zapowiedzią, zapewnienie większego wpływu na treść statutu SNAP oraz na skład Zarządu Oddziału członkom-założycielom, którzy nie wszyscy byli obecni na zebraniu w dniu 3 maja.

Zapowiadane zebranie wyborcze członków Oddziału SNAP w Poznaniu odbyło się ostatecznie dopiero 24 stycznia 1990 roku. Wzięło w nim udział 22 członków (wśród nich sześciu nowych, którzy nie uczestniczyli w poprzednich dwóch zebraniach założycielskich) i dwie osoby kandydujące. Zebranie rozpoczęło się od złożenia rezygnacji przez prezesa i cały dotychczasowy Zarząd Oddziału. L. Czerniak — w tym momencie już były prezes — wygłosił przemówienie programowe, w którym m.in. stwierdził, że nie był wcześniej członkiem PTAiN, a do SNAP wstąpił, bo dostrzegł w nim więcej szans na działanie, niż w poprzednich strukturach organizacyjnych. Jego zdaniem SNAP mogłoby prowadzić działalność całkowicie różną od

tej, z jakiej znane było PTAiN, a więc powinno stać się przede wszystkim samorządem archeologów, pełniąc jednocześnie role środowiskowego parlamentu, rady naukowej i sądu koleżeńkiego. W gorącej dyskusji, która później rozgorzała, zebrani skoncentrowali się jednak nad zupełnie inną kwestią, a mianowicie czy nie byłoby lepiej przekształcić Oddział SNAP w Poznaniu w odrębną, niezależną organizację, ograniczoną terytorialnie tylko do Wielkopolski. Idei funkcjonowania SNAP jako organizacji ogólnopolskiej, ale z regionalnymi oddziałami o dużej samodzielności, broniła przewodnicząca zebraniu Z. Hilczer-Kurnatowska, ówczesna prezes Zarządu Głównego SNAP oraz T. Łaskiewicz. Jednak większość dyskutantów, na czele z L. Czerniakiem i L. Krzyżaniakiem, opowiadała się za utworzeniem niezależnego stowarzyszenia, choć istnienie organizacji centralnej uznawali za słuszne, ale w danej chwili nierealne. Ostatecznie kwestię tę poddano pod głosowanie zebranych. Za stworzeniem Wielkopolskiego Stowarzyszenia Archeologów (taką nazwę wtedy zaproponowano) opowiedziało się 16 z obecnych osób, trzy były przeciw, a dwie wstrzymały się od głosu. Do grupy inicjatywnej mającej przygotować statut nowego stowarzyszenia powołano M. Chłodnickiego, J. Kabacińskiego, A. Starzyńskiego i H. Mamzera (ta nowa organizacja uformowała się ostatecznie w maju 1990 roku pod nazwą Poznańskie Towarzystwo Prehistoryczne, a jej prezesem wybrano L. Czerniaka).

Wydawało się, że w rezultacie tego zebrania Oddział SNAP w Poznaniu przestał definitywnie istnieć, w zaledwie osiem miesięcy od swego powstania. Jednak na szczęście nie była to prawda — zapewne nie wszystkich przekonały argumenty L. Czerniaka, a z drugiej strony zaważył na tym niewątpliwie autorytet Z. Hilczer-Kurnatowskiej, jakim cieszyła się ona w wielkopolskim środowisku archeologicznym. W odpowiedzi na apel z 2 lutego 1990 roku wystosowany przez nią (a formalnie przez Zarząd Główny SNAP) do członków Oddziału w Poznaniu aż 23 osoby podtrzymały swoją wolę przynależności do Stowarzyszenia, a cztery inne zadeklarowały chęć wstąpienia do niego. W nadzwyczajnym zebraniu członków Oddziału, jakie zostało zwołane przez Zarząd Główny na dzień 22 lutego, wzięły ostatecznie udział 22 osoby (21 członków i jeden kandydat). Wybrano nowy 7-osobowy zarząd, pozostawiając w nim jedno nieobsadzone miejsce dla przedstawiciela Muzeum Ar-

cheologicznego. Na prezesa Oddziału wybrano T. Makiewicza, wiceprezesem został W. Dziedu-szycki, sekretarzem T. Łaskiewicz, skarbnikiem J. Bednarczyk, a członkami: M. Grabska-Wolnie-wicz, A. Krzyszowski i P. Wawrzyniak. Siedzibą Od-działu został Instytut Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza².

Mimo to ruch wśród członków cały czas trwał — przyjmowano rezygnacje, także od członków-zało-życieli, ale jednocześnie wstępowały nowe osoby chętne do pracy w Stowarzyszeniu. Na walnym ze-braniu członków Oddziału, jakie zwołano na 14 maja 1990 roku, obecne były 23 osoby, choć zapro-szenia wysłano do aż 52. W styczniu 1991 Oddział liczył już teoretycznie 72 członków. Wśród nich było 21 nowo przyjętych oraz kilku z tych, którzy przeszli do Poznańskiego Towarzystwa Prehisto-rycznego, ale nie złożyli formalnej rezygnacji z członkostwa w SNAP, a w walnym zebraniu 17 stycznia 1991 roku udział wzięło 41 osób.

Na I Walnym Zjeździe SNAP, jaki odbył się w Warszawie 25 i 26 maja 1990 roku, uchwalony został nowy Statut, zapewniający oddziałom sto-warzyszenia dużą samodzielność, w tym uzyskiwa-nie osobowości prawnej i prowadzenie działalności gospodarczej. Statut ten został zarejestrowany są-downie 27 kwietnia 1992 roku. Te trzy pierwsze lata istnienia SNAP 1989–1992 były okresem kry-stalizowania się struktur terenowych, czasem po-szukiwania pola działania i zdobywania miejsca dla SNAP w danym ośrodku. Nie wszędzie się to udało, ale i nie zawsze miało to tak burzliwy charakter jak

w Wielkopolsce, a przede wszystkim w Poznaniu. W końcu jednak członkowie SNAP mogli przystą-pić do normalnych działań zgodnych z celami, dla realizacji których Stowarzyszenie zostało powo-łane do życia.

Mimo problemów i wewnętrznych rozłamów narodzone „w bólach” w Poznaniu Stowarzyszenie przystąpiło do pracy. Jednym z pierwszym przeja-wów tego była organizacja „Warsztatów archeofos-forowych” poświęconych wymianie doświadczeń w analizowaniu zawartości fosforu w glebie jako wskaźnika oceny stopnia antropogenizacji środo-wiska. Odbyły się one 7 marca 1991 roku, a wzięło w nich udział 61 uczestników.

Adres Autora:

dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM
Wydział Archeologii
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61–614 Poznań
e-mail: jacwierz@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0001-7475-7741

LITERATURA

WIERZBICKI J.

- 2013 *Działalność Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich w Wielkopolsce na przestrzeni ostatnich 20 lat*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 14, s. 235–241.

² Instytut Prahistorii UAM mieścił się wówczas jeszcze w *Collegium Novum*, przy Al. Niepodległości 4 w Poznaniu

(jeszcze niecałe pięć miesięcy wcześniej obowiązywała stara na-zwa ulicy i adres ul. J. Marchlewskiego 124/126).

Andrzej Michałowski

ZARZĄD GŁÓWNY STOWARZYSZENIA NAUKOWEGO ARCHEOLOGÓW POLSKICH PONOWNIE W POZNANIU – RELACJA Z XXX WALNEGO ZJAZDU SNAP W ŁODZI

W dniach 7–8 czerwca 2019 roku odbył się jubileuszowy, XXX Walny Zjazd Sprawozdawczo-Wyborczy Delegatów Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich. Z Oddziału Wielkopolskiego SNAP wzięło w nim udział pięciu delegatów:

mgr Agnieszka Krawczewska, mgr Aleksandra Maron, dr hab. Andrzej Michałowski, prof. UAM, mgr Artur Sobucki, dr Paulina Suchowska-Ducke i dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM.

Ryc. 1. Grupa delegatów Oddziału Wielkopolskiego SNAP w oczekiwaniu uroczystości wieczornych pierwszego dnia obrad XXX Zjazdu SNAP w Centrum Szkoleniowo-Konferencyjnym Uniwersytetu Łódzkiego.

Fig. 1. Group of delegates of Oddział Wielkopolski SNAP in anticipation of the evening ceremony at first day of the 30th Congress of SNAP in Conference and Training Center at the University of Łódź.

Pierwszy dzień zjazdowy zdominowała uroczysta sesja naukowa zatytułowana „30 lat Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich”. Otworzył ją Prezes Zarządu Głównego SNAP dr hab. Krzysztof Walenta, prezentując aktualną kondycję organizacji. Referat wprowadzający w historię polskich stowarzyszeń archeologicznych działających przed powstaniem Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich zaprezentowała prof. dr hab. Magdalena Blombergowa. W kolejności wystąpienia dotyczące aktywności regionalnej Stowarzyszenia prezentowali prezesi Oddziałów SNAP, obecnych

aktualnie w jego strukturach. Dzieje Oddziału Wielkopolskiego przedstawił dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM, wskazując na silne zaangażowanie ośrodka poznańskiego nie tylko w środowiskową działalność lokalną, ale także na znaczenie wkładu naszego Oddziału w ogólnopolskie działania Stowarzyszenia. Po zakończeniu Sesji, Delegaci i zaproszeni goście mieli możliwość kontynuować rozmowy w przepięknych ogrodach Centrum Szkoleniowo-Konferencyjnego Uniwersytetu Łódzkiego, zlokalizowanym na terenie Parku Krajobrazowego Wzniesień Łódzkich (ryc. 1).

Ryc. 2. Obrady XXX Walnego Zjazdu Sprawozdawczo-Wyborczego Delegatów SNAP, Łódź 8 czerwca 2019 roku.

Fig. 2. The proceedings of the 30th Congress of SNAP, Łódź, 8th June 2019.

Tutaj też następnego dnia rozpoczęły się właściwe obrady XXX Walnego Zjazdu Sprawozdawczo-Wyborczego Delegatów Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich (ryc. 2). Pierwszym jego, jakże miłym dla naszego Oddziału punktem, było wręczenie Nagrody im. Krzysztofa Dąbrow-

skiego za rok 2018 naszemu Koledze dr hab. Jackowi Wierzbickiemu¹.

Po krótkiej przerwie na gratulacje rozpoczęła się część sprawozdawcza Zjazdu, w efekcie której odchodzący Zarząd Główny, na wniosek Głównej Komisji Rewizyjnej SNAP uzyskał absolutorium za

¹ Sylwetka Laureata i prezentacja jego dokonań na niwie popularyzacji archeologii stanowi treść osobnego artykułu za-

mieszczonego w dalszej części niniejszego tomu „Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych”.

Ryc. 3. Zdjęcie rodzinne uczestników XXX Walnego Zjazdu Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich, przed Centrum Szkoleniowo-Konferencyjnym Uniwersytetu Łódzkiego.

Fig. 3. Family photo of participants of 30th Congress of SNAP at the front of building of Conference and Training Center at the University of Łódź.

swoją działalność. Kolejnym punktem Zjazdu były wybory Prezesa i władz centralnych Stowarzyszenia, to jest Zarządu Głównego, Głównej Komisji Rewizyjnej, Sadu Koleżeńskiego oraz Komisji Kwalifikacyjnej na kadencję 2019-2022. Prezesem Zarządu Głównego SNAP został dr hab. Andrzej Michałowski, prof. UAM, Sekretarzem Generalnym SNAP dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM, zaś Skarbnikiem ZG SNAP dr Daniel Żychliński. Tym samym władze największej ogólnopolskiej organizacji zawodowej skupiającej środowisko archeologiczne, znalazły się ponownie, po 12 latach przerwy w Poznaniu. W skład Komisji Kwalifikacyjnej SNAP weszła także dr Paulina Suchowska-Ducke. Wybór członków Oddziału Wielkopolskiego SNAP

na najwyższe stanowiska we władzach Stowarzyszenia stanowi ogromne wyróżnienie i uznanie dla poznańskiego środowiska archeologicznego skupionego w szeregach Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich (ryc. 3).

Adres Autora:

prof. dr hab. Andrzej Michałowski
Wydział Archeologii
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
e-mail: misiek@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0003-1778-9725

Jacek Wrzesiński

Z POZNANIA DO KRUSZWICY – JUBILEUSZ PROFESORA WOJCIECHA DZIEDUSZYCKIEGO¹

31 stycznia 2019 roku w Sali posiedzeń Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu odbyło się spotkanie dedykowane profesorowi Wojciechowi Dzieduszyckiemu. W gronie licznych przyjaciół, współpracowników, starszego i młod-

szego pokolenia wręczono Jubilatowi książkę Jemu dedykowaną. Książkę Jubilatowi przekazał Zastępca Dyrektora Instytutu Archeologii i Etnologii PAN – dr hab. Dariusz Główka.

Ryc. 1. Jubileusz Wojciecha Dzieduszyckiego. Jubilat i Goście – w pierwszym rzędzie: Jubilat, żona Bożena, Eliza Naumowicz-Śmigielska, prof. Michał Kobusiewicz.

Fig. 1. Jubilee of Wojciech Dzieduszycki. Jubilarian and visitors – in the first row: Jubilarian, His wife Bożena, Eliza Naumowicz-Śmigielska, prof. Michał Kobusiewicz.

Styczniowe spotkanie otworzył i powitał Jubilata oraz wszystkich przybyłych dr hab. Henryk Mamzer — Kierownik Ośrodka Studiów Pradziejo-

wych i Średniowiecznych Instytutu Archeologii i Etnologii (IAiE) PAN w Poznaniu. Spotkanie to było zwieńczeniem obchodów Jubileuszowych

¹ Niestety, późną jesienią 2020 roku Szanowny Jubilat zmarł, nie doczekawszy ukazania się niniejszego artykułu.

Ryc. 2. Prof. Henryk Mamzer – powitanie Jubilata i Gości.

Fig. 2. Prof. Henryk Mamzer – welcome of Jubilarian and his visitors.

Ryc. 3. Opowieść o Książce dedykowanej Jubilatowi – Michał Brzostowicz, Maciej Przybył, Tomasz Kasprowicz, Jacek Wrześciński.

Fig. 3. The story of the Book dedicated to Jubilarian – Michał Brzostowicz, Maciej Przybył, Tomasz Kasprowicz, Jacek Wrześciński.

Ryc. 4. Wręczenie Jubilatowi Złotej Odznaki SNAP i tytułu Honorowego Członka SNAP.

Fig. 4. Handing over a reward to Jubilarian - Golden Badge of Scientific Association of Polish Archaeologists and the Title of Honorary Member of Scientific Association of Polish Archaeologists.

Profesora Wojciecha Dzieduszyckiego, które rozpoczęły się we wrześniu 2016 roku na grodzie w Grzybowie. Doszło wówczas do spotkania byłych studentów archeologii — rocznik 1965 — wśród których był Wojciech Dzieduszycki. Na grzybowskim grodzie pojawili się też Jego przyjaciele oraz goście z Kruszwicy z Burmistrzem Dariuszem Witczakiem na czele. Kluczowym momentem grzybowskiego spotkania była sesja, podczas której wygłoszono referaty poświęcone zagadnieniom kruszwickim i badaniom wynikający z zainteresowań Jubilat. To wówczas, w Grzybowie, zrodziła się idea opublikowania prezentowanych referatów i dedykowania tej publikacji Wojciechowi Dzieduszyckiemu, który wówczas obchodził 70-lecie urodzin.

Wojciech Dzieduszycki urodził się w Warszawie, gdzie skończył szkołę podstawową, a średnią w Środzie Śląskiej. W 1960 roku rozpoczął studia w zakresie archeologii na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W gronie Jego nauczycieli znaleźli się m.in. prof. Wojciech Kóčka, prof. Jan Żak. Były to czasy gdy na kierunku archeologia było 10 słuchaczy. Ideą studiowania były wspólne wyjazdy terenowe, właśnie w terenie ówczesni

adepti archeologii spędzali wiele czasu. A to skutkowało nie tylko lepszym poznaniem materiału kulturowego, ale też metody archeologicznej a przede wszystkim cementowało przyjaźń. A ta wciąż jest żywa, co doskonale było widoczne zarówno na spotkaniu na grzybowym grodzie, jak i w Poznaniu. A otwartość Jubilat, chęć Jego dzielenia się wiedzą z każdym i w każdym momencie, przysparzała mu przyjaciół także wśród młodszego pokolenia.

Wspólna praca, niemal całego roku Jubilat, w ramach ekspedycji bnińskiej to, jak podkreśla sam Jubilat, ale i Jego koleżanki i koledzy, był najważniejszy moment w ich zawodowym archeologicznym życiu.

Zawodowe życie archeologa dla Jubilat zaczęło się jeszcze na studiach, gdy wraz z kolegą Henrykiem Mamzerem rozpoczęli pracę w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN (dziś IAI PAN). Z placówką tą, z legendarną Zwierzyniecką – gdzie wówczas mieścił się Instytut, Jubilat związany był do końca. To tam, jak sam podkreśla, dzięki spotkaniu nieco starszych archeologów, zwłaszcza Urszuli i Aleksandra Dymaczewskich oraz Zofii i Stanisława Kurnatowskich oraz Michała Kobusiewicza,

Ryc. 5. Jubilat.

Fig. 5. Jubilarian.

zdołał prawdziwe szlify archeologiczne. A możliwość niemal codziennych dyskusji z archeologami, etnologami przyczyniły się do ukształtowania zainteresowań Jubilata. Przypieczętowaniem tych zainteresowań była propozycja (raczej nie do odrzucenia) zajęcia się opracowaniem ceramiki pochodzącej z badań w Kruszwicy. I tak w 1967 roku rozpoczął się, trwający do końca jego dni(!), romans z Kruszwicą.

Kruszwica, Mietlica – to dwa kluczowe kujawskie grodziska mające ogromne znaczenie w okresie powstawania państwa Piastów. To one były miejscami gdzie wraz z żoną Bożeną spędzili wiele lat pracy w terenie. Były to miejsca które pozwoliły na prowadzenie studiów regionalnych dotyczących nie tylko wczesnośredniowiecznego osadnictwa Kujaw.

To wokół, nieistniejącego już, baraczku ekspedycji kruszwickiej toczyło się życie Bożeny i Wojciecha Dzieduszyckich. Tu spędzali często wiele miesięcy w roku, tu odwiedzali Ich koledzy i przyjaciele z Poznania, tu docierali badacze z innych ośrodków naukowych. Tu w stacji badawczej, jak w zamkniętym kręgu, zawiązywały się nowe przyjaźnie, pow-

stawały prace, tworzyły się koncepcje. Dzięki Ich działalności, w sąsiadującym z baraczką pałacyku, powstała ekspozycja muzealna, a też doszło do badań kruszwickiego zamku u podnóża Mysiej Wieży. Ostatnie badania zamku zaowocowały odtworzeniem przebiegu jego murów, rekonstrukcją wjazdu, odbudową piwnic, a także ekspozycją z rekonstrukcją fragmentu życia mieszkańców zamkowego wzgórza.

Oczywiście praca naukowa Jubilata zaowocowała szeregiem publikacji poświęconych materiałom kruszwickim, czy szerzej kujawskim. Spośród Jego znakomitych i wciąż aktualnych prac należy wymienić: „Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2. połowy X w. do połowy XIV w.” (Osolineum 1982). Publikacja podsumowująca wieloletnie studia kruszwickiej ceramiki (ale wsparta na analizie materiału ze stanowisk Wielkopolski, Kujaw, Ziemi Lubuskiej oraz Dolnego Śląska) stała się swoistym reperem dla opracowań wczesnośredniowiecznej ceramiki czasów piastowskich. Mimo, że od czasu jej publikacji minęło wiele lat pozostaje wciąż podstawowym kompendium wiedzy o ówczesnej ceramice naczyniowej. Jubilat przeszłość postrzegał przez pryzmat człowieka zanurzonego w środowisku, w otoczeniu jakim żył przed wiekami. Kwintesencją takiego spojrzenia może być publikacja: „Gopło. Człowiek i Przyroda”, Poznań 1993 (wspólna z Michałem Kupczykiem), dotycząca właśnie człowieka i przyrody nadgoplańskiej. Inną publikacją ukazującą złożoność natury człowieka, nasze niejednoznaczne interpretacje, ale przede wszystkim podsumowującą badania nad wymianą handlową, systemami wymiany jest publikacja Jubilata: „Kruszce w systemach wartości i wymiany społeczeństwa Polski wczesnośredniowiecznej” (Wrocław 1995). To doskonałe kompendium wiedzy nad kulturą społeczeństwa u początków państwowości, ale także o wymianie handlowej wczesnego średniowiecza, o ówczesnej dystrybucji kruszców, o ich ideologicznym znaczeniu i wartościach w ówczesnym świecie.

Prócz tych wymienionych obszerniejszych prac kluczowych dla badań wczesnego średniowiecza, Jubilat był autorem szeregu (ponad 150) prac publikowanych w rozmaitych czasopismach, wydawnictwach, w ulotnych drukach okazjonalnych. Warto zwrócić uwagę na kilka z tych artykułów. Jeden z nich, bazujący na badaniach kruszwickich, dotyczy drewnianych konstrukcji kruszwickiego grodu. Jest to praca w znakomity sposób prezentu-

Ryc. 6. Życzenia i gratulacje w imieniu Instytutu Archeologii i Etnologii PAN składa prof. Dariusz Główka.

Fig. 6. Greetings and congratulations on behalf of Institute of Archaeology and Ethnology PAN by prof. Dariusz Główka.

Ryc. 7. Wicemarszałek Dariusz Kurzawa wręcza Medal za Zasługi Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Fig. 7. Deputy Speaker Dariusz Kurzawa hands over the Medal za Zasługi Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Ryc. 8. Życzenia w imieniu Instytutu Archeologii UAM składa prof. Hanna Kóčka-Krenz.

Fig. 8. Greetings on behalf of Institute of Archaeology AMU by prof. Hanna Kóčka-Krenz.

Ryc. 9. Jubilat.

Fig. 9. Jubilarian.

jąca organizację pracy, sposób pozyskiwania i potrzeby materiałowe przy budowie grodowych drewniano-ziemnych umocnień obronnych (Eksploracja zasobów leśnych w rejonie Kruszwicy we wczesnym średniowieczu, *Archeologia Polski* 22/1 (1977), s. 137–169). Nie sposób omawiać tu wszystkich prac Jubilata. Ale chciałbym zwrócić uwagę na kilka z nich — monografii stanowisk. Te nie dotyczą już Kruszwicy i Kujaw, ale równie znakomicie prezentują rozwój i przemiany jakie odnieść można do jednego miejsca, toczące się w obrębie kilku stuleci (por. R. Mazurowski, red., *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż gazociągu tranzytowego. T. 1. Ziemia Lubuska*, Poznań 1998). Pamiętać także należy o dwóch innych nurtach badawczych Jubilata. Jeden dotyczy osadnictwa, przemian osadniczych, drugi natomiast odnosi się do momentu przełomowego jakim był wiek XIII, tworzenie się miast i przemiany kulturowe w tym okresie. Zainteresowania te zaowocowały szeregiem publikacji, gdzie często ich współautorką była żona Bożena.

Ale, jako że nie samym pisaniem żył Jubilat, należy wspomnieć o inicjatywie równie bezprecedensowej jak wspomniane publikacje. Mianowicie, to Jubilat wraz z żoną byli prowokatorami dzięki którym powstały *Funeralia Lednickie*. Bardzo szybko Wojciech Dzieduszycki stał się nie tylko inicjatorem tych naukowych interdyscyplinarnych spotkań, ale włączył się w ich program organizacji oraz redagowanie wydawnictw. Dwadzieścia lat funkcjonowania *Funeraliów* zaowocowały 18 tomami podsumowującymi prezentacje i dyskusje jakie toczyły się każdego roku na Lednicy.

Jubilat często włączał się w życie społeczne i prace różnych stowarzyszeń. W ramach tej działalności znalazł się wśród członków założycieli Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich związanego w 1989 roku. Uhonorowanie tej działalności znalazło wyraz w przyznanej i wręczonym podczas styczniowego jubileuszu, tytułem Honorowego Członka SNAP oraz złotej odznaki Stowarzyszenia.

Ryc. 10. Autografy, autografy...

Fig. 10. Autographs, Autographs...

Podczas styczniowego spotkania w PTPN Jubilat otrzymał książkę „Od Piasta do Kazimierza Wielkiego. Publikacja dedykowana Profesorowi Wojciechowi Dzieduszyckiemu” pod redakcją Michała Brzostowicza, Tomasza Kasprowicza, Macieja Przybyła, Jacka Wrzesińskiego, wydawcą publikacji jest IAiE PAN, a współfinansującymi to wydawnictwo są IAiE PAN oraz Burmistrz Miasta Kruszwica. W książce znalazło się 14 artykułów, a także Tabuła gratulatoria, dedykowane życzenia, wykaz prac i publikacji Jubilata, a jej znakomitą uzupełnieniem jest część ilustracyjna z archiwalnymi i zupełnie współczesnymi zdjęciami, których bohaterem jest Jubilat.

Wśród gości na styczniowym spotkaniu w Poznaniu był także Wicemarszałek województwa kujawsko-pomorskiego dr Dariusz Kurzawa. Jego obecność nie była przypadkowa, dr D. Kurzawa był zaangażowany także w badania kruszwickie.

A przybył nie tylko żeby uścisnąć dłoń swego nauczyciela, ale żeby uhonorować Jubilata medalem „Unitas Durat Palatinatus Cuiaviano-Pomeranien-sis” – przyznawanym przez marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego za wybitne osiągnięcia na rzecz Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Wojciech Dzieduszycki, mino oficjalnego przejścia na emeryturę, do ostatnich dni kierował gronem badawczym poświęconym... Kruszwicy! Jubilat pozostanie żywy w naszych wspomnieniach i w naszych sercach...

Adres Autora:

mgr Jacek Wrzesiński
Rezerwat Archeologiczny Gród w Grzybowie
Grzybowo 10A
62-300 Grzybowo
e-mail: jaled@wp.pl
ORCID: 0000-0003-1255-6295

Andrzej Michałowski

PROFESOR JACEK WIERZBICKI LAUREATEM NAGRODY IM. KRZYSZTOFA DĄBROWSKIEGO ZA ROK 2018

W trakcie XXX Walnego Zjazdu Delegatów Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich, który odbył się w dniu 8 czerwca 2019 roku w Łodzi, miało miejsce wręczenie nagrody im. Krzysztofa Dąbrowskiego za rok 2018. Uhonorowany został nią dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM (ryc. 1), zasłużony badacz najstarszych dziejów Wielko-

polski i Europy Środkowej, wysokiej klasy naukowiec, a jednocześnie człowiek niezwykle serdeczny i skromny, którego aktywność tak zawodowa, jak również hobbystyczna w sposób szczególnie wpływa na popularyzację wiedzy o archeologii, a przede wszystkim przybliża świat młodszej epoki kamienia szerokim rzeszom społeczeństwa.

Ryc. 1. Wręczenie nagrody Jackowi Wierzbickiemu w czasie trwania XXX Zjazdu SNAP w Łodzi.

Fig. 1. Jacek Wierzbicki award ceremony during the 30th Congress of SNAP in Łódź.

Dr hab. Jacek Wierzbicki urodził się w 1958 roku w Poznaniu. Po uzyskaniu matury w 1977 roku został przyjęty na I rok archeologii na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Od czasów studenckich brał udział w badaniach prowadzonych na Pomorzu przez Łupawską Ekspedy-

cję Archeologiczną ówczesnej Katedry Archeologii UAM, pod kierunkiem prof. Dobrochny Jankowskiej, co zadecydowało o jego dalszej karierze naukowej. 13 maja 1981 roku, jeszcze jako student IV roku został zatrudniony w Katedrze Archeologii na stanowisku technika-rysownika. Rok później obro-

nił pracę magisterską pt. *Cmentarzysko ludności kultury pucharów lejkowatych w Łupawie, woj. Słupsk, stanowisko 2*, napisaną pod kierunkiem prof. dr hab. Jana Żaka.

W pracy zawodowej początkowo zajmował się opracowywaniem materiałów kultury pucharów lejkowatych pochodzących ze starszych badań w Łupawie, a w latach 1984-1991 prowadził badania wykopaliskowe osady kultury pucharów lejkowatych w Poganicach, gm. Potęgowo. W 1990 roku uczestniczył w badaniach na terenie wczesnośredniowiecznego mostu/grobli w Gieczu koło Poznania. W 1993 roku kierował ratowniczymi pracami wykopaliskowymi na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej we Wronkach, gm. loco. Brał także udział w licznych badaniach powierzchniowych, głównie w ramach AZP, na terenie byłych województw słupskiego, gorzowskiego, poznańskiego i leszczyńskiego. W ostatnich latach XX wieku prowadził prace wykopaliskowe w ramach badań ratowniczych na trasie projektowanej autostrady A2, na dwóch położonych niedaleko siebie stanowiskach: Pławce gm. Środa Wlkp., stan. 8 (w latach 1998-2000) i Borzejewo gm. Dominowo, stan. 22 (w latach 1998-1999).

W lutym 1997 roku Jacek Wierzbicki obronił na Wydziale Historycznym UAM rozprawę doktorską pt. „Łupawski mikroregion osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych”, której promotorem była prof. Dobrochna Jankowska. Z dniem 1 maja 1997 roku został przeniesiony na stanowisko adiunkta w Instytucie Prahistorii UAM. W kwietniu 2014 roku na podstawie pracy „Wielka kolonizacja. Społeczności kultury pucharów lejkowatych w dorzeczu środkowej Warty: koniec V–poł. III tys. BC” uzyskał stopień doktora habilitowanego, a z dniem 1 maja 2017 roku został awansowany na stanowisko profesora nadzwyczajnego.

W latach 1999-2005 przez dwie kadencje dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM pełnił funkcję Wicedyrektora Instytutu Prahistorii UAM ds. studenckich, a od 1 września 2016 roku ponownie sprawuje w Instytucie funkcję zastępcy dyrektora, tym razem ds. naukowych.

Od 2002 roku dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM jest aktywnym członkiem Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich (SNAP). W latach 2002-2007 przez dwie kadencje pełnił funkcję Skarbnika Zarządu Głównego SNAP, a od 2007 do 2013 roku był Przewodniczącym Głównej Komisji

Rewizyjnej SNAP. W 2013 roku został wybrany wiceprezesem Oddziału SNAP w Poznaniu i członkiem Zarządu Głównego, a od 2 czerwca 2016 roku jest prezesem Oddziału Wielkopolskiego SNAP.

Obok aktywności naukowej dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM poświęca swój czas także popularyzacji archeologii, w szczególności w ramach jego hobby – filatelistyki. Posiada ogromny tematyczny zbiór znaków pocztowych z całego świata, poświęcony tematyce archeologii. Wynikiem tejże pasji była opublikowana w 2012 roku niezwykle nowatorska praca – „Epoka kamienia w Europie znakami pocztowymi pisana”. Popularyzacja archeologii w filatelistyce. Podobnej tematyce poświęcił Jacek Wierzbicki także liczne artykuły popularnonaukowe, opublikowane głównie w czasopismach filatelistycznych, które w znaczący sposób promowały świadomość archeologiczną w szerokim aspekcie społecznym:

- 2006 - z J. Krokoszem i J. Tybulczukiem: *Odlewnictwo w filatelistyce*, Kraków.
- 2008 - *Archeologia na polskich znakach pocztowych* (cz. I-VI), *Filatelist*, r. 55, nr 2-7, s. 78-81, 130-133, 184-187, 256-259, 302-303, 360-362.
- 2009 - *Karol Darwin i teoria ewolucji* (cz. I-V), *Filatelist*, r. 56, nr 7, s. 19-21, nr 8, s. 30-33, nr 9, s. 36-38, nr 10, s. 25-27, nr 11, s. 34-37.
- 2010 - *Lascaux — podziemne sanktuarium*, *Filatelist*, r. 57, nr 9, s. 480-482.
- 2010 - *Malta — wyspa megalitów*, *Filatelist*, r. 57, nr 12, s. 626-629.
- 2010 - *Otyła Wenus*, *Filatelist*, r. 57, nr 11, s. 592-594.
- 2010 - *Stonehenge*, *Filatelist*, r. 57, nr 10, s. 524-527.
- 2011 - *Partenon — ideał piękna zaklęty w marmurze*, *Filatelist*, r. 58, nr 1, s. 20-23.
- 2011 - *Przeszłość Skandynawii utrwalona w kamieniu*, *Filatelist*, r. 58, nr 2, s. 64-67.
- 2011 - *W poszukiwaniu przodków człowieka* (cz. I-VIII), *Filatelist*, r. 58, nr 3, s. 116-118, nr 4, s. 172-175, nr 5, s. 234-236, nr 6, s. 282-284, nr 7, s. 338-340, nr 8, s. 398-400, nr 9, s. 440-442, nr 10, s. 502-504.
- 2012 - *Akropol w Atenach*, *Filatelist*, r. 59, nr 11, s. 580-582.
- 2012 - *Iliada a wojna trojańska*, *Przegląd Filatelistyczny*, nr 6 (117), s. 259-262, 267-269.

2012 - *Ötzi - 20 lat minęło*, Z Otchłani Wieków, r. 66, nr 1-4 (2011-2012), s. 136-139.

2012 - *Praludzie w kulturze popularnej, czyli „jaskiniowcy”*, Filatelista, r. 59, nr 6, s. 277-282.

2012 - *Święte igrzyska olimpijskie*, Filatelista, r. 59, nr 3, s. 136-138.

Teksty te charakteryzuje wysoki walor poznawczy, a także barwny język, w przystępny sposób prezentujący nie tylko polskie, ale także światowe dziedzictwo archeologiczne.

Ostatnimi laty dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM zaangażował się również w ochronę zagrożonych zniszczeniem grobowców megalitycznych, stojących w lesie między wsią Góry i Ościsłowo w gminie Wilczyn, gdzie prywatna spółka ZE PAK, drugi co do wielkości wytwórca pochodzącej z węgla brunatnego energii elektrycznej w Polsce, planuje budowę nowej kopalni odkrywkowej – Ościsłowo. Wygłaszał na ten temat liczne odczyty oraz brał udział w pikietach organizowanych przez lokalną społeczność w obronie krajobrazu kulturowego zagrożonego rzeczoną inwestycją. Wymiernym efektem działań dr hab. Jacka Wierzbickiego, prof. UAM stał się fakt, iż Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska w Poznaniu 10 marca 2018 roku odmówiła wydania decyzji środowiskowej dla kopalni, zaś Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Poznaniu rozważa objęcie ochroną położonych tam 15 grobów megalitycznych.

Problem upowszechniania wiedzy o młodszej epoce kamienia i w szczególności jej monumentalnych świadectw terenowych jest jednym z głównych aspektów działalności popularyzatorskiej dr. hab. Jacka Wierzbickiego, prof. UAM. 7 kwietnia

2017 r. wygłosił on wykład podczas konferencji „Dziedzictwo Archeologiczne Doliny Łupawy – pomiędzy ochroną a promocją”, która odbyła się w pałacu w Grąbkowie. Wydarzenie to rozpoczynało starania gminy Potęgowo oraz Stowarzyszenia Przyjaciół Łupawy o realizację projektu „Dolina Łupawskich Megalitów”, który ma na celu, by znajdujące się tam megalityczne cmentarzysko stało się turystyczną atrakcją na mapie Pomorza i Polski. Dr hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM wspiera tę inicjatywę swym autorytetem i wiedzą.

Swą szeroką wiedzą o problematyce epoki neolitu dzielił się Jacek Wierzbicki także jako konsultant i główny ekspert występujący w filmie „Megalithy – historia sprzed 5500 lat”, zrealizowanym przez Krzysztofa Paluszyńskiego, który emitowany były na antenie TVP Historia i zebrał doskonałe recenzje wśród oglądających go widzów.

Dr. hab. Jacek Wierzbicki, prof. UAM aktywnie włącza się w ochronę dziedzictwa kulturowego. Jego aktywność na tym polu prowadzi do uświadamiania społecznościom lokalnym obecności w krajobrazie kulturowym ich małych ojczyzn dziedzictwa archeologicznego, jego roli i znaczenia. Aktywność tę doceniła kapituła Nagrody im. Krzysztofa Dąbrowskiego.

Adres Autora:

prof. dr hab. Andrzej Michałowski
Wydział Archeologii
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
e-mail: misiek@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0003-1778-9725

